

Lubelskie

Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego

AUDYT TURYSTYCZNY WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Lublin 2015

Audyt Turystyczny Województwa Lubelskiego powstał na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego w okresie październik – grudzień 2015.

Autorami raportu jest zespół konsultantów landbrand w składzie:

- Hubert Gonera – kierownik projektu
- Grzegorz Niklas
- Paweł Rudowicz
- Arkadiusz Kłodowski
- Paulina Brzeska-Gonera

Podczas prac audytowych zrealizowano również badania ankietowe mające na celu ocenę obecnego stanu i wskazanie perspektyw rozwoju turystyki w województwie lubelskim. Autorzy badania – zespół landbrand serdecznie dziękują za pomoc ponad 100 podmiotom, które wzięły udział w badaniu. Specjalne podziękowania dla:

- Pracowników Starostw Powiatowych i Urzędów Gmin z województwa lubelskiego
- Przedstawicieli Lokalnych Grup Działania
- Przedstawicieli branży turystycznej

Autorzy Audytu serdecznie dziękują za zaangażowanie i współpracę w projekcie pracownikom Departamentu Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego, w szczególności Panu Dyrektorowi Dariuszowi Donicy, Panu Kierownikowi Andrzejowi Wasilewskiemu i Panu Tomaszowi Grodkowi.

Za pomoc w opracowaniu Audytu autorzy składają również podziękowania Pani Dorocie Lachowskiej – Dyrektor Biura Lubelskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej.

Podziękowania za aktywność i poświęcony czas należą się przede wszystkim uczestnikom 4 spotkań warsztatowych, które odbyły się w dniach 1-4 grudnia w Białej Podlaskiej, Chełmie, Zamościu i Lublinie.

Spis treści

Spis treści	3
1. Wprowadzenie	6
1.1. Cel, zadania i zakres programu	6
1.2. Metodyka prac nad programem	7
2. Ogólna charakterystyka województwa w aspekcie możliwości rozwojowych turystyki	9
2.1. Dostępność komunikacyjna	9
2.1.1. Transport drogowy	9
2.1.2. Transport lotniczy	11
2.1.3. Transport kolejowy	13
2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza	14
2.2.1. Ludność województwa lubelskiego	14
2.2.2. Gospodarka w województwie lubelskim	16
2.3. Ochrona środowiska	18
2.4. Województwo lubelskie na tle turystyki w Polsce i w Europie	20
2.5. Wnioski i rekomendacje	23
3. Diagnoza stanu turystyki	25
3.1. Walory i atrakcje turystyczne	25
3.1.1. Turystyka kulturowa	27
Muzea	30
Obiekty martyrologii i miejsca pamięci	38
Podziemne trasy turystyczne	41
Obiekty sakralne	42
Pamiętki religii i kultury żydowskiej	47
Pamiętki innych kultur i religii	52
Pałace i rezydencje szlacheckie	53
Budowle obronne i zamki	60
Wioski, zagrody i rodzinne parki tematyczne	64
Szlaki kulturowe	68
Imprezy i wydarzenia kulturalne	75
Zabytkowe zespoły urbanistyczne	81
Pozostałe walory i atrakcje kulturowe	86
Wnioski i Rekomendacje dotyczące turystyki kulturowej	90

3.1.2. Turystyka aktywna	93
Szlaki piesze.....	93
Szlaki rowerowe.....	97
Szlaki kajakowe	103
Turystyka wodna (żeglarstwo, nurkowanie)	105
Turystyka konna	106
Inne formy aktywności (wędkarstwo, łowiectwo, lotnictwo)	110
Wnioski i rekomendacje dotyczące turystyki aktywnej.....	115
3.1.3. Turystyka przyrodnicza	116
Rzeki	117
Jeziora	118
Parki Narodowe i Krajobrazowe	118
Ogrody zoologiczne	123
Ogrody i parki	125
Wnioski i rekomendacje dotyczące turystyki przyrodniczej	126
3.1.4. Turystyka wiejska	127
Wnioski i rekomendacje dotyczące turystyki wiejskiej	131
3.1.5. Turystyka uzdrowska, medyczna, Spa i Wellness	132
Uzdrowiska	132
Turystyka medyczna	134
Oferta Spa i Wellness	135
3.1.6. Turystyka biznesowa	138
Obiekty konferencyjne w Lublinie	140
3.2. Ruch turystyczny przyjazdowy	143
3.3. Infrastruktura i usługi turystyczne	147
3.3.1. Baza noclegowa	147
3.3.2. Baza żywieniowa	153
3.3.3. Obiekty sportowo-rekreacyjne.....	154
3.3.4. Podmioty obsługi ruchu turystycznego.....	164
3.3.5. Informacja turystyczna	167
3.3.6. Usługi towarzyszące	170
3.4. Działalność promocyjna	171
3.5. Kadry obsługi turystycznej.....	174
3.6. Wykorzystanie europejskich środków pomocowych i innych środków zewnętrznych w turystyce.....	180
3.7. Współpraca w dziedzinie turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym.....	189

3.7.1.	Lubelska Regionalna Organizacja Turystyczna	189
3.7.2.	Lokalne organizacje turystyczne (LOT)	190
3.7.3.	Lokalne grupy działania (LGD).....	191
3.8.	Spostrzeżenia konsultantów landbrand z wizji lokalnej	192
4.	Synteza uwarunkowań rozwoju turystyki. Analiza SWOT	195
5.	Trendy i tendencje rozwojowe w turystyce	203
5.1.	Trendy rozwojowe w turystyce	203
5.2.	Tendencje rozwojowe w turystyce regionalnej, krajowej i europejskiej	204
5.3.	Atrakcyjność i konkurencyjność turystyki w województwie lubelskim na tle kraju i regionów sąsiednich	205
5.4.	Proponowane produkty turystyczne i obszary interwencji oraz rekomendowany plan pracy i zakres Programu rozwoju turystyki w województwie lubelskim	206
5.1.	Wnioski z badania ankietowego	211
	Załącznik – ankietą badawcza	219
	Spis tabel, wykresów i ilustracji.....	222

1. Wprowadzenie

1.1. Cel, zadania i zakres programu

Opracowanie Audytu turystycznego województwa lubelskiego ma być punktem wyjścia do stworzenia Programu Rozwoju Turystyki w Województwie Lubelskim. Konieczne jest zatem przedstawienie w dokumencie możliwe wszechstronnej i dogłębnej wiedzy opisującej rozwój funkcji turystycznej regionu. Zarówno w kontekście wewnętrznym, jak i krajowym i europejskim.

Zadaniami stawianymi przed audytem jest opisanie najistotniejszych parametrów, które wpływają na rozwój funkcji turystycznej regionu. Zalicza się do nich między innymi dostępność komunikacyjna, charakterystyka społeczno-gospodarcza, ocena rozwoju funkcji turystycznej regionu na tle kraju i Europy. Audyt ma także wskazać na najistotniejsze elementy atrakcyjności turystycznej lubelskiego i zdiagnozować stan rozwoju turystyki jako konkurencyjnej gałęzi gospodarki regionu.

Istotnym celem audytu jest również dostarczenie najświeższej wiedzy wynikającej z badania oceny rozwoju i perspektyw gospodarki turystycznej w regionie, przeprowadzonego wśród przedstawicieli regionalnej branży turystycznej.

Dodatkowo prace nad audytem, poprzez swój partycypacyjny charakter, wpłyną dodatnio na integrację wewnętrzną podmiotów współtworzących gospodarkę turystyczną. Spotkania warsztatowe i konsultacje same w sobie przyczyniły się do wzmocnienia wewnętrznej platformy wymiany spostrzeżeń i wiedzy.

Efektom prac audytowych są syntetyczne wskazania pozwalające na rozpoczęcie procesu programowania rozwoju turystyki w ramach Programu Rozwoju Turystyki w Województwie Lubelskim. W ramach konkluzji formułowanych na podstawie audytu przedstawione zostały wnioski i rekomendacje dotyczące możliwości rozwoju funkcji turystycznej regionu oraz propozycje dotyczące kreacji produktów turystycznych.

Cel audytu w kontekście realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego

Celem prowadzonych w audycie analiz jest umożliwienie realizacji zapisów Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020. Diagnoza przeprowadzona na potrzeby Strategii wskazuje z jednej strony na najważniejsze ograniczenia rozwojowe regionu oraz potencjały rozwojowe, które mogą je zrównoważyć. Jako dysfunkcję w regionie wskazano niekorzystną strukturę społeczno-zawodową z największym w Polsce udziałem rolnictwa i najniższym PKB na mieszkańca. Z kolei jako jeden z największych potencjałów rozwojowych województwa lubelskiego wskazuje się na bogate wyposażenie w czynniki naturalne, a także walory krajobrazu, które – wraz z dziedzictwem kulturowym – mogą służyć do rozwijania turystyki.¹

Realizacja audytu przyczyni się również do osiągnięcia celów strategicznych i operacyjnych Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 w tym:

- Cel strategiczny 1: Wzmacnianie urbanizacji regionu, a konkretnie cel operacyjny 1.2 Wspieranie ponadlokalnych funkcji miast (np. naukowych, akademickich, kulturalnych, turystycznych), które przyczyniają się do dynamizacji rozwoju tych miast i otaczających je obszarów.

¹ Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020

- Cel strategiczny 2: restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich, w szczególności cel operacyjny 2.4 Wspieranie przedsiębiorczości na wsi i tworzenia pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich w najbardziej efektywnych sektorach gospodarki (głównie usług, w tym usług dla rolnictwa).
- Cel strategiczny 4: funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu, a precyzyjniej cele operacyjne:
 - 4.2. Wspieranie włączenia społecznego
 - 4.3. Wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej, rozwijanie więzi i współpracy wewnątrzregionalnej m.in. przez odwoływanie się do tradycji wielokulturowości i włączaniu jej do regionalnych programów edukacyjnych i selektywnie wspieranych działań kulturowych oraz stymulowanie podejmowania wspólnych przedsięwzięć gospodarczych, organizacyjnych i edukacyjnych.
 - 4.4. Przelamywanie niekorzystnych efektów przygranicznego położenia regionu.
 - 4.5. Racjonalne i efektywne wykorzystywanie zasobów przyrody dla potrzeb gospodarczych i rekreacyjnych, przy zachowaniu i ochronie walorów środowiska przyrodniczego.

1.2. Metodyka prac nad programem

Prace nad Audytem turystycznym województwa lubelskiego były prowadzone metodą partycypacyjno-ekspercką. Ich założeniem było jak najszersze włączenie w prace nad dokumentem interesariuszy współtworzących gospodarkę turystyczną województwa lubelskiego. Jednocześnie wykorzystano doświadczenia i wiedzę ekspercką, będącą w posiadaniu konsultantów firmy landbrand, którzy wielokrotnie prowadzili podobne prace na zlecenie innych regionów kraju. Założeniem kluczowym dla gromadzenia danych analitycznych była ich aktualność. Dlatego też większość danych w audycie obrazuje rozwój funkcji turystycznej w Lubelskim w roku 2014 lub 2013. Datą graniczą dla interpretacji szeregu danych wieloletnich był rok 2008. Analizy w audycie odnoszą się do roku 2008 z uwagi na fakt, iż właśnie w 2008 przez Polską Agencję Rozwoju Turystyki S.A. został opracowany poprzedni Audyt turystyczny województwa lubelskiego.

W celu aktywizacji wszystkich zainteresowanych rozwojem turystyki na Lubelszczyźnie opracowano ankietę badawczą, której kwestionariusz przesłano na początku prac audytowych do ponad 420 podmiotów. Były to regionalne samorządy szczebla gminnego i powiatowego, organizacje pozarządowe i firmy turystyczne. Ich wiedza znacznie poszerzyła zakres i dokładność prac audytowych. W efekcie, od liderów opinii otrzymano 115 wypełnionych ankiet, które były podstawą przeprowadzenia prac analitycznych, istotnie wzbogacających wiedzę na temat rozwoju funkcji turystycznej regionu.

W celu poinformowania przedstawicieli branży turystycznej i włączenia ich w prace nad dokumentem zorganizowano spotkanie otwierające prace nad Audytem, które odbyło się w dniu 18 listopada 2015 roku, w Sali Kolumnowej Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie. Podczas spotkania przedstawiono metody prac nad Audytem, zaprezentowano harmonogram prac, omówiono założenia oraz wysłuchano oczekiwań i uwag branży.

Następnie przeprowadzono serię spotkań konsultacyjnych o charakterze warsztatowym, z prezentacją wersji roboczej audytu turystycznego województwa lubelskiego. Podczas spotkań przedyskutowano z zaproszonymi przedstawicielami jednostek samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych i branży turystycznej najważniejsze aspekty rozwoju turystyki na badanym obszarze w tym:

- najważniejsze walory i atrakcje turystyczne,
- najważniejsze kierunki przyjazdu turystów,
- najistotniejsze elementy infrastruktury i usług turystycznych,

- działalność promocyjną,
- potencjał kadr obsługi turystycznej,
- wykorzystanie europejskich środków pomocowych i innych środków zewnętrznych w turystyce,
- współpracę w dziedzinie turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym.

Spotkania warsztatowe odbyły się w dniach 1-4 grudnia 2015 roku w następujących lokalizacjach:

- Biała Podlaska, Urząd Miasta Biała Podlaska,
- Chełm, Urząd Miasta Chełm,
- Zamość, Forteczne Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej,
- Lublin, Urząd Wojewódzki.

Dzięki wiedzy przekazanej na spotkaniach warsztatowych możliwe było wprowadzenie do Audytu wielu istotnych modyfikacji i aktualizacji. Informacje, które zostały w ten sposób uzyskane nie były możliwe to pozyskania w żaden inny sposób.

Istotnym elementem prac była analiza danych wtórnych zawartych między innymi w wydawnictwach o charakterze informatorów turystycznych, wydawanych między innymi przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Lubelską Regionalną Organizację Turystyczną, Urząd Miasta Lublin, parki narodowe, powiaty, instytucje muzealne, gminy i lokalne grupy działania. Dodatkowo przeprowadzono także szczegółową analizę informacji zawartych na stronach internetowych jednostek samorządu terytorialnego, parków narodowych i krajobrazowych, lokalnych grup działania, lokalnych organizacji turystycznych oraz operatorów atrakcji turystycznych. W analizie uwzględniono również informacje dostępne na stronach internetowych prowadzonych przez Polską Organizację Turystyczną.

Podstawowymi źródłami danych liczbowych opisujących stan i dynamikę zmian funkcji turystycznej regionu lubelskiego była statystyka prowadzona przez Główny Urząd Statystyczny, udostępniana poprzez Bank Danych Lokalnych oraz dane gromadzone przez Eurostat, działający przy Komisji Europejskiej. Dodatkowo cennych statystyk dopełniających obraz turystyki w regionie dostarczyły raporty i badania prowadzone na zlecenie Ministerstwa Sportu i Turystyki RP oraz Polskiej Organizacji Turystycznej.

Weryfikacja danych wtórnych odbyła się między innymi poprzez audyt terenowy prowadzony przez konsultantów landbrand na obszarze województwa w okresie październik – grudzień 2015. W ramach audytu odbył się czterodniowy wyjazd, kiedy to audytorzy landbrand odwiedzili atrakcje turystyczne regionu weryfikując posiadaną na ich temat wiedzę. Podczas audytu przygotowano również dokumentację zdjęciową.

2. Ogólna charakterystyka województwa w aspekcie możliwości rozwojowych turystyki

2.1. Dostępność komunikacyjna

Województwo lubelskie znajduje się we wschodniej Polsce. Sąsiaduje z 4 województwami: podlaskim, mazowieckim, świętokrzyskim i podkarpackim. Lubelszczyzna graniczy także z Białorusią i Ukrainą. Granicę z Ukrainą można przekroczyć następujących miejscowościach: Dorohusku, Zosinie, Gródku (przejście kolejowe), Dołhobyczowie, Hrebennem (przejście zarówno drogowe jak i kolejowe). Natomiast z Białorusi do województwa lubelskiego można dostać się poprzez przejścia graniczne w: Kukurykach, Terespolu (przejście drogowe i kolejowe) Sławatyczach. Kluczową kwestią odnoszącą się do dostępności danego regionu jest łatwość, z jaką można dostać się do miasta, które jest jego centrum administracyjnym. Lublin jest stolicą województwa lubelskiego, a także największym miastem Polski, położonym na wschód od rzeki Wisły. To blisko 350-tysięczne miasto pełni rolę motoru napędowego Polski Wschodniej. Zgodnie z dokumentem „Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030”, to jedyna metropolia zlokalizowana na terenie 5 wschodnich województw kraju.²

Ilustracja 1 Położenie Lublina na mapie Polski

Źródło: www.commonswikimedia.org

2.1.1. Transport drogowy

Lublin stereotypowo postrzegany jest jako miasto położone peryferyjnie. Mimo że od stolicy dzieli je tylko 170 km, w powszechnej świadomości warszawiaków panuje przekonanie o dużo większym dystansie dzielącym oba miasta.³ W rzeczywistości bowiem o „bliskości” nie decydują kilometry, a czas potrzebny do pokonania danej odległości. W przypadku Lublina należy przyjąć, że około 2,5 godziny podróżować będziemy samochodem osobowym z Warszawy. Relatywnie zatem czas dotarcia z Warszawy do Lublina jest równy czasowi potrzebnemu, by dojechać do Poznania, gdzie odcinek 300 km można spokojnie pokonać w czasie 2,5-3 godzin, podróżując nowo oddaną autostradą A2. Poniżej przedstawiono przybliżoną długość trwania podróży samochodem osobowym pomiędzy Lublinem, a największymi miastami w Polsce i w krajach ościennych.

Tabela 1 Dostępność komunikacyjna Lublina

MIASTO	LICZBA LUDNOŚCI MIASTA	ODLEGŁOŚĆ	ŚREDNI CZAS DOJAZDU
POLSKA			
Radom	217 tys.	115 km	1,5 h
Rzeszów	185 tys.	170 km	2,5 h
Kielce	201 tys.	180 km	3 h

² www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_przestrzenna/KPZK/Aktualnosci/Documents/KPZK2030.pdf

³ Źródło: Dokument „Diagnoza Sytuacji Marki Lublin”, Lublin 2007.

Warszawa	1 735 tys.	170 km	2,5 h
Białystok	295 tys.	250 km	3,5 h
Łódź	706 tys.	290 km	4 h
Kraków	762 tys.	310 km	4,5 h
Katowice	302 tys.	350 km	5 h
Poznań	545 tys.	470 km	5 h
Wrocław	634 tys.	460 km	5,5 h
Trójmiasto	747 tys.	580 km	6 h
LITWA			
Wilno	535 tys.	550 km	7,5 h
SŁOWACJA			
Koszyce	240 tys.	380 km	6,5 h
UKRAINA*			
Lwów	724 tys.	220 km	3,5 h*
Łuck	212 tys.	220 km	3,5 h*
Równe	247 tys.	305 km	4 h*
Tarnopol	216 tys.	345 km	5 h*
Iwano-Frankowsk	223 tys.	355 km	5,5 h*
Kijów	2 804 tys.	610 km	7 h*
BIAŁORUŚ*			
Brześć	324 tys.	160 km	2,5 h*
Baranowicze	170 tys.	370 km	5 h*
Grodno	350 tys.	355 km	5 h*
Pińsk	135 tys.	340 km	4,5 h*
Mińsk	1 900 tys.	505 km	6 h*

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.maps.google.pl. – dane z 10.11.2015

* W przypadku Białorusi i Ukrainy czas dojazdu nie uwzględnia czasu oczekiwania na przejściu granicznym, który zależy od wielu czynników i jest zmienny. Czas ten istotnie wydłuża podróż, zwłaszcza w kierunku do Polski. Dla samochodów osobowych może wynosić kilka, a w skrajnych przypadkach nawet kilkanaście godzin.⁴

Powyższa analiza pokazuje, iż położenie stolicy województwa lubelskiego daje możliwość około dwóm milionom potencjalnych turystów zamieszkujących duże ośrodki miejskie, na dotarcie do Lublina w przeciągu około 3 godzin – to czas podróży w jedną stronę, który uważany jest za nieuciążliwy, podczas turystycznego wyjazdu weekendowego. Zdecydowaną większość tego rynku stanowią

⁴ Źródło: Raport „Granica do naprawy. Problemy pogranicza Polski i Ukrainy”, Fundacja im. Stefana Batorego, www.batory.org.pl, Warszawa 2012.

Warszawiacy, a uzupełniają go mieszkańcy regionu lubelskiego. Turyści z ośrodków miejskich położonych dalej (3,5 - 5 h podróży), aby odwiedzić Lublin na weekend, będą potrzebowali silniejszej motywacji, w postaci bardziej atrakcyjnych wydarzeń lub wysoce jakościowej oferty produktowej. Osoby mieszkające w odległości wymagającej dojazdu dłuższego niż 5 godzin najczęściej odwiedzają Lublin podczas wyjazdu dłuższego niż 2-3 dni, a miasto będzie dla nich jednym z kilku punktów docelowych na Lubelszczyźnie.

Kluczową kwestią przy rozpatrywaniu dostępności komunikacyjnej województwa w aspekcie transportu drogowego jest określenie ilości i długości dróg dostępnych dla kierowców, co pozwala na zdiagnozowanie aktualnego stanu. Natomiast wykazy odnoszące się do ilości i długości dróg, które są w trakcie budowy, dróg objętych procedurami przetargowymi jak i ilości oraz skali planowanych inwestycji, pozwolą na oszacowanie, w jakiej perspektywie należy spodziewać się poprawy dostępności komunikacyjnej. W trakcie eksploatacji znajdują się odcinki dróg ekspresowych S12 i S17 od węzła Kurów Zachód aż do węzła Piaski Wschód. W latach 2013-15 dostępność komunikacyjna województwa lubelskiego ulegnie znacznej poprawie, dzięki budowie drogi ekspresowej S17, która połączy stolicę Lubelszczyzny z Aglomeracją warszawską. Droga S17, oznaczona jako E372, jest włączona w sieć dróg międzynarodowych oraz w transeuropejską sieć transportową (TEN-T) na trasie z Trójmiasta przez Warszawę, Lublin i Lwów do Odessy i Bukaresztu.⁵ Jej budowa to jedna z priorytetowych inwestycji w infrastrukturę drogową w Polsce, która wpłynie korzystnie na rozwój całej Lubelszczyzny i nie tylko. Część odcinków S17 już jest przejezdna (np. Lublin-obwodnica Piaski) jednak znaczna część powstanie w ramach projektów unijnych, realizowanych w kolejnej perspektywie finansowania 2014-2020.⁶ W listopadzie 2015 roku podpisano umowy na realizację 2 odcinków drogi S17. Pierwszy z nich prowadzi od granicy województwa mazowieckiego i lubelskiego do węzła Skrudki. Odcinek ten liczy 20,2 km długości. Natomiast drugi odcinek łączy węzeł Skrudki z węzłem Kurów Zachód. Liczy 13,2 km. Całość odcinka drogi S17 od obwodnicy Garwolina w województwie mazowieckim do węzła Kurów Zachód o długości 58,6 km będzie gotowa w połowie roku 2019.⁷ W trakcie procedury przetargowej znajduje się także inwestycja dotycząca budowy obwodnicy Tomaszowa Lubelskiego, która wejdzie w skład drogi ekspresowej S17. Planowana jest budowa drogi S17 od węzła Piaski Wschód do przejścia granicznego z Ukrainą w Hrebennem, która ma przebiegać przez Zamość i obwodnicę Tomaszowa Lubelskiego. W przygotowaniu jest także projekt drogi S19, która w przyszłości połączy Lublin z Białymstokiem i Rzeszowem. Obecnie trwa przetarg na budowę odcinka S19 z węzła Lublin Węglin do Janowa Lubelskiego, który znajduje się niedaleko granicy województwa lubelskiego i podkarpackiego. Natomiast w fazie planowania znajduje się odcinek drogi ekspresowej S19 od Lublina do Białegostoku, która w pobliżu miejscowości Międzyrzec Podlaski będzie przekraczać granicę województw lubelskiego i mazowieckiego. Planowana jest również budowa drogi ekspresowej S12 od węzła Piaski Wschód przez Chełm, aż do przejścia granicznego z Ukrainą w Dorohusku. Po zakończeniu planowanych inwestycji dostępność komunikacyjna województwa lubelskiego dla transportu drogowego będzie dużo lepsza niż obecnie, co z pewnością wpłynie na rozwój gospodarczy regionu, a także wielkość strumienia turystów podróżujących samochodami osobowymi i autokarami.

2.1.2. Transport lotniczy

Jedną z najważniejszych inwestycji infrastrukturalnych było wybudowanie lotniska oddalonego o około 15 km od Lublina. Inwestycja oddana do użytku w grudniu 2012 roku stanowi duży atut regionu w kontekście możliwości dotarcia do województwa lubelskiego. Dzięki ukończonej budowie portu

⁵ www.lubelskie.pl/index.php?pid=1930

⁶ http://lublin.gazeta.pl/lublin/1,48724,13068537,Minister_Nowak__Beda_pieniadze_na_dalsza_budowe_S17.html

⁷ <http://www.gddkia.gov.pl/pl/a/20574/Rusza-realizacja-kolejnego-odcinka-S17>

lotniczego w podlubelskim Świdniku, dostępność komunikacyjna miasta z Europą znacznie się poprawiła. Obecnie z Lublina można dostać się do następujących portów lotniczych:

- Londyn Luton,
- Londyn Stansted,
- Doncaster Sheffield
- Dublin
- Glasgow
- Bruksela Charleroi
- Frankfurt
- Oslo Torp Sandjeford
- Sztokholm Skavsta

Dzięki tym połączeniom czas podróży z Lublina do wymienionych miast europejskich uległ znacznemu skróceniu (brak konieczności podróży do portów lotniczych m.in. w Warszawie, Rzeszowie, Krakowie czy Wrocławiu). Długość lotu z Portu Lotniczego w Lublinie wynosi od 1,5 h w przypadku lotu do Sztokholmu do 3 h 45 minut, gdy lot odbywa się do Dublina.⁸ Obecność w lubelskim porcie tanich przewoźników tzn. linii lotniczych Ryanair, Wizzair jak i potentata, jakim są linie lotnicze Lufthansa może przyczynić się do zwiększenia liczby turystów odwiedzających Lubelszczyznę.

Ilustracja 2 Terminal Portu Lotniczego Lublin

Optymizmem napawają dane frekwencyjne dotyczące liczby pasażerów korzystających z usług Portu Lotniczego Lublin. W 2013 i 2014 lotnisko w Lublinie podobną liczbę klientów. W rekordowym 2015 roku liczba pasażerów korzystających z Portu Lotniczego Lublin znacząco przekroczyła 200 tys. osób. Poniżej porównano frekwencje Portu Lotniczego Lublin i Portu Lotniczego Rzeszów-Jasionka działającego od 2007 roku. W zestawieniu uwzględniono frekwencję w latach 2013-2015.

Tabela 2. Statystyki ruchu pasażerskiego na lotniskach w Lublinie i Rzeszowie w latach 2013 - 2015

Frekwencja w poszczególnych latach	2013	2014	I-XI 2015
Port Lotniczy Lublin	189 402	187 595	236 817
Port Lotniczy Rzeszów - Jasionka	589 920	601 070	598 568

Źródło: opracowanie własne na podstawie stron internetowych <http://www.airport.lublin.pl/lotnisko/statystyki.html>, http://www.rzeszowairport.pl/statystyki/ruch_pasazerski/89/0/ruch_pasazerski.html

⁸ <http://www.airport.lublin.pl/dla-podroznych/planowanie-podrozy/rozklad-lotow.html>

Ponadto szansę rozwoju na nowym rynku dostrzegli touroperatorzy, wybierając Lublin na miejsce startu wakacyjnych lotów czarterowych do wielu krajów basenu Morza Śródziemnego. W 2015 roku można było skorzystać z połączeń czarterowych do Grecji – loty do miejscowości Chania na Krecie oraz do Turcji – loty do kurortu morskiego Antalya. Wspomniane połączenia czarterowe znajdowały się w ofercie następujących touroperatorów: Itaka, Neckermann, Rainbow Tours, TUI oraz Wezyr Holidays.⁹

2.1.3. Transport kolejowy

Wybierając tę formę transportu turysta ma szansę dotrzeć do stolicy województwa lubelskiego z Warszawy Centralnej w czasie około 2 godzin i 15 minut, pokonując odległość 175 km. Biorąc pod uwagę krótszy czas, a także niższy koszt podróży, kolej wydaje się być atrakcyjną alternatywą dla transportu samochodowego ze stolicy. Również z innych dużych miast Polski można dostać się do miasta bez uciążliwych przesiadek, w czasie krótszym niż jadąc samochodem. Poniżej przedstawiono przykładowe czasy podróży do Lublina:¹⁰

- Radom – 1 h 21 min (najszybsze połączenie bezpośrednie),
- Warszawa – 2 h 15 min,
- Kielce – 2 h 28 min,
- Kraków – 5 h 00 min,
- Katowice – 4 h 47 min,
- Poznań – 5 h 30 min.

Lublin leży na trasie linii kolejowej nr 7, łączącej Warszawę Wschodnią z Dorohuskim (przejście graniczne z Ukrainą) i prowadzącej dalej do Lwowa i Kijowa. W latach 2014-2019 planowana jest modernizacja tej trasy na odcinku Otwock-Lublin, której koszt szacuje się na 4 mld zł. Po przebudowie przepustowość linii ma ulec zwiększeniu, a czas podróży znacznemu skróceniu, dzięki dostosowaniu trakcji do większych prędkości. Na przełomie 2012 i 2013 roku spółka PKP Polskie Linie Kolejowe prowadziła przetarg na opracowanie dokumentacji projektowej i materiałów przetargowych w ramach projektu. Na ten cel przeznaczono ok. 210 mln zł.¹¹ Modernizacja tej linii istotnie wpłynie na dostępność komunikacyjną Lublina nie tylko ze stolicy, lecz także z innych miast Polski, z których jedzie się przez Warszawę, takich jak Łódź, Poznań czy Trójmiasto. Biorąc pod uwagę planowane inwestycje w krajową kolej (zarówno w infrastrukturę, jak i w tabor), można się spodziewać, że w przyszłości transport kolejowy będzie częściej niż obecnie wybierany przez turystów, udających się na wypoczynek do Lublina. Jednakże nie tylko Lublin jest ważnym punktem na mapie kolejowej Polski. Przez województwo lubelskie przebiegają linie kolejowe o znaczeniu krajowym lub międzynarodowym. Do najistotniejszych należy zaliczyć¹²:

- Linię nr 2 od Warszawy Centralnej do Moskwy przez Białą Podlaską i przejście graniczne z Białorusią w Terespolu.
- Linię nr 12 Skierniewice (województwo łódzkie) - Łuków
- Linię nr 26 Łuków przez Dęblin do Radomia (województwo mazowieckie)
- Linię nr 68 Lublin – Stalowa Wola - Przeworsk (województwo podkarpackie).

⁹ <http://www.airport.lublin.pl/dla-podroznych/planowanie-podrozy/polaczenia-czarterowe.html>

¹⁰ Za: www.rozklad-pkp.pl. Połączenia dostępne w dniu 14.11.2015

¹¹ www.rynekinfrastruktury.pl/artykul/72/1/wojna-cenowa-w-przetargu-na-projekt-linii-warszawa-lublin.html

¹² http://www.kolejowlublin.cal.pl/?page_id=9

Ponadto oprócz wspomnianych połączeń kolejowych o charakterze międzyregionalnym, krajowym lub między państwowym w województwie znajduje się sporo dróg kolejowych o znaczeniu lokalnym, służących mieszkańcom regionu. Dobrym przykładem jest linia kolejowa nr 67 łącząca Lublin ze Świdnikiem, w pobliżu którego usytuowany jest Port Lotniczy Lublin. Linia ta prowadzi bezpośrednio do portalu terminalu portu lotniczego, dzięki czemu pasażerowie są w stanie dotrzeć stąd do centrum Lublina w 15 minut.

2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza.

2.2.1. Ludność województwa lubelskiego¹³

Liczba ludności mieszkańców Polski wynosi 38,496 mln, z czego osoby mieszkające w województwie lubelskim stanowią 5,60% Polaków. W województwie lubelskim mieszka 2156,150 tys. osób według danych z grudnia 2013 roku. Zauważalny jest spadek liczby ludności. Na przestrzeni lat 2005-2013 doszło do zmniejszenia liczby mieszkańców o około 23 tys. – w 2005 roku w regionie mieszkało 2179,611 tys. osób. Obecna liczba mieszkańców plasuje Lubelszczyznę na 8 miejscu w kraju, pod względem wielkości. Powodów ubytku liczby mieszkańców regionu jest kilka. Jednym z nich jest ogólnokrajowy niż demograficzny. Ważnym zagadnieniem jest również emigracja zarobkowa do krajów Europy Zachodniej. Dotyczy ona ludzi znajdujących się w wieku produkcyjnym. Skalę tego zjawiska trudno jest oszacować, ponieważ osoby emigrujące rzadko wymeldowują się ze swojego miejsca zamieszkania.

Wśród ludności województwa lubelskiego nieznacznie większość stanowią kobiety – 51,5% wobec 48,5% mężczyzn. Praktycznie identyczna sytuacja jest w całej Polsce, ponieważ kobiety stanowią 51,6% ludności wobec 48,4% mężczyzn. Interesujące dane demograficzne odnoszą się także do miejsca zamieszkania. Większość mieszkańców Lubelszczyzny stanowi ludność wiejska (53,8%). W miastach mieszka tylko 46,2%. Zupełnie inaczej sytuacja wygląda w skali krajowej. Ludność wiejska stanowi tylko 39,58%, a mieszkańcy miast 60,42%. W Polsce znajduje się 913 miast i 43072 wiosek. W województwie lubelskim jest ponad 4 tys. miejscowości wiejskich wobec zaledwie 43 miast co jest jednym z czynników wskazujących na rustykalny charakter województwa. Do najważniejszych miast Lubelszczyzny zalicza się:¹⁴

- Lublin (347 tys. mieszkańców)
- Chełm (65,8 tys. mieszkańców)
- Zamość (65,6 tys. mieszkańców)
- Biała Podlaska (57,9 tys. mieszkańców)
- Puławy (48,5 tys. mieszkańców)
- Świdnik (40 tys. mieszkańców)
- Kraśnik (35,2 tys. mieszkańców)
- Łuków (30 tys. mieszkańców)
- Biłgoraj (27,2 tys. mieszkańców)
- Łęczna (24,5 tys. mieszkańców)
- Lubartów (22,5 tys. mieszkańców)

¹³ Rocznik Statystyczny Województwa Lubelskiego 2014, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2014.

¹⁴ „Województwo Lubelskie. Informator turystyczny.”

Dla scharakteryzowania społeczeństwa w województwie lubelskim należy także podać dane dotyczące struktury wiekowej ludności. W tym celu pomocne będą dane odnoszące się do liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym. Do osób w wieku przedprodukcyjnym zaliczą się osoby do 17 roku życia. Ludzie w wieku produkcyjnym to ludzie w wieku zdolności do pracy. Dla mężczyzn przyjęto przedział wiekowy 18-64 lata, a dla kobiet 18-59 lat. Natomiast w wieku poprodukcyjnym znajdują się mężczyźni od 65 roku życia oraz kobiety od 60 roku życia. Zestawienia dotyczące liczby ludności w poszczególnych grupach wiekowych wskazują na wyraźnie widoczną tendencję. Zmniejsza się liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym wobec systematycznego wzrostu osób w wieku poprodukcyjnym.

Tabela 3. Liczba osób w poszczególnych grupach wiekowych na Lubelszczyźnie w latach 2005-2013

Grupa wiekowa	2005	2010	2012	2013
ludność w wieku przedprodukcyjnym	470 935	419 121	402 493	395 257
ludność w wieku produkcyjnym	1 348 586	1 377 527	1 364 563	1 352 470
ludność w wieku poprodukcyjnym	360 090	381 963	398 595	408 423

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego województwa lubelskiego 2014

Dane zawarte w tabeli pokazują, że jednym z ważniejszych problemów Lubelszczyzny jest proces starzenia się społeczeństwa i związanego z nim braku zastępowalności pokoleń. Region stopniowo wyludnia się, co wobec niewielkiej gęstości zaludnienia stanowi poważne wyzwanie dla władz województwa lubelskiego. Potwierdzeniem tego trendu demograficznego jest niski wskaźnik przyrostu naturalnego. W roku 2013 przyrost naturalny mierzony na 1000 osób wyniósł -1,44 osiągając najniższą wartość na przestrzeni lat 2005-2013. Również prognoza odnosząca się do liczby ludności w województwie do 2050 roku nie nastraja optymistycznie. Do 2050 roku liczba ludności zmniejszy się do poziomu 1710,6 tys. osób, gdzie odsetek osób w wieku przedprodukcyjnym wyniesie około 13,3% wobec blisko 39% osób w wieku poprodukcyjnym.

Sytuacja i prognozy demograficzne w województwie lubelskim są odzwierciedleniem zjawisk zachodzących w Polsce. W skali całej kraju poważnym problemem jest zmniejszanie się liczby osób w wieku przedprodukcyjnym przy równocześnie coraz większym odsetku osób w wieku poprodukcyjnym.

Tabela 4. Liczba osób w poszczególnych grupach wiekowych w Polsce w latach 2005-2013 (w mln)

Grupa wiekowa	2005	2010	2012	2013
ludność w wieku przedprodukcyjnym	7863,8	7243,2	7066,8	6995,4
ludność w wieku produkcyjnym	24 405,1	24 831,0	24 605,6	24 422,1
ludność w wieku poprodukcyjnym	5888,2	6455,6	6861,0	7078,2

źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej 2014

W tym przypadku prognozy wyglądają jeszcze gorzej niż na Lubelszczyźnie. Wskaźnik przyrostu naturalnego w 2013 roku wyniósł -18%, a według szacunków fachowców w 2050 roku ludność Polski wyniesie 33,9 mln osób z czego osoby w wieku przedprodukcyjnym będą stanowić 14,6% wobec 36,5% osób w wieku poprodukcyjnym.

2.2.2. Gospodarka w województwie lubelskim

Lubelszczyzna to jeden z najważniejszych regionów rolniczych w Polsce. Dobre gleby oraz korzystny klimat sprzyjają rozwojowi rolnictwa. Lubelszczyzna znana jest z uprawy chmielu i roślin sadowniczych. Wysoko rozwinięte pszczelarstwo i zielarstwo sprawiają, że produkowane w tym rejonie miody pitne oraz herbaty i syropy ziołowe cieszą się dużą popularnością w kraju. Obrotowi produktów rolno-spożywczych sprzyja największa we wschodniej Polsce giełda towarowa w znajdującej się w pobliżu Lublina Elizówce. Oprócz rolnictwa bogactwem regionu są surowce energetyczne i budowlane. Na Lubelszczyźnie znajduje się Bogdanka – jedna z najlepiej funkcjonujących kopalni węgla kamiennego w Polsce. Dużym atutem regionu są wody mineralne, które znajdują się w uzdrowisku Nałęczów chętnie odwiedzanym przez turystów. Coraz większe znaczenie zaczyna zyskiwać Regionalne Centrum Targowe w Lublinie, w którym odbywają się imprezy targowe i wystawiennicze o zasięgu ogólnopolskim i międzynarodowym. Zaletą województwa lubelskiego jest obecność specjalnych stref ekonomicznych, które oferują duże ułatwienia inwestycyjne dla przedsiębiorców. Do najważniejszych zalicza się puławską podstrefę specjalnej strefy ekonomicznej. Największymi pracodawcami w regionie są:¹⁵

- Zakłady Azotowe Puławy S.A.
- Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego „PZL Świdnik” S.A.
- Lubelski Węgiel „Bogdanka” S.A.
- Herbapol Lublin S.A.
- Nałęczowianka Zdrój sp. z o.o.

Dofinansowanie z Unii Europejskiej spowoduje że w latach 2014-2020 zostanie zrealizowanych sporo inwestycji o znaczeniu gospodarczym. Wśród inwestycji, które mogą zostać zrealizowane są także te o znaczeniu turystycznym m.in.¹⁶:

- rozbudowa bazy turystyczno-rekreacyjno-sportowej w Lubartowie,
- budowa infrastruktury turystycznej przy zbiorniku wodnym Stróża-Kolonia w gminie Kraśnik,
- rozbudowa bazy noclegowej Ośrodka Praktyk Teatralnych „Gardzienice”
- budowa infrastruktury drogowej i ścieżek rowerowych w regionie biłgorajskim
- organizacja międzynarodowych pokazów lotniczych Air Show Świdnik/Lublin
- budowa obiektu wystawienniczego Targów Lublin,
- rewitalizacja Starego Miasta w Łęcznej,
- rewitalizacja fabryki słoju Vetterów w Lublinie na Lubelskie Centrum Nauki wraz z Muzeum Przemysłu,
- utworzenie szlaku turystycznego lubelskich kościołów pozakonnych wraz z Muzeum Sztuki Sakralnej i Centrum Dialogu
- rozbudowa istniejącej infrastruktury Muzeum Wsi Lubelskiej

¹⁵ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=419>

¹⁶ <http://strategialubelskie.pl/>

Istotnymi indykatorami sytuacji społeczno-gospodarczej w regionie są wskaźnik zatrudnienia oraz stopa bezrobocia.¹⁷ W latach 2010 – 2013 wskaźnik zatrudnienia kształtował się na dość stabilnym poziomie i osiągnął wartość 50,8% w 2013 roku. W Polsce wskaźnik zatrudnienia cechował się podobną wielkością i wyniósł 50,6%. Jego wartość była zbliżona w przypadku osób mieszkających na wsi jak i w mieście, natomiast duże różnice sięgające kilkunastu procent widoczne są w odniesieniu do płci. U mężczyzn wskaźnik zatrudniania na Lubelszczyźnie wyniósł 58,2% wobec 43,9% dla kobiet w roku 2013. Statystyki wskazują także na dominującą rolę rolnictwa w strukturze zatrudnienia ludności. W rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie było zatrudnionych 38,5% spośród ogółu zatrudnionych. Poprawiają się także statystyki dotyczące wysokości bezrobocia. Pomimo wysokiego poziomu bezrobocia ulega ono stopniowej redukcji – od poziomu 17% w roku 2005 do poziomu 14,4% w 2013 roku. Analogiczna sytuacja dotyczy całego kraju gdzie stopa rejestrowanego bezrobocia spadła z poziomu 17,6% w 2005 roku do 13,4% w 2013 roku.

Pogląd na sytuację gospodarczą województwa lubelskiego dają także dane dotyczące wysokości przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto. W latach 2005-2013 doszło do znaczącego wzrostu wynagrodzeń. Wysokie są zarobki w najważniejszej branży w regionie czyli w rolnictwie. Natomiast wysokość zarobków w dziedzinach związanych z obsługą turystów tzn. hotelarstwie i gastronomii oraz kulturze, rozrywce i rekreacji pomimo wzrostu na przestrzeni lat, wyraźnie odbiega od wartości prezentowanych w stosunku do rolnictwa.

Tabela 5. Wysokość przeciętnego wynagrodzenia brutto w województwie lubelskim w różnych dziedzinach gospodarki w latach 2005-2013.

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto				
kategoria/rok	2005	2010	2012	2013
ogółem	2076,81 zł	2922,60zł	3203,67 zł	3306,12 zł
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	2419,49 zł	3389,07 zł	4157,71 zł	4156,71 zł
zakwaterowanie, gastronomia	1263,77 zł	1762,71 zł	1903,57 zł	1999,45 zł
działalność związana z kulturą, rozrywką, rekreacją	1933,85 zł	2658,86 zł	2868,00 zł	2959,84 zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznika statystycznego województwa lubelskiego 2014.

Interesujące zestawienie dotyczy wysokości wynagrodzenia brutto w skali całego kraju w poszczególnych dziedzinach. Poniżej znajduje się odpowiednie zestawienie.

¹⁷ Rocznik Statystyczny województwa lubelskiego 2014, Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2014

Tabela 6. Wysokość przeciętnego wynagrodzenia brutto w Polsce w różnych dziedzinach gospodarki w latach 2005-2013.

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w Polsce				
kategoria/rok	2005	2010	2012	2013
ogółem	2076,81 zł	3224,13 zł	3530,47 zł	3659,40 zł
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	2386,52 zł	3304,46 zł	3941,11 zł	3970,50 zł
zakwaterowanie, gastronomia	1505,87 zł	2023,10 zł	2177,02 zł	2271,27 zł
działalność związana z kulturą, rozrywką, rekreacją	2197,09 zł	2933,78 zł	3121,20 zł	3253,94 zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej 2014.

Poniższa tabela pokazuje, że średnia miesięczne wynagrodzenie w Polsce w 2013 roku było wyższe o ponad 300 zł w porównaniu do województwa lubelskiego. O rolniczym charakterze Lubelszczyzny świadczy fakt, że płaca w tej dziedzinie gospodarki była o prawie 200 zł wyższa w stosunku do całego kraju. Porównanie Lubelszczyzny i Polski w kontekście płac w zakwaterowaniu i gastronomii oraz w działalności związanej z kulturą, rozrywką i rekreacją uwiadamia niski poziom płac w tych branżach w województwie lubelskim. W obu gałęziach gospodarki zarobki w 2013 roku osób pracujących tych dziedzinach były o około 250 zł niższe w porównaniu do wartości odnoszących się do Polski.

O stopniowym bogaceniu się społeczeństwa województwa lubelskiego świadczy także wskaźnik dochodu przypadającego na 1 osobę w gospodarstwach domowych. W przeciągu 8 lat nastąpił wzrost tego indykatora z poziomu 672,37 zł w roku 2005 do 1105,58 zł w roku 2013. Jest to wciąż niższa wartość niż w całej Polsce gdzie w 2013 roku dochód w gospodarstwach domowych na 1 osobę wyniósł 1299,07 zł.

2.3. Ochrona środowiska

Na terenie województwa lubelskiego znajdują się 2 parki narodowe, 17 parków krajobrazowych, 17 obszarów chronionego krajobrazu, 87 rezerwatów przyrody oraz 1500 pomników przyrody. Blisko 320 tys. ha zajmują obszary specjalnej ochrony ptaków.¹⁸ Poleski Park Narodowy wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery (MaB) Polesie Zachodnie rozciągającego się na terenie Polski, Białorusi i Ukrainy. Szczególnej ochronie podlegają położone na jego terytorium rozległe torfowiska. W Roztoczańskim Parku Narodowym ochronie podlegają rozległe tereny leśne z cennymi drzewostanami jodłowo-bukowymi o charakterze górskim.¹⁹ Nadzór nad parkami krajobrazowymi sprawuje Zespół Lubelskich Parków Krajobrazowych w Lublinie, któremu podlega 5 ośrodków

¹⁸ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=535>

¹⁹ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. informator turystyczny”

zamiejscowych: w Lubartowie, Zamościu, Chełmie, Janowie Podlaskim, Janowie Lubelskim oraz Ośrodek Edukacyjno-Muzealny w Brzeźnie. W parkach krajobrazowych na Lubelszczyźnie ochroną objęte są różne formy przyrody m.in. kompleksy leśne, ekosystemy doliny rzeki Wieprz czy ekosystemy jeziorne.

Okolo 23% powierzchni województwa objętych jest ochroną co sprawia, że Lubelszczyzna jest ważnym punktem na mapie obszarów chronionych w całym kraju (w Polsce obszary o szczególnych walorach przyrodniczych podlegających prawnej ochronie stanowią 32% powierzchni kraju)²⁰

W kontekście ochrony środowiska ważny jest wskaźnik zanieczyszczenia powietrza. W skali globalnej województwo charakteryzuje się średnim poziomem zanieczyszczenia powietrza, co wynika w dużej mierze z niskiego poziomu jego uprzemysłowienia.²¹ Dokument „Ocena jakości powietrza w województwie lubelskim za 2011 rok” opracowany przez Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Lublinie prezentuje dane, z których wynika, że województwo lubelskie zajmuje 11 miejsce wśród województw pod względem emisji pyłów oraz 12 miejsce pod względem emisji gazów.²² Powietrze na Lubelszczyźnie jest stosunkowo czyste. Jednym z nielicznych problemów może być tylko przekroczenie norm emisji pyłów PM10 na terenie aglomeracji lubelskiej oraz w tzw. strefie lubelskiej, a konkretnie w miastach: Biała Podlaska, Chełm, Zamość, Puławy i Radzyń Podlaski.²³ Obecnie podejmowane są działania mające na celu ograniczenie emisji tego rodzaju substancji do atmosfery.

Dla oceny stanu środowiska w województwie lubelskim ważnym czynnikiem będzie ocena stanu jakości wód powierzchniowych w tym głównie rzek i jezior. „Program Ochrony Środowiska województwa lubelskiego na lata 2012-2015 z perspektywą do roku 2019”, pokazuje, że w województwie lubelskim dominują wody zaliczane III klasy czystości wód. Istotny odsetek stanowią wody II klasy. Natomiast brakuje wód o potencjale bardzo dobrym tzn. wód I klasy.

Tabela 7. Klasy czystości wód w województwie lubelskim

Klasy czystości wód	Odsetek
I	0%
II	20,3%
III	74,6%
IV	5,1%

Źródło: opracowanie własne na podstawie Programu Ochrony Środowiska województwa lubelskiego na lata 2012-2015 z perspektywą do roku 2019.

Pozytywna informacja dotyczy ilości oczyszczalni ścieków. W 2013 roku na Lubelszczyźnie działało 351 oczyszczalni ścieków, z czego większość tzn. 286 oczyszczalni znajduje się na obszarach

²⁰ Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2014

²¹ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=432>

²²

http://www.lubelskie.pl/img/userfiles/files/PDF/Ochrona_Srodowiska/ochrona_powietrza_2013/jakosc_powietrza_2011-1.pdf

²³ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=2850>

wiejskich.²⁴ O ich sprawnym funkcjonowaniu świadczy fakt, że tylko 0,38% ścieków odprowadzono bez oczyszczania.

Na terenie województwa planowane są inwestycje związane z ochroną środowiska. Pomocne w tym zakresie mogą okazać się środki finansowe pozyskane z Unii Europejskiej. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 wymienia wśród możliwych przedsięwzięć m.in.:²⁵

- Budowę oczyszczalni ścieków w gminie Kraśnik
- Biorolnictwo jako podstawa wysokiej jakości żywności i surowców dla przemysłu spożywczego
- Modernizację infrastruktury energetycznej oraz zwiększenie wykorzystania źródeł odnawialnych w gminie Goraj
- Lubelszczyzna wolna od odpadów niebezpiecznych - unieszkodliwienie odpadów niebezpiecznych na składowiskach podziemnych

Te jak i wiele innych działań mogą przyczynić się do poprawy stanu środowiska na obszarze województwa lubelskiego.

2.4. Województwo lubelskie na tle turystyki w Polsce i w Europie

Turystyka może być rozumiana jako mieszanka różnych rodzajów aktywności ekonomicznej – świadczenia usług (nocleg, transport, wyżywienie, przewodnictwo), sprzedaży produktów (pamiątki, sprzęt sportowo-rekreacyjny, produkty niezbędne w podróży), organizacji wydarzeń kulturalnych (koncerty, przedstawienia teatralne, festyny) czy udostępniania atrakcji (parki narodowe, parki rozrywki, baseny). Turystyka przyczynia się współcześnie do tworzenia wielu nowych miejsc pracy i stwarza szansę na nową ścieżkę zawodowego rozwoju dla osób dotychczas wykluczonych zawodowo. Dlatego też w wielu krajach na świecie, również europejskich, postrzegana jest jako jedna z najważniejszych dziedzin gospodarki o bardzo wysokim potencjale wzrostowym, ale też jako niezwykle istotna część życia współczesnego człowieka. Dzięki znacznemu skróceniu się czasu podróży w ostatnich dekadach, obecnie w zasadzie każdy region świata o znaczącym potencjale turystycznym, ma szansę skorzystać z tego korzystnego trendu. Województwo lubelskie nie jest tu wyjątkiem.

W niniejszym rozdziale przedstawione zostały dane obrazujące pozycję Lubelszczyzny na tle innych europejskich regionów poziomu NUTS-2, a także stopień rozwoju gospodarki turystycznej w Polsce w odniesieniu do średnich wartości dla Europy i świata.

W pierwszej kolejności przeanalizowano dane gromadzone i publikowane w dorocznych raportach przez Europejski Urząd Statystyczny, czyli tzw. Eurostat. W listopadzie każdego roku, w raporcie „Eurostat regional yearbook” publikowane są zbiorcze dane obejmujące różne elementy rozwoju społeczno-gospodarczego regionów europejskich. Jedną z analizowanych dziedzin jest każdorazowo turystyka.

W statystyce liczby udzielonych noclegów turystom krajowym i zagranicznym województwo lubelskie z liczbą około 1,6 miliona plasuje się w końcówce stawki regionów europejskich. Zajmuje pozycję 259 na 284 sklasyfikowane, na równi z karaibską wyspą Martyniką, będącą departamentem zamorskim Francji. Zbliżone wartości zanotowały takie europejskie regiony jak niemiecka Saara (1,7 mln), Grecja Zachodnia (1,7 mln), Republika Macedonii (1,5 mln) czy też hiszpańska La Rioja (1,4 mln). Na czele

²⁴http://www.wios.lublin.pl/wp-content/uploads/strona-1/raporty-o-stanie-srodowiska/raport/04_WIOS_Raport2014_rzeki-1.pdf

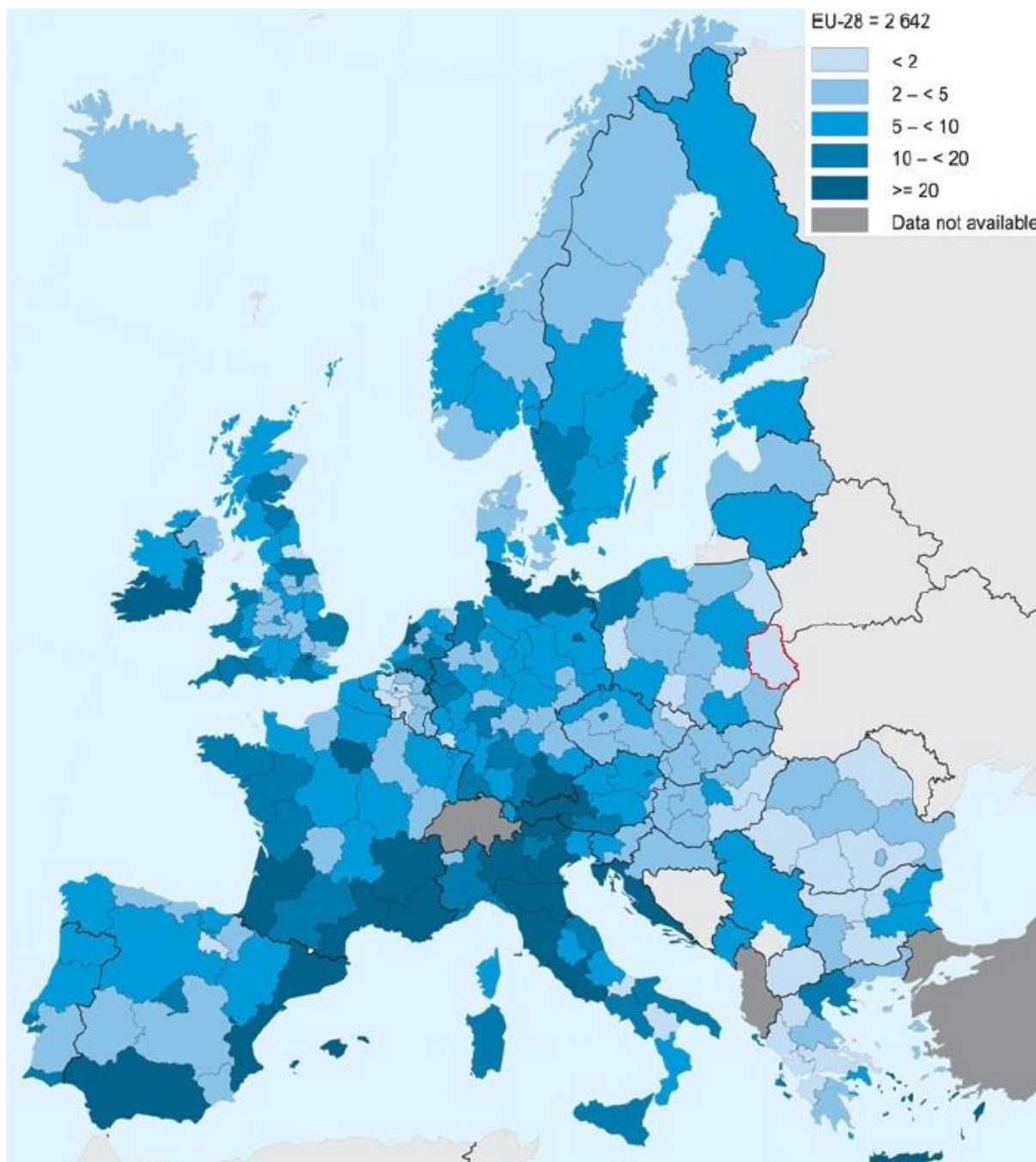
²⁵ <http://strategialubelskie.pl/>

stawki plasują się Wyspy Kanaryjskie (89,8 mln), Ile-de-France („Wyspa Francji” – region, w którym leży Paryż, 77,5 mln) oraz Katalonia (70,5 mln).

Wśród polskich regionów województwo lubelskie zajmuje 12. pozycję, za łódzkim (2,0 mln), a przed świętokrzyskim (1,3 mln), lubuskim (1,2 mln), podlaskim (1,0 mln) i opolskim (0,6 mln). Najwyższą z polskich regionów, 59. pozycję w całym zestawieniu zajmuje województwo zachodniopomorskie (11,2 mln).

Ilustracja 3 Liczba noclegów udzielonych w 2013 roku w regionach NUTS-2

Źródło: Eurostat regional yearbook 2015.

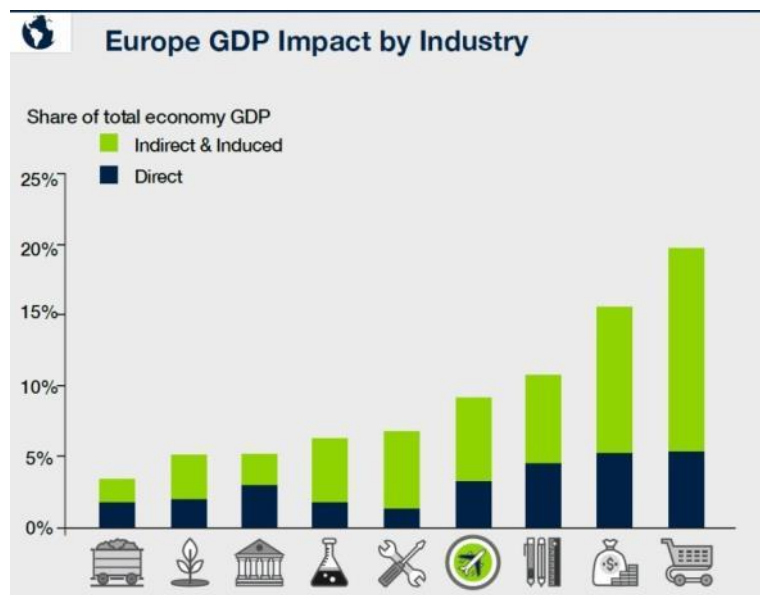

Wśród 25 regionów NUTS-2 zajmujących ostatnie pozycje w omawianym zestawieniu znajduje się aż 5 regionów z Polski. Ponadto w raporcie Eurostatu wskazano, iż więcej niż 80% osób korzystających z noclegów w obiektach zbiorowego zakwaterowania w naszym kraju to rezydenci. Mniejszy udział obcokrajowców w swoich hotelach notuje jedynie Rumunia. Dane te świadczą o istotnej luce w rozwoju polskiej gospodarki turystycznej i jednocześnie ogromnym potencjale do rozwoju turystyki w Polsce, zwłaszcza przyjazdowej turystyki zagranicznej. Nasz kraj, dysponujący bardzo wysoką i różnorodną atrakcyjnością kulturową oraz przyrodniczą, w przyszłości powinien być coraz częściej odwiedzany przez obcokrajowców, w szczególności mieszkańców państw europejskich. Regiony dobrze skomunikowane z innymi krajami poprzez sieć połączeń lotniczych, takie jak choćby Lubelszczyzna, powinny się w tym względzie szczególnie rozwijać.

Turystyka stanowi coraz ważniejszą dziedzinę w gospodarce europejskiej. Świadczy o tym jej rosnący udział w PKB Starego Kontynentu. W 2014 r. turystyka w sumie wytworzyła 9,2% PKB w Europie (2,1 bln USD), podczas gdy jeszcze w 2012 roku było to 7,9% (1,7 bln USD). Porównując z innymi sektorami gospodarki, turystyka zajmuje 4. miejsce w zestawieniu ustępując jedynie handlowi detalicznemu, sektorowi finansowemu oraz edukacji. Mniejszy wkład w europejską gospodarkę w 2014 roku generowały takie gałęzie jak przemysł motoryzacyjny, chemiczny, sektor bankowy, rolnictwo i górnictwo.

Szacuje się, że w ciągu najbliższych 10 lat gospodarka turystyczna – na równi z sektorem bankowym – będzie najszybciej rozwijającą się gałęzią gospodarki europejskiej. Szacowane tempo wzrostu 2,8% rocznie, to więcej niż prognozowana średnia dla całości Europy, która wynosi 1,9% rocznie.

Ilustracja 4. Udział turystyki w PKB Europy (%) w 2014 r.

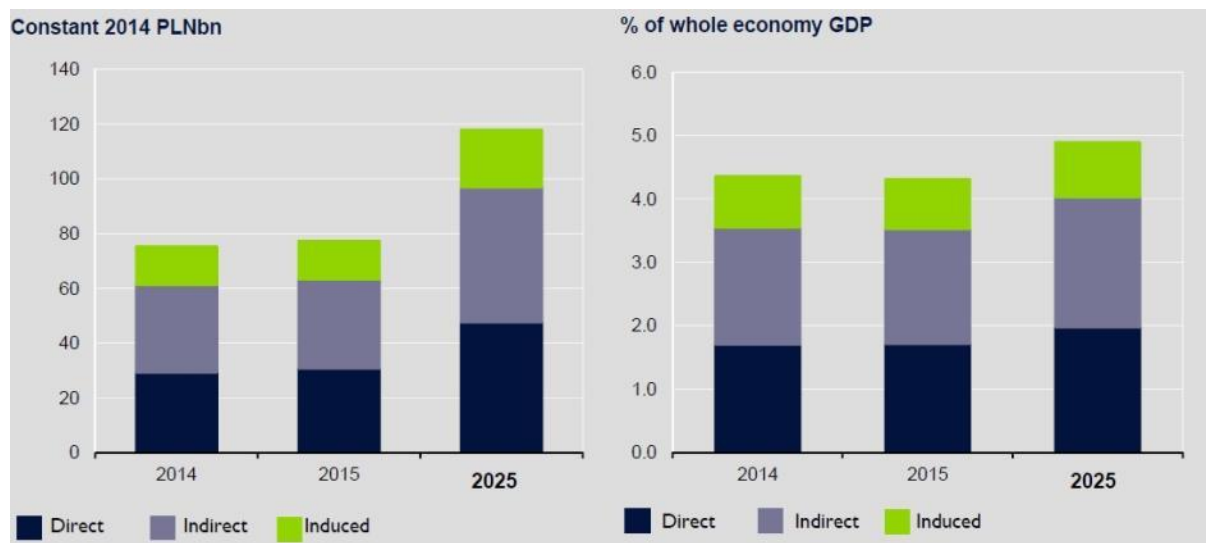
Źródło: "Benchmarking Travel & Tourism. Europe Summary", WTTC, 2015.

Również w polskiej ekonomii turystyka odgrywa coraz większą rolę. W 2014 roku ta dziedzina gospodarki wygenerowała 75,3 mld zł co stanowiło 4,4% PKB. W porównaniu do 2012 roku jej udział w PKB mierzony w sumach pieniężnych wzrósł o około 1,4 mld zł (w 2012 roku było blisko 74 mld zł). Według szacunków WTTC w 2015 roku turystyka w Polsce wygeneruje 77,4 mld zł co będzie

stanowiło 4,3 % polskiego PKB. Prognozy przewidują, że do 2025 roku turystyka będzie odpowiedzialna za 4,9% PKB naszej gospodarki i wytworzy 118 mld zł.

Ilustracja 5. Udział turystyki w PKB Polski (w mld PLN oraz %)

Źródło: "Travel & Tourism Economic Impact 2015. Poland", WTTC.

Wyznacznikiem roli turystyki w gospodarce europejskiej jest także jej udział w strukturze zatrudnienia. W 2014 roku w Europie, w szeroko rozumianej turystyce było zatrudnionych 35 milionów osób, co stanowi 9% ogółu zatrudnionych. Gospodarka turystyczna jest czwarta pod względem ilości generowanych miejsc pracy w Europie – za sprzedażą detaliczną, rolnictwem i edukacją.

Również w Polsce coraz większą rolę pod względem liczby zatrudnionych osób zaczyna odgrywać turystyka. W 2014 roku w turystyce zatrudnionych było 670 tys. osób co stanowiło 4,3% ogólnego zatrudnienia. Prognozy przewidują, że do 2025 roku turystyka w Polsce wygeneruje 810 tys. miejsc pracy, co będzie oznaczało, że 5,1% zatrudnionych będzie pracowało w tej branży gospodarki.

2.5. Wnioski i rekomendacje

Województwo Lubelskie jest korzystnie położone na turystycznej mapie kraju. Jest obszarem o stosunkowo czystym środowisku w porównaniu z innymi polskimi regionami. Jako jedyne z pięciu województw Polski wschodniej dysponuje ośrodkiem o charakterze metropolitalnym, 17 parkami krajobrazowymi i dwoma parkami narodowymi. Nie bez znaczenia jest także sąsiedztwo regionu z Białorusią i Ukrainą.

Region wciąż nie jest turystycznie odkryty. Zajmuje dopiero 259 pozycję na 284 regiony Unii Europejskiej. W 2014 roku odwiedziło go 1,6 mln turystów, co stawia go na 12 miejscu w kraju. Zakłada się, że rozwój turystyki w Lubelskim, podobnie jak w całej Polsce będzie następował w kolejnych latach w sposób bardzo dynamiczny. Obecnie turystyka generuje w naszym kraju około 4,4 % PKB, podczas gdy w Unii Europejskiej aż 9,2%. Szacuje się, że jej wkład w gospodarkę Polski jak również regionu Lubelskiego będzie stale wzrastałby osiągnąć za 10 lat poziom około 5% PKB. Żeby tak się stało w parze za wzrostem inwestycji infrastrukturalnych i promocją musi iść również podwyżka wynagrodzeń w tym sektorze usług w regionie.

W zakresie dostępności komunikacyjnej regionu od 2008 roku nastąpiła daleko idąca poprawa. Kluczowym elementem w tym zakresie jest modernizacja drogi krajowej nr 17 prowadzącej do Warszawy oraz uruchomienie lotniska pasażerskiego w Świdniku. Dzięki opisanym zmianom realny

jest rozwój segmentu turystów weekendowych (z Warszawy) jak i przybywających na dłuższy pobyt z miast europejskich posiadających połączenia lotnicze z Lublinem. Potencjał do rozwoju w kolejnych okresach mają połączenia drogowe z Lwowem i Brześciem, ważne w tym aspekcie są planowane drogi ekspresowe do Hrebennego i Dorohuska oraz łącząca Lublin z Białymstokiem. Zarówno rynek Białoruski jak i Ukraiński wydają się interesującymi emisyjnie jak i recepcyjnie regionami dla lubelskiego w dłuższej perspektywie czasu.

Lubelskie i Lublin jest realną propozycją turystyczną nawet na weekendowy wyjazd dla mieszkańców takich europejskich metropolii jak Warszawa, Londyn, Dublin, Glasgow, Bruksela, Frankfurt, Monachium, Sztokholm i Oslo. Warto więc rozpocząć budowanie mody na lubelskie w tych kierunkach jak i przygotować konkretne propozycje produktowe dla nich.

Lubelskie posiada unikatowy, dość rustykalny charakter demograficzny i gospodarczy. Region posiada niski, jak na standardy Polskie czy Europejskie, współczynnik urbanizacji, prawie 54% mieszkańców regionu mieszka na wsiach. W Lubelskim zlokalizowane są jedynie 43 miasta. Z uwagi na rosnącą atrakcyjność Lublina można spodziewać się, wzrostu znaczenia tej metropolii zarówno jako destynacji turystycznej jak i centrum dystrybucji ruchu turystycznego do regionu.

Czyste powietrze, niewielki odsetek urbanizacji czyni z Lubelskiego doskonały region dla rolnictwa. Na wysokiej jakości produktach żywnościowych można oprzeć unikatowość oferty turystycznej regionu. Kulinarium stają się coraz ważniejszym elementem podczas wyboru celu podróży turystycznej. Lubelskie ma w tym zakresie naturalną przewagę gdyż może być kojarzone z takimi markami jak Herbapol Lublin czy Nałęczowianka.

W gospodarce regionu kluczową rolę odrywa rolnictwo. Zatrudnienie znajduje w nim ponad 35% mieszkańców województwa. Zarobki osiągnięte w tym sektorze w regionie przekraczają średnią krajową w tym aspekcie. Niestety zarobki z przemysłu turystycznym, gastronomii i kulturze są na Lubelszczyźnie wyraźnie niższe niż wśród wykonujących te same zawody w innych regionach Polski. Może to być utrudnieniem w rozwoju branży turystycznej, gdyż zniechęceni niskimi zarobkami młodzi mogą pozostać przy rolnictwie lub migrować do innych regionów, gdzie proponowane są wyższe uposażenia.

3. Diagnoza stanu turystyki

Turystyka jest interdyscyplinarną gałęzią gospodarki, której poziom rozwoju na danym obszarze zależy od mieszanki wielu czynników. Podstawą zawsze jest walor lub atrakcja turystyczna, będące przedmiotem zainteresowania większej grupy turystów. Niezależnie czy weźmiemy pod uwagę walory o charakterze naturalnym czy antropogenicznym, zawsze łączy je to, iż muszą być odpowiednio zagospodarowane i udostępnione dla turystów, aby stały się atrakcjami z prawdziwego zdarzenia. To najczęściej jest zasługą samorządów oraz podmiotów współpracujących ze sobą na rzecz rozwoju turystyki w ramach stowarzyszeń lub innych organizacji pozarządowych. Ze względu na kapitałochłonność turystyki, stosunkowo duże znaczenie dla tworzenia oferty ma wykorzystywanie zewnętrznych źródeł finansowania inwestycji np. funduszy europejskich. Mając odpowiednio przygotowany walor turystyczny, niezbędne jest podjęcie planowych działań promocyjnych, by potencjalni turyści mogli się o nim dowiedzieć, poczuć potrzebę odwiedzenia go i zdecydowali się poświęcić swój najcenniejszy zasób – czyli czas wolny, na odwiedzenie właśnie tego miejsca. By zatrzymać turystę w regionie na dłużej niż jeden dzień niezbędna jest odpowiednia infrastruktura – noclegowa i gastronomiczna. Do tej mieszanki należy również dodać niebagatelną rolę kadry obsługi turystycznej, która będzie łączyć w sobie odpowiednie proporcje gościnności, doświadczenia i profesjonalizmu.

Na podstawie przeprowadzonej diagnozy, w ramach niniejszego rozdziału opisano elementy wchodzące w skład mieszanki tworzącej ofertę turystyczną województwa lubelskiego. Jest to „serce” Audytu, tak więc zakres treści wchodzących w skład rozdziału jest bardzo obszerny. Dla zachowania odpowiedniej czytelności został podzielony na następujące kategorie:

- Walory i atrakcje turystyczne,
- Ruch turystyczny przyjazdowy,
- Infrastruktura i usługi turystyczne,
- Działalność promocyjna,
- Kadry obsługi turystycznej,
- Wykorzystanie europejskich środków pomocowych i innych środków zewnętrznych w turystyce,
- Współpraca w dziedzinie turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym.

W ramach prac nad diagnozą stanu turystyki korzystano z wszelkich możliwych dostępnych źródeł – od wydawnictw turystycznych poczynając, przez zasoby zgromadzone w internecie, na rozmowach z przedstawicielami branży turystycznej kończąc. Duża część uwzględnionych w tym rozdziale informacji pochodzi bezpośrednio od uczestników konsultacji społecznych, którzy podczas zjawili się na jednym z pięciu spotkań warsztatowych lub wzięli udział w badaniu ankietowym.

3.1. Walory i atrakcje turystyczne

Turystyka może stać się ważną częścią gospodarki kraju lub regionu jeżeli dany obszar dysponuje walorami turystycznymi, z których mogą korzystać turyści o różnorodnych preferencjach. Lubelszczyzna pomimo tego, że jest regionem o charakterze rolniczym z dobrze rozwiniętym przemysłem rolno-spożywczym, posiada duży potencjał pod kątem rozwoju turystyki. Elementów, które mogą przykuć uwagę potencjalnych turystów jest w regionie jest relatywnie dużo i co kluczowe, są one bardzo różnorodne. Warto jednak na wstępie przytoczyć definicję walorów turystycznych.

Wartość turystyczna to zespół elementów środowiska naturalnego oraz pozaprzyrodniczego (pochodzenia antropogenicznego), które wspólnie lub każde z osobna, są obiektem zainteresowania ze strony turystów.²⁶

Wartości turystyczne są przez wielu autorów badających gospodarkę turystyczną utożsamiane z atrakcjami turystycznymi – takie rozumienie przyjęto również w niniejszym opracowaniu.

Atrakcyjność turystyczna Lubelszczyzny została przeanalizowana w podziale na kategorie odpowiadające najczęściej występującym formom turystyki. Takie podejście pozwala również kierunkować myślenie o dostępnych wartościach turystycznych, na konkretne grupy odbiorców.

W niniejszym rozdziale wartości turystyczne województwa lubelskiego zostaną scharakteryzowane z uwzględnieniem ich podziału na formy turystyki, takie jak:

- Turystyka kulturowa
- Turystyka aktywna
- Turystyka przyrodnicza
- Turystyka wiejska
- Turystyka uzdrowiskowa, medyczna, SPA i Wellness
- Turystyka biznesowa

Certyfikowane produkty turystyczne

Jednym z kryteriów, stosowanym przy doborze wartości i atrakcji w zaprezentowanym zbiorze była Nagroda za Najlepszy Produkt Turystyczny – Ogólnopolski Certyfikat POT. Stosowna adnotacja znajduje się przy opisie każdego z tych produktów. Przy okazji porównano, jak kształtuje się liczba nagrodzonych produktów na Lubelszczyźnie w porównaniu do pozostałych województw.

Tabela 8. Liczba produktów turystycznych z certyfikatem POT w poszczególnych województwach (do 2015 r. włącznie)

Województwo	Liczba produktów nagrodzonych certyfikatem POT
dolnośląskie	16
kujawsko - pomorskie	10
lubelskie	11
lubuskie	8
łódzkie	15
małopolskie	16
mazowieckie	11
opolskie	3
podkarpackie	11

²⁶ Kowalczyk. A. „Geografia turystyki”, PWN, Warszawa 2002

podlaskie	13
pomorskie	15
śląskie	14
świętokrzyskie	12
warmińsko-mazurskie	8
wielkopolskie	13
zachodniopomorskie	14

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych POT.

Województwo lubelskie może poszczycić się 11 certyfikatami POT za Najlepszy Produkt Turystyczny co daje mu 10 miejsce w kraju pod względem ilości produktów turystycznych nagrodzonych certyfikatem POT.

Certyfikaty POT w województwie lubelskim otrzymały następujące produkty turystyczne:

- Magiczne Ogrody Rodzinny Park Tematyczny w Janowcu
- Muzeum Wsi Lubelskiej
- Festiwal Filmu i Sztuki „Dwa brzegi” w Kazimierzu Dolnym
- Carnaval Sztuk-Mistrzów w Lublinie
- Szlak Kajakowy Bug-Krzna (certyfikat POT nadany w wyniku głosowania internautów)
- Szlak Żelaza i Kowalskich Tradycji
- Jarmark Jagielloński w Lublinie
- Chełmskie Podziemie Kredowe – Zabytkowa Kopalnia Kredy
- Zamojskie Lato Teatralne
- Muzeum Zamoyskich w Kozłowie
- Centralny Szlak Rowerowy Rostocza

3.1.1. Turystyka kulturowa

Turyści kulturowi przybywający do regionu mają do wyboru szeroki asortyment obiektów, usług i wydarzeń, które składają się na ofertę kulturalną województwa lubelskiego. Istotnym podłożem atrakcyjności kulturowej jest także tożsamość historyczna regionu ukazująca jego dzieje i związki z innymi regionami. Również z niej wynikają poszczególne atrakcje kulturowe regionu. Wybrane elementy tej atrakcyjności zostały opisane w dokumencie. Podzielono je na następujące kategorie:

- Muzea
- Obiekty martyrologii i miejsca pamięci
- Podziemne trasy turystyczne
- Obiekty sakralne
- Pamiątki religii i kultury żydowskiej
- Pamiątki innych kultur i religii
- Pałace i rezydencje szlacheckie
- Budowle obronne i zamki
- Wioski, zagrody i rodzinne parki tematyczne

- Szlaki kulturowe
- Imprezy i wydarzenia kulturalne
- Zabytkowe zespoły urbanistyczne
- Pozostałe walory i atrakcje kulturowe

Dobór walorów i atrakcji kulturowych województwa lubelskiego opisanych w niniejszym podrozdziale został przeprowadzony w oparciu o ogólnodostępne źródła informacji turystycznej. Przy selekcji poszczególnych atrakcji posłużyli się informatorami turystycznymi wydanymi przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego i informacjami znajdującymi się w witrynach internetowych www.lubelskie.pl, www.lubelskietravel.pl oraz www.lrot.pl.

Ważną rolę w procesie selekcji walorów i atrakcji kulturowych odegrały konsultacje z przedstawicielami branży turystycznej województwa lubelskiego, do których doszło w dniach 01-04.12.2015 w Białej Podlaskiej, Chełmie, Zamościu i Lublinie. Na podstawie wskazań uczestników konsultacji w poniższym podrozdziale do wcześniej stworzonej listy atrakcji dodano 24 walory i atrakcje kulturowe.

W podrozdziale zostały także uwzględnione te atrakcje kulturowe, które zostały nagrodzone w regionalnym etapie konkursu na najlepszy produkt turystyczny POT, organizowanego przez Lubelską Regionalną Organizację Turystyczną. Poniżej znajduje się zbiór odnoszący się do atrakcji o charakterze kulturalnym, które uzyskały certyfikat POT zwyciężając w regionalnym etapie konkursu. Zebrane dane dotyczą lat 2008-2015.²⁷

Rok 2008

- Festiwal III Kultur we Włodawie
- Słowiański Gród w Wólce Bieleckiej
- Festiwal Kaszy Gryczaki w Janowie Lubelskim
- Festiwal Kultury Włoskiej „Arte, Cultura, Musica, E..” w Zamościu

Rok 2009

- Jarmark Jagielloński
- „Ocalić od zapomnienia”. Rekonstrukcja Bitew pod Tomaszowem Lubelskim
- „Noc Kultury w Lublinie”
- „Edukacja regionalna i przyrodnicza w Krainie Rumianku”
- „Gotania”

Rok 2010

- Letnia Akademia Filmowa w Zwierzyńcu
- Jarmark Hetmański w Zamościu
- Jarmark Holeński w Holi
- Festiwal Tradycji i Awangardy Muzycznej KODY
- „Ocalić od zapomnienia” Rekonstrukcja Bitew pod Tomaszowem Lubelskim 1939r.

Rok 2011

- Europejskie Dni Dobrosąsiedztwa

²⁷ www.lrot.pl, www.lubelskietravel.pl

- Ogólnopolski Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą

Rok 2012

- Carnaval Sztuk-Mistrzów w Lublinie

Rok 2013

- Festiwal Filmu i Sztuki „Dwa brzegi”
- „Muzeum Pomocy Drogowej, Holowania i Ratownictwa Drogowego” w Puławach.
- Ogólnopolskie Święto Chmielarzy i Piwowarów Chmielaki Krasnostawskie

Rok 2014

- Muzeum Wsi Lubelskiej
- Wakacyjna Akademia Pilota w Wyższej Szkole Sił Powietrznych w Dęblinie
- Ekomuzeum Lubelszczyzny „Żywa tradycja”

Rok 2015

- Magiczne Ogrody Rodzinny Park Tematyczny Janowiec
- Zamość – Twierdza Otwarta
- Park miniatur architektury drewnianej trójkąta Kazimierz Dolny – Nałęczów - Puławy
- Wioska Gotów w Masłomęczu
- Nocne zwiedzanie Kazimierza Dolnego
- Dni Konia Arabskiego w Janowie Podlaskim
- Europejski Festiwal Smaku w Lublinie

Opis walorów kulturowych warto rozpocząć od krótkiej charakterystyki dziejów Lubelszczyzny, ponieważ w dużej mierze historia danego obszaru ma wpływ na bieżący asortyment oferty kulturalnej regionu.

Rys historyczny²⁸

Wschodnia część województwa lubelskiego była przedmiotem konfliktu pomiędzy Polską, a Rusią w okresie od X do XIV wieku. W latach 1340-1366 większość tych ziem trafiła do Polski jako obszar lenny. „Pod koniec XV wieku nastąpiło całkowite wcielenie tych ziem do Korony. W tym samym czasie tereny północno-wschodnie (obecnie powiat bielski i część powiatu włodawskiego) weszły w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego.”²⁹ XIV wiek to okres lokacji pierwszych miast: Lublina – 1317 r. i Chełma – 1392 r. Na skutek rozwoju gospodarczego zaczęły powstawać kolejne miasta m.in. Kazimierz Dolny. W II połowie XV wieku Kazimierz Jagiellończyk stworzył województwo lubelskie.

Stopniowo Lubelszczyzna zaczęła odgrywać coraz większą rolę. Lublin stał się ważnym ośrodkiem w momencie podpisania unii lubelskiej w 1569 r., a na skutek powstania Trybunału Koronnego głównym ośrodkiem sądowym w ówczesnej Małopolsce. W tym czasie doszło do gwałtownego rozwoju miast Lubelszczyzny, które bogaciły się na rozwoju handlu i rzemiosła. Konsekwencją tej sytuacji były powstające fortuny magnackie m.in. Czartoryskich, Potockich i Zamoyskich – w XVI

²⁸ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=397>

²⁹ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=397>

wieku Jan Zamoyski stworzył Zamość miasto wybudowane całkowicie w stylu renesansowym. Na Lubelszczyźnie powstała specyficzna odmiana tego stylu zwana renesansem lubelskim. Kolejne 200 lat było okresem niepomyślnym dla województwa lubelskiego. Liczne wojny w tym powstanie Chmielnickiego i potop szwedzki przyczyniły się do znacznego regresu. Do stopniowej poprawy doszło w XVIII wieku. W tym okresie duży rozkwit przeżywały Puławy, w których rezydowała rodzina Czartoryskich. Od połowy XIX wieku w regionie zaczął się rozwijać przemysł rolno-spożywczy, który do dziś stanowi główną gałąź gospodarki. Lubelszczyzna odegrała istotną rolę w okresie walki o niepodległość Polski. Na początku listopada 1918 roku w Lublinie powstał Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej na czele z Ignacym Daszyńskim. Podczas II wojny światowej region był miejscem intensywnych walk m.in. pod Tomaszowem Lubelskim we wrześniu 1939 roku oraz Lasach Janowskich i Parczewskich. Najeźdźca niemiecki utworzył na Lubelszczyźnie obozy zagłady na Majdanku i w Sobiborze, a także obozy pracy i jenieckie. Województwo lubelskie w obecnych granicach powstało w 1999 roku jako efekt reformy administracyjnej kraju.

Muzea

Muzea są jednym z największych magnesów przyciągających turystów do danego miejsca. Ich różnorodność tematyczna może stanowić atut regionu w kontekście rozwoju ruchu turystycznego. W województwie lubelskim muzea stanowią silny punkt oferty turystycznej. Jest to konsekwencją bogatego dorobku kulturowego Lubelszczyzny kształtowanego na przestrzeni kolejnych wieków. Znaczna część muzeów prezentuje dokonania kultury ludowej oraz eksponaty odwołujące się do chlubnej przeszłości wzajemnego współżycia na tym obszarze ludzi różnych wyznań. Rangę regionu w aspekcie muzealnym podkreśla fakt, że to właśnie w województwie lubelskim w 1801 roku powstało pierwsze muzeum narodowe – świątynia Sybilli znajdująca się w zespole pałacowo-parkowym Czartoryskich w Puławach.

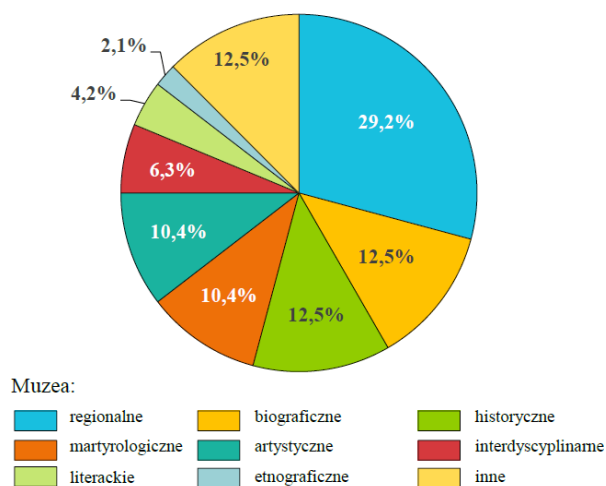
W 2014 roku na Lubelszczyźnie działało 48 muzeów i oddziałów muzealnych, które odwiedziło około 1,1 mln osób.³⁰ Młodzież szkolna stanowiła około 25% ogólnej frekwencji w muzeach województwa lubelskiego.

Muzea zostały podzielone na 9 kategorii tematycznych. Największy odsetek w województwie lubelskim stanowią muzea regionalne. Najmniej na Lubelszczyźnie jest muzeów etnograficznych.

Do najważniejszych placówek muzealnych regionu zalicza się Muzeum Lubelskie i Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym wraz z oddziałami.

Przy próbie scharakteryzowania atrakcji turystycznych, które mogą generować ruch turystyczny istotną rolę odegrały konsultacje z przedstawicielami branży turystycznej województwa lubelskiego, do których doszło w dniach 1-4 grudnia 2015 roku. Konsultacje stanowiły ważną część przygotowań przy opracowywaniu audytu turystycznego województwa lubelskiego. Uczestnicy spotkań wymieniali

Wykres 1 Rozkład procentowy muzeów województwa lubelskiego. (stan w 2014 r.)

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie. Opracowanie sygnalne. Instytucje kultury w województwie lubelskim w 2014 roku

³⁰ Urząd Statystyczny w Lublinie. Opracowanie sygnalne. Instytucje kultury w województwie lubelskim w 2014 roku

atrakcje, które mogą stanowić obiekt zainteresowania turystów. Ważną grupę w tym zestawieniu odegrały obiekty muzealne, takie jak m.in.:

- Muzeum Fotografii w Janowie Lubelskim
- Muzeum Czynu Bojowego Kleeberczyków w Woli Gułowskiej
- Muzeum Skamieniałych Drzew w Siedliskach
- Skansen Wąskotorowej Kolei Leśnej w Janowie Lubelskim

Tabela 9 Najważniejsze muzea w województwie lubelskim

Lp.	Muzeum	Oddział
1.	Muzeum Lubelskie	Muzeum Historii Miasta Lublina
		Oddział Literacki im. Józefa Czechowicza
		Dworek Wincentego Pola
		Oddział Martyrologii „Pod Zegarem”
		Muzeum Stefana Żeromskiego w Nałęczowie
		Muzeum Bolesława Prusa w Nałęczowie
		Muzeum Regionalne w Kraśniku
2.	Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym	Gmach Główny z Galerią Wystaw Czasowych
		Dom Marii i Jerzego Kuncewiczów
		Muzeum – Zamek w Janowcu
		Muzeum Czarotoryskich w Puławach (w tym Świątynia Sybilli)
		Muzeum Sztuki Złotniczej
		Muzeum Przyrodnicze
		Grodzisko Żmijowiska
3.	Muzeum Zamojskie w Zamościu	Kamienica Celejowska
		Muzeum Fortyfikacji i Broni Arsenał
4.	Państwowe Muzeum na Majdanku	Galeria Rzeźby prof. M. Koniecznego
		Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze
5.	Rotunda Zamojska	Muzeum Miejsce Pamięci w Bełżcu
6.	Muzeum Zamoyskich w Kozłowie	
7.	Muzeum Wsi Lubelskiej	
8.	Muzeum Archidiecezjalne w Lublinie	
9.	Muzeum Ziemi Chełmskiej	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Informatora Turystycznego Województwa Lubelskiego

Muzeum Lubelskie³¹ jest jedną z najważniejszych placówek muzealnych nie tylko w województwie lubelskim, ale także we wschodniej Polsce. Najważniejsze zbiory znajdują się na Zamku Lubelskim. Ekspozycje podzielone są na działy: Archeologii, Etnografii, Sztuki, Militariów, Gabinet Rycin, Gabinet Numizmatyczny. Na wystawach stałych odwiedzający mogą oglądać obrazy malarzy polskich i obcych od XVII do XIX wieku, eksponaty dotyczące uzbrojenia polskiego i obcego od X do XX wieku, czy zbiory monet i medali polskich z wieków X-XX. Na wystawie dotyczącej polskich obrazów oprócz dzieł Michałowskiego, Grottgera i Malczewskiego wyróżnia się „Unia lubelska” namalowana przez Jana Matejkę. W części dotyczącej malarstwa zagranicznego znajduje się kilkadziesiąt obrazów stworzonych przez malarzy z państw Europy Zachodniej. Jednym z najważniejszych jest „Piłat umywający ręce” Hendricka ter Brugghena. Muzeum zapewnia możliwość przeprowadzenia lekcji muzealnych dla dzieci oraz zajęć edukacyjnych przeznaczonych dla seniorów.

Ilustracja 6 Wieża zamkowa Muzeum Lubelskim

Źródło: <http://www.muzeumlubelskie.pl/>

Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym.³²

W jego gmachu głównym zlokalizowanym na kazimierzowskim rynku znajduje się Galeria Wystaw Czasowych, a w jego piwnicach oddział Muzeum Sztuki Złotniczej. Odwiedzając poszczególne oddziały Muzeum Nadwiślańskiego można zobaczyć m.in. dzieła złotnictwa współczesnego, pozostałości po dawnej osadzie w Żmijowiskach czy zbiory przyrodnicze pochodzące z Kazimierskiego Parku Krajobrazowego. Jednym z oddziałów Muzeum Nadwiślańskiego jest Zamek w Janowcu.

Muzeum Zamojskie w Zamościu³³

Muzeum zlokalizowane jest na zamojskim rynku w XVII-wiecznych kamienicach należących do Ormian, którzy przybyli do miasta pod koniec XVI wieku. W placówce można oglądać wystawy stałe dotyczące losów Zamojszczyzny od wczesnego średniowiecza aż do 1939 roku. Odwiedzając obiekt można zapoznać się ze sztuką ludową regionu oraz obejrzeć obraz „Rejtan wg. Matejki” Georga Fischhofa. Ekspozycja placówki podzielona jest na następujące działy: Archeologia, Etnografia, Historia. Jego oddziałem jest Muzeum Fortyfikacji i Broni Arsenał, można w nim oglądać ekspozycję dotyczącą uzbrojenia i wyposażenia wojskowego oraz wystawę

Ilustracja 7 Muzeum Zamojskie w Zamościu

Źródło: <http://muzeum-zamojskie.pl/>

³¹ www.muzeumlubelskie.pl, „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

³² www.mnkd.pl

³³ <http://muzeum-zamojskie.pl/>

dotyczącą dziejów twierdzy Zamość od XVI wieku aż do XX wieku. Pod opieką Muzeum Zamojskiego znajduje się także Rotunda Zamojska, która w latach 1940-1944 pełniła funkcję więzienia i obozu nadzorowanego przez gestapo. W rotundzie dochodziło także do masowych egzekucji polskiej ludności. Obiekt oficjalnie uznano za Pomnik Męczeństwa Zamojszczyzny. Odwiedzający rotundę mogą oglądać elementy ekspozycji związane z jego niechlubną przeszłością – rozporządzenia niemieckie, mogiły czy pomniki pamięci.

Muzeum Archidiecezjalne Sztuki Religijnej (Wieża Trynatarska)³⁴

Muzeum zlokalizowane jest w Wieży Trynatarskiej, która jest najwyższym punktem widokowym w Lublinie. Podczas wizyty w placówce można oglądać m.in. szaty liturgiczne, portrety trumienne, relikwiarze, ikony odnoszące się do obrządku unickiego, portrety świętych i biskupów związanych z ziemią lubelską. Ekspozycja muzeum podzielona jest na 3 działy: malarstwo, rzeźba i rzemiosło artystyczne (m.in. tkaniny i sprzęty liturgiczne).

Muzeum Wsi Lubelskiej³⁵

Muzeum prezentuje ekspozycję dotyczącą dorobku ludności wiejskiej na Lubelszczyźnie na przestrzeni wieków. Muzeum podzielone jest na 7 części: Wyżyna Lubelska, Powiśle, Podlasie i Polesie Lubelskie, Nadbuże, Roztocze a także Zespół Dworski i Miasteczko. Na obszarze kilkudziesięciu hektarów można obejrzeć m.in. czynny wiatrak typu holenderskiego z Zygmuntowa i XVIII-wieczną cerkiew z Tarnoszyna. W części Miasteczko centralnym punktem jest brukowany rynek z ratuszem z miejscowości Głusk pod Lublinem. W sektorze miasteczkowym można również zapoznać się z ekspozycją odnoszącą się do kultury żydowskiej. W „Miasteczku” odtworzono układ urbanistyczny charakterystyczny dla miasteczek Lubelszczyzny z lat 30. XX wieku. Oprócz domostw i sklepów turyści mogą zawitać do obiektów gospodarskich tzn. obór i szop. Dużą atrakcją dla turystów przybywających do Muzeum Wsi Lubelskiej mogą być organizowane w ciągu roku pokazy wyrobu rękodzieła, jarmarki i odpusty. Muzeum można zwiedzać z przewodnikiem a na jego terenie można zorganizować biesiady, pikniki i ogniska.

Dowodem uznania działalności muzeum jest Certyfikat POT za Najlepszy Produkt Turystyczny, który Muzeum Wsi Lubelskiej otrzymało w 2014 roku.

Ilustracja 8 Muzeum Wsi Lubelskiej

Źródło: <http://skansen.lublin.pl/pl/galeria/>

Muzeum Zamojskich w Kozłowie³⁶

Muzeum znajduje się w pałacu, którego właścicielem od końca XVIII wieku był ród Zamojskich. Do najchętniej odwiedzanych pomieszczeń należą

Ilustracja 9 Pałac Zamojskich w Kozłowie

Źródło: www.wikipedia.org

³⁴ Landbrand, „Projekt Strategii Rozwoju Turystyki miasta Lublin do roku 2025. Część I analityczna

³⁵ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, <http://skansen.lublin.pl/pl/>, <http://www.pot.gov.pl/nawosci/l/wiadomosci/wiadomosci-z-pot/certyfikaty-2014-polskiej-organizacji-turystycznej-rozdane>, „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL.”, Lublin/Warszawa 2013

³⁶ „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.”, www.muzeumzamojskich.pl

Gabinet oraz Sypialnia hrabiego Konstantego żyjącego na przełomie XIX i XX wieku. Można tam zobaczyć m.in. portrety Wazów rządzących Polską, angielski stół śniadaniowy i szkandę czyli naczynie do podgrzewania pościeli. Warto zajrzeć do Pokoju Egzotycznego gdzie znajdują się eksponaty pochodzące m.in. z Chin i Japonii. W Pokoju Kredensowym można zachwycić się zastawami stołowymi i szklanym serwisem Zamoyskich z początków XX wieku. Największym pomieszczeniem w pałacu jest Salon Czerwony, w którym znajdują się portrety hetmanów i polskich władców. Przybywając do muzeum w Kozłowie warto także odwiedzić Galerię Socrealizmu, w której można podziwiać dokonania sztuki polskiej z lat 50. XX wieku. przy pałacu istnieje zorganizowanie gier terenowych. Natomiast sale pałacu mogą być wykorzystywane przez podmioty biznesowe na cele konferencyjne lub szkoleniowe. Miłośnicy turystyki aktywnej mogą korzystać ze szlaków pieszych i rowerowych wytyczonych w pobliskich Lasach Kozłowieckich.

Muzeum w Kozłowie jest laureatem wielu nagród i wyróżnień. Jednym z nich jest Certyfikat POT za „Najlepszy Produkt Turystyczny” przyznany w 2004 roku.

Istotnym segmentem placówek muzealnych w województwie lubelskim są także muzea biograficzne poświęcone wybitnym postaciom polskiej kultury, które na przestrzeni dziejów zamieszkiwały lub pochodziły z terenu dzisiejszej Lubelszczyzny. Muzea poświęcone swojej działalności mają m.in. Henryk Sienkiewicz, Bolesław Prus, Stefan Żeromski, Wincenty Pol, Maria i Jerzy Kuncewiczowie, Józef Czechowicz, ksiądz Stanisław Staszic, Józef Ignacy Kraszewski.

Muzeum Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej³⁷

Muzeum powstało w dworcu, w którym urodził się autor „Trylogii”. W placówce znajdują się fotografie i obrazy przedstawiające Henryka Sienkiewicza i postacie z jego dzieł. Muzeum posiada kolekcję prawie 1500 książek w tym wiele pierwszych wydań poszczególnych powieści. Turyści mogą także oglądać rekwizyty i plakaty z filmów kręconych na podstawie książek Henryka Sienkiewicza. W miejscowości Okrzeja znajduje się kościół, w którym przyjął chrzest Henryk Sienkiewicz. W jego wnętrzu można oglądać polichromie prezentujące sceny z powieści „Quo vadis” i „Potop”.

Ilustracja 10 Muzeum Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej

Źródło: www.wikipedia.org

W Nałęczowie warto zajrzeć do **Muzeum Bolesława Prusa** oraz **Muzeum Stefana Żeromskiego**, w których można zobaczyć m.in. maszynę do pisania używaną przez autora „Lalki” oraz miejsca, w których żyli obydwaj prozaicy. W Hrubieszowie w Muzeum Stanisława Staszica oprócz eksponatów dotyczących działalności księdza znajduje się także ekspozycja odnosząca się do założonego przez niego Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego.

³⁷

„Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”,
http://www.starostwolukow.pl/panorama/kultura/muzeum_sienkiewicza

Muzeum Dworek Wincentego Pola³⁸

Muzeum znajduje się na przedmieściach Lublina. W dworku pochodzącym z przełomu XVIII i XIX wieku zgromadzono eksponaty dotyczące działalności Wincentego Pola-poety i krajoznawcy, który zasłynął eksploracją obszarów położonych u źródeł Wisły, Odry a także na Podolu i Śląsku. W muzeum znajdziemy jego rękopisy, listy, czasopisma i inne pamiątki. Dworek jest gratką dla miłośników geografii. Znajduje się w nim kolekcja 100 globusów, a także atlasy i przyrządy pomiarowe służące geografom. Muzeum oferuje dzieciom lekcje muzealne i warsztaty edukacyjne.

Muzeum Literackie im. Józefa Czechowicza³⁹

Muzeum jest oddziałem Muzeum Lubelskiego. W placówce znajdują się eksponaty dotyczące życia i twórczości Józefa Czechowicza - pisarza pochodzącego z Lubelszczyzny. Rękopisy, listy do znajomych i rodziny, autografy, zdjęcia czy pozycje książkowe z prywatnego archiwum Czechowicza można oglądać odwiedzając obiekt. Muzeum posiada także zbiory odnoszące się do innych pisarzy województwa lubelskiego oraz rękopisy dzieł m.in. Zbigniewa Herberta i Jana Tuwima. Istotną częścią działalności placówki jest oferta edukacyjna przeznaczona dla dzieci i młodzieży szkolnej.

Muzea regionalne, powiatowe, gminne

Nie można także zapominać o działalności muzealnej w poszczególnych powiatach. Zdecydowana większość powiatów województwa lubelskiego posiada własne muzea regionalne. Sporo obiektów muzealnych znajduje się także na poziomie gminnym. Do najcenniejszych placówek muzealnych tego typu zaliczyć można **Muzeum Południowego Podlasia**⁴⁰. Muzeum znajduje się na zamku w Białej Podlaskiej. Placówka szczyci się jedną z największych w Polsce kolekcją rosyjskich ikon z okresu od XVII do XX wieku oraz kolekcję obrazów „Konie, jeźdźcy, zaprzęgi w malarstwie polskim XIX i XX wieku” z dziełami Juliusza, Wojciecha, Jerzego Kossaków.

Istotną placówką muzealną jest **Muzeum Ziemi Chełmskiej**.⁴¹ Posiada około 20 tys. eksponatów. Jednym z najważniejszych działów jest dział sztuki współczesnej i Galeria 72. W tej części można oglądać dzieła sztuki zgromadzone przez ponad 40 lat funkcjonowania słynnej w Chełmie galerii sztuki. Osoby odwiedzające Muzeum Ziemi Chełmskiej obejrzą obrazy artystów awangardowych bazujących na abstrakcji i metaforyce. Miłośnicy sztuki sakralnej mogą oglądać kolekcję eksponatów odnoszącą się do religii katolickiej, prawosławnej i unickiej.

Natomiast w **Muzeum Regionalnym w Krasnymstawie**⁴² można zapoznać się z eksponatami odnoszącymi się do historii Krasnegostawu i okolic. W placówce można obejrzeć m.in. przedmioty pochodzące z epoki paleolitu, rzymskie monety naczynia używane do picia i przechowywania piwa. Muzea Regionalne znajdują się także m.in. Lubartowie, Kraśniku, Tomaszowie Lubelskim. Muzeum Regionalne w Kraśniku stanowi oddział Muzeum Lubelskiego w Lublinie.

³⁸ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”,

http://www.muzeumlubelskie.pl/Dworek_Wincentego_Pola-1-251-38.html

³⁹ http://www.muzeumlubelskie.pl/Oddzial_Literacki_im_Jozefa_Czechowicza-1-308-36.html

⁴⁰ www.muzeum.biala.pl , „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

⁴¹ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, http://www.muzeum.chelm.pl/?pl_o-muzeum,1

⁴² http://www.muzeumkrasnystaw.webd.pl/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=54

Ośrodek Brama Grodzka- Teatr NN⁴³

Brama Grodzka zarządzana obecnie przez Teatr NN była dawniej ważnym punktem na mapie miasta stanowiącym przejście pomiędzy dzielnicą żydowską i Starym Miastem. Obecnie w budynku przeprowadzane są różne przedsięwzięcia, które służą zachowaniu żydowskiego dziedzictwa Lublina. Dobrym przykładem jest wystawa „Lublin. Pamięć miejsca” Ekspozycja odnosi się do historii Lublina z czasów poprzedzających wybuch II wojny światowej. Nawiązuje w dużej mierze do dokonań kultury żydowskiej. Oryginalnym elementem wystawy są komputery, w których można przeglądać bazy danych odnoszące się do dawnych czasów. Warto także obejrzeć wirtualną makietę dzielnicy żydowskiej. Za pomocą nowoczesnej formy przekazu można poznać historyczne zabudowania dzielnicy żydowskiej. Makieta została stworzona przy wykorzystaniu platformy Google Earth oraz archiwalnych fotografii Lublina.

Piwnica Pod Fortuną

Placówką muzealną znajdującą się w kamienicy należącej niegdyś do rodziny Lubomelskich. W 9 salach znajdują się ekspozycje prezentujące w formie multimedialnej i wizualizacji historię Lublina i opowieści z nim związane. W dziesiątej sali znajduje się winiarnia, której ściany zdobią polichromie z okresu renesansu. Środki pozyskane z Unii Europejskiej pozwoliły na instalację urządzeń audiowizualnych i dźwiękowych oraz gruntowne prace konserwatorskie.

Ilustracja 11 Piwnica Pod Fortuną – polichromie z XVI w.

Źródło: www.piwnica.lublin.eu

Muzeum Pomocy Drogowej, Holowania i Ratownictwa Drogowego w Puławach⁴⁴

To unikatowe muzeum funkcjonuje przy firmie zajmującej się ratownictwem drogowym. Do najcenniejszych eksponatów obiektu należą Chevrolet Canada z 1943, który jest najstarszym holownikiem w Polsce, holownik MAN z amerykańską zabudową Holmesa oraz pojazdy marek Tatra, Jelcz, Mercedes, Iveco, Fiat Ducato, Ził, UAZ, które służyły drogowcom w codziennej pracy. Ponadto w placówce znajdują się wciągarki, przyciągarki, podnośniki hydrauliczne i mechaniczne oraz innego osprzętu wykorzystywanego przez pomoc drogową. Muzeum będzie także pełniło funkcję edukacyjną, ponieważ powstanie w nim ekspozycja prezentująca zagadnienia dotyczące wypadków drogowych i ich skutków.

W 2013 roku Muzeum Pomocy Drogowej, Holowania i Ratownictwa Drogowego w Puławach otrzymało II miejsce w regionalnym etapie konkursu „Najlepszy Produkt Turystyczny Województwa Lubelskiego 2013 – Certyfikat POT”. Konkurs został przeprowadzony przez Lubelską Regionalną Organizację Turystyczną.

⁴³ www.teatrnn.pl/kalendarium/node/1366/wystawa_lublin_pami%C4%99%C4%87_miejsca

⁴⁴ „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.”, http://www.lrot.pl/index.php?start=aktualnosci&action=pokaz&new_id=1507

Muzeum Fotografii w Janowie Lubelskim⁴⁵

Muzeum Fotografii jest jedną z ciekawszych placówek muzealnych w województwie lubelskim. Wśród eksponatów znajdują się m.in. zdjęcia, aparaty fotograficzne, kamery filmowe, negatywy, prasa fotograficzna, albumy ze zdjęciami. Muzeum organizuje kursy fotografii cyfrowej, plenery fotograficzne i konkursy. Muzeum wspierane jest przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Ilustracja 12 Muzeum Fotografii w Janowie Lubelskim

Źródło: <http://muzeum-fotografii.pl>

Muzeum Czynu Bojowego Kleeberczyków w Woli Gułowskiej⁴⁶

Muzeum prezentuje ekspozycję dotyczącą przebiegu ostatniej bitwy kampanii wrześniowej. Bitwa rozegrała się pod Kockiem. Walkę z Niemcami toczyła wtedy Samodzielna Grupa Operacyjna „Polesie” pod dowództwem generała Franciszka Kleeberga. W placówce można oglądać eksponaty dotyczące tzw. „wojny obronnej 39 roku”. Do najcenniejszych przedmiotów zgromadzonych przez muzeum należy bandera Flotylli Pińskiej i „Srebrna Lanca” czyli nagroda przechodnia 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich. Ponadto miłośnicy wojskowości mogą zobaczyć m.in. mundury wojsk polskich, radzieckich i niemieckich, pamiątki i zdjęcia osobiste żołnierzy czy kolekcję broni palnej. W wyniku zastosowania multimedialnych środków przekazu w tym odpowiedniego systemu nagłośnieniowego muzeum jest jedną z najnowocześniejszych placówek muzealnych w tej części Polski.

Ilustracja 13 Muzeum Czynu Bojowego Kleeberczyków

Źródło: <http://www.kleeberczycy.pl>

Muzeum Regionalne w Łukowie

Muzeum Regionalne w Łukowie otwarto w 1967 roku, po wielu latach starań miejscowych aktywistów i społeczników. W placówce prezentowane są wystawy stałe i czasowe, dotyczące między innymi sztuki oraz rzeźby ludowej. Najcenniejszymi eksponatami Muzeum są jednak amonity, czyli wymarłe głowonogi, pochodzące z miejscowych kier jurajskich. Wiek tych skamieniałości jest szacowany na 165 milionów lat! Amonity zostały najprawdopodobniej przeniesione przez lądolód z terenów północnej Europy. Jako iż są praktycznie nienaruszone, uznawane są za unikalną osobiwość geologiczną.

Muzeum Skamieniałych Drzew w Siedliskach⁴⁷

Muzeum jest jedną z większych atrakcji turystycznych w powiecie tomaszowskim. Placówka podzielona jest na 3 części. W pierwszej z nich znajduje się kolekcja skamieniałych drzew licząca około 500 eksponatów o różnej wielkości i kształcie. Ponadto w muzeum warto zajrzeć do pomieszczeń, w których znajdują się trofea i sprzęt używany podczas polowań oraz przedmioty używane dawniej w gospodarstwie domowym. Muzeum jest ważną częścią składową ścieżki edukacyjnej „Szlakiem skamieniałych drzew” wytyczonej w pobliżu Siedliska.

⁴⁵ <http://muzeum-fotografii.pl/>

⁴⁶ <http://www.kleeberczycy.pl/rys-historyczny/historia-muzeum-czynu-bojowego-kleeberczykow-w-woli-gulowskiej/>

⁴⁷ <http://www.roztozczewita.pl/muzeum-skamieniałych-drzew/>, folder „Muzeum Skamieniałych Drzew w Siedliskach”

Skansen Wąskotorowej Kolei Leśnej w Janowie Lubelskim⁴⁸

W Janowie Lubelskim znajduje się skansen, w którym można zgłębić swoją wiedzę na temat kolejki wąskotorowej, która przebiegała przez Lasy Janowskie. Kolejka powstała w I połowie XX wieku. W różnych okresach służyła głównie do transportu drewna. Po wojnie kolejka zaczęła stopniowo podupadać, a do jej rozbiórki doszło w 1993 roku. W powstałym w 2000 roku skansenie można oglądać wyremontowany tabor używany dawniej na trasie kolejki.

Ilustracja 14 Skansen Wąskotorowej Kolei Leśnej w Janowie Lubelskim

Źródło: <http://www.roztocze.horyniec.net>

Wnioski i rekomendacje

Region lubelski posiada najdłuższe w Polsce tradycje muzealnicze, tutaj bowiem w 1801 roku powstało pierwsze muzeum w kraju założone przez Czarotoryskich Świątynia Sybilli. Obecnie region nie posiada muzealnego hitu, który w pełni wpisywałby się w koncepcję interaktywnego muzealnictwa i przyciągał szeregi turystów. Wszystkie 48 placówek muzealnych w regionie przyciąga nieco ponad 1 mln zwiedzających, jest to frekwencja zbliżona do tej notowanej co roku w Centrum Nauki Kopernik. Najliczniej odwiedzanymi muzeami w regionie są Muzeum Zamoyskich w Kozłowie z frekwencją na poziomie 200 tys. odwiedzających rocznie oraz Muzeum Lubelskie w Lublinie z liczbą ponad 220 tys. gości. Liczącymi się placówkami są także Muzeum Wsi Lubelskiej ponad 60 tys. oraz Muzeum Ziemi Chełmskiej w Chełmie ponad 50 tys.

Wydaje się, że region nie posiada obecnie aktualnej atrakcji muzealniczej, która mogłaby konkurować z powodzeniem z placówkami nowego muzealnictwa powstającymi w całej Polsce takimi jak: Muzeum Polin w Warszawie, Muzeum Powstania Warszawskiego, Europejskie Centrum Solidarności w Gdańsku, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Muzeum Emigracji w Gdyni, Brama Poznania. Warto rozważyć możliwość powołania muzeum z prawdziwego zdarzenia w tematach, w których region posiada znaczne tradycje i dorobek takich jak np.: Muzeum II RP, Muzeum Konia, Muzeum Szlachty Polskiej, Muzeum Jagiellońskie itp.

Obiekty martyrologii i miejsca pamięci

Ważną grupą placówek muzealnych są muzea martyrologiczne odnoszące się do zagłady ludności mieszkającej na terenie województwa lubelskiego, do której doszło podczas II wojny światowej.

Tabela 10 Obiekty martyrologii i miejsca pamięci

Lp.	Miejscowość	Obiekty martyrologii i miejsca pamięci
1.	Bełżec	Muzeum Miejsce Pamięci w Bełżcu – Oddział Państwowego Muzeum na Majdanku
2.	Biała Podlaska	Oddział Martyrologiczno-Historyczny Muzeum Południowego Podlasia
3.	Chełm	Obóz jeniecki (Stalag 319) i Las Borek

⁴⁸<http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/24858,janow-lubelski-skansen-waskotorowej-kolei-lesnej.html>,
<http://www.roztocze.horyniec.net/Roztocze/Html/kolejka.htm>

4.	Dęblin	Obóz jeniecki
5.	Kock	Cmentarz wojskowy i izba pamięci
6.	Lublin	Muzeum Martyrologii „Pod Zegarem” (dawne więzienie gestapo) Zamek Lubelski – Muzeum Państwowe Muzeum na Majdanku Trawniki koło Lublina – obóz pracy
7.	Osuchy	Cmentarz partyzancki i miejsce pamięci
8.	Parczew	Lasy parczewskie – liczne pomniki, tablice pamiątkowe i groby
9.	Poniatowa	Obóz pracy w Poniatowej
10.	Sobibór	Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze – Oddział Państwowego Obozu na Majdanku
11.	Szczebrzeszyn	Dwa pomniki na rynku oraz pamiątkowe groby i obeliski na cmentarzu żydowskim i katolickim
12.	Zamość	Rotunda Zamojska – Muzeum Martyrologii Zamojszczyzny, cmentarz wojenny
13.	Zwierzyniec	Obóz przejściowy

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.miejscapamieci.org.

Państwowe Muzeum na Majdanku

Jest to placówka o największym znaczeniu spośród miejsc upamiętniających martyrologię w regionie.⁴⁹ Muzeum powstało w 1944 roku jako obiekt upamiętniający ofiary obozu koncentracyjnego, który znajdował się na Majdanku podczas II wojny światowej. W obozie śmierć poniosło 80 tys. ludzi z 50 narodowości. Podczas pobytu w muzeum można oglądać baraki, w których mieszkali więźniowie, komory gazowe, łaźnie i krematoria. Na terenie Majdanku znajduje się jest pomnik upamiętniający ofiary oraz mauzoleum, w którym zebrano prochy pomordowanych.

Muzeami odnoszącymi się do martyrologii narodu żydowskiego są Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze oraz Muzeum Miejsce Pamięci w Bełżcu. Łącznie w tych dwóch obozach doszło do masowych egzekucji blisko 800 tys. Żydów, których zwożono do obozów w Sobiborze i Bełżcu z całej Europy. Obydwie placówki są oddziałami Państwowego Muzeum na Majdanku.

Muzeum Miejsce Pamięci w Bełżcu – Oddział Państwowego Muzeum na Majdanku⁵⁰

W Bełżcu znajdował się obóz zagłady w którym od marca do grudnia 1942 roku hitlerowcy zamordowali około 600 tysięcy Żydów. Do uśmiercania więźniów używano komór gazowych. Oprócz Żydów Niemcy

Ilustracja 15 Państwowe Muzeum na Majdanku

Źródło: www.majdanek.pl

Ilustracja 16 Fragment pomnika ofiar obozu zagłady w Bełżcu

Źródło: www.wikipedia.org

⁴⁹ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

⁵⁰ <http://www.belzec.eu/articles.php?acid=81&mref=39> , „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

zabijali także Polaków i obywateli innych państw. Obóz został zlikwidowany w czerwcu 1943 r. Obecnie znajduje się tam muzeum, które oferuje liczne zajęcia edukacyjne dla młodzieży szkolnej.

Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze – Oddział Państwowego Obozu na Majdanku⁵¹

Obóz Zagłady w Sobiborze powstał w marcu 1942 w pobliżu trasy kolejowej łączącej Chełm z Włodawą. Był to drugi obóz powstały na Lubelszczyźnie, który służył eksterminacji Żydów w ramach akcji Reinhardt. Obóz był miejscem kaźni Żydów, których ok. 170 tys. zginęło w Sobiborze. Powstanie, które wybuchło w obozie w październiku 1943 roku przyczyniło się do jego zamknięcia. Do ważnych obiektów na terenie obozu należy bocznicą kolejowa, pomnik więźniarki oraz Aleja Pamięci powstała w 2003 roku z kamieniami, na których znajdują się nazwiska osób będących ofiarami obozu. Muzeum prowadzi działalność edukacyjną obejmującą m.in. lekcje muzealne i warsztaty edukacyjne.

Rotunda Zamojska – Muzeum Martyrologii Zamojszczyzny

Zbudowana w latach 1825-31 podczas modernizacji Twierdzy Zamość jako działobitnia, Rotunda Zamojska w czasie II wojny światowej stała się miejscem kaźni około 8 tysięcy mieszkańców Zamojszczyzny. Początkowo Niemcy urządzili tu obóz przejściowy dla aresztowanej ludności, jednak od 1942 roku dokonywano tu licznych egzekucji, również na dzieciach. Na dziedzińcu Rotundy palono zwłoki pomordowanych, a ich prochy wysypywano do rzeczki okalającej budowlę. Po zakończeniu wojny i wyzwoleniu miasta pod Rotundą utworzono cmentarz dla ofiar tego miejsca, na którym spoczywają żołnierze Armii Krajowej, radzieccy partyzanci i żołnierze Armii Czerwonej, a także ludność cywilna. W 1947 roku w

Ilustracja 17 Rotunda Zamojska z lotu ptaka

Źródło: www.roztocze.org

Rotundzie otwarto tu Muzeum Martyrologii Zamojszczyzny, filię Muzeum Zamojskiego. Na dziedzińcu warowni stoi płyta pamiątkowa, a wewnątrz budowli zwiedzać można cele poświęcone ofiarom wojny, m.in. Celę Ofiar Majdanka, Celę Harcerzy, Celę Nauczycieli i wiele innych.

Stalag 319 i Las Borek w Chełmie

Obóz jeniecki Stalag 319 istniał od lipca 1941 do kwietnia 1944 roku i był jednym z największych obozów jenieckich na polskich ziemiach. Przebywali w nim głównie żołnierze radzieccy i polscy, ale także włoscy, belgijscy i brytyjscy. Na Stalag 319 składały się 3 obozy w samym Chełmie oraz kilka mniejszych w okolicach miasta. Szacuje się, że przez obóz przeszło około 200 tysięcy jeńców, z czego prawie połowa straciła życia, w wyniku egzekucji oraz skrajnie trudnych warunków do życia (brak żywności, choroby, ciężka praca). W obliczu klęski wojennej, w pobliskim lesie Borek Niemcy zorganizowali miejsce masowych egzekucji obozowych jeńców oraz polowe krematorium. Obecnie na terenie byłego obozu przy ul. Okszowskiej oraz w Lesie Borek znajdują się zbiorowe mogiły poległych oraz pamiątkowe pomniki.

⁵¹ <http://www.sobibor-memorial.eu/articles.php?acid=270> , „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

Podziemne trasy turystyczne

Na terenie województwa lubelskiego znajdują się obecnie cztery udostępnione zwiedzającym podziemne trasy turystyczne. Dwie znajdują się w Zamościu (w oficynie ratusza i w Bastionie VII Twierdzy Zamość), jedna na Starym Mieście w Lublinie i ostatnia w Zabytkowej Kopalni Kredy w Chełmie. Ze względu na swoją specyfikę i klimat towarzyszący podziemnemu zwiedzaniu, każde z tych miejsc stanowi wartościową atrakcję turystyczną regionu.

Lubelska Trasa Podziemna⁵²

Lubelska Trasa Podziemna jest nietypową atrakcją pozwalającą poznać Rynek i Stare Miasto w Lublinie z innej perspektywy. Trasa licząca około 280 m rozpoczyna się w podziemiach dawnego ratusza, a kończy w okolicach dawnego kościoła Michała Archaniola. Szlak powstał na skutek połączenia XVI-wiecznych piwnic siecią korytarzy. Na trasie wycieczki znajdują się makiety ukazujące dzieje miasta od VIII do XVII wieku. Dużą atrakcją jest ruchoma makietka gdzie przy pomocy światła i dźwięku został przedstawiony pożar miasta z 1719 roku. Osoby pokonujące trasę w poniedziałki mogą oglądać inscenizacje odnoszące się do legend i historii Lublina. Do najśłynniejszych należą legenda o Czarnej Łapie, Lubelskie opowieści wędrownego dziada czy Niezwykłe historie brata Fabiana.

Osoby pokonujące Lubelską Trasę Podziemną mogą także uczestniczyć warsztatach edukacyjnych i grach terenowych organizowanych przez zespół Lubelskiej Trasy Podziemnej.

Ilustracja 18 Lubelska Trasa Podziemna

Źródło: <http://teatrnn.pl/podziemna/galeria>

Chełmskie Podziemie Kredowe – Zabytkowa Kopalnia Kredy⁵³

Podziemia powstały w wyniku odkrycia złóż kredy pod Chełmem w XVI wieku. Na przestrzeni lat utworzono labirynt o długości około 40 km gdzie tunele kredowe połączono w większe pomieszczenia zwane komorami. Turyści mogą penetrować szlak o długości 2 km i głębokości do 12 m. Trasa prowadzi pod centrum miasta i obejmuje oglądanie ekspozycji górniczych, archeologicznych i szybu dawnej studni. Jej przejście zajmuje około 50 minut. Zwiedzanie odbywa się przy 9°C i przy wilgotności 70-80%.

Ilustracja 19 Chełmskie Podziemia Kredowe

Źródło: www.wikipedia.org

W 2006 roku Chełmskie Podziemia Kredowe – Zabytkowa Kopalnia Kredy otrzymała Certyfikat POT za Najlepszy Produkt Turystyczny.

⁵² <http://teatrnn.pl/podziemna/>

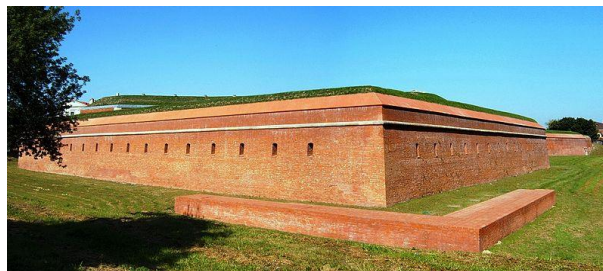
⁵³ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, <http://www.podziemiakredowe.pl/>

Podziemna Trasa Turystyczna Bastion VII - Nadszaniec Twierdzy Zamość

Zamojska Twierdza przez wieki broniła miasto przed najeźdźcami. System nowoczesnych fortyfikacji był na tyle skuteczny, że nie udało ich się sforsować kozacko-tatraskim wojskom Chmielnickiego, ani Szwedom podczas potopu. Twierdza składała się z trzech bram oraz siedmiu bastionów. W ostatnim z nich wytyczona jest podziemna trasa turystyczna, która prowadzi przez wewnętrzne galerie strzeleckie i artyleryjskie, potężne i pochylne. Oprócz funkcji strzelniczych, nadszaniec wykorzystywany był również jako koszar, a w znajdujących się w nim kazamatach mieściło się także więzienie. Na dachu naszańca znajduje się tarasa widokowa, z której podziwiać można panoramę miasta i przedpole twierdzy.

Ilustracja 20 Bastion VII Twierdzy Zamość

Źródło: www.wikipedia.org

Trasa turystyczna w podziemiach Ratusza w Zamościu

Na podziemnej ekspozycji znajdującej się w XIX-wiecznych oficynach miejskiego ratusza, prezentowana jest historia ratusza na tle dziejów miasta i zamojskiej twierdzy oraz prac archeologicznych prowadzonych w XIX i XX wieku. Wśród zabytkowych obiektów w podziemiach podziwiać można m.in. cysternę na wodę wraz z kanałem doprowadzającym wodę oraz studnię z XIX wieku znajdującą się wewnątrz dawnego obiektu więziennego.

Obiekty sakralne

Lubelszczyzna od wieków stanowiła miejsce styku kultur i religii wschodu i zachodu. Na tym obszarze koegzystowały obok siebie religie rzymskokatolicka i prawosławna dodatkowo ziemie te zamieszkiwał spory odsetek ludności wyznania mojżeszowego. Jeśli dodamy do tego arian i unitów otrzymamy barwną mozaikę religii i wierzeń, która owszem nieco wyblakła w czasach po II wojnie światowej ale nadal mieni się różnokolorowo ma tle monolitu religijnego jaki stanowi powojenna Polska.

W podrozdziale tym opisano funkcjonujące obiekty sakralne, które wciąż stanowią miejsce kultu religijnego. Sporządzając poniżej zestawienie kierowano się unikatowością poszczególnych świątyń i klasztorów jako atrakcji turystycznych.

Poniżej przedstawiono listę świątyń rzymskokatolickich, które warto zobaczyć ze względu na swoje walory zabytkowe. W dalszej części podrozdziału opisano wybrane świątynie i klasztory innych religii, które mogą stanowić obiekty zainteresowania turystów.

Tabela 11. Wykaz wybranych kościołów i kaplic rzymskokatolickich na terenie województwa lubelskiego

Lp.	Miejsce	Kościół	Styl architektoniczny	Inne informacje
1.	Lublin	Archikatedra św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty	barokowy	pierwsza barokowa świątynia na Lubelszczyźnie, gotycka chrzcielnica, liczne nagrobki i epitafia
2.	Lublin	Kaplica Trójcy Świętej na zamku	gotycki	najstarsza zachowana świątynia gotycka w woj., unikatowe freski bizantyjskie
3.	Lublin	Bazylika OO. Dominikanów	gotycko - renesansowy	kaplice w tym najcenniejsze Firlejów i Tyszkiewiczów, Relikwie drzewa krzyża świętego

Lp.	Miejsce	Kościół	Styl architektoniczny	Inne informacje
4.	Lublin	Pobernardyński p.w. Nawrócenia św. Pawła w Lublinie	renesans lubelski	dekoracja sztukateryjna na sklepieniu, obraz św. Antoniego (patron Lublina), relikwie św. Walentego, renesansowe nagrobki
5.	Chodel	p.w. św. Piotra	gotycko - renesansowy	35 metrowa wieża zwieńczona renesansową attyką, XVII-wieczne ołtarze, nagrobki i epitafia
6.	Piotrawin	św. Stanisława	gotycki	z 1441 r., obok kaplica nad legendarnym grobem św. Piotrawina, muzeum z XVII obrazkami wotywnymi
7.	Kazimierz Dolny	farny św. Jana Chrzciciela i św. Bartłomieja	renesans lubelski	organy z 1620 roku – jedno z najstarszych w Polsce, cenne kaplice boczne
8.	Puławy	p.w. Wniebowstąpienia NMP	klasycystyczny	rotundowy, wzorowany na rzymskim panteonie, dawna kaplica pałacowa
9.	Gołęb	św. Floriana i św. Katarzyny, kaplica Loretańska	renesans lubelski, manieryzm	z elementami architektury niderlandzkiej, manierystyczne ołtarze boczne
10.	Lubartów	św. Anny	barokowy	tworzy wraz z dzwonnica, plebania i ogrodzeniem zwarty zespół: centralno-podłużny
11.	Radzyń Podlaski	Świętej Trójcy	renesans lubelski	piękny renesansowy nagrobek rodu mniszków, strop zdobiony sztukaterią
12.	Ostrówki	św. Stanisława BM. i M.	barokowy	jeden z najcenniejszych obiektów sakralnych na Podlasiu, drewniany (modrzewiowy), barokowe wyposażenie
13.	Parczew	Sanktuarium Matki Bożej Królowej Rodzin	neogotycki	dwie strzeliste wieże, cenny obraz Matki Boskiej z Gruszką z XVI w.
14.	Chełm	Bazylika Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Chełmie	barokowy	Kolejne dzieło Pawła Antoniego Fontany, dawniej świątynia unicka, replika cudownego obrazu MB
15.	Włodawa	św. Ludwika	barokowy	bogata dekoracja fasady, wnętrze z XVIII w. polichromią oraz ołtarzami znakomitego rzeźbiarza Macieja Polejowskiego
16.	Uchanie	Wniebowzięcia NMP	renesans lubelski	piękna dekoracja stiukowa sklepienia, manierystyczne nagrobki Uchańskich
17.	Zamość	katedra pw. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła	renesans lubelski	jedna z pierwszych realizacji w tym stylu, grobowce ordynatów Zamoyskich, cenne obrazy i ołtarze
18.	Tomaszów Lubelski	Zwiastowania NMP	barokowy	drewniany, ufundowany przez Zamoyskich, barokowe ołtarze, słynący cudami obraz Matki Boskiej Szkaplerznej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie szlaku zabytkowych kościołów na Lubelszczyźnie, <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=523>.

Kaplica Trójcy Świętej⁵⁴

Kaplica zlokalizowana jest na Zamku Lubelskim. Kaplica powstała w XIV wieku za czasów panowania króla Władysława Jagiełły. Ściany kaplicy pokryte są unikatowymi na skalę krajową malowidłami wykonanymi w stylu bizantyjsko-ruskim. Na początku XIX wieku znajdowała się tam kaplica więzienna, a bizantyjska polichromia została otynkowana. Malowidła zostały odkryte pod koniec XIX wieku przez Józefa Smolińskiego, malarza z Lublina. Kaplica jest obiektem związanym z zawarciem Unii lubelskiej w 1569

Ilustracja 21 Kaplica Trójcy Świętej

Źródło: <http://www.muzeumlubelskie.pl>

i przyczyniła się do nadania Lublinowi tytułu Znak Dziedzictwa Europejskiego. W ostatnich latach Kaplica Trójcy Świętej przeszła przez poważne zmiany. Środki pieniężne pozyskane z Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007-2013 pozwoliły m.in. na modernizację klimatyzacji oraz oświetlenie bizantyjsko-ruskich malowideł. Z pozyskanych środków dokonano konserwacji elewacji i sklepienia prezbiterium, a także wyremontowano przyziemie kaplicy, które zostało udostępnione turystom.

Ilustracja 22 Archikatedra w Lublinie

Archikatedra św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w Lublinie⁵⁵

Świątynia jest jednym z pierwszych kościołów barokowych, który powstał na przełomie XVI i XVII wieku. Na przestrzeni lat dochodziło do licznych modyfikacji obiektu; do fasady dobudowano portyk z tarasem oraz furtę klasztorną przerobiono na dzwonnice czyli Wieżę Trynitarską w której obecnie znajduje się Muzeum Archidiecezjalne. Ozdobą katedry są polichromie pochodzące z XVIII wieku, barokowe obrazy i ołtarz o wysokości 25 m. W kryptach grobowych pochowane są osoby świecie jak i duchowne. Jedną z najbardziej znanych jest arcybiskup Józef Życki zmarły w 2011 r.

Źródło: <http://www.lubelskie.pl>
(fot. Piotr Maciuk)

Kościół Dominikanów w Lublinie⁵⁶

Kościół jest jednym z najstarszych obiektów sakralnych w Lublinie i równocześnie najstarszą instytucją, której początki sięgają połowy XIII wieku. Warto odwiedzić 11 kaplic zbudowanych w okresie Odrodzenia. Turyści odwiedzający świątynię mogą także zawitać do skarbcza kościelnego. Klasztor Dominikanów jest jednym z 3 obiektów w Lublinie, który zdecydował o przyznaniu miastu tytułu Znak Dziedzictwa Europejskiego. W najnowszej, południowej części klasztoru znajduje się Teatr Lalki i Aktora im. Hansa Christiana Andersena

⁵⁴ http://www.muzeumlubelskie.pl/KAPLICA_TROJCY_SWIETEJ-1-126-30.html, „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL”, Lublin/Warszawa 2013

⁵⁵ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny”, <http://archikatedra.kuria.lublin.pl/>

⁵⁶ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. informator turystyczny.”

Sanktuarium Matki Boskiej Kodeńskiej⁵⁷

Kościół został wybudowany w Kodniu w XVI wieku przez Mikołaja Sapiechę. Znajduje się w nim obraz Matki Boskiej z Gwadelupy, który został wykradzony przez Mikołaja Sapiechę z kaplicy papieskiej w Rzymie. Po zniszczeniach jakie przyniósł potop szwedzki kościół został odbudowany w barokowym stylu. Sklepienie zdobią barokowe sztukaterie. W pobliżu sanktuarium znajduje się dom pielgrzyma prowadzony przez ojców Oblatów oraz pozostałości zamku Sapiechów. Kościół jest jednym z ważniejszych ośrodków pielgrzymkowych w Polsce.

Kościół na wodzie w Zwierzyńcu⁵⁸

Kościół znajduje się w Zwierzyńcu, w którym mieści się siedziba Roztoczańskiego Parku Narodowego. Świątynia powstała w I połowie XVIII wieku z inicjatywy Tomasza Antoniego Zamoyskiego jako dowód wdzięczności za odzyskane przez niego zdrowie. Obiekt ma barokowy charakter a jego ozdobą są polichromie wykonane przez Łukasza Smuglewicza. W pobliżu kościoła znajdują się stary browar, zakłady rzemieślnicze czy budynki ordynacji.

Klasztor św. Onufrego w Jabłecznej⁵⁹

Jest to najstarszy obiekt sakralny religii prawosławnej na terenie Polski. Powstał w XV wieku. W XIX wieku wzniesiono kościół prawosławny powstały na planie krzyża greckiego wraz z dzwonnica a w XX wieku kaplice Zaśnięcia Matki Boskiej i Świętego Ducha. Elementem przyciągającym pielgrzymów do świątyni jest ikona św. Onufrego. Pod koniec czerwca co roku przybywają do Jabłecznej wierni uczestniczący w odpustach. W Jabłecznej znajduje się 1 z 3 męskich zakonów prawosławnych w Polsce.

Ilustracja 23 Sanktuarium prawosławne w Jabłecznej

Sanktuaria Unitów Podlaskich w Pratulinie i Kostomłotach⁶⁰

Pratulin to szczególne miejsce dla wyznawców religii grekokatolickiej w Polsce. W 1874 roku w wyniku ataku wojska rosyjskiego, które chciało siłą wprowadzić do świątyni popa. Zginęło 13 unitów broniących dostępu do świątyni. Obecnie w kościele znajdują się ich relikwie a na miejscu dawnej świątyni znajduje się nowa, w której znajduje się Muzeum Unitów Podlaskich. Jedynym kościołem unickim w Polsce jest obiekt sakralny w Kostomłotach. We wnętrzu znajduje się ikonostas z ikonami z XVII wieku. W czerwcu odbywają się w nim uroczystości odpustowe połączone z pielgrzymką do Pratulina.

Źródło: www.klasztorjableczna.pl

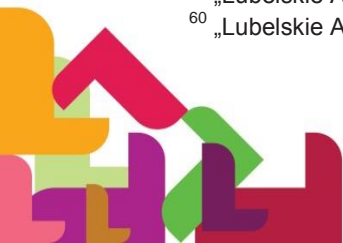
⁵⁷ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

⁵⁸ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

<http://roztoczanski.pn.pl/pl/turystyka/atrakcje/kosciolek-na-wodzie>

⁵⁹ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

⁶⁰ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

Piramida ariańska w Krynicy⁶¹

Piramida znajduje się w małej wsi położonej w pobliżu Krasnegostawu. Budynek liczy 30 m wysokości i powstał na początku XVII wieku. Piramida miała być miejscem pochówku Pawła Orzechowskiego podkomorzego chełmskiego, który był arianinem. Grobowiec, który dla niego zbudowano miał kształt piramidy, co wynikało z fascynacji Orzechowskiego historią starożytnego Egiptu. W ostateczności w grobowcu spoczął brat i wnuk podkomorzego, a także z dużą dozą prawdopodobieństwa Paweł Orzechowski.

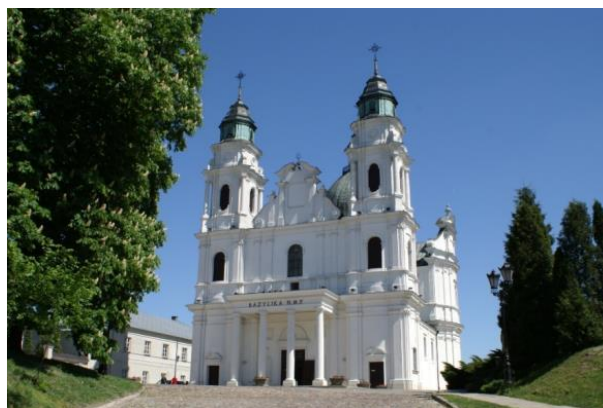
Ilustracja 24 Piramida ariańska w Krynicy

Źródło: <http://trobal.pulawy.pl/node/274>

Bazylika Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Chełmie⁶²

Kościół znajduje się na Górze Katedralnej w Chełmie. Świątynia była budowana w wieku XVIII i XIX. Początkowo służyła wyznawcom religii unickiej. Elementami dawnej świątyni unickiej, które znajdują się nadal w świątyni są obrazy Ukrzyżowanie Chrystusa i podobizna św. Onufrego pochodzące z przełomu XVIII i XIX wieku.

Bazylika jest jednym z ważniejszych sanktuariów maryjnych w Polsce. We wnętrzu świątyni znajdował się cudowny obraz Matki Boskiej Chełmskiej otaczany wielką czcią przez wiernych i pochodzący prawdopodobnie z XIII wieku. W 1915 roku dzieło zostało wywiezione do Rosji i obecnie znajduje się w Muzeum Krajowym w Łucku. Natomiast w kościele chełmskim można oglądać kopię cudownego obrazu wykonaną w okresie 20-lecia międzywojennego. W 2015 roku odbyły się uroczystości związane z 250-leciem koronacji obrazu Matki Boskiej Chełmskiej.

Ilustracja 25 Bazylika Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Chełmie

Źródło: <http://laschelm.pl/przyroda/>

Kościół modrzewiowy w Borowicy

Borowica to mała wieś położona w pobliżu Chełma i Krasnegostawu. Kościół pw. Przemienienia Pańskiego powstał tam pod koniec XVIII wieku. Świątynia wykonana w drewnie cechuje się występowaniem form architektonicznych typowych dla budownictwa murowanego. Kościół jest przykładem architektury klasycystycznej. Elementem charakterystycznym we wnętrzu kościoła są kolumny doryckie wykonane w całości z surowca modrzewiowego. Świątynia zbudowana została na planie krzyża greckiego. „Kościół w Borowicy jest

Ilustracja 26 Modrzewiowy klasycystyczny kościół w Borowicy

Źródło: <http://teatrnn.pl/>

⁶¹ <http://trobal.pulawy.pl/node/274>

⁶² „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, <http://www.bazylika.net/index.php/historia/90-bnnmp>

typowym dziełem klasycystycznym o dużych walorach artystycznych, nieposiadającym analogii w polskim budownictwie drewnianym. Jest to jedyny w kraju utrzymany w czystości stylowej zabytek klasycystycznej architektury drewnianej, w której zastosowane zostały formy monumentalnego budownictwa murowanego.”⁶³

Wnioski i rekomendacje

Obiekty sakralne w regionie mają szansę stanowić urozmaicenie lub nawet jeden z głównych celów wizyty turystycznej. W szczególności z uwagi na wpływy i przenikanie wielu religii wynikające z położenia na styku kultur wschodniej i zachodniej. Niewątpliwie obiektem sakralnym najlepiej świadczącym o przenikaniu się religii jest Kaplica Trójcy Świętej na Lubelskim Zamku. Zdobia ją bowiem malowidła w charakterystycznym dla prawosławia stylu bizantyjsko-ruskim. Samą kaplicę wybudował jednak polski król Władysław Jagiełło. Świadectwem wielu religii, które funkcjonowały obok siebie jest także znaczna liczba kościołów rzymsko-katolickich, które swoją bryłą przypominają o tym, że pierwotnie powstały jako cerkwie. Można wśród nich wymienić byłą cerkiew Przemienienia Pańskiego w Zamościu czy byłą drewnianą cerkiew w Ortelu, obecnie kościół pw. Matki Bożej Różańcowej. Jeśli dodamy to tego wspaniałe renesansowe kościoły leżące na szlaku Renesansu Lubelskiego oraz liczne działające drewniane cerkwie i kościoły okaże się, że region może stanowić sporą atrakcję dla poszukujących wieloreligijnej tożsamości Polski.

Pamiętki religii i kultury żydowskiej

Przez wieki Lubelszczyzna była wielokulturowym tygłem, w którym obok siebie żyli przedstawiciele różnych narodów i wyznań. Wśród Polaków żyło wielu Rusinów, Tatarów czy Romów, ale najliczniejszą grupę stanowili Żydzi. W samym tylko Lublinie w 1939 roku żyło prawie 43 tysiące Żydów, co stanowiło ponad 30% wszystkich mieszkańców miasta. Po bezprecedensowej eksterminacji narodu żydowskiego dokonanego w czasie II wojny światowej przez hitlerowskie Niemcy, struktura społeczna regionu zmieniła się bezpowrotnie. Po dziś dzień zachowało się jednak wiele pamiątek religii i kultury narodu mojżeszowego, których poznawanie staje się z roku na rok coraz popularniejsze wśród turystów polskich i zagranicznych odwiedzających Lubelszczyznę.

Jako iż do tradycyjnych zajęć ludności żydowskiej należały przede wszystkim handel, rzemiosło, dzierżawa i prowadzenie szynków, to zamieszkiwała ona przede wszystkim miasta i miasteczka. Według spisu powszechnego z 1921 roku Lubelszczyznę zamieszkiwało 287,6 tys. osób pochodzenia żydowskiego. Tworzyli oni skupiska ludności o odrębnej układzie społecznym i obyczajowym, nazywane potocznie sztetl, co w języku jidysz oznacza dosłownie „małe miasteczko”. W takich skupiskach panowały silne więzi pomiędzy mieszkańcami, a także podporządkowanie zarządowi gminy żydowskiej, który decydował o kluczowych dla społeczności sprawach. O obyczajach i zasadach życia w sztetlach opowiada m.in. powieść Noblisty Izaaka Bashevis Singera pt. „Sztukmistrz z Lublina”.⁶⁴

⁶³ <http://chelmskie.pl/dawniej/borowica-kosciol-modrzewiowy/>

⁶⁴ <http://teatrnn.pl>

Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN

Niezwykle cennym źródłem wiedzy na temat kultury i historii narodu mojżeszowego na Lubelszczyźnie i w Lublinie jest Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN, który zbiera i publikuje świadectwa życia lubelskich Żydów oraz kultywuje pamięć o nich. Na stronie internetowej Ośrodka zgromadzono pokaźne kompendium wiedzy na ten temat, dostępna jest również wirtualna mapa miasta żydowskiego w Lublinie, które zostało doszczętnie zniszczone przez Niemców, a także tematyczne przewodniki po regionie i jego stolicy (również multimedialne, do ściągnięcia na smartfony). W siedzibie Teatru NN – znajdującej się na Starym Mieście w Lublinie Bramie Grodzkiej, zwiedzać można wystawę pn. „Lublin. Pamięć miejsca”, która poświęcona jest przedwojennemu, wielokulturowemu miastu oraz wydarzeniom i ludziom związanym z zagładą ludności żydowskiej.

Pracownicy Ośrodka podejmują także wiele działań mających na celu upamiętnienie Żydów zamieszkujących Lublin i Lubelszczyznę. Są to m.in. warsztaty edukacyjne, spacer tematyczny oraz wydarzenia, wśród których najpopularniejszy jest Festiwal „Śladami Singera”. W lipcu 2015 roku odbyła się V edycja imprezy, która miała swoją odsłonę w 8 miejscowościach województwa lubelskiego (Kock, Kraśnik, Szczepleszyn, Józefów, Krasnobród, Biłgoraj, Tyszowce, Bychawa i Lublin). Podczas kilkutygodniowego festiwalu przez region wędruje kolorowy korowód złożony z międzynarodowego grona artystów, tancerzy, muzyków, aktorów i animatorów kultury, którzy prowadzą działania artystyczne wraz z lokalnymi społecznościami.

Jednym z najnowszych przedsięwzięć Teatru NN jest Projekt „Shtetl Routes”, który ma na celu wsparcie rozwoju turystyki w oparciu o żydowskie dziedzictwo kulturowe pogranicza Polski, Białorusi i Ukrainy. W ramach projektu zaplanowano m.in. powstanie internetowego narzędzia „Shtetl Routes. Żydowskie miasteczka Europy Wschodniej”, przygotowanie 3 wirtualnych szlaków turystycznych po zabytkowych miejscach, związanych z dziedzictwem żydowskim na terenie Polski, Białorusi i Ukrainy, a także jednego szlaku międzynarodowego, obejmującego zabytki na całym obszarze przygranicznym oraz wydanie turystycznego przewodnika książkowego.⁶⁵

W poniższej tabeli wymieniono najistotniejsze miejsca związane z kilkusetletnią obecnością narodu żydowskiego na Lubelszczyźnie, a w dalszej części rozdziału opisano najcenniejsze z nich.

Ilustracja 27 Fragment wystawy „Lublin. Pamięć Miejsca” w Bramie Grodzkiej

Źródło: <http://teatrnn.pl>.

Ilustracja 28 Podczas Festiwalu „Śladami Singera”

Źródło: <http://teatrnn.pl>.

⁶⁵ <http://shtetlroutes.eu>

Tabela 12. Pamiątki religii i kultury żydowskiej w województwie lubelskim

Lp.	Miejscowość	Pamiątki religii i kultury żydowskiej
1.	Białobrzegi k. Kocka	Pomnik i grób Berka Joselewicza, poległego jako legionista polski w bitwie z Austriakami w 1809 r.
2.	Biłgoraj	Cmentarz z pomnikową ścianą płaczu z macew
3.	Biskupice pow. lubelski	Pozostałości cmentarza z kilkudziesięcioma nagrobkami
4.	Bobrowniki puławski	pow. Cmentarz ze zbiorowym grobem zamordowanych tu przez Niemców Żydów oraz symboliczny pomnik
5.	Bychawa pow. lubelski	Resztki cmentarza, dawna synagoga ze śladami polichromii i bimą
6.	Chełm	Synagoga i dom rabina, pozostałość cmentarza
7.	Frampol pow. biłgorajski	Cmentarz żydowski z macewami i tablicą pamiątkową
8.	Głusk gm. Lublin Miasto	Pomnik na dawnym cmentarzu
9.	Józefów pow. biłgorajski	Barokowa synagoga (obecnie obiekt noclegowy), cmentarz z licznymi nagrobkami
10.	Kazimierz Dolny pow. puławski	Synagoga przy Małym Rynku, cmentarz w dzielnicy Czerniawy (kilkadziesiąt macew oraz pomnik)
11.	Kock pow. lubartowski	Dom Cadyka z rodu Morgensternów, pozostałości cmentarza
12.	Kraśnik	Cmentarz, dwie synagogi z polichromiami, bimą i szafą ołtarzową
13.	Lubartów	Częściowo zachowany cmentarz przy ul. Cichej i pomnik lapidarium
14.	Lublin	Dawna Wyższa Szkoła Rabinacka (Jeszywas Chachmej Lublin); Stary Kirkut z cennymi macewami (najstarsze z 1541 r.); Nowy Cmentarz Żydowski z Izbą Pamięci; Izba Pamięci w dawnej bożnicy Bractwa „Chewra Nosim” przy ul. Lubartowskiej; Pomnik Ofiar Getta; Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN (Wystawa „Lublin – Pamięć Miejsca”), Miejski Szlak Pamięci Żydów Lubelskich (13 przystanków)
15.	Łęczna	Barokowa synagoga z 1655 r (do 2014 roku Muzeum Regionalne), obok lapidarium z macewami; w sąsiedztwie mała synagoga
16.	Markuszów puławski	pow. Cmentarz z kilkudziesięcioma macewami
17.	Międzyrzec pow. bialski	Podlaski Nowy Kirkut z pocz. XIX w. z murem pamięci z macew; część nagrobków in situ
18.	Modliborzycze janowski	pow. Barokowo-klasycystyczna synagoga (obecnie dom kultury)

19.	Parczew	Dawna synagoga k. rynku; dawna mykwa
20.	Piaski pow. lubelski	Pozostałości tzw. nowego kirkutu z kilkunastoma macewami
21.	Puławy	Pomnik ku czci zamordowanych Żydów w latach 1939-1944 w miejscu zniszczonej synagogi (róg ul. Piłsudskiego i Kołłątaja)
22.	Szczebrzeszyn pow. zamojski	Bożnica z I poł. XVII w. (obecnie dom kultury); cmentarz z wyróżniającymi się macewami pod względem sztuki kamieniarskiej – ok. 350 egz.
23.	Włodawa	Zespół synagogałny – obecnie Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, m.in. największe na Lubelszczyźnie zbiory judaiców
24.	Wołyń pow. radzyński	Kirkut, a na nim ok. 50 macew z granitowych głazów narzutowych
25.	Wojsławice	Bożnica z końca XIX w. (obecnie ośrodek kultury)
26.	Zamość	Późnorennesansowa synagoga XVII w. z attyką i dekoracją stiukową sali modlitw (obecnie biblioteka); obok dom kahalny i mykwa; pomnik na pozostałości tzw. nowego kirkutu

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Audytu turystycznego województwa lubelskiego” z 2008 roku.

Synagoga w Zamościu⁶⁶

Bożnica powstała na początku XVII wieku była centralnym punktem w dzielnicy żydowskiej. We wnętrzu znajdują się 3 sale, jedna główna i 2 mniejsze. Podczas II wojny światowej obiekt został zdewastowany przez Niemców. Po wojnie zrekonstruowano attykę obiektu. W pobliżu znajdowała się siedziba gminy żydowskiej oraz łaźnia żydowska. Obecnie w budynku mieści się Muzeum Historii Żydów Zamościa i Okolic oraz punkt informacyjny dotyczący Szlaku Chasydzkiego. Obiekt pełni funkcję kulturalną. Odbývają się tam koncerty, wystawy i wykłady.

Ilustracja 29 Synagoga w Zamościu

Źródło: www.wikipedia.org

Jeszywas Chachmej Lublin

Lubelska Szkoła Mędrców została założona w 1930 roku i była największą na świecie uczelnią talmudyczną. Jesziwa kontynuowała tradycję XVI-wiecznej akademii talmudycznej, która była znakiem świetności ludności żydowskiej w tamtych czasach. Uczelnia została zamknięta po wybuchu II wojny światowej, a po wojnie budynek został przejęty przez Akademię Medyczną. W 2003 r. zwrócono go

⁶⁶ <http://www.turystyka.zamosc.pl/pl/page/478/synagoga.html>

Warszawskiej Gminie Żydowskiej, której podlega lubelska filia. Po remoncie oddano do użytku synagogę, a także odrestaurowano zabytkową mykwę – zbiornik do rytualnego obmywania. Obecnie można zwiedzać wystawę poświęconą historii uczelni, planowane jest także otwarcie pierwszego w Europie Muzeum Chasydyzmu. W 2013 roku w budynku otwarto 4-gwiazdkowy hotel Ilan dysponujący 44 pokojami. Obiekt jest przystosowany do potrzeb ortodoksyjnych Żydów, a restauracja oferuje koszerne menu.

Stary kirkut w Lublinie

Mieści się na wzniesieniu przy ulicy Kalinowszczyzna w miejscu, w którym w średniowieczu znajdowało się grodzisko. Cmentarz należy do najstarszych nekropolii żydowskich w kraju, a nagrobek Jakuba Kopelmana z 1541 r., jest najstarszym żydowskim pomnikiem nagrobnym na ziemiach polskich, istniejącym w swym pierwotnym miejscu. Miejsce pochówku na kirkucie znalazło wielu zasłużonych na przestrzeni wieków Żydów. Znajduje się tu m.in. niewielki grobowiec Jakuba Icchaka Horowitza, znanego powszechnie jako Widzący z Lublina, do którego pielgrzymują chasydzi z całego świata. Zwiedzanie cmentarza może odbywać się po wcześniejszym umówieniu.

Wielka Synagoga we Włodawie

Okazała synagoga została wzniesiona a w latach 1764-1774 w miejscu dawnej drewnianej synagogi. Rozbudowano ją później w drugiej połowie XIX wieku. Wnętrze budynku uległo zniszczeniu w pożarze podczas I wojny światowej, lecz zostało wyremontowane. W 1936 roku wstawiono do niego nowy Aron ha-kodesz czyli szafę ołtarzową – jest to jeden z najlepiej zachowanych egzemplarzy w kraju. Po likwidacji synagogi w trakcie II wojny światowej, gmach do 1970 roku służył jako magazyn. Po szeroko zakrojonych pracach remontowych od 1983 roku w synagodze mieści się Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, ze stałą wystawą poświęconą historii i kulturze polskich i włodawskich Żydów.

Ilustracja 30 Wielka Synagoga we Włodawie

Źródło: www.wikipedia.org

Duża synagoga w Łęcznej

Jedna z najlepiej zachowanych synagog w województwie lubelskim. W środku podziwiać można m.in. kolumnową bimę i Aron ha-kodesz z okazałymi polichromiami. Synagoga, pierwotnie zbudowana w 1648 roku, w XIX wieku uległa dwóm przebudowom wymuszonym przez pożary. Po II wojnie światowej była stopniowo remontowana i od 1966 do 2014 roku mieściła się w niej siedziba Muzeum Regionalnego z obszerną wystawą poświęconą judaizmowi. Po przejęciu budynku przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego w listopadzie 2013 roku, zbiory Muzeum zostały przeniesione do tymczasowych pomieszczeń, a synagoga jest niedostępna dla zwiedzających.

Ilustracja 31 Bima w synagodze w Łęcznej

Źródło: www.wikipedia.org

Obok synagogi znajduje się również małe lapidarium z macewami ze zdobieniami i inskrypcjami w języku hebrajskim.

Synagoga w Kazimierzu Dolnym

Bożnica mieści się na starym mieście w Kazimierzu Dolnym, między małym a dużym rynkiem. W zbudowanej w drugiej połowie XVIII wieku synagodze, należącej obecnie do Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie, prowadzony jest obecnie Dom Gościnny Beitenu wraz z Muzeum Historii Żydów Kazimierskich, a także kawiarnia Esterka. Po II wojnie światowej, do 2002 roku w bożnicy mieściło się kino, a dziś wyremontowanej sali modlitewnej, udostępnianej turystom do zwiedzania, organizowane są wystawy, pokazy filmowe i koncerty. W Beitenu prowadzony jest również sklepik z artykułami związanymi z kulturą żydowską.

Pamiętki innych kultur i religii

Współczesne województwo lubelskie jest obszarem, w którym przez wieki łączyły i mieszały się najróżniejsze kultury, narodowości i wyznania. Oprócz liczego przedstawicielstwa ludności żydowskiej i niemieckiej, żyli tu między innymi Ormianie, muzułmańscy Tatarzy, prawosławni Grecy czy protestanccy Holendrzy. Pomimo iż, z dawna wielokulturowa struktura społeczna nie przetrwała do dziś, to jednak zostawiła swój trwały ślad w postaci budynków, cmentarzy i innych pamiątek.

Tatarzy

Początki osadnictwa tatarskiego na ziemiach polskich datuje się na koniec XIV wieku, jednak dopiero sejm w Lublinie w 1569 roku nadał Tatarom prawo władania ziemią, budowy meczetów i własnych szkół, co spowodowało rozkwit ich kultury. Najwięcej osiedliło się ich za czasów władania Jana III Sobieskiego. Największym skupiskiem Tatarów na terenie obecnego województwa lubelskiego była wieś Studzianka (powiat bialski), którą zamieszkiwało 20 rodów tatarskich. Miejscowi Imamowie jako jedyni na całym Podlasiu znali język arabski, więc mogli czytać Koran, co miało duże znaczenie dla pobożnych Tatarów. Liczba wyznawców islamu w Studziance znacznie spadła po I wojnie światowej. Miejscowy meczet spłonął w 1915 roku i nie został już odbudowany. Po kilkusetletniej obecności ludności tatarskiej w Studziance zachował się cmentarz mahometański. W wiejskiej świetlicy można obejrzeć wystawę „330 lat osadnictwa tatarskiego w Studziance i okolicy”. Oprócz poznawania losów Tatarów na Lubelszczyźnie można również nauczyć się strzelania z łuku tatarskiego, a także spróbować potraw typowych dla tatarskiej kuchni takich jak placki czeburieki i pierożki pieremiacze. Tatarzy zamieszkiwali także wsie Lebedziew i Ortel Królewski – w pierwszej z nich zachowały się resztki tatarskiego mizaru.

Ilustracja 32 Kamienice Ormiańskie na zamojskim rynku

Zamość – Grecy i Ormianie

Zamość był jednym z najbardziej „otwartych” miast na ziemiach II Rzeczypospolitej, dlatego też chętnie osiedlali się w nim przedstawiciele innych nacji i wyznań, zarówno ze wschodu, jak i zachodu. Z gościnności Jana Zamoyskiego, skorzystali m.in. Ormianie i Grecy, którzy otrzymali od Hetmana prawa do osiedlenia się w mieście odpowiednio w 1585 i 1589 roku. Charakterystyczne kolorowe kamienice zamojskiego rynku, wzniesione zostały przez Ormian i nazywane są Kamienicami Ormiańskimi. Manierystyczno-barokowe budowle

Źródło: www.polskaniezwykla.pl

zostały wzniesione w I połowie XVII wieku. Obecnie mieści się w nich m.in. Muzeum Zamojskie.

Również na rynku znajdują się kamienice wybudowane przez kupców greckich. Pierwsza z nich była wzniesiona na pierzei południowej tzw. kamienica Bernego, należąca do Manueal Masapety. Kolejne 4 należące do Greków powstały na pierzei zachodniej. Prawosławni Hellenowie wzniesli w Zamościu również drewnianą cerkiew, która stosunkowo szybko, bo już w latach 1618-31 została przebudowana na murowaną świątynię. Obecnie mieści się tu kościół pw. św. Mikołaja.

Olędrzy Nadbużańscy⁶⁷

Tak zwani Olędrzy byli holenderskimi, fryzyjskimi lub niemieckimi emigrantami wyznania protestanckiego, którzy za sprawą represji religijnych, jakich doświadczały w swoich krajach, przenosili się na polskie ziemie głównie w XVI i XVII wieku. Na mocy tak zwanego prawa holenderskiego osiedlali się w Polsce zachowując swobody obywatelskie, wolność wyznania, a często także wieczyste użytkowanie gruntów. Byli to głównie zamożni chłopci, o wysokiej kulturze rolnej, wykorzystujący nieznanne ówczesnie na polskich ziemiach metody melioracji. Nad Bugiem, w obecnych Mościcach Dolnych (wtedy Nejdorf) w gminie Sławatycze Olędrzy najprawdopodobniej pojawili się w 1564 roku, na mocy kontraktu podpisanego przez hrabiego Leszczyńskiego, a kolejni osadnicy przybywali również za panowania Radziwiłłów. Źródła wskazują, iż na terenie obecnego województwa lubelskiego, po obu stronach Bugu, mogło znajdować się 18 holenderskich wsi, kolonii i przyczółków. Część potomków Olędrów opuściła Polskę w okresie rozbiorów, a część została przesiedlona w okresie II wojny światowej. W niektórych nadbużańskich wsiach do dziś mieszkają jednak pojedyncze rodziny, które noszą charakterystyczne spolszczone nazwiska, takie jak Zelent czy Kunc.

Holenderskich osadników charakteryzował specyficzny styl budowy domów, w których pod jednym dachem łączono mieszkanie ze stodołą i pomieszczenia gospodarskimi. Domy były stawiane najczęściej na sztucznych wzniesieniach. W obecnej wsi Mościce Dolne na 100 gospodarstw, 8 posiada cechy zabudowy typu holenderskiego. Budynki te powstały w większości w I połowie XX wieku. O dawnych osadnikach przypomina również zaniedbany cmentarz luterski.

Ilustracja 33 Luterski cmentarz w Mościcach Dolnych

Źródło: www.neubrow.domachevo.com
(Fot. Ivan Prokopiuk).

Pałace i rezydencje szlacheckie

Jedną z interesujących osobliwości województwa lubelskiego jest mnogość zamków i pałaców. Ma to bezpośredni związek z historią regionu, w którym ważną rolę odgrywały rody szlacheckie i magnackie m.in. Czartoryskich, Sanguszków, Firlejów, Lubomirskich i Potockich. Istotna jest również historyczna rola Lublina jako miast łączącego Koronę z Litwą. W tutejszym zamku bowiem powołano Unię Lubelską łączącą Litwę i Rzeczpospolitą. Na terenie regionu znajduje się około 140 Pałaców i willi oraz podobna liczba dworów. Niektóre z nich w procesie degradacji popadły w ruinę. W poniższym rozdziale przedstawiono te, które posiadają największy potencjał generowania ruchu turystycznego. Z uwagi na istnienie w sumie około 300 obiektów tego typu ograniczono się jedynie do opisu pałaców

⁶⁷ Jan Górak, „Holenderskie domy nad Bugiem”, za: <http://biblioteka.teatrnn.pl>.

pomijając dwory. W pierwszej kolejności zaliczono do nich te pałace, które posiadają zachowane elementy wyposażenia lub wystroju wnętrz. Zakłada się bowiem, że to właśnie one mają szansę zaciekać największą liczbę turystów. Takich obiektów w regionie jest około 20. Wskazano również te pałace, które stanowią interesujące założenia pałacowo-parkowe i których stopień i wierność zachowania pozwala na umieszczenie ich w rejestrze zabytków regionu lubelskiego.

W niniejszym zestawieniu nie uwzględniono obiektów w ruinie i pozostałości po nich, pałacyków i dworów.

Spośród pałaców z zachowanymi elementami wystroju warto zauważyć ich stosunkowo największe nagromadzenie w powiatach lubelskim i Lublinie (5), radzyńskim (3) i opolskim (3).

Tabela 13 Pałace wraz z zachowanym zabytkowym wnętrzem lub elementami wyposażenia

Lp.	Miejscowość	Powiat	Typ obiektu	Opis
1.	Garbów	lubelski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac z dekoracją sztukateryjną wnętrza i detalem architektonicznym na zewnątrz.
2.	Jabłonna Majątek	lubelski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac wraz z oryginalnym wyposażeniem (piece, posadzki, stolarka, supraporty, fasety, rozety).
3.	Osmolice Pierwsze	lubelski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac wraz z wyposażeniem i zachowanymi elementami wystroju, d. rządcówka, d. spichlerz, młyn.
4.	Snopków	lubelski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac wraz z wystrojem architektonicznym, park.
5.	Lublin	Lublin	Pałac Komisji Województwa Lubelskiego zw. Radziwiłłowskim	Pałac z wystrojem (7 rzeźb alegorycznych na ryzalicy fasady, stolarszczyzna bram, głównych drzwi wejściowych, wystrój wnętrz – sztukaterie, piece, parkiety itp.) i oficyną skarbową.
6.	Białka	radzyński	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac z pełnym wyposażeniem architektonicznym i detalami (w tym parkiety i rokokowy kominek).
7.	Borki	radzyński	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac z pozostałościami zabytkowej stolarki oraz zewnętrzną dekoracją architektoniczną.
8.	Bronice	radzyński	Zespół pałacowo-parkowy	Zespół pałacowo-parkowy: pałac z dekoracją architektoniczną i sztukateriami wraz z najbliższym otoczeniem, lamus, park wraz z drzewostanem.
9.	Kluczkowice	opolski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac z wystrojem i wyposażeniem salonu, dawna szkoła przypałacowa, dawne stajnie, park z drzewostanem.
10.	Kraczewice Prywatne	opolski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac z wyposażeniem wnętrza (dekoracja sztukateryjna, 2 piece kaflowe i kominek), park krajobrazowy.
11.	Opole Lubelskie	opolski	Pozostałości zespołu pałacowo-parkowego	Pałac z dekoracją pałac z wystrojem architektoniczno-rzeźbiarskimi, śladami polichromii i wyposażeniem arch.-rzeźb., oficyna, budynek administracyjny.
12.	Janów Podlaski	bialski	Zespół zamkowy (dawny pałac biskupi)	Dwie oficyny wraz z zachowanymi fragmentami wystroju wnętrza, dekoracjami rokokowymi na stropach z fasetą i kominkami.

13.	Konstantynów	bialski	Pałac	Pałac z wyposażeniem, park w granicach.
14.	Kozłówka	lubartowski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac z pełnym wystrojem arch.-rzeźbiarskim, 4 oficyny przed pałacem (w tym: d. pawilon i kordegarda), kaplica z całym wystrojem sztukateryjno-malarskim i wiele innych.
15.	Nałęczów	puławski	Zespół pałacowo-zdrojowy: pałac Małachowskich	Pałac wraz ze stolarką i dekoracjami Domek Grecki, stary pałac zwany zamkiem, brama wjazdowa, Domek Gotycki (d. karczma), Łazienki, Domek Biskupi, Sanatorium, Par.
16.	Rejowiec	chełmski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac z wyposażeniem, oficyna, czworak, pozostałość ogrodzenia z bramą, park.
17.	Strzyżów	hrubieszowski	Zespół pałacowy	Pałac ze stiukową dekoracją wnętrza, dwie oficyny, dwa pawilony: kaplica i lamus, mur oporowy, drzewostan.
18.	Surhów	krasnostawski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac z wystrojem architektoniczno-sztukateryjnym i polichromią wnętrz, najbliższe otoczenie pałacu ze śladami podjazdu z gazonem, park.
19.	Zwierzyniec	zamojski	Zespół "Pałacu Plenipotentą"	Budynek mieszkalny z końca XIX w., z zachowanym wystrojem architektonicznym wnętrz (stiuki, gzymsy, kominki), budynek gospodarczy (d. stajnie), budynek drewniany studni, otoczenie z drzewostanem.
20.	Jabłoń	parczewski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac wraz z jego dekoracją stiukową, boazeriami, parkietami, stolarką otworów, kominkami.

Źródło: Wykaz zabytków wpisanych do rejestru „A” zabytków nieruchomych województwa lubelskiego stan na 31 grudnia 2014 r.

Poniżej zaprezentowano zbiór około 80 najcenniejszych założeń pałacowo-parkowych zachowanych w regionie. Z grupy tej najwięcej – aż 14 pałaców znajduje się w mieście Lublin i powiecie lubelskim.

Tabela 14 Założenia pałacowo-parkowe i pałace powiatu lubelskiego i miasta Lublin

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Opis
1.	Lublin	Pałac Parysów	
2.	Lublin	Pałac Sobieskich	
3.	Lublin	Pałac Tartłów	
4.	Lublin	Pałac tzw. Biskupi	
5.	Lublin	Pałac	Jabłonowskich – Sapiehów (tzw. Ordynacki)
6.	Lublin	Pałac tzw. Pocijewski	
7.	Lublin	Pałac Czartoryskich	
8.	Lublin	Pałac Komisji Obwodowej	
9.	Lublin	Zespół pałacowo-parkowy	ul. Pliszczyńska 14, 16, ul. Zabytkowa 4 (d. Jakubowice Murowane); pałac, dwa pawilony wraz z łączącym je murem ze strzelnicami
10.	Lublin	Pałac Lubomirskich	
11.	Lublin	Pałac Potockich	Pałac wraz z oficynami i założeniem dziedzińca
12.	Lublin	Pałac Wrońskich	

13.	Osmolice Pierwsze	Zespół pałacowo-parkowy	Zespół pałacowo-parkowy: pałac, park z drzewostanem,
14.	Panieńszczyzna	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, kordegarda, park ze stawami i aleją dojazdową

W pozostałych powiatach województwa lubelskiego widnieje ponad 50 zespołów pałacowo-parkowych wpisanych do rejestru zabytków. Najwięcej po 6 pałaców zlokalizowanych jest w powiecie zamojskim, chełmskim i mieście Chełm, po 5 obiektów tego typu znajduje się w powiatach puławskim, białskim i radzyńskim.

Tabela 15 Zbiór pałaców i zespołów pałacowych w pozostałych powiatach województwa lubelskiego

Lp.	Miejscowość	Powiat	Typ obiektu	Opis
1.	Łabunie	zamojski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac wraz z zachowanymi fragmentami attyki i dekoracyjnymi kratami), dwie oficyny, pawilon zachodni tzw. kasztelanka, zabudowania gospodarcze łączące się z pawilonem, wraz z murem i bramą wjazdową, dziedziniec honorowy przed pałacem, regularne założenie ogrodowe
2.	Klemensów	zamojski	Pałac	
3.	Krasnobród	zamojski	Zespół pałacowo-parkowy	Dwór i pałac (d. oficyna) połączone galerią, wieża ciśnień oraz park
4.	Sitno	zamojski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, spichlerz, dwa budynki gospodarcze, park
5.	Michałów	zamojski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac („Klemensów”) pałac, oranżeria, dom emerytów, dom odźwiernego
6.	Ruskie Piaski	zamojski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac z wieżą i basztą, park
7.	Chełm	Chełm	Pałac Biskupi	
8.	Chełm	Chełm	Pałac Kretschmarów	Obecnie Pałac Ślubów
9.	Krasne	chełmski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, park
10.	Kanie	chełmski	Zespół pałacowo-parkowy	
11.	Dorohusk	chełmski	Pałac Suchodolskich	Pozostałość parku, dwa nagrobki rodziny Suchodolskich
12.	Srebrzyszcze	chełmski	Pałac, park	Zespół pałacowo-parkowy
13.	Celejów	puławski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, park z ukształtowaniem terenu, układ wodny wraz ze stawami, groblami i źródłami
14.	Czesławice	puławski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, brama
15.	Kębło	puławski	Zespół dworsko-pałacowy	
16.	Olesin	puławski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, park z fragmentami małej architektury i głazami, układ wodny z groblami

17.	Puławy	puławski	Pałac Czartoryskich w Puławach	Jego początki sięgają II połowy XVII wieku i związane są z dziejami rodów magnackich: Lubomirskich, Sieniawskich i przede wszystkim Czartoryskich.
18.	Horodyszcze	bialski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, park ze stawem
19.	Cieleśnica	bialski	Zespół pałacowy	Pałac, oranżeria, park
20.	Kodeń	bialski	Zespół pałacowo-ogrodowy	Zespół pałacowo-ogrodowy „Placencja”: zachowana część korpusu głównego pałacu na, budynek pojezuicki murowany
21.	Międzyrzec Podlaski	bialski	Zespół pałacowo-parkowy Czartoryskich	Pałac, gorzelnia, stajnia i wozownia, oficyna pałacu Czartoryskich
22.	Romanów	bialski	Zespół pałacowy	Pałac, grobowiec rodziny Kraszewskich
23.	Czemierniki	radzyński	Zespół pałacowo-obronny	Pałac, brama, mury obronne, dawna oficyna, ogród w granicach fortyfikacji,
24.	Przegaliny Duże	radzyński	Założenie pałacowo-ogrodowe	Pałac, park i aleje
25.	Radzyń Podlaski	radzyński	Zespół rezydencjonalno-urbanistyczny	Pałac, oficyny, rampa dziedzińca z bramą i mostem, oranżeria, założenie dróg i stawów przed pałacem
26.	Radzyń Podlaski	radzyński	Zespół pałacowo-parkowy Szlubowskich	Pałac, kaplica z wyposażeniem wnętrza i najbliższym otoczeniem, park, mur ogrodzeniowy
27.	Żelizna	radzyński	Zespół pałacowo-ogrodowy:	Pałac, park, łąka i fragment otaczających je olsów, kanał
28.	Czumów	hrubieszowski	Pałac	
29.	Dołhobyczów	hrubieszowski	Zespół pałacowy	Pałac, dwie oficyny, spichlerz,
30.	Trzeszczany	hrubieszowski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, spichlerz, oficyna, park z częściowo zachowanymi alejami i szpalerami, połączony ze stawem
31.	Werbkowice	hrubieszowski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, oficyna, brama wjazdowa wraz z murem wiążącym ją z pałacem, z rządcówką
32.	Dzierążnia	tomaszowski	Pałac	Zespół dworski: pałac, oficyna, park z alejami lipowymi
33.	Łaszców	tomaszowski	Zespół pałacowo-parkowy	
34.	Łysołaje Kolonia	łęczyński	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, kaplica, brama wjazdowa, kordegarda, park z układem wodnym i drzewostanem
35.	Kijany	łęczyński	Pałac i park	
36.	Mełgiew Podzamcze	świdnicki	Założenie przestrzenne pałacowo-parkowe	Pałac, pawilon połączony z pałacem, oficyna, fragmenty muru oddzielającego dziedzińiec pałacu od folwarku z zachowaną z bramą i furtą
37.	Krzesimów Północny	świdnicki	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, oficyna, park krajobrazowy wraz z systemem wodnym
38.	Gardzienice Pierwsze	świdnicki	Pałac	

39.	Samokleski	lubartowski	Zespół pałacowy:	Pałac, oranżeria, park
40.	Lubartów	lubartowski	Zespół pałacowo-parkowy	Zespół pałacowy: pałac, oranżeria, brama pałacowa, pozostałości mostu, założenie dziedzińca, zielen przed pałacem, park, sadzawka za pałacem
41.	Kock	lubartowski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, założenie dziedzińca z ogrodzeniem, mostem, wjazdem i bramą, zespół dawnych zabudowań gospodarczych (d. stajnia – ob. warsztaty szkolne, oficyna – ob. budynek mieszk.), most nad fosą w parku
42.	Krasnystaw	krasnostawski	Pałac biskupi	
43.	Orłów Murowany	krasnostawski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, dwie oficyny, park, aleja dojazdowa do zespołu
44.	Tarnogóra	krasnostawski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, park, aleja dojazdowa, podjazd z gazonem, fragmenty ogrodzenia z neogotyckimi słupami
45.	Adampol	włodawski	Pałac	Zespół pałacowy.
46.	Różanka	włodawski	Zespół pałacowo-parkowo-folwarczny	
47.	Sobieszyn	rycki	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, dwie oficyny, brama wjazdowa z fragmentami dawnego ogrodzenia, kuźnia, zespół budynków folwarcznych, kuźnia, park ze śladami układu geometrycznego i stawem
48.	Ułęż	rycki	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, pozostałości muru oporowego i bramy, park krajobrazowy, figura Matki Boskiej
49.	Dęblin	rycki	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, oranżeria, dwie oficyny pałacowe
50.	Szczekarków Kolonia	opolski	Zespół pałacowo-parkowy	Pałac, rządcówka, budynek gospodarczy, założenie parkowe z fragmentami ogrodzenia i małej architektury,
51.	Gościeradów Folwark	kraśnicki	Zespół pałacowy	Pałac, spichlerz, łuk triumfalny, kapliczka parkowa
52.	Biała Podlaska	Biała Podlaska Miasto	Zespół Zamkowy. Radziwiłłów	Zespół zamkowy z pozostałościami ziemnych urządzeń obronnych

Źródło: Wykaz zabytków wpisanych do rejestru „A” zabytków nieruchomych województwa lubelskiego stan na 31 grudnia 2014 r.

Poniżej opisano także wybrane z zespołów pałacowo-parkowych, które stanowią istotny obiekt zainteresowania turystycznego. Są to:

- Pałac Zamoyskich w Kozłowie (opisano w rozdziale „Muzea”),
- Zespół pałacowo-parkowy w Radzynie Podlaskim,
- Pałac Czartoryskich w Puławach,
- Zespół pałacowy w Cieleśnicy,
- Pałac Sanguszków w Lubartowie,
- Pałac Sobieskich w Lublinie.

Zespół pałacowo-parkowy w Radzynie Podlaskim⁶⁸

Zespół pałacowo-parkowy w Radzynie Podlaskim został zbudowany w połowie XVIII wieku przez Eustachego Potockiego. Pod względem estetycznym Kompleks stawiany jest w jednym rzędzie z pałacem w Wilanowie i San Souci w Poczdamie. W ogrodzie przypałacowym znajduje się oranżeria uznawana za rokokowy unikat. Dominującym elementem sztuki są rzeźby prezentujące różne sceny odnoszące się do starożytności. Wnętrze pałacu spalone w czasie II wojny światowej podlega restauracji prowadzonej przez lokalne instytucje.

Ilustracja 34 Zespół pałacowo-parkowy w Radzynie Podlaskim

Źródło: <http://www.krainaserdecznosci.pl>

Pałac Czartoryskich w Puławach⁶⁹

Pałac powstał w latach 1671-1676, a jego pierwszym właścicielem był Stanisław Lubomirski. W XVIII wieku został przebudowany z inicjatywy rodziny Czartoryskich. We wnętrzu pałacu warto odwiedzić Salę Kamienną, Gotycką, Rycerską i Kolumnową. W pałacu można także podziwiać eksponaty pochodzące ze zbiorów rodu Czartoryskich – od 2009 r. w pałacu działa Muzeum Czartoryskich. Otoczenie pałacu tworzą angielski park, w którym znajduje się Domek Gotycki, w którym zgromadzono dzieła sztuki. Spacerując po parku można zajrzeć także do świątyni Sybilli, pałacu Marynki (córkę Czartoryskich) czy Domku Żółtego zwanego Aleksandryjskim ze względu na fakt, że w XIX wieku była to rezydencja cara Aleksandra II. W wyniku pozyskania środków finansowych w ramach RPO Domek został poddany gruntownej renowacji. Wyremontowano ściany, elewacje, a także taras i dach. Renowacji poddano także wnętrze pałacu tzn. Salę Rycerską, Kamienną, Gotycką oraz Sień Główną. Objęła ona m.in. konserwację sztukaterii ścian i sufitu i odnowienie posadzek w Salach Rycerskiej i Gotyckiej

Ilustracja 35 Pałac Czartoryskich w Puławach

Źródło: <http://www.mnkd.pl/muzeum-czartoryskich>

Zespół pałacowy w Cieleśnicy⁷⁰

Klasycystyczny pałac powstał w pierwszej połowie XIX wieku. Dawniej na terenie posiadłości funkcjonował folwark, przy którym działały znajdowały się m.in. młyn, elektrownia i gorzelnia. Pałac położony jest w sąsiedztwie parku krajobrazowego Podlaski Przełom Bugu oraz stadniny koni w Janowie Podlaskim. Przed blisko 60-laty mieściła się tu sala kinowa i ośrodek zdrowia. Poprzez fundusze pozyskane w ramach RPO na lata 2007-2013 pałac został przystosowany na potrzeby noclegowo-konferencyjne. Hotel istnieje od 2013 roku. Jego goście mają okazję korzystać ze ścieżek pieszych, rowerowych i tras do narciarstwa biegowego, które znajdują się w pobliżu obiektu.

⁶⁸ <http://www.krainaserdecznosci.pl/pl/palac-w-radzynie-podlaskim>, Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.

⁶⁹ „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.”, „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL.”, Lublin/Warszawa 2014.

⁷⁰ „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL.”, Lublin/Warszawa 2014, <http://cielesnica.com/>

Pałac Sanguszków w Lubartowie⁷¹

Obiekt powstał w XVI wieku jako zamek wybudowany przez Piotra Firleja. W XVIII wieku rodzina Sanguszków przejęła nad nim kontrolę i przebudowała na pałac. Aktualnie w budynku swoją siedzibę ma starostwo lubartowskie. Pałac można odwiedzać w godzinach pracy urzędu tzn. w dniach poniedziałek-piątek 7:30-15:30. We wnętrzu pałacu warto zajrzeć do Sali Rycerskiej, w której znajdują się portrety rodziny Sanguszków. Sala jest przeznaczona na cele konferencyjne. W wyniku funduszy pozyskanych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego. Wyremontowano elewację, balkony i filary. Wymieniono nawierzchnię na drodze dojazdowej oraz posadzono nowe rośliny.

Pałac Sobieskich w Lublinie

Pałac, który wykorzystywany był do celów wojskowych od połowy XVI wieku stał się jedną z najpiękniejszych rezydencji w Lublinie, co jest zasługą wojewody lubelskiego Marka Sobieskiego. Na przestrzeni dziejów budynek pełnił różne funkcje; znajdowało się w nim młyn i żeńskie gimnazjum. Obecnie gospodarzem obiektu jest Politechnika Lubelska. Bryła budynku podlegała licznym przekształceniom w XIX wieku. Efektem tych zmian jest wieża mająca 7 pięter i dobudowane skrzydła boczne.

Wnioski

Obiekty rezydencjonalne takie jak pałace, zespoły pałacowo-parkowe, zamki i dwory są pozostałością po wiekach panowania na omawianym obszarze polskich rodów szlacheckich. Wiele z pałaców Lubelszczyzny miało charakter siedzib rodowych. Na mapie regionu istnieją powiaty o szczególnym nagromadzeniu tego typu architektury są to Lublin i powiat lubelski gdzie znajduje się aż 19 zabytkowych pałaców, w powiecie radzyńskim jest ich 8, w zamojskim 7, po 5 obiektów posiadają powiaty puławski i bialski. Jeśli dodać do tego takie pałace jak Kozłówka czy Puławy otrzymujemy obraz jednego z najbogatszych regionów pod względem tego dziedzictwa. Zachowane pałace mogą być doskonałą podstawą do budowy produktu turystycznego prezentującego szlachtę, magnaterię, historię i zwyczaje z nimi związane.

Budowle obronne i zamki

Miłośnicy militariów i szeroko pojętej wojskowości powinni odwiedzić obiekty, które pełniły na Lubelszczyźnie funkcje obronne. Ich liczba w regionie nie wyróżnia się specjalnie na tle innych polskich województw, jednak te, które są niewątpliwie mogą stanowić nie lada atrakcję turystyczną. W szczególności są to: Twierdza Zamość, Twierdza Dęblin, Twierdza brzeska i bunkry linii Mołotowa. Osobną kategorię budowli o charakterze obronnym, ale też mieszkalnym stanowią zamki i ich pozostałości. W województwie lubelskim znajduje się kilkanaście tego typu obiektów, co przedstawia poniższa tabela. Najważniejsze z wymienionych budowli opisano poniżej.

⁷¹ „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL.”, Lublin/Warszawa 2014, <http://zamki.res.pl/lubartow.htm>

Tabela 16 Budowle obronne i zamki w województwie lubelskim

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Wykorzystanie turystyczne
1.	Stołpie	Wieża, X-XI w.	Możliwość obejrzenia z zewnątrz
2.	Kazimierz Dolny	Baszta, XII w. Ruiny zamku, XIV w.	Możliwość zwiedzania
3.	Lublin	Zamek (kompleks), XIV-XIX w. i Donżon, XIII w.	Siedziba Muzeum Lubelskiego, możliwość zwiedzania
4.	Bochońnica	Pozostałość ruin, XIV w.	Możliwość obejrzenia z zewnątrz
5.	Kryłów n/Bugiem	Pozostałość ruin zamku, XVI w.	Niezagospodarowany turystycznie
6.	Sielec k. Chełma	Fragmenty ruin, XVI w.	Niezagospodarowany turystycznie
7.	Jakubowice Murowane	Ruiny dworu obronnego, XVI w.	Niezagospodarowany turystycznie
8.	Janowiec	Zamek w częściowej ruinie, XVI w.	Udostępniony, jako filia Muzeum Nadwiślańskiego
9.	Zamość	Twierdza, XVI w.	Udostępniona i zagospodarowana większość elementów, np. Arsenał – Muzeum Broni, Rotunda – Muzeum Martyrologii, Bastion VII – trasa podziemna
10.	Krupe k. Krasnegostawu	Ruiny zamku, XVI w.	Niezagospodarowany turystycznie
11.	Biała Podlaska	Pozostałości kompleksu zamkowego, XVII w.	Udostępnione, jako Muzeum Południowego Podlasia
12.	Czemierniki	Obronny zespół rezydencjonalny, XVII w.	Obecnie w rękach prywatnego właściciela, który planuje udostępnienie pałacu dla zwiedzających
13.	Dęblin	Twierdza Dęblin, XIX w.	Muzeum Twierdzy Dęblin w Bramie Aleksandryjskiej, możliwość zwiedzenia niektórych obiektów Twierdzy dla grup po wcześniejszym uzgodnieniu. Twierdza w dalszym ciągu dużej części należy do wojska.
14.	Roztocze Południowe	Kompleks bunkrów Linii Mołotowa, 1939-41 r.	Częściowo dostępne (wybrane obiekty)
15.	Kobylany, Łobaczew Mały, Dobratycze, Ogrodniki, Małaszewicze, Terespol	Twierdza brzeska	Możliwość zwiedzania prochowni Kobylany i Terespol

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Audytu turystycznego województwa lubelskiego” z 2008 roku.

Twierdza Zamość⁷²

Twierdza powstała w momencie założenia miasta przez Jana Zamoyskiego w XVI wieku. System fortyfikacyjny miasta składał się z 7 bastionów i 3 bram: Lubelskiej, Szczepieszkiej i Lwowskiej. W XIX wieku pojawiły się 2 nowe elementy twierdzy: Nowa Brama Lubelska i Nowa Brama Lwowska. Twierdza zasłynęła tym, że przez okres swojego funkcjonowania nie została zdobyta. Spora część zabudowań obronnych uległa zburzeniu dopiero w II połowie XIX wieku. Do zwiedzania turystom udostępniono następujące fortyfikacje Twierdzy Zamość:

- Nadszańiec Bastionu VII
- Nadszańiec Bastionu VI
- Bastion VII
- Bastion IV
- Bastion I
- Kurtyna
- Furta Wodna

Ilustracja 36 Twierdza Zamość z lotu ptaka

Źródło: www.twierdza.zamosc.pl

Z historią twierdzy można zapoznać się oglądając wystawę znajdującą się w Muzeum Fortyfikacji i Broni „Arsenał”. W 2008 roku rozpoczęto realizację projektu „Zamość miasto UNESCO, Pomnik historii RP Produktem turystycznym polskiej gospodarki.” W ramach tego przedsięwzięcia podjęto szereg działań służących lepszemu udostępnieniu turystom zabudowań twierdzy zlikwidowanej w 1866 roku. Rekonstrukcji poddano bastion III i II, a także część kurtyny, która łączy bastiony VI i VII oraz poprawiono nasyp bastionu IV. Remont objął również koszarę Kozaków oraz amfiteatr znajdujący się przed Bramą Lubelską Nową. Te oraz inne działania podjęte w ramach projektu sprawiły, że doszło do odzyskania tzw. krajobrazu warownego Zamościa.

Zorganizowana przez miasto Zamość kampania promocyjna pod nazwą „Zamość. Twierdza otwarta” odnosząca się do opisanego wyżej projektu, w 2015 roku otrzymała Nagrodę za Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego.

Twierdza Dęblin⁷³

Twierdza powstawała przez około 70 lat – od 1837 roku do początków I wojny światowej. Została zbudowana przez wojska rosyjskie. Obiekt składa się z cytadeli i 7 fortów. Do wnętrza twierdzy można było się dostać przez bramę warszawską lub lubelską. Na przestrzeni lat twierdza była intensywnie rozbudowywana; powstawały m.in. kazamaty obronne, oraz rozbudowano cytadelę, w której znajdowała się kwatera dowódcy, prochownia,

Ilustracja 37 Brama Lubelska Twierdzy Dęblin

Źródło: www.polskieszlaki.pl

⁷² „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, <http://www.turystyka.zamosc.pl>, „Zamość. Twierdza otwarta.”, Zamość 2015, <http://www.zamosc.pl>.

⁷³ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, <http://www.deblin.pl>.

cerkiew czy magazyn zbożowy. Obecnie w najlepszym stanie znajduje się fort II (Mierzwiączka), który został zbudowany na początku lat 80.XIX wieku.

Twierdza brzeska⁷⁴

Twierdza zaczęła powstawać w latach 30. XIX wieku, po przegranej przez Polaków powstaniu listopadowym. Zlokalizowany w pobliżu Terespoła kompleks miał strzec przeprawy przez Bug oraz drogi do Warszawy. Na lewym brzegu Bugu powstał zachodni bastion obiektu oraz forty murowano-ziemne. Fortyfikacje znajdują się w miejscowościach znajdujących się w pobliżu Terespoła tzn. Koroszczynie, Lebedziewie, Żuki-Murawiec. Prochownia w Terespolu została zaadaptowana na cele wystawiennicze – można tam oglądać wystawę poświęconą wojskowości oraz kolei łączącej Warszawę z Brześciem w latach 1865-1867. Od maja 2015 dla zwiedzających otwarto również Prochownię w Kobyłanach.

Linia Mołotowa

Linia Mołotowa to pas radzieckich umocnień przebiegających na granicy z III Rzeszą, wznoszonych przez ZSSR po przejściu polskich ziem w 1939 roku. Jej przebieg planowany był wzdłuż naturalnych przeszkód terenowych (np. rzeki Bug) od Kowna i Grodna na północy, aż po Przemyśl na południu. Linia miała składać się z 13 rejonów umocnionych o długości 80-100 km każdy. Budowa przebiegała jednak powoli ze względu na opóźnienia w dostarczaniu materiałów oraz brak „rąk do pracy” i Rosjanom nie udało się dokończyć umocnień. Do dziś na terenie województwa lubelskiego zachowało się ponad 50 schronów wybudowanych w latach 1940-41. Obiekty te wykorzystano m.in. na terenie Gminy Lubycza Królewska, gdzie wytyczono niebieski szlak turystyczny łączący fortyfikacje Linii Mołotowa w 6 miejscowościach.

Zamek w Janowcu⁷⁵

Zamek powstał w XVI wieku. Jego właścicielami na przestrzeni lat były rodziny Firlejów, Tarłów i Lubomirskich. Obecnie zamek jest oddziałem Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym. W tzw. Domu Północnym znajduje się ekspozycja dotycząca historii budowli oraz jego właścicieli. Warto także dostać się na krużganki, z których można oglądać dziedziniec zamkowy. Ciekawa ekspozycja w Budynku Bramnym prezentuje Zbrojownię. Przy zamku istnieje możliwość zorganizowania ogniska a także organizacji konferencji i spotkań.

Ilustracja 38 Zamek w Janowcu

Źródło: <http://www.mnkd.pl/zamek-w-janowcu>

Zamek Lubelski⁷⁶

Początki Zamku Lubelskiego sięgają przełomu X i XI wieku kiedy w Lublinie powstał gród obronny. Gotycki zamek powstał w XIV wieku za panowania Kazimierza Wielkiego. To właśnie w tym budynku

⁷⁴ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

⁷⁵ <http://www.mnkd.pl/zamek-w-janowcu>

⁷⁶ „Informator turystyczny. Na szlaku projektu RPO WL.”, Lublin/Warszawa 2013., „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny”

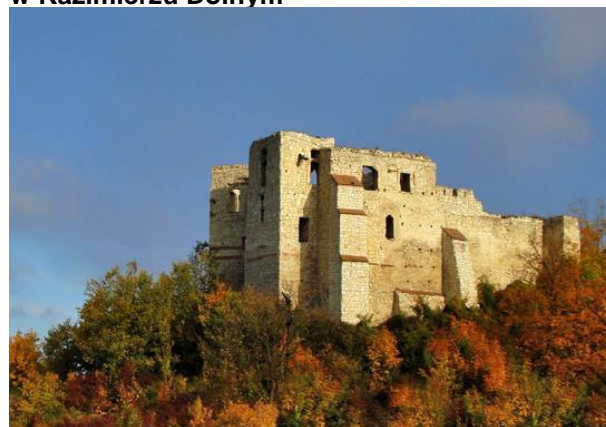

podpisano unię lubelską w 1569 r. W XIX wieku obiekt pełnił funkcje więzienne a podczas II wojny światowej i do połowy lat 50 XX wieku był miejscem śmierci wielu Polaków. Obecnie zamek jest siedzibą Muzeum Lubelskiego. W donżonie tzn. zamkowej wieży znajduje się ekspozycja dotycząca męczeńskiej śmierci więźniów zamku, a w jej szczytowej części zorganizowano taras widokowy. Fundusze pozyskane z Unii Europejskiej pozwoliły na dokonanie zmian wewnątrz budynku. Przebudowano magazyny dzieł sztuki i miejsca przechowywania zbiorów bibliotecznych. Wieżę zamkową zmodernizowano oraz dokonano przekształcenia aranżacji i unowocześnienia wystaw stałych, które się w niej znajdują.

Zespół zamkowy w Kazimierzu Dolnym

Zespół zamkowy powstał w XIV wieku z inicjatywy Kazimierza Wielkiego. Składał się z zamku i przyległej wieży. Zamek położony na wzgórzu chronił mieszkańców Kazimierza Dolnego przed najeźdźcami. Kolejne wojny m.in. potop szwedzki i wojna północna przyczyniły się do degradacji zamku. Pod koniec XIX wieku zamek stał się ruiną. Przy wykorzystaniu, środków finansowych pozyskanych w ramach RPO dokonano rewaloryzacji Zespołu Zamkowego w Kazimierzu Dolnym. Konserwacji poddano mury zamkowe i wieżę strażniczą. Stworzono nowe schody zewnętrzne i wewnętrzne, wymianie uległy kamienne stopnie. Baszta zamkowa została wyposażona w elementy służące właściwej prezentacji zgromadzonych w niej zbiorów. Turyści wchodzący na basztę mogą zapoznawać się z ekspozycją przedstawioną w formie multimedialnej.⁷⁷

Ilustracja 39 Zespół zamkowo-pałacowy w Kazimierzu Dolnym

Źródło: www.zabytkikazimierzdolny.pl

Zespół zamkowo-parkowy w Białej Podlaskiej

Zamek Radziwiłłów powstał w XVI wieku. Budynek zbudowany na planie gwiazdy pięcioramiennej ochraniający przez fosę i wał ziemny jest przykładem „budownictwa obronno-rezydencjonalnego XVII-XVIII wieku”⁷⁸ Pałac Radziwiłłów uległ zniszczeniu. Do czasów współczesnych zachowały się oficyny, wieża, brama w formie łuku triumfalnego oraz rozległy park. W budynkach zamkowych oprócz Muzeum Południowego Podlasia znajduje się Galeria Podlaska i Biblioteka Publiczna. Istotną częścią parku jest plac z fontanną stanowiący jego centralną część.

Wioski, zagrody i rodzinne parki tematyczne

Lubelszczyzna posiada także ofertę dedykowaną osobom, które zdobywać wiedzę o odwiedzanym regionie w niestandardowy sposób. Dla takiej grupy odbiorców przeznaczone są wioski i parki tematyczne. Całkiem spora liczba tego typu atrakcji znajduje się w województwie lubelskim. W dokumencie zaprezentowano wybrane obiekty należące do tej kategorii. Poniżej zostały one wypunktowane

- Magiczne Ogrody Rodzinny Park Tematyczny
- Park rekreacji Zoom Natury

⁷⁷<http://www.zabytkikazimierzdolny.pl/historia/zamek.html>, „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL.”, Lublin/Warszawa 2014

⁷⁸ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

- Słowiański Gród
- Wioska Gotów w Masłomęczu
- Park miniatur architektury drewnianej trójkąta Kazimierz Dolny – Nałęczów – Puławy
- Geopark „Kamienny Las”
- Zagroda Sitarska

Magiczne Ogrody Rodzinny Park Tematyczny⁷⁹

„Magiczne Ogrody” w Trzciankach koło Janowca to niezwykła atrakcja przeznaczona dla dzieci. Na terenie kilkunastu ha znajduje się ogród podzielony na kilka krain, w których dzieci mogą zobaczyć postacie z bajek m.in. elfy, gobliny czy krasnoludy. Smocze Gniazdo i Wodny Świat to niektóre z krain do których można zajrzeć. Wizytę umilają strumienie i wodospady oraz kilkanaście tysięcy roślin, którymi obsadzono park. Osoby odwiedzające park mogą skorzystać z gier i zabaw terenowych, które są dostępne w obiekcie. Park powstał w wyniku pozyskania funduszy z Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007-2013. Obiekt jest otwarty w okresie wiosenno-jesiennym.

Ilustracja 40 Magiczne Ogrody

Źródło: <http://www.magiczneogrody.com>

W 2015 roku „Magiczne Ogrody” zostały docenione przez branżę turystyczną i otrzymały Certyfikat POT za Najlepszego Produkt Turystyczny.

Park rekreacji Zoom Natury⁸⁰

Zoom Natury to wielofunkcyjny obiekt o powierzchni 10 ha znajdujący się nad Zalewem Janowskim w Janowie Lubelskim. Fani rekreacji mogą skorzystać ze ścieżek rowerowych, siłowni zewnętrznych i bulodromu. Do dyspozycji gości oddano park linowy z 5 trasami, które różnią się stopniem trudności oraz tzw. wieżę mocy umożliwiającą przeprowadzenie tzw. zjazdu tyrolskiego czyli 200 m przejażdżki na linie zawieszanej 13 m nad ziemią. Podczas wizyty na wieży mocy można także skorzystać z opcji odbycia skoku z wysokości kilkunastu metrów. Przy Zalewie Janowskim znajduje się kąpielisko oraz sąsiadująca z nim plaża. W pobliżu ulokowano pasáže spacerowe i plac pozytywnej energii z podświetlanymi fontannami.

Park pełni również istotną funkcję edukacyjną. W kilku obiektach znajdują się interaktywne laboratoria wiedzy:

- Laboratorium Główne Zoom Natury
- Laboratorium Awifauny i Troposfery
- Laboratorium Energii i Recyklingu
- Laboratorium Runa Leśnego

⁷⁹ „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.”, „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL.”, Lublin/Warszawa 2014

⁸⁰ <http://zoomnatury.pl/>, „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

W poszczególnych laboratoriach odwiedzający mogą poznawać przyrodę korzystając z nowoczesnych soczewek i kamer, dzięki którym mogą zobaczyć z bliska jak funkcjonuje świat przyrody. W Laboratorium Głównym można zobaczyć jak wygląda życie we wnętrzu mrowiska, podpatrzeć dżdżownice żyjące w glebie czy zajrzeć do terrarium i akwarium. Dużą atrakcją w tej części z pewnością jest trójwymiarowe wizerunki roślin i zwierząt, m.in. ważek. W laboratoriach można także dowiedzieć się jak przebiega fotosynteza, zgłębić wiedzę dotyczącą zjawisk atmosferycznych, poznać ptaki mieszkające w Lasach Janowskich, czy dowiedzieć się jak funkcjonują wiatraki i elektrownie wodne. Zoom Natury posiada bogatą ofertę edukacyjną dostosowaną do programów nauczania w przedszkolach, szkołach podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Można tam przeprowadzić zajęcia w ramach zielonych szkół a także spotkania firmowe, integracyjne i konferencje. Park rekreacji Zoom Natury powstał w wyniku pozyskania funduszy z Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007-2013. W 2015 roku znalazł się w gronie laureatów konkursu „Polska Pięknieje – 7 Cudów Funduszy Europejskich”. Celem konkursu jest nagrodzenie nowo powstałych atrakcji turystycznych, które pojawiły się na mapie turystycznej Polski dzięki środkom pozyskanym z Unii Europejskiej.⁸¹

Ilustracja 41 Laboratorium Awifauny i Troposfery

Źródło: www.zoomnatury.pl

Słowiański Gród⁸²

Słowiański Gród znajduje się w miejscowości Wólka Bielecka. Na terenie parku można zobaczyć się zrekonstruowane obiekty słowiańskie pochodzące z grodu, który znajdował się w Klarowie od X do XII wieku. Obiekt przybliży dzieje i losy Słowian żyjących na tym obszarze. Podczas pobytu w grodzie można wziąć udział w ciekawych warsztatach i pokazach m.in. garncarstwa, wyrobu biżuterii, a także uczestniczyć w polowaniu na mamuta. Cykliczne organizowane są różne imprezy plenerowe, podczas których odbywają się np. zaślubiny.

W 2008 roku Słowiański Gród otrzymał nagrodę za najlepszy produkt turystyczny zwyciężając w konkursie organizowanym przez Lubelską Regionalną Organizację Turystyczną.

Wioska Gotów w Masłomęczu⁸³

Goci byli skandynawskim plemieniem, które przybyło na Lubelszczyznę w II wieku. W okolicach Masłomęcza założyli osadę. Po latach została ona zrekonstruowana. Odwiedzając obecną wioskę liczącą kilka chat można sporo dowiedzieć się na temat tego plemienia. W osadzie można brać udział w warsztatach wyrobu rękodzieła a także podczas pokazów i festynów obejrzeć walki Gotów. Wioska

Ilustracja 42 Wioska Gotów w Masłomęczu

Źródło: www.wioska-gotow.pl

⁸¹ „Laureaci 2015. Polska Pięknieje – 7 Cudów Funduszy Europejskich.”

⁸² „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny”, „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.”

⁸³ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny”, „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL.”, Lublin/Warszawa 2014.

jest elementem projektu „Witajcie w Gotanii”, który powstał z funduszy pozyskanych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007-2013.

W 2015 roku Wioska Gotów w Masłomęczu otrzymała wyróżnienie w regionalnym etapie konkursu na Najlepszy Produkt Turystyczny.

Park miniatur architektury drewnianej trójkąta Kazimierz Dolny - Nałęczów – Puławy

Park znajduje się w miejscowości Rąbłów pomiędzy Nałęczowem a Kazimierzem Dolnym. Usytuowany jest na terenie Kazimierskiego Parku Krajobrazowego. Odwiedzając obiekt można obejrzeć miniatury 50 obiektów architektury drewnianej pochodzących z trójkąta turystycznego Kazimierz Dolny- Nałęczów- Puławy. Turyści mogą oglądać młyny, chaty a także drewniane wille z Nałęczowa i Kazimierza wykonane w skali 1:25. W 2015 r. park otrzymał wyróżnienie podczas regionalnego etapu konkursu na Najlepszy Produkt Turystyczny.

Ilustracja 43 Park miniatur architektury drewnianej

Źródło: www.park-miniatur.com.pl/galeria

Geopark Kamienny Las⁸⁴

„Kamienny Las” to obszar zlokalizowany na Roztoczu na styku województwa lubelskiego i podkarpackiego. Jego ideą jest ochrona skamieniałych drzew oraz skał pochodzących sprzed wielu milionów lat. Elementem składowym parku jest Muzeum Skamieniałych Drzew w Siedliskach oraz ścieżka edukacyjna „Szlakiem Skamieniałych Drzew”, która obejmuje m.in. wizytę w rezerwacie Jalinka, na wzgórzach Kościótek i Tatarskim. „Kamienny Las” ma chronić dziedzictwo geologiczne Roztocza. Docelowo do geoparku mają zostać przyłączone rezerwat „Piekiełko”, „Nad Tanwią” czy kamieniołomy w Józefowie.

Ilustracja 44 Płaczący Kamień

Źródło: www.roztozczanski.pl

W 2009 roku Geopark Kamienny Las otrzymał wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego.

Zagroda Sitarska w Biłgoraju⁸⁵

Biłgoraj to miasto położone w południowej części województwa lubelskiego na styku Kotliny Sandomierskiej i Roztocza. Powstało w II połowie XVI wieku na wzniesieniu Białego Goraj. Historia miasta związana jest z rzemieślnikami z cechu sitarskiego, którzy przybyli do Biłgoraju z Mazowsza

⁸⁴ „Kamienny Las na Roztoczu”, publikacja gminy Lubycza Królewska, „Muzeum Skamieniałych Drzew w Siedliskach”, publikacja powiatu tomaszowskiego, http://www.lubycza.pl/asp/pl_start.asp?typ=13&menu=4&artykul=264&akcja=artykul

⁸⁵ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

i okolic Kielc. Sitarze mogli wykonywać swoją pracę dzięki dużej dostępności drewna i włosów końskiego w okolicach Biłgoraju. Obecnie ich działalność dokumentuje i kultywuje Skansen „Zagroda Sitarzka”, będący filią miejscowego muzeum, mieszczący się w drewnianym domu pochodzącym z XIX wieku. Podczas wizyty w Zagrodzie można obejrzeć pracownię służącą do ręcznego lub nożnego tkania sił. Należy również zajrzeć do drewnutni, w której nie tylko rąbano drewno, ale także wytwarzano łąby służące do oprawiania sił. Znajduje się tu także spichlerz i wozownia z dawnymi pojazdami. Przed Biłgorajskim Centrum Kultury usytuowano pomnik sitarza wykonany z kamienia wapiennego.

Wnioski i rekomendacje

W ostatnich latach oferta turystyczna Lubelszczyzny dla turysty rodzinnego znacznie się wzbogaciła. W regionie powstały dwie kluczowe inwestycje, które mogą zachęcić rodziny do wypoczynku na jego terenie jest to Zoom Natury i Magiczne Ogrody. Obie atrakcje są kierowane przede wszystkim na realizację potrzeb poznawczych i rekreacyjnych najmłodszych. Zarówno jedna jak i druga pozwalają na spędzenie całego dnia na ich obszarze, można je więc określić jako samodzielne cele podróży turystycznych. Przy czym Zoom Natury z całą pewnością to najbardziej unikatowy obiekt tej kategorii w regionie. Idea jego funkcjonowania oparta jest na założeniach centrów nauki, gdzie dzieci mogą na własne oczy poprzez doświadczenie poznać mechanizmy rządzące światem przyrody. Obiekt ten powinien stać się podstawą budowy produktu rodzinnego regionu. Przy odpowiednim wsparciu promocyjnym może on stać się prawdziwym kołem zamachowym gospodarki turystycznej w subregionie, podobnie jak to miało miejsce np. w Bałtowie (Jura Park) w woj. świętokrzyskim.

Szlaki kulturowe

Szlaki kulturowe jako element zagospodarowania turystycznego powinny spełniać kryteria stawiane przed nimi jako szlakami turystycznymi. Problemem jest jednak dowolność w używaniu pojęcia Szlak turystyczny. Według PTTK Szlak turystyczny to wyłącznie „wytyczona w terenie trasa, służąca do odbywania wycieczek, oznakowana jednolitymi znakami (symbolami) i wyposażona w urządzenia informacyjne, które zapewniają bezpieczne i spokojne jej przebycie turysty o dowolnym poziomie umiejętności i doświadczenia, o każdej porze roku, w każdych warunkach pogodowych, o ile szczegółowe wymagania nie stanowią inaczej(...)”⁸⁶. Jednak w literaturze przedmiotu często autorzy nie podkreślają konieczności wyznaczenia przebiegu szlaku w przestrzeni geograficznej. Dlatego na potrzeby niniejszego opracowania posługiwać będziemy się szerszym rozumieniem tego pojęcia.

Położenie Lubelszczyzny na pograniczu polsko-ukraińskim a dawniej polsko-rosyjskim oraz obecność wyznawców różnych religii są jedną z przyczyn bogactwa walorów i atrakcji kulturowych, które znajdują się w regionie. Wschodnie położenie województwa lubelskiego w Rzeczypospolitej owocowało najazdami Tatarów, Mongołów, Jadźwingów i Litwinów. Z tego też powodu w regionie kwitł handel, korzystając z renty położenia. Już od XII wieku można mówić o istotnym miejscu regionu na ważnych szlakach handlowych, które prowadziły znad Morza Czarnego na zachód Europy oraz nad Bałtyk. Obecnie w naszym kraju i Europie reaktywuje się dawne szlaki handlowe, które były osiami wymiany nie tylko towarów, ale także myśli i szeroko pojętej kultury w średniowiecznej Europie. Część z tych atrakcji została zebrana w tematyczną całość, co pozwoliło na utworzenie szlaków o charakterze kulturowym. W opracowaniu zostaną omówione szlaki kulturowe o znaczeniu regionalnym lub te, które zostały docenione przez przedstawicieli lokalnej lub ogólnopolskiej branży

⁸⁶ Instrukcja znakowania szlaków turystycznych PTTK, 2007

turystycznej (Ogólnopolskie Certyfikaty POT za Najlepszy Produkt Turystyczny albo certyfikat/wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego). Z uwagi na mnogość szlaków i całkowity brak regulacji tej materii w skali naszego kraju w opracowaniu nie ma możliwości zawarcia informacji o wszystkich szlakach na obszarze Lubelszczyzny opisanych w literaturze przedmiotu lub w zasobach sieci Internet. Uznaje się, że największą wartość dla turysty mają te szlaki, które zostały wyznakowane w przestrzeni fizycznej, od nich rozpoczęto opis i zaznaczono pogrubieniem. Z uwagi na strukturę wewnętrzną dokumentu w tym podrozdziale opisano szlaki, które dostępne są przede wszystkim dla turystów zmotoryzowanych.

- **Szlak Renesansu Lubelskiego**
- **Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej**
- Szlak Przenikania Kultur
- Szlak Rezydencji Magnackich
- Szlak Zabytkowych Kościołów
- Szlak Jagielloński
- Szlak Chasydzki
- Szlak Ordynacji Zamojskiej
- Szlak „Kraina Pereborem tkana”
- Szlak Żelaza i Kowalskich Tradycji w Wojciechowie
- Ścieżka kulturowa „Dyrekcja” w Chełmie
- Szlak Młynów Wodnych rzeki Bystrej
- Szlak Muzeów Krainy Lessowych Wąwozów
- Szlak turystyczny „Magia Miejsc”
- Drewniany Skarb

Szlak Renesansu lubelskiego⁸⁷

Renesans lubelski jest stylem w architekturze, który pojawił się na obszarze dzisiejszej Lubelszczyzny na przełomie XVI i XVII wieku. Jest to połączenie gotyku z włoską lub niderlandzką odmianą renesansu. Cechą charakterystyczną tego stylu są bogate zdobienia gzymsów, dekoracja stiukowa stosowana na sklepieniach oraz strzelistość i lekkość całej konstrukcji. Renesans lubelski stosowanie przy budowie świątyń. Dobrymi przykładami tego stylu są:

- Bazylika Dominikanów w Lublinie
- Kościół św. Ducha w Lublinie
- Kościół św. Anny w Kazimierzu Dolnym
- Kościół św. Stanisława i św. Małgorzaty w Janowcu
- Kościół św. Anny w Końskowoli
- Kościół św. Marii Magdaleny w Łęcznej

Ilustracja 45 Kościół pw. św. Agnieszki (Lublin)

Źródło: <http://renesanslubelski.pl>

⁸⁷ <http://www.turystyka-pojezierze.pl/region/szlaki-turystyczne/szlak-renesansu-lubelskiego.html?p=1>,
<http://renesanslubelski.pl/szlak-renesansu/>

Szlak Renesansu lubelskiego został stworzony przez Lubelską Regionalną Organizację Turystyczną. Obejmuje około 40 obiektów w całym regionie reprezentujących ten styl. Szlak został oznaczony przy pomocy znaków drogowych i tablic informacyjnych.

W 2014 roku otrzymał wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego.

Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej

Szlak prowadzi przez regiony południowej i wschodniej Polski. Na Lubelszczyźnie liczy 400 km i obejmuje kilkadziesiąt miejsc związanych z bitwami oraz cmentarzami Wielkiej Wojny. Miejsca te w dużej mierze pokrywają się z polami bitew stoczonych przez Legiony Polskie, które początkowo działały jako jednostka armii Austro-Węgierskiej i walczyły z wojskami Cesarstwa Rosyjskiego. Szlak jest oznakowany tablicami kierującymi do poszczególnych obiektów.

Szlak Przenikania Kultur⁸⁸

Szlak odnosi się do zróżnicowanej historii regionu zamieszkiwanego przez wyznawców różnych religii. Na trasie można podziwiać obiekty sakralne, które przyporządkowane są przedstawicielom katolicyzmu, prawosławia, religii unickiej, judaizmu, islamu. Pokonując szlak turysta napotka na kościoły katolickie, cerkwie prawosławne lub unickie, żydowskie synagogi i kirkuty czy cmentarze muzułmańskie tzn. mizary, które można spotkać w miejscach gdzie dawniej żyli Tatarzy. Szlak rozpoczyna się w Lublinie. Biegnie dalej na północ w stronę Białej Podlaskiej i przebiegając m.in. przez cerkiew unicką w Kostomłotach, monastyr prawosławny w Jabłecznej, Chełm i Włodawę kończy się w Zamościu.

Ilustracja 46 Cerkiew pw. Świętego Nikity Męczennika w Kostomłotach

Źródło: www.wikipedia.org

Szlak Rezydencji Magnackich⁸⁹

Na szlaku znajdują się pałace należące do magnaterii, która na obszarze dzisiejszej Lubelszczyzny rezydowała i budowała okazałe posiadłości. Budynki powstawały w okresie od XVI do XVIII wieku, który był szczytem rozkwitu wpływów magnackich w województwie lubelskim. Wędrując tym szlakiem turyści mogą odwiedzić m.in. następujące obiekty:

- Pałac Sobieskich w Lublinie
- Pałac Czartoryskich w Puławach
- Pałac Zamoyskich w Kozłowie

Ilustracja 47 Pałac Czartoryskich w Puławach – widok z lotu ptaka

Źródło: www.wikipedia.org

⁸⁸ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=482>

⁸⁹ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=484>

- Pałac Sanguszków w Lubartowie
- Pałac Potockich w Radzynie Podlaskiej

W samym Lublinie oprócz pałacu Sobieskich znajdują się 4 inne pałace znajdujące się na trasie szlaku.

Szlak zabytkowych kościołów⁹⁰

Szlak pozwala na zapoznanie się z zabytkowymi świątyniami zbudowanymi w stylu gotyckim, renesansowym lub barokowym. Na tym szlaku znajdują się m.in.:

- Archikatedra w Lublinie
- Bazylika OO. Dominikanów w Lublinie
- Kościół farny w Kazimierzu Dolnym
- Kaplica przy pałacu Czartoryskich w Puławach
- Katedra w Zamościu
- Kościół barokowy w Tomaszowie Lubelskim

Szlak Jagielloński⁹¹

Nazywany także Via Jagiellonica, zaczął funkcjonować w 1386 roku, wraz z objęciem władzy przez Władysława Jagiełłę. Szlak przemierzały regularnie orszaki królewskie, dyplomaci, kupcy, urzędnicy, a także ludzie nauki i handlu. Od 1569 roku, kiedy to Sejm w Lublinie ogłosił Rzeczpospolitą Obojga Narodów, szlak ten stał się najważniejszą drogą połączonego państwa. Szlak połączył łański zachód z bizantyńskim wschodem, Lublin zaś był świadkiem wymiany kulturowej, naukowej i handlowej, jaka zachodziła w nim przez wieki. Szlak jest rozwijany i zarządzany przez Organizację Turystyczną „Szlak Jagielloński”. Jego oferta obejmuje między innymi Międzynarodowy Park Turystyczno-Kulturowy, propozycje wycieczek i ekspozycję muzealną.

Szlak Kupiecki Wrocław – Lublin – Lwów⁹²

Był szlakiem typowo kupieckim, który usprawnił wymianę handlową między Zachodem i Wschodem Europy. Utworzony na mocy dekretów króla Kazimierza Jagiellończyka, który zezwolił kupcom przemierzać trasę z Rusi do Wrocławia. Urzędnikom miejskim nakazał on respektować wolność kupców do przebywania tej trasy. Szlak służył głównie handlującym: suknem, wołami, woskiem, futrami.

Szlak Chasydzki⁹³

Szlaku Chasydzki odwołuje się do dziedzictwa Żydów, którzy mieszkali w południowo-wschodniej Polsce. Trasa prowadzi przez 28 miejscowości znajdujących się w województwie lubelskim i podkarpackim. Spośród większych miast znajdujących się na szlaku warto wymienić Lublin, Kraśnik, Chełm oraz Zamość. W Zamościu w „Centrum Synagoga” znajduje się główny punkt informacyjny dotyczący Szlaku Chasydzkiego.

⁹⁰<http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=523>

⁹¹ Strategia Rozwoju Turystyki Miasta Lublin do Roku 2025, Część I Analityczna

⁹² <http://www.szlakkupiecki.pl/>

⁹³ <http://www.fodz.pl/?d=5&id=32&l=pl> , http://www.fodz.pl/download/1szlak_chasydzki_chelm_PL.pdf

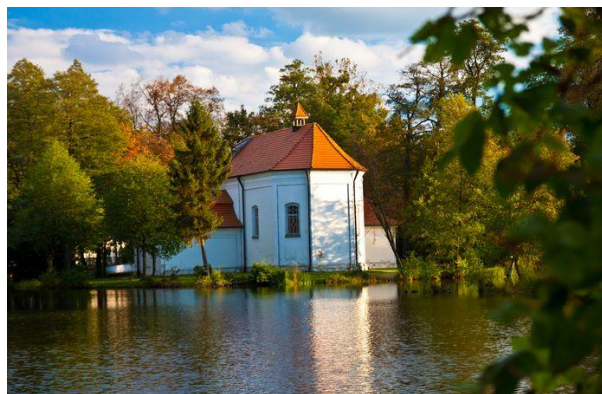
Przemierzając Lubelszczyznę Szlakiem Chasydzkim można zajrzeć do następujących obiektów:

- z początku XX wieku
- synagoga we Włodawie z XVIII wieku
- stary kirkut w Lublinie powstały w miejscu pochówku cadyka Jakuba Icchaka Horowitza
- nowy kirkut w Lublinie z początków XX wieku

Szlak Ordynacji Zamojskiej⁹⁴

Szlak odnosi się do bogatej historii Zamościa i jego okolic. Ordynację Zamojską ustanowiono pod koniec XVI wieku na prośbę Jana Zamojskiego. Ordynacja obejmowała cały majątek rodu Zamojskich, który przechodził z ojca na najstarszego syna. Ordynacja Zamojska cieszyła się dużą autonomią, co przejawiało się posiadaniem własnego wojska, sądownictwa i szkoły wyższej – Akademii Zamojskiej. W najlepszym okresie do Ordynacji należało 9 miast, 168 wsi i 60 folwarków. Ordynacja Zamojska funkcjonowała przez prawie 350 lat aż do 1944 roku, kiedy w konsekwencji wydania dekretu o reformie rolnej doszło do aresztowania Jana Zamojskiego i przejęcia jego majątku przez państwo i chłopów. Szlak powstał w 2005 roku z inicjatywy Lokalnej Organizacji Turystycznej „Zamość i Rostocze”. Na szlaku znajduje się kilkadziesiąt obiektów w samym Zamościu i okolicznych miejscowościach m.in. budynki zlokalizowane na Rynku Wielkim w Zamościu, czy Liceum Ogólnokształcące w Szczepieszynie.

Ilustracja 48 Kościół św. Jana Nepomucena w Zwierzyńcu

Źródło: <http://www.roztozewita.pl/kosciol-w-zwierzyncu>

Szlak „Kraina pereborem tkana”⁹⁵

Szlak znajduje się w północnej części województwa lubelskiego, w okolicach Białej Podlaskiej. Szlak ma charakter edukacyjny, a jego ideą jest kultywowanie dorobku kultury ludowej tych obszarów. Odbywa się to głównie przez różnego rodzaju warsztaty i zajęcia, podczas których uczestnicy mogą nauczyć się m.in. trudnej sztuki tkactwa i garncarstwa. Szlak swoją nazwę zawdzięcza „pereborowi” tzn. specjalnemu rodzajowi haftu zdobiącego ubrania i ręczniki. Trudnej sztuki tkactwa w tym nauki haftowania „pereborem” można nauczyć się w pracowni tkackiej w Hrudzie, która jest pierwszym obiektem na szlaku. Osoby przemierzające szlak mogą również uczestniczyć w zajęciach koronkarstwa w pracowni w Sitniku, poznać tajniki zdobnictwa ludowego w Woroczu, plastyki ludowej w Styrzyńcu czy spróbować swoich sił w przygotowaniu potraw lokalnych w Pracowni Kuchni Regionalnej w Perkowicach. Turyści mają także szansę na poznanie gwary, obrzędów i obrzędów ludowych oraz nauki garncarstwa. Osoby przemierzające szlak mogą skorzystać z noclegu w kilkunastu gospodarstwach agroturystycznych zlokalizowanych w pobliżu poszczególnych pracowni.

⁹⁴ <http://roztocze.org/pl/page/370/szlak-ordynacji-zamojskiej.html>, „Szlakiem Ordynacji Zamojskiej”, Wydawnictwo Lipiec 2013

⁹⁵ „The Land Woven with Perebora. Kraina Pereborem tkana”, The Commune Culture, Biała Podlaska 2010, „Twórczość ludowa na południowym Podlasiu. Tkactwo, koronkarstwo, garncarstwo, zdobnictwo ludowe.”

Szlak Żelaza i Kowalskich Tradycji w Wojciechowie⁹⁶

Wojciechów to stolica polskiego kowalstwa. Imprezy kowalskie, jedyne w Polsce Muzeum Kowalstwa oraz tradycje tego zawodu sięgające 90 lat przyczyniły się do utworzenia Szlaku Żelaza i Kowalskich Tradycji. Wędrując po szlaku turyści poznają i samodzielnie uczą się trudnej sztuki kowalstwa począwszy od wytopu metali, a skończywszy na stworzeniu podkowy. Zajęcia w ramach poznawania szlaku odbywają się w oparciu o „6 gwoździ programu”:

- Muzeum Kowalstwa
- Podkowa z Masy Solnej
- Kuźnia Romana Czernieca
- Obiad u Kowalowej
- Wytapianie i Odlewanie Metali w Piecu – Dymarce
- Muzeum Mineralów w Nowym Gaju

Ilustracja 49 Roman Czerniec w Kuźni

Źródło: www.czerniec.pl

Muzeum Kowalstwa znajduje się w XVI-wiecznej wieży ariańskiej i gromadzi ponad 1000 eksponatów dotyczących kowalstwa. Pobyt w nim obejmuje m.in. lekcje historii na temat tego zawodu. Podkowa z Masy Solnej to część programu obejmująca wykonanie podkowy z tego materiału wraz z należytych uformowaniem, wykonaniem otworów i ozdobieniem.

Trzeci Gwóźdź obejmuje wizytę w Kuźni Romana Czernieca, która jest jedną z najbardziej znanych w Polsce. Podczas pobytu można zwiedzić kuźnię, uczestniczyć w pokazie kucia podkowy, obejrzeć galerię wyrobów kowalskich. Następnie można posilić się jedząc domowy obiad w gospodarstwie agroturystycznym Danuty Czerniec. Młyn Hipolit oferuje kolejną część programu tzn. wytapianie metalu w formie stworzonej wcześniej z gliny przez osoby odwiedzające Młyn. Ostatnim punktem programu jest wizyta w Muzeum Mineralów w Nowym Gaju gdzie można zobaczyć kolekcję agatów, meteorytów, kwarców czy zęby mamuta.

W 2010 roku Szlak Żelaza i Kowalskich Tradycji w Wojciechowie otrzymał Certyfikat POT za Najlepszy Produkt Turystyczny.

Ścieżka kulturowa „Dyrekcja” w Chełmie⁹⁷

Ścieżka kulturowa „Dyrekcja” to szlak turystyczny prezentujący historię i tradycję kolejnictwa w Chełmie. Trasa rozpoczyna się na dworcu kolejowym i kończy w budynku byłego Technikum Kolejowego – obecnym rektoracie PWSZ. Na ścieżce znajduje się 9 przystanków. Trasa liczy prawie 3 km długości. Przemierzając ścieżkę można obejrzeć zabytek techniki, jakim jest parowóz OL49-34, zobaczyć dawne domy kolejarzy, przejść obok siedziby Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych na Placu Niepodległości, odwiedzić kolejowe osiedle Dyrekcja zlokalizowane na Placu Tysiąclecia oraz zobaczyć domy budowniczych osiedla na ulicach Żwirki i Wigury. Spacerując ścieżką kulturową można również zgłębić wiedzę dotyczącą losów Chełma podczas II wojny światowej oraz walorów przyrodniczych miasta i jego okolic.

⁹⁶ „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.”, <http://www.gokwojciechow.pl/oferta-turystyczna/szlak-zelaza>

⁹⁷ <http://cyfrowa.chbp.chelm.pl/Content/1760/2009+ChN+2++Tradycje+kolejowe.pdf?handler=pdf>

Szlak Młynów Wodnych rzeki Bystrej⁹⁸

Rzeka Bystra jest prawym dopływem Wisły biegnącym przez województwo lubelskie. Przed ujściem do Wisły rzeka przepływa m.in. przez Nałęczów, Wąwolnicę i Celejów. Na rzece przed ponad 500 lat istniały urządzenia młynarskie piętrzące wodę. Takich obiektów na Bystrej było 23. Obecnie czynne jest tylko jedno w miejscowości Celejów – Ilki. Na szlaku stworzonym przez Lokalną Organizację Turystyczną „Kraina Lessowych Wąwozów” można oglądać pozostałości innych urządzeń zlokalizowanych m.in. w Maszkach, Nowym Gaju, Charzu.

W 2008 roku Szlak Młynów Wodnych na rzece Bystrej otrzymał wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego.

Szlak Muzeów Krainy Lessowych Wąwozów⁹⁹

Szlak powstał z inicjatywy Lokalnej Organizacji Turystycznej „Kraina Lessowych Wąwozów”. Obejmuje kilkanaście placówek muzealnych znajdujących się w zachodniej części województwa lubelskiego w trójkącie Puławy- Kazimierz Dolny- Nałęczów. Na szlaku znajdują się m.in.:

- Muzeum Bolesława Prusa w Nałęczowie
- Muzeum Stefana Żeromskiego w Nałęczowie
- Dom Kuncewiczów w Kazimierzu Dolnym
- Muzeum Oświatowe w Puławach
- Muzeum Kowalstwa w Wojciechowie

Ilustracja 50 Muzeum Bolesława Prusa w Nałęczowie

Źródło: www.wikipedia.org

W 2008 roku Szlak Muzeów Krainy Lessowych Wąwozów otrzymał wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego.

Szlak turystyczny „Magia Miejsc”¹⁰⁰

Szlak prowadzi przez środkową część województwa lubelskiego. Rozpoczyna się w Zawieprzycach a kończy w Cycowie. Na trasie długości około 94 km znajdują się obiekty sakralne katolików, prawosławnych i Żydów. Na tym odcinku można także oglądać pałace i dworki oraz miejsca związane z historią Polski. Do miejsc szczególnie interesujących należą:

- ruiny zamku w Zawieprzycach
- miejsce walk wojsk generała Piaseckiego z bolszewikami w Cycowie (1920 r.)
- dwór w Milejowie
- pałac Sonnenbergów w Kijanach

Ilustracja 51 Pałac w Kijanach

Źródło: www.spiczyn.pl/turystyka/warto-zobaczyc/palac-w-kijanach.html

⁹⁸ http://www.kraina.org.pl/szlak_mlynow_wodnych_rzeki_bystrej_id_1189.html

⁹⁹ http://www.kraina.org.pl/szlak_muzeow_id_1191.html

¹⁰⁰ <http://www.ludwin.powiatleczynski.pl/baza,show,279,szlak-turystyczny-magia-miejsc.html>

W 2010 roku Szlak turystyczny „Magia Miejsc” otrzymał wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego.

Drewniany Skarb

W ramach projektu „Drewniany Skarb, chroniąc dziedzictwo kreujemy przyszłość” Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN opracował listę obiektów sakralnych i świeckich o unikatowych walorach architektury drewnianej. Szlak nie jest wytyczony w przestrzeni fizycznej, jednakże jego założenia obejmują następujące świątynie:

- Cerkiew pw. Zesłania Ducha Świętego w Chłopiatynie
- Kościół św. Stanisława w Górecku Kościelnym
- Cerkiew św. Mikołaja w Hrebennem
- Sanktuarium Unitów Podlaskich w Kostomłotach
- Kaplica na Wodzie w Krasnobrodzie
- Kościół pw. Protekcji Najświętszej Matki w Ortelu Królewskim dana cerkiew unicka
- Kościół pw. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny w Tomaszowie Lubelskim
- Kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski w Żulinie

W Lubelskim istnieje bardzo wiele inicjatyw, które opisywane są jako szlaki niestety w większości nie są one oznakowane w przestrzeni geograficznej. Przeważająca ich część to wskazówki możliwej trasy turystycznej. Warto wskazać najważniejsze dla regionu szlaki kulturowe i opracować je kompleksowo od poziomu oznakowania, poprzez wydawnictwa, strony internetowe (podstrony) aż po promocje. W ten sposób opracowano ofertę np. w woj. Mazowieckim tworząc szlaki kulturowe składające się na Dziedzictwo Kulturowe Mazowsza. W ten sposób przygotowano ofertę szlaku Książąt Mazowieckich, Mazowsza Chopina, Szlaku Bitwy Warszawskiej. W Lubelskim takimi szlakami mogłyby być np. Renesansu Lubelskiego, Magnacki, Przenikania się kultur i Jagielloński.

Imprezy i wydarzenia kulturalne

W województwie lubelskim odbywają się każdego roku imprezy i wydarzenia kulturalne, które mają potencjał do generowania ruchu turystycznego. Oferta Lubelszczyzny w tym aspekcie cechuje się dużym zróżnicowaniem. Interesujące wydarzenia czekają m.in. na fanów filmu, śpiewu ludowego, teatru, lokalnej żywności. Cześć imprez i wydarzeń kulturalnych została doceniona przez lokalną lub krajową branżę turystyczną (Ogólnopolski Certyfikat POT, tytuł Najlepszego Produktu Turystycznego województwa lubelskiego lub wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego). Świadczy to o dużych możliwościach, jakie tkwią w wielu imprezach kulturalnych odbywających się na terenie Lubelszczyzny. Region, a szczególnie jego stolica posiadają bardzo wysoki potencjał generowania interesujących imprez kulturalnych.

Tabela 17. Ważniejsze imprezy kulturalne w województwie lubelskim

LP	Nazwa imprezy	Miejsce	Opis	Uwagi
1.	Festiwal Filmu i Sztuki „Dwa brzegi”	Kazimierz Dolny	Jego celem jest prezentacja filmów reprezentujących kino niezależne, zaangażowane społecznie. Repertuar jest stworzony w taki sposób, aby przybliżyć widzom dziedziny związane ze sztuką filmową m.in. literaturę i muzykę.	Ogólnopolski Certyfikat POT-Najlepszy Produkt Turystyczny (2013)

LP	Nazwa imprezy	Miejsce	Opis	Uwagi
2.	Carnaval Sztuk-Mistrzów	Lublin	Impreza przeznaczona dla fanów cyrku i teatru alternatywnego. Podczas Carnawalu można oglądać występy clownów, żonglerów, kuglarzy. W programie festiwalu znajdują się m.in. występy teatrów ulicznych.	Ogólnopolski Certyfikat POT-Najlepszy Produkt Turystyczny (2012)
3.	Jarmark Jagielloński	Lublin	Jarmark nawiązuje do tradycji dawnych jarmarków z XVI wieku. Na jarmarku można spotkać artystów, rzemieślników z Polski oraz Białorusi, Litwy i Ukrainy. Podczas imprezy można istnieje szansa na uczestnictwo w warsztatach, pokazach artystycznych, degustacjach, koncertach i wystawach	Ogólnopolski Certyfikat POT-Najlepszy Produkt Turystyczny (2009)
4.	Zamojskie Lato Teatralne	Zamość	Impreza skupiająca miłośników sztuki teatralnej. Oprócz występów profesjonalnych aktorów można także obserwować przedstawienia grup amatorskich, uczestniczyć w konkursach, warsztatach i spotkaniach z ludźmi teatru.	Ogólnopolski Certyfikat POT – Najlepszy Produkt Turystyczny (2005)
5.	Festiwal III Kultur we Włodawie	Włodawa	Festiwal to wydarzenie kulturalne, którego celem jest prezentacja przeszłości i kultury Włodawy w kontekście dialogu ekumenicznego pomiędzy przedstawicielami 3 religii: prawosławia, judaizmu i katolicyzmu. Każdy z 3 dni festiwalu poświęcony jest innej kulturze.	Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2008)
6.	Festiwal Kaszy Gryczaki	Janów Lubelski	Święto kaszy gryczanej, podczas którego można skosztować różnych potraw regionalnych: m.in. pierogów z kaszą, miodu, babeczek, smalcu. Wydarzeniu towarzyszą konkursy np. ubijanie masła na chrzanowym liściu.	Najlepszy Produkt turystyczny województwa lubelskiego (2008)
7.	Festiwal Kultury Włoskiej „arte, cultura, musica, e..”	Zamość	Festiwal, którego głównym celem jest szukanie punktów wspólnych pomiędzy polskimi i włoskimi artystami. Festiwal skupia się głównie na występach artystów operowych lub reprezentujących nurt muzyki popularnej. Towarzyszą mu wystawy, warsztaty i projekcje filmowe. Od 2012 roku Festiwal odbywa się pod nazwą „Zamojski Festiwal Kultury arte, cultura, musica, e.. i jest połączeniem Zamojskiego Festiwalu Kultury i Festiwalu Muzyki Włoskiej	Wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2008)
8.	„Ocalić od zapomnienia” rekonstrukcja bitew pod	okolice Tomaszowa Lubelskiego - Kolonia	Celem działań jest przybliżenie największych bitew jakie polskie wojska pancerne toczyły z armią niemiecką podczas II wojny światowej. Pierwsza	Najlepszy Produkt Turystyczny województwa

LP	Nazwa imprezy	Miejsce	Opis	Uwagi
	Tomaszowem Lubelskim	Łaszczówka	bitwa odbywała się w dniach 17-20 września a druga w dniach 20-27 września 1939 r. Oprócz samej rekonstrukcji w tych dniach odbywa się piknik militarny i pokazy pojazdów wojskowych.	lubelskiego (2009, 2010)
9.	Noc Kultury	Lublin	Festiwal, który skupia artystów lubelskich reprezentujących różne dziedziny sztuki. Podczas 1 wieczoru można uczestniczyć w koncertach muzycznych, spektaklach teatralnych, happeningach ulicznych. Noc Kultury to festiwal przeznaczony dla różnej grupy odbiorców. Impreza znajduje się na oficjalnej liście EFFE – Europe for Festivals, Festivals for Europe. Lista skupia 29 festiwali europejskich o dużej wartości prezentowanych dokonań artystycznych.	Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2009)
10.	Festiwal Tradycji i Awangardy Muzycznej KODY	Lublin	Festiwal muzyczny, podczas którego można posłuchać występów wybitnych instrumentalistów i przedstawicieli jazzowej awangardy. Impreza jest spotkaniem muzyków o różnych stylizacjach i prezentujących różne epoki.	Wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2010)
11.	Letnia Akademia Filmowa	Zwierzyniec	Festiwal filmowy odbywający się w Zwierzyncu od 2000 r. W scenerii Roztoczańskiego Parku Narodowego można oglądać filmy pochodzące z różnych części świata m.in. znad Bosforu, z Niemiec czy Rosji. Projekcjom towarzyszą koncerty i spektakle teatralne.	Nagroda za Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2010)
12.	Jarmark Hetmański	Zamość	Impreza, która od ponad 20 lat odbywa się w Zamościu. W trakcie imprezy na którą przybywa ponad 100 wystawców z Polski, Litwy i Ukrainy można zakupić produkty regionalne (wędliny, pieczywo, sery) a także zapoznać się z ginącymi zawodami jak np. bednarz. Towarzyszą temu występy kapel ludowych i muzyków country.	Nagroda za Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2010)
13.	Jarmark HOLEŃSKI	Hola	Jarmark odbywa się w mini skansenie Kultury Materialnej Chełmszczyzny i Podlasia. Celem jest promowanie tradycji i kultury materialnej regionu. W trakcie jarmarku można zakupić wyroby rękodzielnicze polskie jak i zagraniczne. Imprezie towarzyszą występy kapel ludowych z Polesia	wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2010)

LP	Nazwa imprezy	Miejsce	Opis	Uwagi
			Zachodniego i Wschodniego.	
14.	Ogólnopolski Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych	Kazimierz Dolny	Festiwal skupia miłośników muzyki ludowej. Kilkadziesiąt grup muzycznych rywalizuje ze sobą w następujących kategoriach: kapele, zespoły śpiewacze, soliści śpiewacy, instrumentalni, folklor-kontynuacja, konkurs „Duży-Mały”. Festiwalowi towarzyszą warsztaty taneczne, śpiewacze czy rękodzielnicze. Organizatorem imprezy jest Wojewódzki Ośrodek Kultury w Lublinie.	Nagroda za Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2011)
15.	Europejskie Dni Dobrosąsiedztwa	pogranicze polsko-ukraińskie; Korczmin-Stajówka, Dołhobyczów-Uhryniw, Kryłów-Krecziw, Zbereże-Adamczuki	Festiwal, który odbywa się na pograniczu polsko-ukraińskim. Jego celem jest zbliżenie i wzajemna prezentacja kultury polskiej i ukraińskiej. Na festiwal składają się m.in. jarmarki, pokazy kulinarne, wystawy fotograficzne, panele dyskusyjne.	Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2011)
16.	Ogólnopolskie Święto Chmielarzy i Piwowarów „Chmielaki Krasnostawskie”	Krasnostaw	Impreza jest efektem bogatej tradycji chmielarskiej w okolicach Krasnegostawu. W trakcie festiwalu odbywają się koncerty rockowe, występy kapel ludowych, jazzowych oraz wybory Miss Chmielaków. Impreza jest świetną okazją do degustacji piwa z całej Polski.	Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2013)
17.	Europejski Festiwal Smaku	Lublin	Impreza przeznaczona jest dla miłośników kulinariów. W trakcie imprezy można spróbować m.in. naturalnych serów, win czy nalewek. Festiwalowi towarzyszą inne wydarzenia takie jak spektakle i koncerty muzyczne. W 2015 roku gwiazdą festiwalu była Katie Melua.	Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2015)
18.	Dni Konia Arabskiego	stadnina koni w Janowie Podlaskim, Białce i Michałowie	Impreza przeznaczona dla miłośników koni arabskich z Polski i całego świata. Głównymi punktami imprezy są: Narodowy Pokaz Koni Arabskich Czystej Krwi oraz Aukcja Koni Arabskich Czystej Krwi-Pride of Poland. Imprezie towarzyszą loterie, pokazy i inne atrakcje dla publiczności.	wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego (2015)
19.	Nocne zwiedzanie Kazimierza Dolnego	Kazimierz Dolny	Wydarzenie, które rozpoczyna się po godzinie 20.00. W nocnej scenerii i pod opieką przewodnika można oglądać najciekawsze miejsca w Kazimierzu Dolnym m.in. Mały Rynek, Rynek, cmentarz żydowski. Jednym z ciekawszych punktów programu jest	wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego

LP	Nazwa imprezy	Miejsce	Opis	Uwagi
			spacer z pochodniami po Wąwozie Korzeniowym.	(2015)
20.	Lublin Jazz Festival	Lublin	Festiwal odbywa się w Lublinie od 2008 roku. Lublin Jazz Festival jest wydarzeniem, podczas którego fani tej muzyki mogą posłuchać występów polskich i zagranicznych sław tego rodzaju muzyki jak i młodych adeptów gatunku. Gośćmi festiwalu byli m.in. Tomasz Stańko i Zbigniew Namysłowski.	
21.	Otwarte Miasto – Open City Festiwal Przestrzeni Publicznej	Lublin	Ideą festiwalu jest pokazanie roli jaką mogą odgrywać artyści w przestrzeni miejskiej. Podczas trwającego przez miesiąc wydarzenia można oglądać m.in. rzeźby, wystawy fotograficzne oraz różnego rodzaju instalacje artystyczne zlokalizowane na ulicach miasta. Celem tych działań jest przełamanie schematów i konwencji odnoszących się do funkcjonowania miasta jako swoistego „organizmu” pełniącego różne funkcje.	
22.	Wschód Kultury – Art.'n' Music Festival	Lublin	Festiwal który w ramach projektu „Wschód Kultury” służy prezentacji dokonań artystów z krajów Partnerstwa Wschodniego (m.in. Armenii, Białorusi i Ukrainy). Głównym składnikiem wydarzenia są koncerty muzyczne, którym towarzyszą także pokazy filmowe, wystawy, dyskusje odnoszące się do różnych dziedzin sztuki (np. literatury ormiańskiej). Jedną z osi tematycznych festiwalu są „małe inne brzmienia” czyli warsztaty dźwiękowe przeznaczone dla dzieci i młodzieży.	
23.	Festiwal Artystów Filmu i Telewizji FART	Janów Lubelski	Festiwal podczas którego widzowie mogą obejrzeć filmy zarówno przeznaczone dla masowego odbiorcy jak i dla miłośników ambitnego kina. Filmy podzielono na dzieła przeznaczone dla dzieci i młodzieży (Kino Jasia i Małgosi) oraz filmy dla dorosłych widzów. Dodatkowym magnesem przyciągającym widzów są spotkania ze znanymi aktorami m.in. Tomaszem Karolakiem i Cezarym Pazurą.	
24.	Międzynarodowy Festiwal Folklorystyczny EUROFOLK	Zamość	Organizatorem festiwalu jest Zespół Pieśni i Tańca „Zamojszczyzna” w Zamościu. Ideą imprezy jest wzajemne poznawanie osób z różnych państw Unii Europejskiej w oparciu o dokonania kultury ludowej i folkloru – stąd wywodzi	

LP	Nazwa imprezy	Miejsce	Opis	Uwagi
			się nazwa festiwalu „EUROFOLK”. Wraz z kolejnymi edycjami impreza zaczęła nabierać coraz większego rozmachu co sprawiło, że do Zamościa zaczęły przyjeżdżać zespoły z całego świata m.in. Brazylii i USA.	
25.	Jarmark Pawłowski – Ginące Zawody	Pawłów	Jarmark Pawłowski jest wydarzeniem ogólnopolskiej rangi, które pozwala na prezentacje dokonań sztuki ludowej województwa lubelskiego. W trakcie kiermaszu istnieje możliwość zakupu wyrobów ludowych lub uczestnictwa w pokazach ginących zawodów m.in. bednarstwa, kowalstwa, garncarstwa. W trakcie imprezy odbywają się także ciekawe konkursy m.in. garncarski, na najładniejsze stoisko oraz konkurs kulinarny o „Złotą Chochlę” w kategoriach produkty roślinne, produkty zwierzęce, produkty inne.	
26.	Ogólnopolski Sejmik Teatrów Wsi Polskiej	Tarnogród	W imprezie uczestniczy kilkanaście grup teatralnych wiejskich z różnych części Polski. Przedstawienia teatralne odnoszą się do tradycji ludowych z poszczególnych części Polski m.in. darcia pierza i kopania kartofli.	
27.	Jarmark Świąteczny	Kazimierz Dolny	Jarmark na stałe wpisał się w kalendarz imprez kulturalnych Kazimierza Dolnego. W trakcie jarmarku można zakupić wyroby rękodzielnicze czy uczestniczyć w warsztatach tworzenia ozdób bożonarodzeniowych. W trakcie imprezy można skosztować produktów regionalnych, ponieważ Jarmark połączony jest z Kiermaszem Smaków Regionalnych „Zasmakuj w Kazimierzu”.	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych POT, LROT, strony internetowej www.lubelskie.pl oraz www.lubelskietravel.pl, stron internetowych poszczególnych imprez kulturalnych.

Poniżej wskazano około 20 najbardziej istotnych wydarzeń kulturalnych realizowanych co roku w Lublinie. Źródłem poniższego zestawienia jest Strategia Rozwoju Turystyki Miasta Lublin Do Roku 2025 – Cz. I. Analityczna.

- Lubelski Kiermasz Turystyczny
- „Sezon Lublin”
- „Kozienalia” – Lubelskie Dni Kultury Studenckiej
- Festiwal Tradycji i Awangardy Muzycznej „Kody”
- „Sąsiedzi” – Festiwal Teatrów Europy Środkowej
- Miasto Poezji
- Lubelski Festiwal Graffiti LFG
- Meeting of Styles Polska

- Otwarte Miasto – Open City, Festiwal Sztuki w Przestrzeni Publicznej
- Inne Brzmienia Art&MusicFestival
- Międzynarodowe Spotkania Folklorystyczne im. Ignacego Wachowiaka
- Przegląd Hejnałów
- Solo życia
- „Najstarsze Pieśni Europy”
- Ogólnopolski Festiwal Teatrów Niewielkich
- Konfrontacje Teatralne
- Międzynarodowe Spotkania Teatrów Tańca
- Ogólnopolski festiwal fantastyki „Falkon”
- Międzynarodowy Festiwal Muzyki Ludowej „Mikołajki Folkowe”
- Międzynarodowy Festiwal Organowy Lublin-Czuby

Wnioski i rekomendacje

W ofercie imprez kulturalnych lubelskiego znajduje się wydarzenia, które swoją atrakcyjnością mogą zaciekać odbiorców z kraju i Europy. Można je podzielić na kilka podstawowych kategorii:

- Związane z kulinariami (Europejski Festiwal Smaku, Chmielaki, Festiwal Kaszy – Gryczaki);
- Związane z folklorem (międzynarodowe Spotkania Folklorystyczne im. Ignacego Wachowiaka, Międzynarodowy Festiwal Folklorystyczny EUROFOLK, Jarmark Pawłowski – Ginące Zawody),
- Związane z teatrem (Ogólnopolski Festiwal Teatrów Niewielkich, Konfrontacje Teatralne, Międzynarodowe Spotkania Teatrów Tańca, Ogólnopolski Sejmik Teatrów Wsi Polskiej);
- Imprezy pochodzenia lubelskiego takie jak Carnaval Sztukmistrzów, Noc Kultury, Kozienalia, Miasto Poezji, Open City;
- Związane z przenikaniem kultur wschód-zachód (Wschód Kultury – Art.'n' Music Festival, Europejskie Dni Dobrosąsiedztwa) i inne.

Taka kompozycja imprez ukazuje bogactwo tożsamości kulturowej regionu. Ich kalendarium może stać się istotnym magnesem przyciągającym turystów. Warto jest przedstawić ich ofertę w sposób skonsolidowany w jednym miejscu w sieci. Dopiero wtedy będą mogły realnie przyczynić się do wzrostu popularności oferty turystycznej regionu.

Zabytkowe zespoły urbanistyczne

W początkach państwa polskiego tereny dzisiejszej Lubelszczyzny były mało znaczącą, peryferyjną dzielnicą kraju. Nieliczne grody i osady były porzucane wśród rozległych wąwozów i terenów leśnych. Sytuacja zaczęła się zmieniać wraz z powstaniem Unii Polsko-Litewskiej. Lubelszczyzna w Rzeczypospolitej obojga narodów stała się centralną dzielnicą państwa. Powstała możliwość handlu na szeroką skalę z Litwą oraz Rusią. Dobre warunki polityczne i gospodarcze sprzyjały osadnictwu, tak zaczęły powstawać i rozwijać się tutejsze miasta.

Na przestrzeni wieków powstały łącznie 123 miasta na terenie województwa. Większość z nich utraciła prawa miejskie. Wśród tych, które istnieją do dnia dzisiejszego najstarszy rodowód miejski posiadają: Lublin (1317), Szczepieszyn (1340), Horodło (1366), Goraj (1373), Kraśnik (1377) Grabowiec (1388), Turobin (1389), Chełm (1392), Krasnystaw (1394), Hrubieszów (1400).

Obecnie 30 zespołów urbanistycznych województwa zostało objętych ochroną prawną. Najcenniejsze znajdują się w Zamościu, Kazimierzu Dolnym i Lublinie. Oprócz nich na Lubelszczyźnie jest wiele „perełek” czekających na odkrycie przez masowego turystę i uratowanie od zniszczenia. Poniżej lista zabytkowych zespołów urbanistycznych województwa lubelskiego wraz z krótkim opisem każdego z nich.

Tabela 18. Zabytkowe Układy Urbanistyczne województwa lubelskiego.

Lp.	Zabytkowy układ/ zespół urbanistyczny	Opis
1.	Biała Podlaska	Układ urbanistyczny m. Białej Podlaskiej: sieć ulic i placów, skala zabudowy miejskiej, założenie zamkowo-obronne, historyczna panorama miasta
2.	Chelm	Zespół urbanistyczny miasta obejmujący teren między Górą Chełmską (Górką Chełmską), kościołem Reformatów i cerkwią prawosławną oraz dzielnicą zw. „Dyrekcja”
3.	Czemierniki	Układ urbanistyczny Czemiernik
4.	Frampol	Układ urbanistyczny osady Frampol wraz z zabudową mieszkalną i gospodarczą, ze szczególnym uwzględnieniem zabudowy ulic „stodolnych” (Polna, Orzechowa, Kościelna, Ogrodowa)
5.	Hrubieszów	Układ urbanistyczny miasta Hrubieszowa obejmujący zabudowę wyspy otoczonej przez rz. Huczwę wraz z przedmieściami w rejonie ulic Podzamcza i 1 Maja, z historyczną siecią ulic i placów oraz skalą zabudowy, także sylwetą miasta i konfiguracją terenu
6.	Janowiec	Historyczny układ urbanistyczny rynku i ulic oraz strefa ochrony krajobrazu
7.	Janów Podlaski	Układ urbanistyczny osady Janów Podlaski: siatka ulic i placów, wraz z dominantami architektonicznymi i panoramą
8.	Jeziorzany	Zespół urbanistyczny wsi Jeziorzany (d. miasta Łysobyki) z ukształtowaniem terenu, układem komunikacyjnym, systemem wodnym, liniami zabudowy, układem działek, skalą zabudowy, sylwetą osady
9.	Kazimierz Dolny	Zespół urbanistyczno-architektoniczno- krajobrazowy miasta Kazimierza Dolnego wraz ze wszystkimi placami, ulicami, drogami, budynkami murowanymi i drewnianymi (w tym: willa z ogrodem – ul. Zamkowa 8 i ruiny willi tzw. Szukalskiego, na wzgórzu Albrechtówka – Męcmierz Okale-Okale), ruinami, wąwozami i drzewostanem
10.	Kock	Układ urbanistyczny miasta Kocka obejmujący stare miasto z założeniem pałacowo parkowym, sylwetą miasta ze skalą zabudowy i zachowaniem dominanty – zespołu kościoła parafialnego,
11.	Krasnystaw	Układ urbanistyczny m. Krasnegostawu, z sylwetką miasta od pld. i wsch., związaną z niezabudowanym terenem na skarpie, z zachowaniem dominanty zespołu pojezuickiego, kompleksem budynków po augustiańskich oraz pozostałości obwarowań miejskich i teren podzamkowy.
12.	Kraśnik	Układ urbanistyczny miasta Kraśnika w obrębie d. obwarowań miejskich, wzgórza zamkowego i rejonu kościoła szpitalnego wraz z sylwetą miasta i skalą jego zabudowy,
13.	Lubartów	Układ urbanistyczny miasta Lubartowa

14.	Lublin	Zespół urbanistyczny Starego Miasta i Śródmieścia miasta Lublina, część historycznego układu urbanistycznego m. Lublin (tzw. Rusalka), zespół urbanistyczny: d. cmentarz żydowski (tzw. Grodzisko), Białkowska Góra z terenami przyległymi
15.	Łęczna	Zespół urbanistyczny miasta Łęczna z trzema rynkami, siecią ulic, skalą zabudowy miejskiej, pozostałościami zamku, ogólną sylwetką miasta z dominantą kościoła i bożnicy
16.	Międzyrzec Podlaski	Układ urbanistyczny m. Międzyrzec Podlaskiego: Stare Miasto wraz z siecią ulic i placów, skalą zabudowy miejskiej i sylwetką miasta
17.	Modliborzyce	Układ urbanistyczny, wraz ze strefami ochrony konserwatorskiej
18.	Nałęczów	Zespół architektoniczno-krajobrazowy Nałęczowa
19.	Opole Lubelskie	Układ urbanistyczny miasta Opola Lubelskiego obejmujący historyczny układ dwóch rynków: Starego i Nowego wraz z siecią ulic i skalą zabudowy miejskiej oraz popijarskim zespołem klasztorno-szkolnym i powiązanym z miastem zespołem pałacowym
20.	Parczew	Historyczne średniowieczne założenie urbanistyczne miasta Parczewa wraz z warstwami archeologicznymi
21.	Puławy	Układ urbanistyczny części miasta Puławy
22.	Radzyń Podlaski	Zespół rezydencjonalno-urbanistyczny: pałac wraz z włościami, kościół pw. Trójcy Przenajświętszej z cmentarzem
23.	Szczebrzeszyn	Układ urbanistyczny miasta Szczebrzeszyna w obrębie d. obwarowań miejskich, ze wzgórzem zamkowym, zespołem szkolnym, dwoma cmentarzami: katolickim i żydowskim oraz skalą zabudowy miejskiej, wraz z sylwetką miasta i krajobrazowym ukształtowaniem terenu
24.	Tomaszów Lubelski	Układ urbanistyczny Tomaszowa Lubelskiego, wraz z pozostałościami obronnych wałów miejskich
25.	Urzędów	Układ urbanistyczny Urzędowa obejmujący rynek, ulice i wały obronne
26.	Wąwolnica	Układ urbanistyczny z zabudową mieszkalną i zagrodową
27.	Włodawa	Układ urbanistyczny miasta Włodawy
28.	Wojślawice	Układ urbanistyczny osady Wojślawice, obejmujący rozplanowanie oraz utrzymane w tradycyjnej skali relacje przestrzenne zabudowy miejskiej z XIX-XX w
29.	Wożuczyn (właściwy obręb geod.: Michałów-Kolonia)	Fragment historycznego założenia urbanistycznego osiedla mieszkalnego cukrowni „Wożuczyn”
30.	Zamość	Układ urbanistyczny Starego Miasta - w obrębie fortyfikacji, wraz ze wszystkimi budynkami murowanymi i drewnianymi, ruinami, drzewostanem oraz ulicami i placami publicznymi oraz otaczający je pierścień d. fortyfikacji miejskich

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wykazu zabytków wpisanych do rejestru „A” zabytków nieruchomych województwa lubelskiego – według stanu na 31 grudnia 2014 r.

Lublin¹⁰¹

Lublin jest stolicą i największym miastem województwa lubelskiego. Miasto pełni ważną rolę administracyjną, gospodarczą kulturalną i turystyczną w regionie. Bardzo ciekawe festiwale, światowej klasy zabytki oraz unikalny klimat co roku przyciągają wielu turystów.

Historia miasta Lublina sięga czasów panowania Bolesława Chrobrego. Na przestrzeni wieków w Lublinie miało miejsce wiele ważnych, historycznie wydarzeń np. zawarcie Unii Lubelskiej. Miasto na przestrzeni wieków przeżywało złote okresy dynamicznego rozwoju, ale także trudne czasy potopu Szwedzkiego i zaborów. Pomimo burzliwej historii zabytkowa część Lublina bardzo dobrze zachowała się do czasów współczesnych.

W stolicy Lubelszczyzny znajduje się wiele cennych zabytków, reprezentujących niemal wszystkie style architektoniczne. Zdecydowana większość skupiona jest wokół zabytkowego zespołu urbanistycznego starego miasta i śródmieścia. Najstarsze budowle znajdują się na wzgórzu zamkowym. Należą do nich romańska cylindryczna wieża – donżon (połowa XIII w.) oraz gotycka kaplica trójcy świętej (2. ćwierć XIV w.) uważana za najcenniejszy zabytek Lublina. Wszystko za sprawą unikalnej polichromii wewnątrz. Zespół urbanistyczny Starego Miasta wyróżnia się swoją nieregularną siecią ulic. Wszystko za sprawą położenia na wzgórzu. Liczne stromizny i zawijasy wąskich brukowanych uliczek pośród urokliwych kamienic nadają miejscu niepowtarzalnego na skalę krajową klimatu i ducha miejsca. Stare Miasto okalają pozostałości obwarowań miejskich. Do najcenniejszych należą: symbol Lublina – brama krakowska, bardziej przekształcona brama Grodzka oraz baszta gotycka.

Ilustracja 52 Plac po dawnym kościele farnym w sercu Starego Miasta

Źródło: <http://www.lubelskie.pl>

W 2007 roku zespół architektoniczno-urbanistyczny Lublina został wpisany na listę pomników historii.

Zamość¹⁰²

Zamość jest jednym z najpiękniejszych miast wschodniej Polski. Zbudowane z rozkazu Jana Zamoyskiego miasto jest znakomitą przykładową renesansowego założenia urbanistycznego. Zamość zaprojektowany przez włoskiego architekta Bernardo Morando nazywany jest „Padwą północy”.

Centralną częścią zamojskiego Starego Miasta jest Rynek Wielki z ratuszem i zespołem kamienic, wśród których wyróżniają się kamienice ormiańskie, w których siedzibę ma Muzeum Zamojskie. Do Rynku Wielkiego przylegają także Rynek Solny i Wodny. Ponadto ważnymi obiektami w Zamościu są kolegiata Zmartwychwstania Pańskiego i Tomasza Apostoła z mauzoleum rodziny Zamoyskich i obrazami św. Tomasza oraz Jana Chrzyciela i Ewangelisty

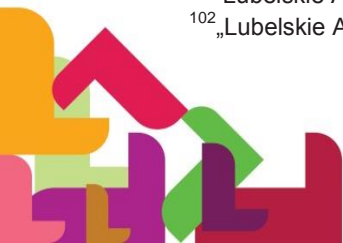
Ilustracja 53 Rynek Wielki w Zamościu

Źródło: www.turystyka.zamosc.pl

¹⁰¹ Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny., <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=465>

¹⁰² „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=607>

i Akademia Zamojska, która w najlepszych czasach ordynacji zamojskiej była ważnym ośrodkiem akademickim w tej części kraju. Istotną rolę z punktu widzenia turystyki odgrywa Arsenał gdzie można oglądać wystawę dotyczącą dziejów Twierdzy Zamość oraz zamojski ogród zoologiczny.

Stare Miasto w Zamościu znajduje się na Liście Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO.

Kazimierz Dolny¹⁰³

Jedno z najbardziej malowniczych miast Lubelszczyzny i zarazem magnes przyciągający turystów. Kazimierz Dolny powstał w połowie XIV wieku za czasów panowania Kazimierza Wielkiego. W historii Polski miasto pełniło funkcję ważnego portu rzeczno-bogacącego się na spławianiu zboża. Do ważniejszych obiektów w mieście można zaliczyć Rynek Wielki, zamek z basztą, kościół farny z najstarszymi czynnymi organami w Polsce pochodzącymi z 1620 roku.

We wschodniej części rynku znajdują się słynne kamienice wybudowane przez najbogatszych kupców miejskich – Mikołaja i Krzysztofa Przybyłków oraz Bartłomieja Celeja. Kamienice Przybyłków wykonane z wapienia cechują się bogactwem ozdób. Dekoracje tych budynków tworzą m.in. postacie biblijne, łacińskie sentencje oraz postacie patronów właścicieli – św. Krzysztofa i św. Mikołaja. Natomiast Kamienica Celejowska ozdobiona jest postaciami Chrystusa, Jana Chrzciciela, Maryi i św. Bartłomieja. Obecnie w kamienicy swoją siedzibę ma Muzeum Nadwiślańskie.

Wzdłuż linii brzegowej miasta znajdowało się niegdyś 60 spichlerzy, w których przechowywano zboże spławiane potem do Gdańska. Obecnie zachowało się tylko kilkanaście, a w najlepiej zachowanym spichlerzu Mikołaja Przybyły znajduje się Muzeum Przyrodnicze. Miasto słynnie z licznych festiwali i wydarzeń kulturalnych.

Festiwal Filmu i Sztuki „Dwa brzegi” został doceniony przez Polską Organizację Turystyczną, która nadała mu certyfikat za Najlepszy Produkt Turystyczny w 2013 roku.¹⁰⁴

Ilustracja 54 Widok na Kazimierz Dolny z Góry Trzech Krzyży

Źródło: www.wikipedia.org

Szczebrzeszyn¹⁰⁵

Szczebrzeszyn jest jednym z najstarszych miast Lubelszczyzny, które powstało w XIV wieku. Miasto jest jednym z licznych przykładów współzycia w regionie wyznawców religii katolickiej, judaizmu i prawosławia. W mieście znajdują się dwa XVII – wieczne kościoły katolickie – św. Mikołaja Biskupa i zarządzany przez franciszkanów kościół św. Katarzyny. Obydwa świątynie powstały z inicjatywy rodziny Zamojskich i są przykładem renesansu lubelskiego. W Szczebrzeszynie znajduje się jedną z najstarszych świątyń prawosławnych w Polsce

Ilustracja 55 Pomnik chrząszcza pod Górą Zamkową

Źródło: www.wikipedia.org

¹⁰³ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=568> , „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

¹⁰⁴ <http://www.aktualnosciturystyczne.pl/pot/certyfikaty-pot-2013>

¹⁰⁵ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

pochoǳąca z XV wieku. Szczególnie cenne są w tej świątyni polichromie przedstawiające mękę Chrystusa. Ważnym zabytkiem w mieście jest kirkut, na którym spoczywa ponad 2000 Żydów rozstrzelanych przez hitlerowców podczas II wojny światowej. Istotnym śladem obecności osób wyznania judaistycznego na tym obszarze jest również renesansowa synagoga, która po spaleniu w czasie II wojny światowej jest obecnie domem kultury. Na rynku oraz przy źródełku w okolicach Góry Zamkowej znajduje się jedna z popularniejszych atrakcji tej części Lubelszczyzny, czyli pomnik chrząszcza ze słynnego wiersza Jana Brzechwy.

Lubartów¹⁰⁶

Miasto powstało w pierwszej połowie XVI wieku. Początkowo należało do rodziny Firlejów i od jej herbu „Lewar” nosiło nazwę Lewartowo. W XVIII wieku, gdy miasto przeszło na własność rodu Sanguszków nadano mu obecną nazwę Lubartów. Z tego okresu pochodzą także najcenniejsze zabytki Lubartowa:

- Pałac Sanguszków z XVII wieku,
- Kościół parafialny św. Anny z XVIII wieku,
- Kościół św. Wawrzyńca z XVIII wieku.

Pałac Sanguszków powstał pod koniec XVII wieku. Przez ponad 300 lat swojego istnienia budynek ulegał częstym zmianom. Dobudowano do niego 3 kondygnację i portyk, zmieniały się także jego funkcje – w rezydencji swego czasu znajdował się klasztor i szpital wojskowy. Spalony i zniszczony został odnowiony w XX wieku i obecnie jest siedzibą Starostwa Powiatowego w Lubartowie.

Ilustracja 56 Pałac Sanguszków – widok od strony ogrodów

Źródło: www.wikipedia.org

Pozostałe walory i atrakcje kulturowe

Lubelszczyzna ma sporo walorów i atrakcji turystycznych, których ani nie można jednoznacznie zaklasyfikować do kategorii walory i atrakcje przyrodnicze ani do kategorii walory i atrakcje kulturalne. W tym podrozdziale znajduje się opis atrakcji, które nie mieszczą się w wymienionych wyżej klasyfikacjach. Te atrakcje, które znalazły się w podrozdziale w wyniku konsultacji z przedstawicielami branży turystycznej z województwa lubelskiego zostały wyróżnione czerwonym kolorem.

- Nadwiślańska Kolej Wąskotorowa
- Biała flota wiślana
- W Drzewach
- Bulwary nad Uherką
- Kamieniołom „Babia Dolina” w Józefowie
- Ścieżka edukacyjna „Dinozaury” w Krasnobrodzie

¹⁰⁶<http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=564>

Nadwiślańska Kolejka Wąskotorowa¹⁰⁷

Jest to jedyna kolej wąskotorowa znajdująca się w województwie lubelskim. W XIX wieku była wykorzystywana do transportu buraków, wapna a następnie osób. Obecnie kolejka wykorzystywana jest do celów turystycznych. Od maja do września w każdą niedzielę wozi turystów na trasie Karczmiska-Opole Lubelskie lub Karczmiska-Poniatowa. Przejażdżce towarzyszy ognisko zorganizowane na leśnej polanie. W tygodniu z usług kolejki mogą skorzystać szkoły, firmy lub grupy rodzinne. Trasa kolejki liczy 50 km a pociąg zatrzymuje się na 11 stacjach. Oprócz wagonów pasażerskich w składzie znajduje się wagon służący do przewozu rowerów. Wykorzystywanie Nadwiślańskiej Kolejki Wąskotorowej do celów turystycznych nie byłoby możliwe gdyby nie środki finansowe pozyskane w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007-2013.

Ilustracja 57 Nadwiślańska Kolejka Wąskotorowa

Źródło: www.nadwislanskakolejka.pl

Biała flota w Kazimierzu Dolnym¹⁰⁸

Jedną z ciekawszych atrakcji turystycznych Kazimierza Dolnego jest rejs wycieczkowy, który można odbyć na jednym z kilku statków tzw. białej floty. Kursy odbywają się w okresie letnim i jesiennym i są przeznaczone zarówno dla turystów indywidualnych jak i dla grup turystycznych. Płynąc statkami „Marzanna” oraz „Pirat” można dostać się do Janowca, w którym warto zawitać do zamku. Płynąc inną trasą można dostać się do rezerwatu Krowia Wyspa, w którym można podziwiać Małopolski Przełom Wisły. Największą popularnością cieszą się rejsy statkiem „Wiking”. Okazjonalnie uruchamiany jest najstarszy statek „Kazimierz Wielki” zbudowany w 1900 roku.

Ilustracja 58 Statek Kazimierz Wielki z Białej Floty

Źródło: www.rejsystatkiem.com.pl

W Drzewach¹⁰⁹

W Drzewach jest oryginalnie stworzonym obiektem noclegowym zlokalizowanym w Nałęczowie, a stosując bardziej precyzyjny opis w lasach znajdujących się w sąsiedztwie tej uzdrowiskowej miejscowości. Niestandardowość tego miejsca polega na tym, że apartamenty oferowane turystom umiejscowione są wśród drzew kilka metrów nad ziemią. Turyści

Ilustracja 59 Jeden z apartamentów w ośrodku „W Drzewach”

Źródło: <http://www.wdrzewach.pl>

¹⁰⁷ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL.”, Lublin/Warszawa 2014.

¹⁰⁸ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.”

¹⁰⁹ www.wdrzewach.pl

odwiedzający ośrodek mogą korzystać z bogatej gamy atrakcji. Można uczestniczyć w zajęciach edukacyjnych, w specjalnej wycieczce służącej poznawaniu nałęczowskiego drzewostanu („W koronach drzew”, „Śladami osobliwości dendrologicznych”) czy skorzystać z zabiegów spa w scenerii koron drzew. Ponadto obiekt umożliwia m.in. uczestniczenie w warsztatach dotyczących nauki trudnej sztuki rzeźbienia w drewnie jak i w grze miejskiej służącej poznawaniu zakamarków Nałęczowa.

Bulwary nad Uherką¹¹⁰

Bulwary nad Uherką to jeden z najdłuższych bulwarów spacerowo-rowerowych w Polsce. Bulwar o długości 3,5 km znajduje się w Chełmie. Ścieżka prowadzi od parku miejskiego aż do zalewu w Żółtańcach. Całość trasy można pokonać korzystając ze ścieżek rowerowych. W kilkunastu miejscach znajdują się place rekreacyjno-wypoczynkowe, na których można odpocząć, pograć w tenisa stołowego, warcaby lub szachy korzystając z przygotowanej do tego celu infrastruktury. Bulwary nad Uherką znalazły się w dokumencie w wyniku konsultacji z przedstawicielami branży turystycznej, do których doszło w dniach 01-04.12.2015.

Ścieżka edukacyjna „Dinozaury” w Krasnobrodzie¹¹¹

Ścieżka powstała w celu przybliżenia turystom najstarszych dziejów Ziemi od ery paleozoicznej aż do mezozoiku. Główną atrakcją są eksponaty prezentujące poszczególne gatunki dinozaurów m.in. Triceratopsa, rybo-płazów z dewonu, Mastodonzaura czy Diplodoka. Ścieżkę można odwiedzać od maja do września. Ścieżka edukacyjna „Dinozaury” w Krasnobrodzie znalazła się w dokumencie w wyniku konsultacji z przedstawicielami branży turystycznej, do których doszło w dniach 01-04.12.2015.

Kamieniołom „Babia Dolina” w Józefowie¹¹²

Kamieniołom „Babia Dolina” wykorzystywany jest do wydobywania wapienia. Odwiedzając kamieniołom można oglądać skały liczące 20 mln lat. Krajobraz jaki rozciąga się w „Babiej Dolinie” można oglądać z wieży widokowej, wysokiej na 20 m. Kamieniołom wykorzystywany jest przez miłośników sportów ekstremalnych – wspinaczki skałkowej i trialu rowerowego. Babia Dolina była miejscem przygotowań polskich żołnierzy przez wyjazdem do Afganistanu. Kamieniołom wykorzystywany jest przez artystów do organizacji plenerów malarskich oraz podczas różnych wydarzeń kulturalnych odbywających się w Józefowie. Kamieniołom Babia Dolina w Józefowie znalazł się w dokumencie w wyniku konsultacji z przedstawicielami branży turystycznej, do których doszło w dniach 01-04.12.2015.

Ilustracja 60 „Babia Dolina” podczas jednego z wydarzeń kulturalnych w Józefowie

Źródło: www.ejosefow.pl

¹¹⁰ <http://portalkomunalny.pl/bulwar-spacerowo-rowerowy-nad-uherka-7636/>

¹¹¹ „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.

¹¹² <http://www.ejosefow.pl/2013-10-08-06-10-30/warto-zobaczyc%C4%87.html>

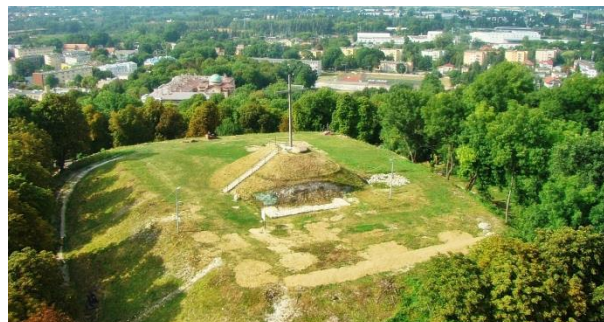
Wskazania przedstawicieli branży turystycznej z województwa lubelskiego

W tej części rozdziału umieszczono te walory i atrakcje kulturowe, które nie mieszczą się w innych wymienionych wyżej kategoriach, a zostały uznane przez osoby reprezentujące lubelską branżę turystyczną za atrakcje cechujące się dużym potencjałem i możliwością generowania ruchu turystycznego. Poniższa lista jest owocem konsultacji, do których doszło w dniach 01-04.12.2015 w Białej Podlaskiej, Chełmie, Zamościu i Lublinie.

Park archeologiczny na Górze Chełm¹¹³

Obiekt znajduje się na Górze Katedralnej w Chełmie. Odkryto tam ślady grodu pochodzącego z VIII wieku. Ponadto w parku można oglądać relikty zabudowań wchodzących w skład dawnej grody księcia Daniela Romanowicza, który w latach 1253-1264 był władcą Rusi. Niedawno doszło do odkrycia relikwów wieży mieszkalnej i obronnej. Archeolodzy dowiedzieli się także jak wyglądały zarysy 7 budynków tworzących gród w tym 2 świątyni. Oprócz zabudowań na Górze Katedralnej odkryto także liczne przedmioty związane z pobytem Daniela Romanowicza w Chełmie, m.in. fragmenty naczyń ceramicznych i witraży.

Ilustracja 61 Widok na Wysoką Górkę z dzwonnicy katedralnej

Źródło: www.wikipedia.org

Włodawa¹¹⁴

Miasto znajdujące się we wschodniej części Lubelszczyzny na pograniczu polsko-białoruskim. Bogactwem Włodawy jest jej dziedzictwo związane z obecnością w mieście wyznawców katolicyzmu, prawosławia i judaizmu. Śladami współistnienia 3 religii we Włodawie są kościoły, cerkwie i synagogi pochodzące z XVIII lub XIX wieku. Interesującą informacją jest fakt, że obiekty sakralne poszczególnych wyznań zostały zbudowane przez różnych właścicieli Włodawy: kościół – przez rodzinę Pociejów, synagoga – przez Czartoryskich, a cerkiew przez Zamoyskich.

Oprócz świątyni warto zawitać na rynek gdzie znajduje się budynek stoisk targowych (tzw. czworobok) nawiązujący do przeszłości handlowej Włodawy. Ważnym wydarzeniem w życiu miasta jest Festiwal Trzech Kultur, którego celem jest dialog i prezentacja dorobku kultury żydowskiej, prawosławnej i katolickiej.

Ilustracja 62 Zespół kramów, tzw. Czworobok, na rynku we Włodawie

Źródło: www.commonswikipedia.org

¹¹³ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, <http://histmag.org/rezydencje-ksiecia-rusi-odkryto-w-chelmie-12353>

¹¹⁴ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

Trójstyk granic

Województwo lubelskie sąsiaduje z Białorusią i Ukrainą. Przejścia graniczne drogowe i kolejowe umożliwiają na nawiązywanie kontaktów i owocną współpracę polsko-ukraińsko-białoruską. Ważnym miejscem na Lubelszczyźnie jest obszar, w którym „spotykają się ze sobą” granice terytorialne Polski, Białorusi i Ukrainy. Po polskiej stronie miejscem tego styku jest wieś Dubnik leżąca nad Bugiem. Trójstyk granic jest ważnym punktem na trasie spływów kajakowych i tras rowerowych. Przykładowo turyści mogą uczestniczyć w spływie kajakowym na trasie „Wołczyny - Dubnik (Trójstyk granic) – Włodawa”. Długość trasy to 23 km a jej pokonanie zajmuje około 5 h.¹¹⁵ Dla miłośników jazdy na 2 kółkach czeka trasa rowerowa „Stykiem granic nad Bugiem”, gdzie oprócz wizyty w Dubnikach można przybyć do Sobiborskiego Parku Krajobrazowego, rezerwatu Jezioro Orchowe czy odwiedzić Włodawę. Długość trasy to 26 km.¹¹⁶

Wnioski i Rekomendacje dotyczące turystyki kulturowej

Muzea

Region lubelski posiada najdłuższe w Polsce tradycje muzealnicze, tutaj bowiem w 1801 roku powstało pierwsze muzeum w kraju założona przez Czartoryskich Świątynia Sybilli. Obecnie region nie posiada muzealnego hitu, który w pełni wpisujący się w koncepcję interaktywnego muzealnictwa i przyciągał szeregi turystów. Wszystkie 48 placówek muzealnych w regionie przyciąga nieco ponad 1 mln zwiedzających, jest to frekwencja zbliżona do tej notowanej co roku w Centrum Nauki Kopernik. Najliczniej odwiedzanymi muzeami w regionie są: Muzeum Zamoyskich w Kozłowie z frekwencją na poziomie 200 tys. odwiedzających rocznie oraz Muzeum Lubelskie w Lublinie z liczbą ponad 220 tys. gości. Liczącymi się placówkami są także Muzeum Wsi Lubelskiej (ponad 60 tys.) oraz Muzeum Ziemi Chełmskiej w Chełmie (ponad 50 tys.).

Wydaje się, że region nie posiada obecnie aktualnej atrakcji muzealniczej, która mogłaby konkurować z powodzeniem z placówkami nowego muzealnictwa powstającymi w całej Polsce takimi jak: Muzeum Polin w Warszawie, Muzeum Powstania Warszawskiego, Europejskie Centrum Solidarności w Gdańsku, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Muzeum Emigracji w Gdyni, Brama Poznania. Warto rozważyć możliwość powołania nowoczesnego muzeum z prawdziwego zdarzenia w tematach, w których region posiada znaczne tradycje i dorobek takich jak np.: Muzeum II RP, Muzeum Konia, Muzeum Szlachty Polskiej, Muzeum Jagiellońskie itp.

Obiekty martyrologii i miejsca pamięci

Obiekty związane z martyrologią wiążą się z utratą życia na tym terenie przez setki tysięcy ofiar, głównie pochodzenia żydowskiego i polskiego. Z tego powodu od lat obecny był ruch turystyczny głównie z Izraela powodowany turystyką pamięci o zamordowanych przodkach lub przedstawicielach narodu. Warto jest wykorzystać to zainteresowanie, ale nieco przenieść akcenty na ukazanie wielowiekowej zgodnej koegzystencji Żydów i Polaków na tych ziemiach. Tego typu atrakcja może spotkać się z rosnącym zainteresowaniem turystów z Izraela, a nie tylko i utrzymać strumień turystów z tego kierunku. Warto zatem wesprzeć działania takie jak tworzenie szlaku miasteczek żydowskich czy cyfrowa rekonstrukcja dzielnicy żydowskiej w Lublinie. Na tej bazie należy budować także festiwale i spotkania młodzieży, gdzie dobrym przykładem może być Międzynarodowy Festiwal Śladami Singera.

¹¹⁵ <http://www.splywybugiem.eu/na-trojstyku-granic/>

¹¹⁶ http://www.informacja.wlodawa.pl/szlak_rowerowy.php?id=4

Obiekty sakralne

Obiekty sakralne w regionie mają szansę stanowić urozmaicenie lub nawet jeden z głównych celów wizyty turystycznej. W szczególności z uwagi na wpływy i przenikanie wielu religii wynikające z położenia na styku kultur wschodniej i zachodniej. Niewątpliwie obiektem sakralnym najlepiej świadczącym o przenikaniu się religii jest Kaplica Trójcy Świętej na Lubelskim Zamku. Zdobia ją bowiem malowidła w charakterystycznym dla prawosławia stylu bizantyjsko-ruskim. Samą kaplicę wybudował jednak polski król Władysław Jagiełło. Świadectwem wielu religii, które funkcjonowały obok siebie jest także znaczna liczba kościołów rzymsko-katolickich, które swoją bryłą przypominają o tym, że pierwotnie powstały jako cerkwie. Można wśród nich wymienić byłą cerkiew Przemienienia Pańskiego w Zamościu czy byłą drewnianą cerkiew w Ortelu, obecnie kościół pw. Matki Bożej Różańcowej. Jeśli dodamy to tego wspaniałe renesansowe kościoły leżące na szlaku Renesansu Lubelskiego oraz liczne działające drewniane cerkwie i kościoły okaże się, że region może stanowić sporą atrakcję dla poszukujących wieloreligijnej tożsamości Polski.

Pamiętki religii i kultury żydowskiej

Pamiętki związane z istnieniem i rozwojem kultury i religii żydowskiej na ziemiach Lubelszczyzny dają podstawy do zaoferowania trzech różnych narracji związanych z tym tematem, które mogą być atrakcyjne w skali światowej. Pierwszy z nich to fenomen Shtetl – miasteczek żydowskich ze swoistą strukturą społeczną, organizacją i kolorytem. Kolejny to ukazanie osiągnięć kultury żydowskiej i współistnienia narodowości w dużym mieście jakim jest przedwojenny Lublin, a trzeci w interesujących wątków to Chasydyzm jako ruch mistyczny, który bardzo żywo rozwinął się w tym regionie. Te trzy wątki mogą stanowić podstawę do stworzenia produktu turystycznego adresowanego nie tylko do turysty z Izraela ale także z innych państw Europy i Świata.

Pamiętki innych kultur i religii

Lubelszczyzna przez wieki była domem wielu kultur, narodów, religii. Z pewnością elementy religii prawosławnej i kultury wschodu wciąż są żywą materią w krajobrazie kulturowym regionu. Spuścizna żydów w tym regionie również jest ogromna. Pamiętki po kulturze Tatarów we wsi Studzianka, nie dają podstaw do budowy samodzielnego produktu turystycznego, ale sprawiają, że produkt oparty o wielokulturowość będzie bardziej autentyczny. Tatarskie związki Studzianki mogą być podstawą do rozpoczęcia współpracy w ramach Podlaskiego Szlaku Tatarskiego. Kamienice Ormiańskie w Zamościu są świadectwem dawnym przywilejów i możliwości rozwoju jakie Lubelszczyzna oferowała przedsiębiorczym imigrantom.

Pałace i rezydencje szlacheckie

Obiekty rezydencjonalne takie jak pałace, zespoły pałacowo-parkowe, zamki i dwory są pozostałościami po wiekach panowania na omawianym obszarze polskich rodów szlacheckich. Wiele z pałaców Lubelszczyzny miało charakter siedzib rodowych. Na mapie regionu istnieją powiaty o szczególnym nagromadzeniu tego typu architektury. Są to: Lublin i powiat lubelski, gdzie znajduje się aż 19 zabytkowych pałaców, w powiecie radzyńskim jest ich 8, w zamojskim 7, po 5 obiektów posiadają powiaty puławski i bialski. Jeśli dodać do tego takie pałace jak Kozłówka czy Puławy otrzymujemy obraz jednego z najbogatszych regionów pod względem tego dziedzictwa. Zachowane pałace mogą być doskonałą podstawą do budowy produktu turystycznego prezentującego szlachtę, magnaterię, historię i zwyczaje z nimi związane.

Budowle obronne i zamki

Budowle obronne w regionie to przede wszystkim trzy monumentalne twierdze w Zamościu, Brześciu (po stronie polskiej w mniejszej części) i Dęblinie. Już wkrótce do wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO dołączyć może twierdza Brzeska, wtedy też turyści będą mogli skorzystać z unikatowej możliwości zwiedzenia dwóch twierdz z listy UNESCO w niedalekim sąsiedztwie. Z kolei ruiny zamków w Janowcu i Kazimierzu Dolnym mogą stanowić fundament stworzenia produktu dla miłośników średniowiecza, legend i rekonstrukcji historycznych, które obejmują swoim zasięgiem coraz szersze pola aktywności takie jak style życia czy kulinaria.

Wioski, zagrody i rodzinne parki tematyczne

W ostatnich latach oferta turystyczna Lubelszczyzny dla turysty rodzinnego znacznie się wzbogaciła. W regionie powstały dwie kluczowe inwestycje, które mogą zachęcić rodziny do wypoczynku na jego terenie jest to Zoom Natury i Magiczne Ogrody. Obie atrakcje są kierowane przede wszystkim na realizację potrzeb poznawczych i rekreacyjnych najmłodszych. Zarówno jedna jak i druga pozwalają na spędzenie całego dnia na ich obszarze, można je więc określić jako samodzielne cele podróży turystycznych. Przy czym Zoom Natury z całą pewnością to najbardziej unikatowy obiekt tej kategorii w regionie. Idea jego funkcjonowania oparta jest na założeniach centrów nauki, gdzie dzieci mogą na własne oczy poprzez doświadczenie poznać mechanizmy rządzące światem przyrody. Obiekt ten powinien stać się podstawą budowy produktu rodzinnego regionu. Przy odpowiednim wsparciu promocyjnym może on stać się prawdziwym kołem zamachowym gospodarki turystycznej w subregionie, podobnie jak to miało miejsce np. w Bałtowie (Jura Park) w woj. świętokrzyskim.

Szlaki kulturowe

W Lubelskim istnieje bardzo wiele inicjatyw, które opisywane są jako szlaki turystyczne w większości nie są one oznakowane w przestrzeni geograficznej. Przeważająca ich część to wskazówki możliwej trasy turystycznej. Warto wskazać najważniejsze dla regionu szlaki kulturowe i opracować je kompleksowo od poziomu oznakowania, poprzez wydawnictwa, strony internetowe (podstrony) aż po promocję. W ten sposób opracowano ofertę np. w woj. mazowieckim tworząc szlaki kulturowe składające się na Dziedzictwo Kulturowe Mazowsza. Przygotowano tam ofertę szlaku Książąt Mazowieckich, Mazowsza Chopina, Szlaku Bitwy Warszawskiej. W Lubelskim takimi szlakami mogłyby być np. Renesansu Lubelskiego, Magnacki, Przenikania Kultur i Jagielloński.

Imprezy i wydarzenia kulturalne

W ofercie imprez kulturalnych lubelskiego znajduje się wydarzenia, które swoją atrakcyjnością mogą zaintrygować odbiorców z kraju i Europy. Można je podzielić na kilka podstawowych kategorii:

- Związane z kulinariami (Europejski Festiwal Smaku, Chmielaki, Festiwal Kaszy – Gryczaki);
- Związane z folklorem (międzynarodowe Spotkania Folklorystyczne im. Ignacego Wachowiaka, Międzynarodowy Festiwal Folklorystyczny EUROFOLK, Jarmark Pawłowski – Ginące Zawody),
- Związane z teatrem (Ogólnopolski Festiwal Teatrów Niewielkich, Konfrontacje Teatralne, Międzynarodowe Spotkania Teatrów Tańca, Ogólnopolski Sejmik Teatrów Wsi Polskiej);
- Imprezy pochodzenia lubelskiego takie jak Carnaval Sztukmistrzów, Noc Kultury, Kozienalia, Miasto Poezji, Open City;
- Związane z przenikaniem kultur wschód-zachód (Wschód Kultury – Art.'n' Music Festival, Europejskie Dni Dobrosąsiedztwa) i inne.

Taka kompozycja imprez ukazuje bogactwo tożsamości kulturowej regionu. Ich kalendarium może stać się istotnym magnesem przyciągającym turystów. Warto jest przedstawić ich ofertę w sposób skonsolidowany w jednym miejscu w sieci. Dopiero wtedy będą mogły realnie przyczynić się do wzrostu popularności oferty turystycznej regionu.

Zabytkowe zespoły urbanistyczne

Lubelszczyzna nie jest powszechnie kojarzona ze swoimi perełkami – miastami i miasteczkami o zabytkowych układach urbanistycznych. Wizytówką regionu jest wpisany na listę UNESCO Zamość oraz będący pomnikiem historii zespół architektoniczno-urbanistyczny Lublina. Niewiele osób kojarzy z regionem Kazimierz Dolny czy urokliwy położony na wzniesieniu Chełm, pięknie położone nad Wisłą Puławy, otulony zielenią Lubartów, kameralną Włodawę czy Szczepieszyń. Wydaje się, że miasta te mimo swojej wielowiekowej historii i zachowanych zabytkowych układów nie przyciągają w wystarczającym stopniu turystów. Potrzeby jest świeży pomysł na ukazanie ich atrakcyjności. Dobą inspiracją może być wspólne działanie miast na terenie Warmii i Mazur, które wpisały się w sieć miast Citta Slow i dzięki podążaniu za wskazaniem tej sieci próbują przyciągnąć turystów. Warto zastanowić się nad analogicznym działaniem na obszarze woj. lubelskiego i np. utworzyć sieć miast ze smakiem Lubelszczyzny.

3.1.2. Turystyka aktywna

Turystyka aktywna (inaczej kwalifikowana) łączy poznawanie świata z pewnym wysiłkiem fizycznym i najczęściej przebywaniem na świeżym powietrzu. Wymaga ona zazwyczaj odpowiedniego przygotowania kondycyjnego, szczególnych kwalifikacji i specjalistycznego sprzętu. Wiąże się z zaspokajaniem potrzeb ruchu i wysiłku fizycznego, poznawaniem przyrodniczym i kulturowym. Przykładami turystyki kwalifikowanej mogą być: turystyka rowerowa, żeglarska, wodniacka, kajakowa, piesza (w tym nordic walking), wędkarska, trekkingowa, survivalowa, nurkowa, konna. W tym podrozdziale skupiono się na tych formach aktywności, w których województwo lubelskie ma do zaoferowania najcenniejsze atrakcje i walory turystyczne. Podrozdział został podzielony na kategorie:

- Szlaki piesze
- Szlaki rowerowe
- Szlaki wodne (turystyka kajakowa)
- Turystyka wodna (żeglarstwo, nurkowanie, windsurfing)
- Turystyka konna
- Inne formy aktywności (sporty lotnicze, wędkarstwo, łowiectwo)

Szlaki piesze

Województwo lubelskie dysponuje bogatą siecią szlaków pieszych. Sympatycy tej formy turystyki aktywnej mają do dyspozycji około 3200 km szlaków pieszych. Poniżej zostaną opisane wybrane szlaki o zasięgu ponadregionalnym:

- Szlak Centralny Pojezierza
- Szlak Nadbużański
- Szlak Centralny Roztoczański
- Szlak Wyżynny
- Szlak Nadwiślański
- Droga św. Jakuba

Szlak Centralny Pojezierza¹¹⁷

Szlak rozpoczyna się w miejscowości Urszulina, a kończy się w miejscowości Włodawa. Szlak oznaczony jest kolorem niebieskim i liczy 120 km.

Spacerując po szlaku można zapoznać się z krajobrazem Równiny Łęczyńsko-Włodawskiej. Cechą charakterystyczną dla tego obszaru jest mnogość jezior, których na całym pojezierzu jest 68. Trasa przebiega także przez torfowiska i bagna. Załączona mapa przebiegu szlaku pokazuje, że szlak prowadzi przez obszary objęte ochroną:

- Poleski Park Narodowy
- Poleski Park Krajobrazowy
- Sobiborski Park Krajobrazowy
- Park Krajobrazowy Pojezierze Łęczyńskie.
- Rezerwat przyrody „Torfowisko przy jeziorze Czarnym”
- Rezerwat przyrody „Żółwiowe błota” (największe na kontynencie zbiorowisko żółwia błotnego)

Na trasie prowadzącej z Urszulina do Włodawy znajduje się sporo interesujących miejsc, które warto odwiedzić m.in. grodzisko w Andrzejowie pochodzące z XIII wieku, Orchówek koło Włodawy, w którym znajduje się sanktuarium maryjne czy miejsce walk pomiędzy armią polską i żołnierzami radzieckimi w 1939 pod Wytycznem. We Włodawie, która jest miejscowością końcową na szlaku warto zawitać do barokowego kościoła, barokowej synagogi, w której obecnie mieści się Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego a także wziąć udział w Festiwalu Trzech Kultur, którego idea jest dialog pomiędzy wyznawcami judaizmu, prawosławia i religii katolickiej.

Ilustracja 63 Poleski Park Narodowy

Źródło: www.wikipedia.org

Szlak Nadbużański¹¹⁸

Szlak rozpoczyna się w miejscowości Kózki w województwie mazowieckim, a kończy się w Hrubieszowie. Jego długość to 329 km. Szlak oznaczony jest kolorem czerwonym. Przebiega przez obszary cenne pod kątem przyrodniczym tzn.

- Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie”
- Park krajobrazowy Podlaski Przełom Bugu
- Sobiborski Park Krajobrazowy
- Strzelecki Park Krajobrazowy
- Chełmski Park Krajobrazowy
- Rezerwat przyrody „Szwajcaria Podlaska”
- Rezerwat przyrody „Czapli Stóg”
- Rezerwat przyrody „Żółwiowe błota”
- Rezerwat przyrody „Małoziemce”

Ilustracja 64 Wnętrze cerkwi św. Onufrego w Jabłecznej

Źródło: www.wikipedia.org

¹¹⁷ http://informacja.wlodawa.pl/szlak_pieszy.php?id=8

¹¹⁸ http://informacja.wlodawa.pl/szlak_pieszy.php?id=1

http://www.lubelskie.pl/img/userfiles/files/PDF/Szlaki_Piesze_Lubelszczyzny2.pdf

Na trasie szlaku znajdują się ważne dla Lubelszczyzny miasta, m.in. Janów Podlaski, Kodeń, Hrubieszów, Terespol i Włodawa. Do najciekawszych miejsc na szlaku, które warto odwiedzić należą:

- Cerkiew i kościół w Kodniu
- Cerkiew unicka w Kostomłotach
- Sanktuarium prawosławne w Jabłecznej z ikoną św. Onufrego
- Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze

Atrakcyjnymi punktami na trasie szlaku są miejscowości Neple i Wola Uhruska, w których wchodząc na wieże widokowe można podziwiać panoramę okolicy. Walory przyrodnicze i kulturowe i przyrodnicze szlaku mają wpływ na jego wysoką popularność.

Szlak Centralny Rostoczański¹¹⁹

Szlak pieszy rozpoczynający się w miejscowości w miejscowości Szastarka w województwie lubelskim a kończący się w Horyńcu Zdroju na Podkarpaciu. Całość trasy wynosi 194 km. Część obejmująca województwo lubelskie kończy się w miejscowości Bełżec i liczy 143 km. Szlak oznaczony jest kolorem niebieskim. Szlak przebiega przez obszar zaliczany do Rostocza Zachodniego i Środkowego.

Na trasie szlaku znajdują się tereny podlegające ochronie przyrody tzn.

- Rostoczański Park Narodowy
- Szczebrzeszyński Park Krajobrazowy
- Krasnobrodzki Park Krajobrazowy

Miłośnicy turystycznych atrakcji kulturowych mogą odwiedzić Zwierzyniec, w którym znajduje się Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny Rostoczańskiego Parku Narodowego i tzw. „kościół na wodzie”. Tę grupę turystów mogą także zainteresować grodziska wczesnośredniowieczne w Szczebrzeszynie i Guciowie oraz muzeum znajdujące się na terenie obozu zagłady w Bełżcu. Szlak przebiega także w pobliżu uzdrowiska w Krasnobrodzie i jest chętnie użytkowany przez kuracjuszy.

Szlak Wyżynny

Szlak Wyżynny podzielony jest na 2 części o łącznej długości około 150 km:

- Część zachodnia (Rozpoczyna się w Kazimierzu Dolnym, a kończy w Lublinie)
- Część wschodnia (Rozpoczyna się w Lublinie na Majdanku a kończy w Chełmie)

Szlak oznaczony jest kolorem czerwonym. Część zachodnia szlaku liczy 61 km.¹²⁰ Przebiega m.in. przez

Ilustracja 65 Rostoczański Park Narodowy – stawy w Topornicy

Źródło: rostoczanskipn.pl (fot. M. Olszowski)

Ilustracja 66 Park Zdrojowy w Nałęczowie

Źródło: www.wikipedia.org

¹¹⁹http://www.lubelskie.pl/img/userfiles/files/PDF/Szlaki_Piesze_Lubelszczyzny2.pdf
¹²⁰<http://www.lubelskietravel.pl/index.php?szlaki=1&id=28>

teren Kazimierskiego Parku Krajobrazowego. Do szczególne cennych miejsc, które można zobaczyć wędrując po szlaku należą:

- Kazimierz Dolny,
- Nałęczów z centralnym punktem, jakim są uzdrowisko na czele z parkiem zdrojowym,
- Grodzisko archeologiczne w Wąwolnicy
- Park miniatur Architektury Drewnianej Trójkąta Kazimierz Dolny-Nałęczów-Puławy.
- Lublin ze swoimi atrakcjami turystycznymi m.in. Państwowe Muzeum na Majdanku, Muzeum Lubelskim, Muzeum Wsi Lubelskiej

Cześć wschodnia szlaku liczy prawie 89 km.¹²¹ Obejmuje m.in. teren należący do Chełmskiego Parku Krajobrazowego słynącego z licznych torfowisk węglanowych. Miłośnicy turystyki kulturowej mogą podziwiać dworki znajdujące się w Kawęczynie i Trawnikach, ruinę zboru kalwińskiego w Piaskach czy też izbę muzealną tradycji garncarskich w Pawłowie. W samym Chełmie warto skorzystać z trasy podziemnej, dzięki której można zapoznać się z Zabytkową Kopalnią Kredy.

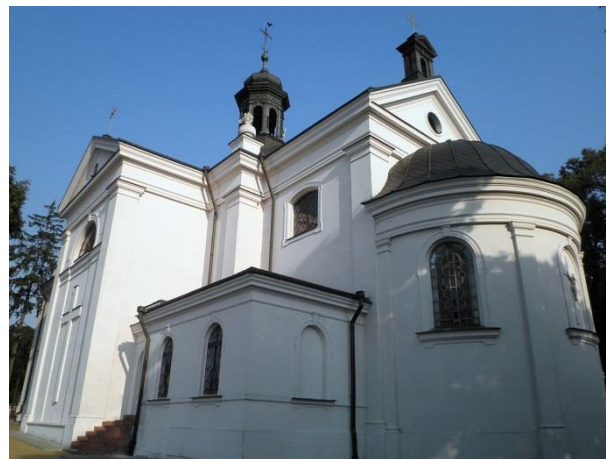
Szlak Nadwiślański¹²²

Rozpoczyna się w Annopolu, a kończy w Dęblinie. Długość trasy to 107 km. Szlak oznaczony jest kolorem niebieskim. Wędrując po szlaku można zapoznać się z wąwozami lessowymi znajdującymi się trasie oraz z Małopolskim Przełomem Wisły. Na trasie szlaku znajdują się ważne miasta m.in. Kazimierz Dolny, i Puławy. Wśród atrakcji, które warto odwiedzić na trasie warto wymienić zespół pałacowo-parkowy Czartoryskich w Puławach, kamienice Przybyłów w Kazimierzu Dolnym, czy kościół w Piotrowinie. Obiektami muzealnymi na trasie, do których warto zajrzeć są Muzeum Przyrodnicze w Kazimierzu Dolnym czy Muzeum PTTK w Puławach.

Droga św. Jakuba¹²³

Droga św. Jakuba to trasa prowadząca do Santiago de Compostella w północnej Hiszpanii gdzie według chrześcijan pochowany został apostoł Jakub Starszy. Jest to jeden z najważniejszych szlaków pielgrzymkowych na świecie. Istnieje wiele opcji trasy prowadzącej do Santiago. Przez Polskę przechodzi kilka odcinków szlaku m.in. odcinek nazywany Drogą Lubelską, który liczy 135 km. Rozpoczyna się w Lublinie przy kościele Ojców Dominikanów, a kończy w Annopolu. Szlak powstał w latach 2011-2012. Docelowo prowadzi z Lublina do Sandomierza gdzie łączy się z Drogą Małopolską. Szlak przebiega przez malowniczy krajobraz Wyżyny Lubelskiej, Małopolskiego Przełomu Wisły i liczne wąwozy

Ilustracja 67 Kościół św. Jakuba w Głusku na Drodze św. Jakuba

Źródło: www.wikipedia.org

¹²⁰<http://www.lubelskietravel.pl/index.php?szlaki=1&id=62>,

http://www.lubelskie.pl/img/userfiles/files/PDF/Szlaki_Piesze_Lubelszczyzny2.pdf

¹²¹<http://www.lubelskietravel.pl/index.php?szlaki=1&id=61>,

http://www.lubelskie.pl/img/userfiles/files/PDF/Szlaki_Piesze_Lubelszczyzny2.pdf

¹²²http://www.lubelskie.pl/img/userfiles/files/PDF/Szlaki_Piesze_Lubelszczyzny2.pdf ,

<http://www.lubelskietravel.pl/index.php?szlaki=1&id=44>

¹²³<http://www.camino.net.pl/lubelska/> , <http://www.lubelskietravel.pl/index.php?szlaki=1&id=72>

lessowe. Dawniej użytkowana głównie przez zakonników z klasztoru dominikanów ze względu na obecność licznych klasztorów dominikańskich w lubelskiej części trasy. W dawnych czasach była to także droga handlowa na Ruś i tzw. „Koleiny Jagiełły” łączące Wilno z Krakowem.

Szlaki rowerowe

Województwo lubelskie dysponuje rozbudowaną siecią szlaków rowerowych. Regionalne szlaki rowerowe mają łączną długość około 1000 km. Turyści mogą także skorzystać ze szlaków lokalnych, których na Lubelszczyźnie jest prawie 40. Dużym ułatwieniem dla fanów jazdy na 2 kółkach są wypożyczalnie rowerów prowadzone przez gminy i gospodarstwa agroturystyczne.¹²⁴

W dokumencie zostaną scharakteryzowane szlaki rowerowe o charakterze regionalnym. Poniżej zostały wymienione najważniejsze szlaki rowerowe, których opis znajduje się w opracowaniu.

- Centralny Szlak Rowerowy Roztocza (Kraśnik-Hrebenne)
- Nadbużański Szlak Rowerowy (Janów Podlaski-Hrubieszów)
- Szlak Lublin – Kazimierz Dolny
- Szlak Lublin-Wola Uhruska
- Szlak Kazimierz Dolny – Kraśnik
- Szlak rowerowy Malowniczy Wschód
- Lubelski odcinek Wschodniego Szlaku Rowerowy Green Velo.

Centralny Szlak Rowerowy Roztocza

Centralny Szlak Rowerowy Roztocza rozpoczyna się w Kraśniku, a kończy się w Hrebenne. Łączna długość szlaku to około 190 km. Szlak oznaczony jest kolorem czerwonym. Dzieli się na 2 odcinki:

- Kraśnik – Zwierzyniec (100,6 km)
- Zwierzyniec – Hrebenne (87 km)

Odcinek Kraśnik – Zwierzyniec¹²⁵ prowadzi przez obszar należący do Roztocza Zachodniego. Cechą charakterystyczną dla krajobrazu jest gęsta sieć wąwozów głębokich na 20 m. Najciekawsze z nich znajdują się w okolicach Szczębrzeszyna i Kawęczynka w miejscu określanym jako tzw. „Piekiełko”. Ta część Centralnego Szlaku Rowerowego Roztocza prowadzi przez następujące obszary ochrony przyrody:

- Kraśnicki Obszar Chronionego Krajobrazu
- Roztoczański Obszar Chronionego Krajobrazu
- Szczębrzeszyński Park Krajobrazowy

Na tym odcinku Centralnego Szlaku Rowerowego Roztocza znajdują się także ciekawe miejsca, które warto odwiedzić. Interesujące obiekty znajdują się na samym początku trasy tzn. w Kraśniku. Znajduje się tam wzgórze zamkowe z pozostałościami budowli wzniesionej przez rodzinę Zamoyskich, kościół gotycki i 2 synagogi pochodzące z XVII i XVIII wieku. W Szczębrzeszynie można odwiedzić kościół unicki pochodzący z XVI wieku, synagogę w której obecnie znajduje się dom kultury, cmentarz żydowski, na którym najstarsze nagrobki pochodzą z XVIII wieku a przede wszystkim Pomnik Chrząszcza ze słynnego wiersza Jana Brzechwy. W Zwierzyncu, dawnej posiadłości należącej do

¹²⁴ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=413>

¹²⁵ <http://www.szlakirowerowe.lubelskie.pl/index.php?pname=112>

Jana Zamoyskiego warto obejrzeć słynny barokowy „kościół na wodzie”, dawne zabudowania gospodarcze tzn. zakłady rzemieślnicze, browar czy gorzelnię. W Zwierzyńcu znajduje się Ośrodek Edukacyjno-Muzealny Roztoczańskiego Parku Narodowego, w którym można oglądać wystawy i filmy odnoszące się do Roztoczańskiego Parku Narodowego.

Ta część szlaku poprowadzona jest drogami asfaltowymi i odznacza się średnim poziomem trudności.

Odcinek Zwierzyniec – Hrebenne¹²⁶ prowadzi przez teren należący do Roztocza Środkowego i Wschodniego. W tej części Roztocza krajobraz zdominowany jest przez wzgórza, spośród których najwyższym jest Krągły Goraj (390 m n.p.m.) i Wapielnia (387 m n.p.m.). Dużą atrakcją przyrodniczą są wodospady zwane szumami, które powstały na rzekach Sopot i Tanew. Szczególnie cennymi obszarami przyrodniczymi znajdującymi się na szlaku są:

- Roztoczański Park Narodowy
- Południoworoztoczański Park Krajobrazowy
- Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej
- Rezerwat przyrody „Czarowe Pole”
- Rezerwat przyrody „Nowiny”

Na tym odcinku szlaku znajdują się atrakcje turystyczne, które z pewnością warto zobaczyć. We wsi Florianka znajduje się hodowla konika polskiego, który jest symbolem Roztoczańskiego Parku Narodowego. W Bełczu znajduje się drewniana cerkiew unicka, Muzeum Miejsce Pamięci odnoszące się do obozu zagłady, który znajdował się tam podczas II wojny światowej czy cmentarze żołnierzy poległych podczas I i II wojny światowej. Warto także zejść pod ziemię i obejrzeć betonowe schrony, które Rosjanie zbudowali w latach 1940-1941 do obrony przed armią niemiecką. W Józefowie godnymi uwagi są kościół neobarokowy z końca XIX wieku, kamieniołomy „Babia Dolina” i Tarnowska Góra” czy budynek ratusza zbudowanego w XVIII wieku.

Ten odcinek szlaku poprowadzono głównie drogami utwardzonymi. Miejscami na trasie występują drogi piaszczyste.

Centralny Szlak Rowerowy Roztocza został doceniony przez specjalistów z branży turystycznej, którzy w 2004 roku nagrodzili szlak certyfikatem POT za Najlepszy Produkt Turystyczny.

Nadbużański Szlak Rowerowy

Nadbużański Szlak Rowerowy rozpoczyna się w Janowie Podlaskim, a kończy w Hrubieszowie. Jego łączna długość to 288 km. Szlak oznaczony został kolorem czerwonym. Podzielono go na 2 odcinki:

- Janów Podlaski – Włodawa (146km)
- Włodawa – Hrubieszów (142 km)

Odcinek Janów Podlaski – Włodawa¹²⁷ przebiega przez Nizinę Podlaską i Poleskie Zachodnie. Atrakcją nie tylko tego odcinka, ale także całego szlaku są krajobrazy doliny rzeki Bug, która jako jedna z nielicznych rzek na kontynencie cechuje się

Ilustracja 68 Park Krajobrazowy Podlaski Przełom Bugu

Źródło: parki.lubelskie.pl/parki_krajobrazowe/podlaski-przelom-bugu.html

¹²⁶ <http://www.szlakirowerowe.lubelskie.pl/index.php?pname=126>

¹²⁷ <http://www.szlakirowerowe.lubelskie.pl/index.php?pname=295>

nieuregulowanym przez człowieka biegiem. Pięknym krajobrazom towarzyszy bogactwo przyrody. Na tym odcinku Nadbużańskiego Szlaku Rowerowego natura podlega ochronie w następujących miejscach:

- Park Krajobrazowy Podlaski Przełom Bugu
- Nadbużański Obszar Chronionego Krajobrazu
- Rezerwat przyrody „Łęg Dębowy”
- Rezerwat przyrody „Szwajcaria Podlaska”
- Rezerwat przyrody „Czapli Stóg”

W tej części trasy oprócz atrakcji przyrodniczych znajdziemy duże bogactwo atrakcji kulturowych. Jedną z nich są fortyfikacje wchodzące w skład twierdzy brzeskiej budowanej przez Rosjan przez około 70 lat – od lat 30 XIX wieku do wybuch I wojny światowej. Warto odwiedzić Pratulin i Kostomłoty gdzie znajdują się sanktuaria unitów podlaskich, Jabłeczną z najstarszym kościołem prawosławnym w Polsce z ikoną św. Onufrego, Kodeń, w którym znajduje się jedno z najważniejszych sanktuariów maryjnych w Polsce. Dużą atrakcją z pewnością będzie także wizyta w stadninie konia arabskiego w Janowie Podlaskim. Odbywające się w stadninie „Dni Konia Arabskiego” przyciągają wielu widzów. W 2015 roku impreza otrzymała wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego.

Ilustracja 69 Konie ze stadniny w Janowie Podlaskim

Źródło: polska.pl/turystyka/przyroda/konie-arabskie-duma-polski/

Na tym odcinku Nadbużańskiego Szlaku Rowerowego występują zarówno drogi utwardzone jak i gruntowe, co może stanowić pewną niedogodność dla turystów przy pokonywaniu trasy podczas opadów deszczu lub przy występowaniu innych niekorzystnych warunków atmosferycznych.

Odcinek Włodawa – Hrubieszów¹²⁸ przebiega przez Polesie Zachodnie, Polesie Wołyńskie i Wyżynę Wołyńską. Odcinek Włodawa – Hrubieszów podobnie jak całość trasy prowadzi wzdłuż rzeki Bug, która stanowi naturalną granicę polsko-ukraińską. Szczególnymi cennymi elementami są tutaj krajobraz i przyroda. Pokonując ten fragment Nadbużańskiego Szlaku Rowerowego można odwiedzić następujące obszary ochrony przyrody:

- Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie”
- Sobiborski Park Krajobrazowy
- Chełmski Park Krajobrazowy
- Strzelecki Park Krajobrazowy
- Grabowiecko-Strzelecki Obszar Chronionego Krajobrazu

Cechą charakterystyczną dla tego odcinka szlaku jest fakt, że zlokalizowany jest na obszarze przenikania się kultur i narodowości. W konsekwencji sporo jest tam prawosławnych i katolickich kościołów i cmentarzy. Ważnym punktem w tej części szlaku jest dawny obóz

Ilustracja 70 Chełmski Park Krajobrazowy

Źródło: parki.lubelskie.pl/parki_krajobrazowe/chelmski

¹²⁸ <http://www.szlakirowerowe.lubelskie.pl/index.php?pname=324>

zagłady w Sobiborze. Znajduje się tam muzeum upamiętniające ofiary hitlerowskiej zbrodni. Miłośnicy turystyki przemysłowej powinni zobaczyć Linie Hutniczą- Szerokotorową, którą Polska w latach 70. ubiegłego wieku transportowała do ZSRR różne surowce m.in. siarkę i żelazo. Linia kolejowa prowadziła od Hrubieszowa do Sławkowa na Górnym Śląsku. W miejscowości Gródek warto natomiast obejrzeć gród archeologiczny pochodzący z VIII wieku należący do plemienia Wołynian.

Podobnie jak w przypadku wcześniej opisanego fragmentu Nadbużańskiego Szlaku Rowerowego również odcinek Włodawa-Hrubieszów cechuje się występowaniem dróg utwardzonych jak i gruntowych, co może ograniczać użytkowanie trasy w momencie wystąpienia niekorzystnych warunków atmosferycznych.

Szlak Lublin – Kazimierz Dolny¹²⁹

Szlak o długości 61 km, oznaczony kolorem czerwonym. Rozpoczyna się przy Muzeum Wsi Lubelskiej. Przebiega przez Płaskowyż Nałęczowski. Cechuje się różnorodnością krajobrazu, w którym podziwiać można wąwozy, wierzchowiny oraz doliny rzeczne. Część szlaku znajduje się na obszarze należącym do Kazimierskiego Parku Krajobrazowego.

Oprócz wizyty w Muzeum Wsi Lubelskiej i w Kazimierzu Dolnym z pewnością warto zawitać do miejscowości znajdujących się na trasie szlaku. W Wąwolnicy można odwiedzić sanktuarium Matki Boskiej Kębelskiej, a w Rąbławie zobaczyć park miniatur trójkąta architektury drewnianej Kazimierz Dolny- Nałęczów- Puławy. W tej samej miejscowości miłośnicy narciarstwa mogą skorzystać ze stoku narciarskiego o długości 250 m. Nie można zapominać także o Nałęczowie, który jest obowiązkowym punktem programu podczas wizyty na Lubelszczyźnie. Przy uzdrowisku, w którym leczone są choroby układu krążenia znajduje się piękny park zdrojowy. Z pewnością warto także zawitać do pijalni wód mineralnych „Palmiarnia” czy do Muzeum Bolesława Prusa, które znajduje się w pałacu Małachowskich.

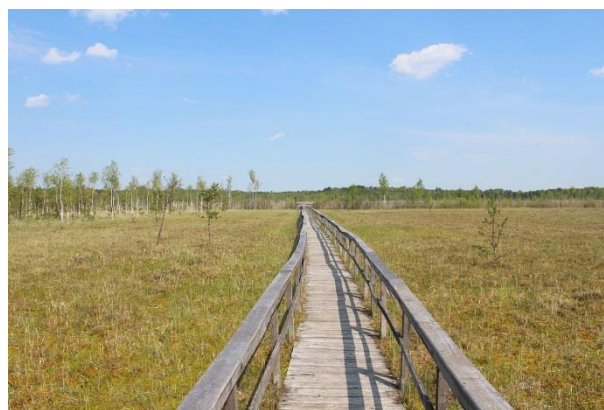
Szlak rowerowy Lublin – Kazimierz Dolny cechuje się średnim stopniem trudności. Poprowadzono go po drogach asfaltowych i betonowych, a także na niewielkich odcinkach po drogach leśnych lub polnych.

Szlak Lublin – Wola Uhruska¹³⁰

Szlak rozpoczyna się w Lublinie na skrzyżowaniu ulicy Wrzosowej i Szarotkowej. Jego długość to 110 km. Szlak został oznaczony kolorem czerwonym. Przemierzając przez tę część Lubelszczyzny turysta może poznać krajobraz Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, w którym oprócz jezior występują także liczne bagna i torfowiska. Początkowo trasa przebiega przez Wyżynę Lubelską, a kończy się na pograniczu Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego i Pagórów Chełmskich. Teren znajdujący się na szlaku odznacza się bogactwem świata roślinnego i zwierzęcego. Na trasie szlaku znajdują się następujące obszary ochrony przyrody:

- Poleski Park Narodowy

Ilustracja 71 Poleski Park Narodowy

Źródło: www.wikipedia.org

¹²⁹ <http://www.szlakirowerowe.lubelskie.pl/index.php?pname=272>

¹³⁰ <http://www.szlakirowerowe.lubelskie.pl/index.php?pname=214>

- Poleski Park Krajobrazowy
- Nadwieprzański Park Krajobrazowy
- Park Krajobrazowy Pojezierze Łęczyńskie
- Sobiborski Park Krajobrazowy
- Obszar Chronionego Krajobrazu „Dolina Ciemieni”
- Poleski Obszar Chronionego Krajobrazu

Na trasie szlaku znajdują się 2 wieże widokowe: na Bagnie Bubnów i w Woli Uhruskiej. Ponadto warto obejrzeć ruiny zamków w Jakubowicach Murowanych i Zawieprzycach czy kopalnię węgla kamiennego Bogdanka.

Trasa prowadzi przez tereny równinne, w większości pokryte nawierzchnią asfaltową, co sprawia, że nie powinna sprawić trudności nawet początkującym uczestnikom wypraw rowerowych.

Szlak Kazimierz Dolny – Kraśnik¹³¹

Szlak rowerowy Kazimierz Dolny – Kraśnik rozpoczyna się w Kazimierzu Dolnym przy ulicy Nadrzecznej. Został oznaczony kolorem czerwonym, a jego długość to 106 km. Trasa rowerowa prowadzi przez zachodnią część województwa lubelskiego. Jadąc rowerem po wytyczonym szlaku turysta przemierza m.in. Płaskowyż Nałęczowski, Równinę Bełżycką i Kotlinę Chodelską. Szlak przebiega przez następujące obszary ochrony przyrody:

- Kazimierski Park Krajobrazowy
- Wrzelowiecki Park Krajobrazowy
- Kraśnicki Obszar Chronionego Krajobrazu
- Rezerwat przyrody „Krowia Wyspa”
- Rezerwat przyrody „Skarpa Dobrska”

Innymi atrakcjami, które warto odwiedzić są zalew w Kluczkowicach, pałac Potockich i kościół bernardynów w Józefowie czy też obiekty znajdujące się w Kazimierzu Dolnym m.in. zamek, kamienice Przybyłów czy Muzeum Sztuki Złotniczej. Trasa z Kazimierza Dolnego do Kraśnika prowadzi w dużej mierze przez po asfaltowych drogach. Odznacza się średnim stopniem trudności.

Szlak rowerowy Malowniczy Wschód¹³²

Szlak znajduje się we wschodniej części województwa lubelskiego niedaleko Chełma. Trasa przebiega przez obszar 4 gmin:

- Leśniowice
- Wojsławice
- Żmudź
- Dorohusk

Trasa główna liczy prawie 100 km, a z trasami pobocznymi cały szlak ma prawie 200 km długości.

Ilustracja 72 Torfowisko na Bagnie Serebryskim

Źródło: www.wikipedia.org

¹³¹ <http://www.szlakirowerowe.lubelskie.pl/index.php?pname=361>

¹³² http://www.turystyka-pl-ua.eu/Trasa_Malowniczy_Wschod_rowerem_po_Gmnach_Lesniowice_Wojslawice_Zmudz_i_Dorohusk,p33.html, <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=182>

Przemierzając szlak turyści mogą podziwiać krajobrazy i bogactwo przyrodnicze tych obszarów. Rzeką Bug, Działy Grabowieckie, Rezerwat Bagno Serebryskie ze zbiornikami wodnymi, które się tam znajdują oraz bogactwem świata roślin i zwierząt. Czynnikiem zachęcającym do skorzystania z trasy jest jej różnorodność. Oprócz płaskich odcinków rowerzyści mogą wspinać się pagórki i wzniesienia i pokonywać kręte ścieżki. Dużym ułatwieniem z pewnością jest aplikacja mobilna „Malowniczy Wschód”, którą można pobrać na telefon komórkowy i wykorzystywać przy penetrowaniu szlaku.

Szlak powstał w wyniku pozyskania środków finansowych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007 – 2013. Trasa stanowi część większego projektu „Turystyka międzynarodowa impulsem rozwoju gospodarczego”, którego celem jest przyciągnięcie inwestorów na obszar gmin: Leśniowice, Wojsławice, Żmudź, Dorohusk.¹³³

Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo

Lubelszczyzna to nie tylko bogactwo tras rowerowych o znaczeniu regionalnym lub lokalnym. Rola województwa lubelskiego w turystyce rowerowej rośnie ze względu na obecność regionu na Wschodnim Szlaku Rowerowym Green Velo. Green Velo to najdłuższy szlak rowerowy w Polsce o długości około 2000 km. Przebiega przez 5 województw znajdujących się we wschodniej Polsce:

- województwo warmińsko-mazurskie
- województwo podlaskie
- województwo lubelskie
- województwo podkarpackie
- województwo świętokrzyskie

Ilustracja 73 Logo Green Velo

Źródło: www.greenvelo.pl

W województwie lubelskim trasa Green Velo liczy prawie 414 km. Szlak przebiega w większości po asfaltowych drogach, nowych lub przebudowanych drogach oraz odnowionych drogach gruntowych. Na trasie szlaku znajdują się Miejsca Obsługi Rowerzystów gdzie turyści mogą odpocząć korzystając z wiat, ławek, stojaków na rowery oraz poszerzyć swoją wiedzę korzystając z tablic informacyjnych. Na szlaku oraz w okalającym go 20-kilometrowym korytarzu znajdują się Miejsca Przyjazne Rowerzystom, czyli obiekty noclegowe, gastronomiczne i inne przystosowane do obsługi turystów rowerowych. Jednym z takich miejsc jest m.in. uzdrowisko w Krasnobrodzie. Obszar, przez który przechodzi Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo podzielono na 12 „kRAIN rowerowych”. W województwie lubelskim ulokowane są 3 „krainy”:

- Dolina Bugu
- Polesie
- Rostocze

Przemierzając szlak w województwie lubelskim można odwiedzić m.in. Chełm i Włodawę, sanktuaria – unickie w Kostomłotach, katolickie w Kodniu i prawosławne w Jabłecznej (Monaster św. Onufrego).

Ilustracja 74 Szlak Green Velo na Rostoczu

Źródło: www.greenvelo.pl/portal/pl/rostocze

¹³³

http://www.ziemiachelmska.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=701:rozwijamy-si-turystycznie&catid=6:aktualnoci&Itemid=62

Oprócz szlaków rowerowych w województwie odbywają się również imprezy dla cyklistów. Najpopularniejszą z nich jest Święto Roweru odbywające się od 22 lat w Lubartowie. Co roku w pierwszą niedzielę lipca rowerzyści przemierzają specjalnie przygotowane trasy po okolicy o różnej długości. W 2015 roku wzięło w nim udział ponad 14 tysięcy osób, które w sumie przejechały 449 tysięcy kilometrów.

Szlaki kajakowe

Obfitość, a przede wszystkim długość rzek w województwie lubelskim sprawiają, że region jest obiektem zainteresowania turystów wodnych. W tej części dokumentu zostaną przedstawione miejsca na Lubelszczyźnie, które z pewnością zainteresują sympatyków tej formy turystyki. Opis należy rozpocząć od krótkiej charakterystyki szlaków wodnych. W opisie uwzględniono niektóre z nich:

- Szlak kajakowy Bug – Krzna
- Szlak kajakowy pradoliną Wieprza
- Projekt „Kajakiem po Bystrzycy i Wieprzu”
- Szlak rzeki Tyśmienicy

Szlak kajakowy Bug – Krzna¹³⁴

Szlak kajakowy o długości 150 km położony w całości w powiecie bialskim. Wytyczono go w oparciu o najistotniejsze walory i atrakcje przyrodnicze i kulturowe tego obszaru. Powstał z inicjatywy Białkopodlaskiej Lokalnej Grupy Działania. Szlak może być wykorzystywany do organizacji spływów krótko lub długoterminowych. Szlak został oznaczony za pomocą tablic oraz posiada pozostałą infrastrukturę niezbędną do przyjmowania turystów (zejścia i wyjścia umożliwiające wodowanie sprzętu, parkingi w pobliżu tych miejsc, baza noclegowa umiejscowioną wzdłuż trasy szlaku). Spływy organizowane są w okresie od maja do października.

Przy pobytach weekendowych poleca się jednodniowy spływ Bugiem na trasie: Sławatycze- Jabłeczna – Kodeń. Na trasie tego spływu znajdują się ciekawe atrakcje kulturowe, które warto odwiedzić. Należy zawitać do sanktuarium maryjnego w Kodniu, cerkwi unickiej w Kostomłotach czy kościoła prawosławnego w Jabłecznej.

Alternatywą dla wspomnianej wcześniej opcji jest spływ Bugiem na trasie Kuzawka-Pratulino-Gnojno. Płynąc tą drogą można odwiedzić park krajobrazowy „Podlaski Przełom Bugu” oraz rezerwat przyrody „Szwajcaria Podlaska”. Ponadto warto także odwiedzić wymienione wyżej Kostomłoty oraz przybyć do gminy Konstantynów, gdzie w ramach projektu „Bug rajem dla turysty” powstały miejsca postojowe dla kajakarzy.

Ilustracja 75 Spływ kajakowy na Bugu

Źródło: <http://www.kajakibug.pl/galeria.html>

Podczas wyprawy rzeką Krzną warto wybrać się na dwudniowy spływ na trasie Biała Podlaska – Malowa Góra – Neple. Podczas poznawania tego odcinka szlaku istnieje możliwość uczestnictwa

¹³⁴<http://kajaki.nadbugiem.pl/szlak-kajakowy-bug-krzna/> , <http://www.visiteast.eu/pl/stowarzyszenie/trasy-i-zasady/more,73157017>

w warsztatach ginących zawodów w pobliżu Białej Podlaskiej oraz w zajęciach artystycznych Galerii Wiejskiej Husinka. Nauczyć można się m.in. trudnej sztuki tkactwa i koronkarstwa.

W 2011 roku szlak został doceniony przez turystów. W głosowaniu internautów szlak kajakowy Bug – Krzna otrzymał Certyfikat POT za Najlepszy Produkt Turystyczny.

Szlak kajakowy pradoliną Wieprza¹³⁵

Szlak prowadzi od miejscowości Rokitno koło Lubartowa do Borowej w okolicach Dębina. Trasa liczy prawie 130 km. Szlak powstał z inicjatywy 4 Lokalnych Grup Działania: „Zielony Pierścień”, „Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem”, „Lepsza Przyszłość Ziemi Ryckiej”, „Małe Mazowsze”. Na jego pokonanie potrzeba minimum kilku dni. Miejsca służące do wodowania kajaków i odpoczynku znajdują się m.in. w miejscowościach Niebrzegów, Skoki i Borowa w gminie Puławy. Szlak został oznaczony za pomocą specjalnych tablic. Na trasie szlaku znajdują się m.in. Obszar Chronionego Krajobrazu „Pradolina Wieprza” oraz obszary objęte obszarem ochronnym Natura 2000. Atrakcjami, które warto odwiedzić na szlaku są m.in. drewniany kościół Najświętszej Maryi Panny w Baranowie, synagoga i kirkut w Baranowie oraz zespół dworsko-parkowy należący niegdyś do rodziny Kossaków.

W 2014 roku Szlak kajakowy pradoliną Wieprza otrzymał wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego.

Projekt „Kajakiem po Bystrzycy i Wieprzu”¹³⁶

Inicjatywa będąca efektem współpracy powiatu lubelskiego, lubartowskiego i ryckiego oraz gminy Strzyżewice i miasta Lublin. Na odcinku 180 km prowadzącym z okolic Bychawy do Dębina wytyczono i oznaczono szlak wodny na rzekach Bystrzycy i Wieprzu. Powstała strona internetowa projektu, na której znajduje się mapa szlaku, nazwy i adresy firm wypożyczających sprzęt kajakowy oraz audio przewodniki, za pomocą których można poznać najciekawsze miejsca na szlaku. W 3 miejscach zamontowano kamery internetowe, a w miejscowościach Strzyżewice, Pszczela Wola, Piotrowice i Prawiedniki powstały przystanki kajakowe pozwalające na rozpoczęcie lub zakończenie spływu. Przedsięwzięcie zostało zrealizowane ze środków finansowych pozyskanych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007-2013.

Ilustracja 76 Pradolina Wieprza

Źródło: http://turystyka.powiatlubartowski.pl/pradolina-wieprza_16,18.html

Tyśmienica¹³⁷

Rzeka, która cieszy się sporą popularnością wśród miłośników spływów kajakowych. Ma długość 76 km i jest prawym dopływem Wieprza. Źródło ma na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim a do

¹³⁵ <http://www.gminapulawy.pl/wodne-atrakcje/item/377-szlak-kajakowy-pradolin%C4%85-wieprza.html>,
<http://www.zielonypierscien.pl/userfiles/przewodnik%20kajakowy.pdf>

¹³⁶ <http://www.kajakiem.lublin.pl/index.php?menu=strona-glowna>, „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL.” Lublin/Warszawa 2014

¹³⁷ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=184&p=1>

Wieprza wpływa w miejscowości Kock. Przeływa przez wieś Tyśmienica, Niewęgłosz oraz przez gminę Czemierniki. Rzeka ma prosty przebieg, a jej dolina została wstępnie przydzielona do obszaru Natura 2000.

Turystyka wodna (żeglarstwo, nurkowanie)

Oprócz turystyki kajakarskiej w województwie lubelskim z powodzeniem rozwijają się również inne formy turystyki wodnej, w szczególności żeglarstwo i nurkowanie. W regionie działa 20 klubów żeglarskich, zrzeszonych w Lubelskim Okręgowym Związku Żeglarskim. Wskazano je w poniższej tabeli. Część z wymienionych klubów posiada własne bazy oraz jednostki pływające, które służą do rejsów szkoleniowych lub turystycznych. Najwięcej klubów działa w samym Lublinie i ma swoje ośrodki nad Zalewem Zemborzyckim. Część klubów swoje jednostki wykorzystuje na wodach Jeziora Białego lub Jeziora Piaseczno, a część pływa jedynie na Mazurach.

Tabela 19 Kluby żeglarskie w województwie lubelskim

Lp.	Miejscowość	Klub żeglarski
1.	Lublin	Yacht Klub Polski Lublin
2.	Lublin	Yacht Club Akademicki
3.	Lublin	Sekcja Żeglarska „Antares” Uniwersytet Przyrodniczy
4.	Lublin	Yacht Club UMCS
5.	Lublin	Klub Żeglarski „Motor”
6.	Lublin	Yacht Club Politechniki Lubelskiej
7.	Lublin	UKS „Żegluj”
8.	Lublin	Rodzinny Klub Sportów Wodnych
9.	Lublin	UKS „Omega”
10.	Lublin	Lubelskie Centrum Sp. Wodnych „Neptun”
11.	Janów Lubelski	KŻ „Zefir”
12.	Świdnik	Klub Żeglarski Świdnik
13.	Kraśnik	Klub Żeglarski „Zjawa”
14.	Puławy	Jacht Klub „Azoty”
15.	Góra Puławska	Ludowy Klub Sportowy „Żeglarz” Puławy
16.	Chełm	Stowarzyszenie Klub Żeglarski Chełm
17.	Biała Podlaska	UKS „Catholicum”
18.	Bychawa	UKS „Optymist”
19.	Miedzyrzec Podlaski	Stowarzyszenie Rozwoju Żeglarstwa „Stanica”
20.	Włodawa	Stowarzyszenie Klub Żeglarski „Wega”

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.lozz.lublin.pl>.

Oprócz żeglarstwa na jeziorach w województwie lubelskim rozwija się również nurkowanie. W szczególności należy tu podkreślić Jezioro Piaseczno w powiecie łęczyńskim, gdzie działają 3 bazy nurkowe oraz Jezioro Białe w powiecie włodawskim, gdzie znajdują bazy 2 firm.

- Jezioro Piaseczno:
 - Szkoła nurkowa Resort Piaseczno,
 - Octopus – Klub Nurkowy Stowarzyszenia Rafowego,
 - Szkoła nurkowa Dive Service
- Jezioro Białe:
 - Hydrozagadka,
 - Extreme Divers Lublin,

Ponadto nad Jeziorem Białym działają dwie szkoły i wypożyczalnie windsurfingu:

- Białe Surf,
- Andi Surf.

Ciekawą formą rozrywki na wodzie, coraz popularniejszą w Polsce i na świecie, są nurt wodne i wakeboard. Dzięki istniejącemu nad Zalewem Zemborzyckim wyciągowi do nart wodnych Reland, turyści odwiedzający stolicę województwa lubelskiego mogą również skorzystać z tej formy aktywnej rekreacji.

Turystyka konna

Województwo lubelskie wyróżnia się tym, że na jego terenie zlokalizowane są stadnina koni w Janowie Podlaskim oraz Stado Ogierów w Białce. Te dwa obiekty są podstawą hodowli koni czystej krwi arabskiej, która prowadzona jest w Polsce od XIX wieku. Obecnie stanowią ona atrakcyjną ofertę zarówno dla potencjalnych nabywców z całego świata jak również, dla turystów chcących tylko obejrzeć konie niezwyklej urody. Ogromna popularność Stadniny koni w Janowie Podlaskim jest podstawą rozwoju turystyki konnej w tym miejscu jak również stwarza możliwości rozwoju innych form turystyki w tym miejscu.

Stadnina koni w Janowie Podlaskim^[1]

Jest to najstarsza państwowa stadnina koni w Polsce. Powstała w 1817 roku i znajduje się w miejscowości Wygoda pod Janowem Podlaskim. Stadnina słynie z hodowli koni arabskich, ale w jej stajniach spotkać można także konie anglo-arabskie. Cennymi budynkami w stadninie są 2 stajnie powstałe w pierwszej połowie XIX wieku – Zegarowa i Cugowa, do których później dobudowano kolejne obiekty. Konie pochodzące ze stadniny sprzedawane są na aukcjach, uczestniczą w wyścigach i pokazach. Odbывające się co roku w stadninie w Janowie Podlaskim „Dni Konia Arabskiego” cieszą się dużą popularnością. Obiekt jest przygotowany do obsługi turystów. Stadninę można zwiedzać wraz z przewodnikiem, przejechać się bryczką lub wozem bądź spróbować jazdy konno przy asyście instruktora. Aukcja Pride of Poland jest wydarzeniem, które przyciąga miłośników konia arabskiego z całego świata. Czołowymi nabywcami janowskich koni są Amerykanie. Ceny osiągane za janowskie klacze osiągają 1 400 000 Euro, a obroty aukcji przekraczają 4,5 mln Euro. W Janowie podczas corocznej aukcji sprzedawane są również araby hodowane w innych stadninach koni położonych w innych województwach. W Janowie hodowanych jest prawie 300 koni arabskich w tym 100 matek.

^[1] <http://www.janow.arabians.pl/> , „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”

Stado Ogierów Białka

Obiekt państwowy, położony w okolicy Krasnegostawu. Zbudowany w 1930 roku w inicjatywy rządu II Rzeczypospolitej. Od 1930 roku zakład specjalizował się w hodowli ogierów i koni małopolskich. W 1981 roku otwarto tu Stadninę Koni Czystej Krwi Arabskiej. W chwili obecnej w Białce utrzymywanych jest około 140 koni arabskich. W Stadninie organizowany jest co roku Wiosenny Młodzieżowy Pokaz Koni Arabskich Czystej Krwi. To impreza prezentująca najlepsze roczne, dwu i trzyletnie konie arabskie w kraju. Podstawowym zadaniem i ofertą Stada jest utrzymywanie wysokiej klasy ogierów arabskich jako reproduktorów.

Ilustracja 77 Stado w Białce, Stajnia Zegarowa w stadninie koni w Janowie Podlaskim

Źródło: <http://www.bialka.arabians.pl>, <http://www.janow.arabians.pl/pl/oferta/zwiedzanie.php>.

W poniższym zestawieniu przedstawiono spis stajni, gospodarstw agroturystycznych, pensjonatów i hoteli, które w swojej ofercie posiadają jazdę konną lub naukę jazdy konnej lub przejażdżki bryczką. Tworzą spis kierowano się istnieniem oferty lokalu w Internecie. Każdorazowo sprawdzono dostępność opisywanych usług. Pomocnym źródłem w przygotowaniu indeksu obiektów posiadających ofertę turystyki konnej był Informator Turystyczny Województwa Lubelskiego. Na terenie województwa funkcjonują obiekty turystyczne oferujące elementy turystyki konnej takie jak:

Tabela 20. Obiekty oferujące atrakcje związane z turystyką konną w Lubelskim

LP	Nazwa obiektu	Miejscowość / Powiat
1.	Dworek Łukowiska	Bubel Łukowiska / Bialski
2.	Stajnia Rudka	Czosnówka / Bialski
3.	Dwór Droblin	Droblin / Bialski
4.	Kajetanka – Maciej Falkiewicz	Janów Podlaski / Bialski
5.	Jazdy konne i przejażdżki bryczką – Marek Sawczuk	Konstantynów / Bialski
6.	Jazdy konne i przejażdżki bryczką - Marian Gryglas	Komarno / Bialski
7.	Klub jeździecki Eugeniusz Kupryś	Kostomłoty II / Bialski
8.	Stajnia Rzeczyca	Rzeczyca / Bialski
9.	Ośrodek Sportu i Rekreacji "Wiosenny Wiatr"	Woskrzenice Małe / Bialski
10.	Gospodarstwo Agroturystyczne „Marka”	Dyle / Biłgorajski
11.	Ośrodek Jeździecki Bachus	Sawin / Chełmski
12.	Stajnia Tesa	Kamień / Chełmski

LP	Nazwa obiektu	Miejscowość / Powiat
13.	Ośrodek Rekreacyjno-Sportowy Pod Wiatrakiem	Natalin / Chełmski
14.	Stajnia w sadzie	Staw / Bialski
15.	Gospodarstwo Agroturystyczne "Na Kresowym Szlaku"	Hrubieszów / Hrubieszowski
16.	Ośrodek Jeździecki Karino	Janów Lubelskim / Janowski
17.	Dwór Sanna	Wierchowiska Drugie / Janowski
18.	Ostoja Konika Biłgorajskiego	Szklarnia / Janowski
19.	Stajnia Pasja	Kolonia Niemienice / Krasnostawski
20.	Stajnia Adrenalina	Siennica Nadolna / Krasnostawski
21.	Stajnia Rola	Bystrzyca / Kraśnicki
22.	Stajnia FaMaGusta	Ostrów Kolonia / Kraśnicki
23.	Stajnia Amazonka	Firlej / Lubartowski
24.	Stajnia Enklawa	Grabowy Las / Lubartowski
25.	Stajnia Stanka	Lisów / Lubartowski
26.	Ranczo Arka	Serniki / Lubartowski
27.	Stajnia Atut	Dominów / Lubelski
28.	Stajnia Dębina	Kolonia Wola Studzińska / Lubelski
29.	Stajnia Arizona – gospodarstwo rolno - hodowlane	Jakubowice Konińskie / Lubelski
30.	Klub Jeździecki „Kapriola – Choina”	Lublin / Lubelski
31.	Stajnia Drwal	Lublin / Lubelski
32.	Stajnia Gros	Lublin / Lubelski
33.	Lubelski Klub Jeździecki	Lublin / Lubelski
34.	Dom Nasutów	Niemce / Lubelski
35.	Stadnina u Darka	Piotrawin / Lubelski
36.	Klub Jeździecki Arvena	Piotrówek / Lubelski
37.	Sekcja Jeździecka Fidelius	Pólko / Lubelski
38.	Stajnia MagRad	Stoczek / Lubelski
39.	Stadnina Koni Hacjenda	Krasne / Lubelski
40.	Ośrodek Jeździecki Marysieńka	Spiczyn / Lubelski
41.	Gospodarstwo Agroturystyczne Cyganówka	Wólka Cycowska / Lubelski
42.	Stadnina Koni Arabskich	Rogale / Łukowski
43.	Stadnina Turze Rogi	Turze / Łukowski
44.	Sekcja Jeździecka Poniatowa	Kraczewice Rządowe / Opolski

LP	Nazwa obiektu	Miejscowość / Powiat
45.	Gospodarstwo Agroturystyczne Anna Diechciarz	Górna Owczarnia / Opolski
46.	Gospodarstwo Agroturystyczne Koniczynka	Chodel / Opolski
47.	Stajnia Makoszka	Makoszka / Parczewski
48.	Ośrodek Hipoterapii	Kębło / Puławski
49.	Stajnia Bajka	Leokadiów / Puławski
50.	Biały Domek – sekcja sportowo - jeździecka	Łąki / Puławski
51.	Końskie Ranczo	Oblasy / Puławski
52.	Jędrzejówka	Rzeczycza / Puławski
53.	Ośrodek Turystyki Zagrodowa Osada	Uściąż / Puławski
54.	Dwór w Wylągach	Wylągi / Puławski
55.	Kuc-landa	Białka / Radzyński
56.	Stajnia Borysiuk	Główne / Radzyński
57.	Stajnia Paskudy	Paskudy / Radzyński
58.	Stajnia Brzozowa	Sobieszyn / Rycki
59.	Gospodarstwo Rolne Kasztanka	Swaty / Rycki
60.	Stadnina Koni Bonanza	Kalinówka / Świdnicki
61.	Ośrodek Jeździecki Dakar	Mełgiew / Świdnicki
62.	Stajnia Kenter	Świdnik / Świdnicki
63.	Stadnina Pod Lasem	Dąbrowa Tomaszowska / Tomaszowski
64.	Ranczo Homola	Kaplonosy / Włodawski
65.	Stajnia GERONIMO	Majdan Stuleński / Włodawski
66.	Szkółka Jeździecka CWAŁ	Okuninka / Włodawski
67.	Stajnia Poker	Włodawa / Włodawski
68.	Kraina Kuhailana	Horyszków Kolonia / Zamojski
69.	Zamojskie Ranczo Debry	Lipina Nowa / Zamojski
70.	Ośrodek Hipiczo-Rekreacyjny Bretania	Nowa Wieś / Zamojski
71.	Konik Polski Zenon Kozin	Zamość / Zamojski
72.	Wypoczynek w siodle U Krakowiaka	Nielisz / Zamojski
73.	Stadnina Konic Małopolskich Tarka	Wólka Wieprzecka / Zamojski
74.	Stajnia Rozalia	Wólka Wieprzecka / Zamojski
75.	Stadnina Koni Huculskich Lasso	Zawalów / Zamojski
76.	Ośrodek Hodowli Zachowawczej Konika Polskiego	Florianka / Zamojski

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Informator Turystyczny Województwa Lubelskiego”.

Szlaki konne:

- Poleski Szlak Konny 280 km – powiat włodawski
- Szlak konny Cwał 42,6 km – powiat janowski
- Ułański Szlak Konny 34 km – powiaty krasnostawski i zamojski
- Jeździecki szlak historyczno-przyrodniczy Radzyńskiej Krainy Serdeczności 100 km – powiat radzyński
- Roztoczański Szlak Konny 25 km – powiat zamojski
- Szlak konny Stępa 41,8 km – powiat zamojski

Inne formy aktywności (wędkarstwo, łowiectwo, lotnictwo)

W ramach tego podrozdziału opisane zostały inne formy aktywności, które mogą stanowić dodatkowe źródło ruchu turystycznego na Lubelszczyźnie. W szczególności są to:

- wędkarstwo
- łowiectwo
- lotnictwo sportowe i rekreacyjne

Wędkarstwo

Popularniejsze z roku na rok sportowe i rekreacyjne łowienie ryb na wędkę jest swoistym połączeniem turystyki przyrodniczej z turystyką kwalifikowaną. Wielogodzinne pobyty na łonie przyrody w celu schwytania jak najokazalszej ryby, wymagają bowiem odpowiedniego przygotowania sprzętowego i nabycia specjalistycznej wiedzy. Oprócz znajomości gatunków ryb i ich zwyczajów, wędkarz musi posiadać również umiejętności stosowania właściwych technik wędkarskich takich jak wędkowanie muchowe, spławikowo-gruntowe czy spinning.

Zgodnie z polskim prawem do wędkowania na wodach śródlądowych niezbędna jest także karta wędkarska wydawana przez Polski Związek Wędkarski po zdaniu przez kandydata odpowiedniego egzaminu. Okręgowe Związki Wędkarskie podzielone na Koła sprawują również nadzór nad łowiskami, stąd są najlepszym źródłem informacji na temat miejsc przeznaczonych do wędkowania.

Na terenie województwa lubelskiego działa 6 okręgów PZW, które dbają o zagospodarowanie i ochronę wód stojących i płynących. Są to Okręg PZW w: Lublinie, Zamościu, Chełmie, Białej Podlaskiej, Siedlcach i Tarnobrzegu. Na stronach internetowych tych okręgów znaleźć można pełne listy obwodów wędkarskich wraz z wymaganymi zezwoleniami oraz aktualnymi informacjami o obostrzeniach w połowie.¹³⁸

Każdy z tych okręgów zarządza kilkudziesięcioma obwodami wędkarskimi na wodach stojących i rzekach – zarówno nizinnych jak i górskich. Wędkujący turysta znajdzie w regionie szeroki wybór miejsc do uprawiania swojej pasji. W poniższej tabeli, w podziale na powiaty, wskazano najpopularniejsze łowiska w województwie lubelskim.

¹³⁸ <http://www.pzw.org.pl>

Tabela 21 Wybrane łowiska w województwie lubelskim

Lp.	Powiat	Łowiska
1.	Biłgorajski	Łowisko Chmielek, Stanica Józefów, Staw Sigła (Górecko Kościelne)
2.	Chełmski	Żółtańce Duży, Żółtańce Mały, Wytyczno, Stańków, Husynne, Zahajki, Parypse, Tuligłowy, Sawin, Dubienka
3.	Janowski	Zalew Janowski
4.	Kraśnicki	Zalew Kraśnicki, Stróża – Stawy
5.	Lubartowski	Gospodarstwo Rybackie Jedlanka (Jedlanka Stara), Łowisko Kierzkówka, Jezioro Krasne – Gospodarstwo Rolno-Rybackie, Jezioro Łukcze – Gospodarstwo Rolno-Rybackie
6.	Lubelski	Stary Staw (Jakubowice Konińskie), Łowisko Krężniczanka (Krężnica Jara k. Lublina), Łowisko Wzory (Nasutów), Cicha Woda (Niedzwica Duża), Łowisko Wędkarskie Prawiedniki (Lublin)
7.	Łęczyński	Jezioro Rogoźno – Ośrodek Sportów Wędkarskich oraz Ośrodek Wypoczynkowy Raczek, Jezioro Piaseczno – Resort Piaseczno (Rozplucie)
8.	Opolski	Dolina Dziewięciu Stawów (Poniatowa), Gospodarstwo Rybackie „Pstrąg Pustelnia” (Trzebieszka)
9.	Parczewski	Jezioro Zagłębcze (Lejno), Jezioro Białe Sosnowickie (Libiszów), Staw Głęboki (Pieszowola), Jezioro Czarne Sosnowickie (Sosnowica), Jezioro Skomielno (Stary Orzechów), Jezioro Zienkowskie (Zienki)
10.	Puławski	Cichy Zakątek (Janowiec), Łowisko Specjalne „Złota Rybka” (Karmanowice)
11.	Rycki	Łowisko Eldorado (Huta Zadybska)
12.	Świdnicki	Łowisko Krzesimów
13.	Tomaszowski	Zalew w Krynicach, Zalew w Majdanie Sopockim, Stawy hodowlane P. Kuśmierczak (Zatyle k. Bełżca), Zalew Młynki k. Bełżca (Żyłka)
14.	Włodawski	Jezioro Sumin, Jezioro Rotcze (Grabniak)
15.	Zamojski	Łowisko Specjalne w Hutkach, Zalew Krasnobrodzki, Zalew w Nieliszu, Zalew Rudka (Zwierzyniec),

Źródło: „Województwo Lubelskie. Informator turystyczny.”

Łowiectwo

Historia polowań człowieka na zwierzynę sięga czasów prehistorycznych, jednakże łowiectwo w obecnym kształcie ma stosunkowo krótką historię i jest ściśle związane ze związkami myśliwych. Geneza zrzeszania się myśliwych sięga końca XIX wieku i istniejących na ziemiach polskich towarzystw łowieckich. W roku 1923 w Warszawie powołano Centralny Związek Polskich Stowarzyszeń Łowieckich, przekształcony następnie (1929 r.) w Polski Związek Stowarzyszeń Łowieckich i ostatecznie w Polski Związek Łowiecki (1936 r.).

W okręgu lubelskim najstarsze koła łowieckie to „dziewiątka” z tradycjami Lubelskiego Towarzystwa Myśliwskiego w Lublinie (1925 r.) oraz „trójka” ze spuścizną Towarzystwa Prawidłowego Myślistwa w Lublinie (1927).

Lubelski Okręg Polskiego Związku Łowieckiego obejmuje obszar powiatów: kraśnickiego, lubelskiego, lubartowskiego, łęczyńskiego, opolskiego, ryckiego i puławskiego. Zrzesza około 3.000 członków. Teren Wyżyny Lubelskiej, z uwagi na żyzne gleby lessowe, jest najslabiej zalesionym obszarem w Polsce (16%). Do największych kompleksów leśnych należą lasy: Kozłowieckie, Puławskie i Wrzelowieckie. Lubelski okręg Polskiego Związku Łowieckiego może poszczycić się sukcesem w odbudowie populacji jelenia szlachetnego (1958 – 63).

W województwie lubelskim możliwe jest uprawianie turystyki myśliwskiej za sprawą Biura Turystyki Myśliwskiej „Roztocze” Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Lublinie. Do użytku turystów-myśliwych oddano teren ośmiu nadleśnictw o łącznej powierzchni łącznej 127 tys. ha, obejmujący takie krainy jak: Podlasie, Lasy Kozłowieckie, Roztocze, Puszcza Solska, Lasy Janowskie i Puszcza Sandomierska. Gama gatunkowa zwierzyny, jaką szacuje się na tym obszarze to: 130 łosi, 1500 jeleni, 450 danieli, 3400 sarn i 850 dzików. Polowania mogą odbywać się na podstawie stosownych umów zawieranych pomiędzy myśliwym, a Biurem Turystyki Myśliwskiej „Roztocze”.¹³⁹

Lotnictwo sportowe i rekreacyjne

Dzięki znacznemu rozwojowi transportu lotniczego w ostatnich dekadach, dostęp do najodleglejszych zakątków planety Ziemi jest możliwy praktycznie dla każdego. Oprócz rozkładowych lotów pasażerskich, do których wykorzystywane są najczęściej duże samoloty, intensywnie rozwija się również tzw. lotnictwo ogólne, w skład którego wchodzi m.in. lotnictwo sportowe, biznesowe czy rekreacyjne. To ostatnie obejmuje również loty balonami, szybowcami czy lotniami.

Lotnictwo ogólne z wykorzystaniem samolotów w turystyce przybierać może wiele różnych form, np.:

- Turystyczne loty własnymi samolotami,
- Turystyczne loty małymi wynajętymi samolotami lub tzw. *Air Taxi*,
- Czartery małych samolotów pasażerskich dla niewielkich grup turystów,
- Krótkie loty widokowe,
- Wczasy lotnicze połączone ze szkoleniami na pilotów,
- Rajdy samolotowe – grupy małych samolotów podróżujących z miejsca na miejsce.¹⁴⁰

Lotnictwo i sportowe i rekreacyjne są dziedzinami, które także mogą generować przyjazdowy ruch turystyczny do regionu. Lubelszczyzna posiada jedną z najsilniej rozwiniętych w kraju baz służących

¹³⁹ <http://www.lublin.lasy.gov.pl/oferta-lowiecka>

¹⁴⁰ Na podstawie prezentacji Stanisława Tołwińskiego „Mała turystyka lotnicza – pojęcia i praktyczne, wskazówki inicjowania oraz promowania nowego produktu turystycznego”, Kętrzyn 2010. Źródło: <http://www.porozumieniedlamazur.pl>.

lotnictwu, co jest efektem lotniczych tradycji regionu. W 1920 roku w Lublinie, w Zakładach Mechanicznych E. Plage i T. Laśkiewicz otwarto pierwszą w Polsce wytwórnię samolotów. Do nacjonalizacji, która miała miejsce w 1935 roku powstało tam kilkaset maszyn myśliwskich i pasażerskich, zarówno konstrukcji własnej (samoloty Lublin), jak i produkowanych na licencjach (samoloty Ansaldo, Potez i Fokker).

Jednocześnie w 1927 z Grudziądza do Dębłina przeniesiono Oficerską Szkołę Lotnictwa, czyli tak zwaną Szkołę Orląt, za sprawą której miasto jest do dziś nazywane lotniczą stolicą Polski. Obecnie **Wyższa Oficerska Szkoła Sił Powietrznych** prowadzi kształcenie na dwóch Wydziałach – Lotnictwa oraz Bezpieczeństwa Narodowego i Logistyki. W skład Szkoły Orląt wchodzi także inne jednostki, m.in. Akademicki Ośrodek Szkolenia Lotniczego (AOSL), Ośrodek Szkolenia Personelu Służb Ruchu Lotniczego (CAPTO), Ośrodek Szkolenia Personelu Taktycznych Zespołów Kontroli Obszaru Powietrznego (OSzP TZKOP). W 2011 roku na bazie kolekcji lotniczej Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych w Dęblinie otwarto **Muzeum Sił Powietrznych**. W placówce podziwiać można kilkadziesiąt eksponatów samolotów, śmigłowców, radarów i rakiet przeciwlotniczych produkcji polskiej i zagranicznej.

Wakacyjna Akademia Pilota w Wyższej Szkole Oficerskiej Sił Powietrznych w Dęblinie¹⁴¹

Akademia Pilota to przedsięwzięcie, którego celem jest przybliżenie najmłodszym turystom tajników pracy pilotów z Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych w Dęblinie. W trakcie pobytu w Dęblinie uczestnicy korzystając z symulatorów samolotów uczą się jak wystartować i wylądować, poznają terminologię używaną przez profesjonalnych lotników oraz obsługi różnego rodzaju urządzeń. Ważnym punktem programu zajęć jest szkolenie z pierwszej pomocy oraz z ratownictwa wodnego. Dodatkowo najmłodszy mogą brać udział w różnego rodzaju zajęciach w ramach szkoły przetrwania oraz zajęciach rekreacyjnych. Uczestnikami Akademii są uczniowie ze szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych.

Ilustracja 78 Akademia Pilota w Dęblinie

Źródło: http://almaturonline.pl/128_galeria-obozy.html

W 2014 roku Wakacyjna Akademia Pilota w Wyższej Szkole Oficerskiej Sił Powietrznych w Dęblinie została nagrodzona w konkursie na „Najlepszy Produkt Turystyczny województwa lubelskiego”.

W województwie lubelskim działa również Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, w ramach której funkcjonuje Instytut Nauk Technicznych i Lotnictwa oraz Centrum Lotnicze. Na należącym do szkoły lotnisku w Deputycach Królewskich kształcą się przyszli piloci, mechanicy oraz inżynierowie samolotów i śmigłowców.

W województwie lubelskim obecnie funkcjonuje kilkanaście miejsc, oferujących atrakcje turystyczne związane ze sportami lotniczymi. Oprócz czterech aeroklubów, w których szkolić mogą się przyszli piloci samolotów i szybowców i spadochroniarze, w regionie działa także kilka firm prywatnych dających możliwość przeżycia podniebnych wrażeń. Turycy skorzystać mogą w szczególności z:

¹⁴¹ http://www.lrot.pl/index.php?start=sonda&action=tabela&pol_id=5

- Lotów samolotem
- Lotów balonem
- Lotów szybowcem
- Skoków ze spadochronem
- Lotów motolotnią i paralotnią
- Parasailingu („lotów” ze spadochronem podczepionym linem do samochodu lub quada)

Szczegółowy opis miejsc oferujących tego typu atrakcje zawiera poniższa tabela.

Tabela 22 Atrakcje lotnicze i aerokluby w województwie lubelskim

LP	Powiat	Atrakcje lotnicze i aerokluby
1.	Bialski	Bialski Klub Lotniczy – motolotnia
2.	Janowski	Makar (Ruda) – parasailing
3.	Krasnostawski	Dywizjon LKS (Niemienice) – parasailing
4.	Lubelski	Aeroklub Lubelski w Radawcu (sekcje: samolotowa, szybowcowa, spadochronowa, mikrolotowa, modelarska, balonowa) Selekcja (Lublin) – imprezy integracyjne. W ofercie m.in. skoki spadochronowe, parasailing, loty na linie podczepionej pod śmigłowcem, motolotnie, paralotnie, przeloty balonami
5.	Łęczyński	Gospodarstwo Aero-Turystyczne „Lądowisko Nadrybie”
6.	Opolski	Hard Workers Team (Opole Lubelskie) – loty balonem
7.	Puławski	Dwa Żywioty (Kazimierz Dolny) – loty balonem
8.	Rycki	Aeroklub Orłąt (Dęblin) – sekcje: samolotowa, szybowcowa, modelarska
9.	Świdnicki	Aeroklub Świdnik – sekcja samolotowa i szybowcowa
10.	Zamojski	Aeroklub Ziemi Zamojskiej – sekcje: samolotowa, szybowcowa, spadochronowa, modelarska

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Województwo lubelskie. Informator turystyczny”.

Oprócz wskazanych w tabeli miejsc, w województwie lubelskim funkcjonuje również sieć prywatnych lądowisk (często nieewidencjonowanych przez Urząd Lotnictwa Cywilnego), z których korzystać mogą właściciele awionetek czy szybowców. Miejsca takie znajdują się m.in. w Dębowej Kłodzie koło Parczewa, Majdanie Nowym koło Biłgoraja, Ułęży koło Ryk czy też Maryninie koło Radzyna Podlaskiego.¹⁴² W połączeniu z ewidencjonowanymi lotniskami i lądowiskami stanowią one istotny potencjał do rozwoju niszowej turystyki, opartej o rekreacyjne lotnictwo ogólne.

¹⁴² <http://lotniska.dlapilota.pl/>

Wnioski i rekomendacje dotyczące turystyki aktywnej

Województwo lubelskie dysponuje bardzo rozbudowaną siecią turystycznych szlaków pieszych. Ich łączna długość w regionie, przekraczająca 3000 km daje możliwość poznania najatrakcyjniejszych walorów przyrodniczych i kulturowych województwa. Z punktu widzenia turystów przyjeżdżających do regionu z zewnątrz, kluczowa jest oferta szlaków o zasięgu ponadlokalnym, posiadających jeden charakterystyczny wyróżnik tematyczny. Województwo lubelskie ma w tym zakresie bardzo ciekawą ofertę obejmującą szlaki prowadzące przez najpiękniejsze krainy regionu: Szlak Nadbużański, Szlak Nadwiślański, Szlak Wyżynny (Wyżyna Lubelska), Szlak Centralny Rostoczański, Szlak Centralny Pojezierza (Poleski Park Narodowy i Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie). Ciekawym uzupełnieniem tego zbioru jest lubelski odcinek Drogi Św. Jakuba, która w ostatnim czasie przeżywa prawdziwy renesans w całej Europie i cieszy się coraz większą popularnością wśród miłośników pieszych wędrówek.

Podobnie jak w przypadku szlaków pieszych, województwo lubelskie ma szeroką ofertę atrakcyjnych szlaków rowerowych przebiegających przez najciekawsze krainy regionu, w szczególności: Polesie, Rostocze, tereny nadbużańskie i nadwiślańskie, Wyżynę Lubelską oraz Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie. Co ważne dla komfortu podróżowania turystów, znaczna część tych szlaków została wytyczona po drogach asfaltowych lub gruntowych utwardzonych. Na szczególne wyróżnienie zasługuje szlak o nazwie Greenvelo, który przebiega przez województwa wschodniej Polski. Jego ponadregionalna marka oraz szeroko zakrojona kampania promocyjna mają szansę przyciągnąć wielu turystów rowerowych z Polski i zagranicy. Oprócz tych opisanych w audycie, w Lubelszczyźnie wytyczono i oznakowano także wiele szlaków rowerowych o charakterze lokalnym, które z powodzeniem będą służyć turystom do poznawania atrakcji na niewielkim obszarze, np. jednej lub dwóch gmin.

Lubelszczyzna ma wiele do zaoferowania również miłośnikom spływów kajakowych. Ogromna różnorodność szlaków i w miarę równomierne ich rozłożenie daje możliwość zwiedzenia regionu z perspektywy tafli wody. Zachodnią granicę województwa wyznacza Wisła, której malowniczy przełom między Kazimierzem Dolnym i Puławami jest bardzo popularnym miejscem jednodniowych spływów. Poznanie przyrody na wschodzie regionu jest możliwe dzięki rzekom Bug i Krzna, których wspólny szlak uznawany jest za jeden z najpiękniejszych w kraju. W centralno-północnej części regionu płyną z kolei Tyśmienica i Bystrzyca, będące dopływami Wieprza. Każdy z tych szlaków kajakowych w województwie ma inny charakter, dzięki czemu oferta regionu jest bardziej zróżnicowana i kompletna.

Oprócz kajaków, osoby poznające województwo lubelskie mogą z powodzeniem skorzystać z innych typów aktywności wodnej, takich jak żeglarstwo, windsurfing, nurkowanie oraz narty wodne i wakeboard. W regionie działa 20 klubów żeglarskich, z czego większość ma siedzibę w Lublinie. Część z tych klubów posiada także swoje bazy żeglarskie, gdzie stacjonują należące do nich jachty szkoleniowe i turystyczne. Najlepsze warunki do uprawiania tej formy turystyki oferują Zalew Zemborzycki, Jezioro Białe oraz Jezioro Piaseczno. Na tych dwóch ostatnich, dzięki stosunkowo dużej głębokości i dużej przejrzystości wody, z powodzeniem funkcjonują bazy nurkowe. Jezioro Białe będzie też dobrym wyborem dla miłośników windsurfiningu. Rosnącą z roku na rok popularnością cieszy się też wyciąg do nart wodnych „Reland” zlokalizowany w Lublinie nad Zalewem Zemborzyckim. Jak na region śródlądowy, województwo lubelskie prezentuje wyjątkowo kompleksową ofertę turystycznych aktywności na wodzie.

Prace audytowe w zakresie określenia atrakcyjności regionu dla turystyki konnej wykazały, że w regionie istnieje wiele różnorodnych ośrodków i obiektów oferujących różnego pokroju atrakcje konne. Cechuje je wielka różnorodność poczynając od ostoj pierwotnych koni żyjących niegdyś dziko na tym terenie takich jak: konik biłgorajski, konik polski, koń huculski przez takie rasy jak konie małopolskie, angloaraby aż do koni czystej krwi arabskiej. Region pod względem różnorodności i szerokiego przekroju ras hodowanych na jego obszarze nie ma sobie równych w Polsce. Z tego powodu może stać się niezwykle interesującą propozycją dla miłośników koni oraz turystów

zainteresowanych hippiką. Nawet, kiedy nie jest się zdeklarowanym jeźdźcem nie można przejść obojętnie wobec takich atrakcji jak stadnina ze światowej klasy końmi arabskimi w Janowie Podlaskim, Stado Ogierów w Białce czy Ośrodek we Floriancie w Roztoczańskim Parku Narodowym. Doskonałym dopełnieniem oferty adresowanej do miłośników wakacji w siodle są opracowane szlaki konne. Dzięki oznakowaniu terenowemu i infrastrukturze niektóre z nich stanowią wysoki potencjał atrakcyjności dla jeźdźców myślących o dłuższych wakacjach.

Ciekawą i rozwojową niszę stanowić może lotnictwo sportowe i rekreacyjne. Oferta województwa lubelskiego już obecnie jest w tym zakresie dość szeroka i obejmuje loty rekreacyjne, para- i motolotnie, loty balonami i szybowcami, skoki spadochronowe i parasailing. Biorąc pod uwagę tradycje lotnicze województwa oraz silnie kojarzoną z lotnictwem markę Dębina, rekomendowane jest podjęcie działań mających na celu kompleksową inwentaryzację i wspólną prezentację miejsc mogących współtworzyć lotniczy produkt turystyczny województwa lubelskiego.

3.1.3. Turystyka przyrodnicza

Zasadniczą kwestią przy omawianiu walorów przyrodniczych danego obszaru jest dokonanie ich klasyfikacji. Walory przyrodnicze dzielą się na te, które powstały wyłącznie przy udziale sił przyrody (bez ingerencji człowieka), stworzone przez człowieka oraz inne. Do pierwszej kategorii zalicza się m.in. osobliwości flory i fauny, wąwozy, doliny, wodospady, jaskinie, głazy narzutowe, skałki oraz inne obiekty geologiczne. Walory przyrodnicze stworzone przez człowieka to m.in. ogrody botaniczne i zoologiczne, parki zabytkowe, muzea i zbiory przyrodnicze. Natomiast do kategorii inne należą takie obiekty jak: parki narodowe, parki krajobrazowe, punkty widokowe.¹⁴³ Walorami przyrodniczymi o najwyższej randze są klimat, ukształtowanie powierzchni oraz bogactwo naturalne. W takim ujęciu istotnym zagadnieniem dla turystów są informacje dotyczące m.in. rzeźby terenu, temperatury, wielkości opadów, szaty roślinnej np. lasów, krajobrazu, jezior i rzek¹⁴⁴. Opis walorów przyrodniczych należy rozpocząć od charakterystyki geograficznej województwa.

Województwo lubelskie znajduje się we wschodniej części Polski. Przez zachodnią część regionu przepływa rzeka Wisła a przez wschodnią rzeka Bug. Na terenie Lubelszczyzny znajduje się 7 krain fizyczno-geograficznych:¹⁴⁵

- Wyżyna Lubelska
 - Płaskowyż Nałęczowski
 - Małopolski Przełom Wisły
 - Działy Grabowieckie
- Polesie Wołyńskie
- Wyżyna Wołyńska
- Roztocze
 - Roztocze Zachodnie
 - Roztocze Środkowe
 - Roztocze Wschodnie
- Polesie Lubelskie
 - Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie

¹⁴³ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, „Geografia turystyki Polski”, PWE, Warszawa 1985 [w:] A. Kowalczyk, „Geografia turystyki”, PWN, Warszawa 2002.

¹⁴⁴ W.W. Gaworecki, „Turystyka”, PWE, Warszawa 2003

¹⁴⁵ Województwo lubelskie. Informator turystyczny

- Garb Włodawski
- Nizina Południowopodlaska
 - Podlaski Przełom Bugu
 - Dolina Dolnego Wieprza
- Kotlina Sandomierska

Rzeki

Najważniejszymi rzekami województwa lubelskiego są Wisła, Bug, Wieprz, Bystrzyca, Huczwa i Krzna. Charakteryzując rzeki Lubelszczyzny należy zacząć od królowej polskich rzek, czyli Wisły. Na Lubelszczyźnie **Wisła** przepływa przez takie krainy geograficzne jak Kotlina Sandomierska i Małopolski Przełom Wisły. Z ważniejszych miast na terenie Lubelszczyzny Wisła przepływa przez Kazimierz Dolny, Puławy i Dęblin.¹⁴⁶ Część rzek województwa lubelskiego stanowi dorzecze Wisły.

Bug z kolei jest rzeką, która ma swoje źródło na Ukrainie. Wpada do Zalewu Zegrzyńskiego łącząc się z Narwią. Na terenie Lubelszczyzny rzeka zaczyna swój bieg w miejscowości Gołębie w południowej części Kotliny Hrubieszowskiej. Bug jest rzeką o zmiennym korycie, silnie meandrującą tworzącą starorzecza. Jedną z ważniejszych miejscowości leżących nad Bugiem jest Włodawa.¹⁴⁷

Kolejną rzeką o istotnym znaczeniu dla województwa jest **Wieprz**, będący prawym dopływem Wisły i rzeką w całości przepływającą przez obszar województwa lubelskiego. Rzeką liczy ponad 300 km długości. Wieprz swoje źródło ma na Rostoczu Środkowym, a do Wisły wpada w Dęblinie. Jej dorzecze stanowi ponad 40% powierzchni regionu. Rzeką charakteryzuje się częstą zmianą kierunku, a w okolicach Kocka zaczyna płynąć meandrami, tworzyć starorzecza i stawy. Najważniejszymi dopływami rzeki są Por, Łabuńka, Wolica, Giełczew i Bystrzyca.¹⁴⁸

Bystrzyca jest lewym dopływem Wieprza i jedną z głównych rzek Wyżyny Lubelskiej. Jej długość wynosi około 70 km. W Lublinie do Bystrzycy uchodzą 3 ciekі wodne tzn. Czechówka, Czerniejówka i Krężniczanka. Na Bystrzycy znajduje się także popularny Zalew Zemborzycki.

Ważnym dla Lubelszczyzny ciekim jest także duża na 79 km rzeka **Huczwa**, będąca lewym dopływem Bugu. Rzeką swoje źródło ma w okolicach Tomaszowa Lubelskiego, a ujście w miejscowości Gródek. Większym miastem, przez który przepływa Huczwa jest Hrubieszów. Ponad połowa długości rzeki znajduje się na terenie powiatu hrubieszowskiego (46 km). Huczwa także zaczyna odgrywać coraz większe znaczenie dla branży sportowo-turystycznej.¹⁴⁹

Warto także wspomnieć o rzece **Krzna**. Jest to rzeka, będąca dopływem Bugu w całości płynącą przez obszar województwa lubelskiego. Ma około 120 km długości i jest połączona z rzeką Wieprz kanałem Wieprz-Krzna o długości 140 km, będącym jednym z najważniejszych kanałów melioracyjnych w Polsce. Kanał cieszy się dużą popularnością wśród wędkarzy.

¹⁴⁶ http://gim51.edupage.org/files/Informacje_o_Wisle.pdf

¹⁴⁷ <http://www.rzekipolski.info/bug.html>

¹⁴⁸ <http://www.rzekipolski.info/wieprz.html>, Audyt turystyczny województwa lubelskiego 2008 opracowany przez PART

¹⁴⁹ <http://www.hrubieszow.info/info/historia/huczwa.htm>

Jeziora

Jeziora na terenie województwa lubelskiego znajdują się głównie na obszarze Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie leży w środkowo-wschodniej części regionu i jest częścią Polesia Lubelskiego. Obszar ten rozciąga się od doliny Wieprza koło Łęcznej aż do doliny Bugu w pobliżu Włodawy. Na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim występuje 68 jezior różnego pochodzenia; zarówno jeziora polodowcowe jak i krasowe. Ze względu na walory występujących na pojezierzu obszarów wodno-błotnych w jego obrębie powstało kilka obszarów ochrony przyrody. Najważniejszymi są Poleski Park Narodowy, Poleski Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Pojezierze Łęczyńskie, Sobiborski Park Krajobrazowy. Ponadto położenie jezior wśród lasów, obecność piaszczystych plaż, infrastruktura służąca uprawianiu sportów wodnych sprawiają, że Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie cieszy się sporą popularnością wśród turystów. Największym jeziorem Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego jest jezioro Uściwierz jednakże dostęp do niego jest utrudniony. Do jezior, które są najchętniej odwiedzane przez turystów zalicza się:

- Jezioro Białe,
- Jezioro Piaseczno,
- Jezioro Łukcze,
- Jezioro Krasne,
- Jezioro Rogóźno,
- Jezioro Zagłębcze.¹⁵⁰

W przypadku jezior znajdujących się poza Pojezierzem Łęczyńsko-Włodawskim warto wspomnieć o **jeziorze Firlej**. Jest to akwen znajdujący się na Wysoczyźnie Lubartowskiej. Jego powierzchnia przekracza 90 ha, a głębokość wynosi około 9,5 m. Jedno z popularniejszych jezior Lubelszczyzny, nad którym znajduje się kilkanaście ośrodków wypoczynkowych. Położenie przy lesie oraz czysta woda sprzyjają dużej frekwencji turystów na tym terenie.

Oprócz zbiorników naturalnych wykorzystywanych do uprawiania turystyki w regionie znajdują się również zbiorniki sztuczne. Najważniejszymi w tej kategorii są Zalew Zemborzycki oraz Zalew Nielisz. **Zalew Zemborzycki** powstał na Bystrzycy w latach 70 ubiegłego wieku. Jest to duży akwen o powierzchni 280 ha należący do Lublina. Nad zalewem znajdują się obiekty mające na celu obsługę turystów: Marina, Dąbrowa i Słoneczny Wrotków. Ośrodki dysponują infrastrukturą służącą wypoczynkowi nad wodą. Zbiornikiem o innym charakterze jest **Zalew Nielisz**. Ten potężny zbiornik o powierzchni 950 ha znajduje się w odległości 20 km od Zamościa, powstał poprzez spiętrzenie rzeki Wieprz. Ten powstały w latach 90. akwen wykorzystywany jest głównie przez wędkarzy. Wśród występujących w zbiorniku ryb można wymienić szczupaki i okonie, a także leszcze, karpie i karasie. Coraz większą popularnością w okolicach Zalewu Nielisz cieszy się agroturystyka.¹⁵¹

Parki Narodowe i Krajobrazowe

Lubelszczyzna to region bogaty w obszary cenne przyrodniczo. 23% powierzchni województwa objętych jest ochroną.¹⁵² Na Lubelszczyźnie znajdują się 2 parki narodowe, Poleski i Roztoczański oraz 17 Parków krajobrazowych.

¹⁵⁰ <http://www.turystyka-pojezierze.pl/odkryj-pojezierze/pojezierze-leczynskowlodawskie/pojezierze-leczynskowlodawskie-2.html?p=1>

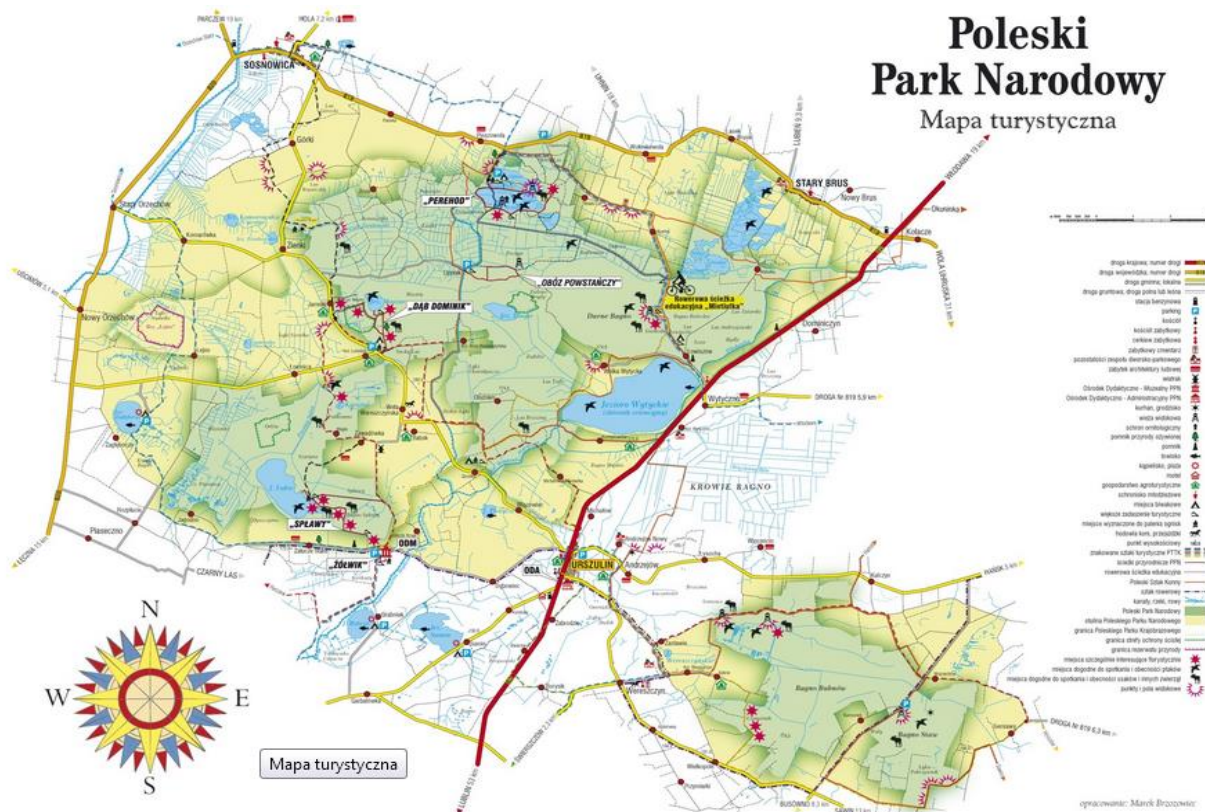
¹⁵¹ <http://www.slonecznapolska.pl/na-ryby/zalew-nielisz---lubelszczyzna-132.htm>

¹⁵² Województwo lubelskie. Informator turystyczny.

Poleski Park Narodowy¹⁵³

Poleski Park Narodowy to obszar o powierzchni 9764 ha. Park powstał w 1990 roku. Park znajduje się w centralnej części województwa lubelskiego. Obejmuje 9648 ha terenu zaliczanego do Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Poleski Park Narodowy wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery (MaB) Polesie Zachodnie, który obejmuje także tereny Białorusi i Ukrainy. Głównym przedmiotem ochrony są liczne torfowiska i obszary podmokłe oraz flora i fauna tych obszarów. W malowniczym krajobrazie parku dominują liczne jeziora, stawy i sadzawki. Wśród roślin znaleźć można przykłady organizmów typowych dla środowisk tundry i lasotundry, m.in. brzoza brodawkowata. Do roślin typowych dla Poleskiego Parku Narodowego zaliczyć należy także mchy torfowcowe, turzycę, owadożerne rosiczki, tłuścioze zwyczajne i pływacze. Fauna parku zdominowana jest przez ptactwo wodno-błotne. W Poleskim Parku Narodowym znajdują się ostoje bociana czarnego, cietrzewia, wodniczki oraz żurawia, który jest symbolem parku. Ponadto patrząc w niebo można spotkać orła przedniego i orła bielika. Wśród innych zwierząt warto wymienić łosia i żółwia błotnego, który na Polesiu ma doskonałe warunki do życia. Park oferuje 5 ścieżek przyrodniczych przeznaczonych dla turystów.

Ilustracja 79 Mapa turystyczna Poleskiego Parku Narodowego

Źródło: http://www.poleskipn.pl/index.php?option=com_content&task=section&id=6&Itemid=40

Turyści mogą także skorzystać z następujących wież widokowych znajdujących się na terenie parku: Bagno Bubnów Kulczyn, Bagno Bubnów Zastawie, Bagno Staw oraz wieży widokowej przy Durnym Bagnie znajdującej się na trasach ścieżek przyrodniczych Perehod, Obóz powstańczy i Mietiułka. Ponadto Poleski Park Narodowy ma dogodne warunki do uprawiania turystyki aktywnej. Szlaki piesze,

¹⁵³ Lubelskie Atrakcje Turystyczne. informator turystyczny, Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny, <http://www.poleskipn.pl/>

rowerowe oraz Poleski Szlak Konny, który na obszarze PPN ma 60 km długości pozwalają na łączenie edukacji z kontaktem z przyrodą. Działalność edukacyjna w Poleskim Parku Narodowym zaczyna odgrywać coraz większą rolę, o czym świadczy rozbudowująca się oferta edukacyjna przeznaczona dla przedszkoli i szkół.

W 2014 roku Poleski Park Narodowy otrzymał I miejsce w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny Województwa Lubelskiego. Specjaliści z branży turystycznej docenili sieć ścieżek i szlaków edukacyjnych znajdujących się w parku.

Roztoczański Park Narodowy¹⁵⁴

Roztoczański Park Narodowy ma powierzchnię 8482 ha. Położony jest w południowej części województwa na Rztoczu Środkowym. Powstał w 1974 roku. Głównym przedmiotem ochrony są lasy zajmujące 93% powierzchni. Szata leśna parku jest bardzo zróżnicowana. Na obszarze Rztoczańskiego Parku Narodowego występują torfowiska, olsy, łęgi, grądy oraz bory jodłowo-bukowe. Roślinność parku tworzą rośliny naczyniowe, mszaki i porosty. W Rztoczańskim Parku Narodowym żyje konik polski, będący przodkiem wymarłego już na tych terenach tarpana. Koniki polskie można spotkać w 2 lokalizacjach. W naturalnym środowisku występują w hodowli Ostoja znajdującej się w pobliżu stawów Echo, na południe od Zwierzyńca. W warunkach stajennych ich hodowla odbywa się w leśnictwie Florianka. Spośród nietypowych zwierząt w parku można także spotkać nietoperze.

Siedziba parku znajduje się w Zwierzyńcu, który był letniskiem i ośrodkiem łowieckim rodziny Zamojskich, popularnym także wśród XVII-wiecznych królów Polski. W Zwierzyńcu zlokalizowany jest Ośrodek Edukacyjno-Muzealny Rztoczańskiego Parku Narodowego, w którym można oglądać wystawy i czasowe dotyczące najczęściej przyrody i dziejów Rztoczańskiego Parku Narodowego i samego Rztocza. Ośrodek posiada także interesującą ofertę edukacyjną dla przedszkoli i szkół podstawowych. Istnieje także możliwość zorganizowania zajęć terenowych w oparciu o istniejące w parku narodowym ścieżki przyrodnicze. Miłośnicy przyrody powinni odwiedzić także leśnictwo Florianka, gdzie oprócz hodowli konika polskiego, który jest symbolem Rztoczańskiego Parku Narodowego znajduje się Izba Leśna. Można tam oglądać wystawy czasowe o charakterze przyrodniczym lub historycznym. Oprócz wystaw turyści odwiedzający RPN mogą korzystać ze ścieżek przyrodniczych, szlaków turystycznych i tras rowerowych. Przez park prowadzi 10 ścieżek przyrodniczych o zróżnicowanej długości.

Ilustracja 80 Koniki polskie w Rztoczańskim Parku Narodowym

Źródło: www.roztoczanski.pn.pl

Zwolennicy dłuższych wypraw mogą skorzystać z oznakowanych szlaków turystycznych, znajdujących się w obrębie Rztoczańskiego Parku Narodowego. W parku znajduje się 5 szlaków pieszych o zróżnicowanej długości, liczących od 52 do 143 km:

- „Centralny Szlak Rztocza”,
- „Krawędziowy Szlak Rztocza”,

¹⁵⁴ www.roztoczanski.pn.pl „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. informator turystyczny.”, „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.”

- „Szlak partyzancki”,
- „Szlak rozrtoaczański”,
- „Obwodnica Roztoczańskiego Parku Narodowego im. Aleksandry Wachniewskiej”

RPN ma także ciekawą ofertę dla turystów rowerowych. Na 7 szlakach rowerowych przebiegających przez park można poznawać różne miejscowości i aspekty dotyczące przyrody, historii i kultury Lubelszczyzny. Szlaki te liczą od 15 do prawie 125 km.

Ilustracja 81. Mapa Roztoczańskiego Parku Narodowego wraz z otuliną

Źródło: <http://roztoczanski.pn.pl>.

Parki Krajobrazowe

Park krajobrazowy chroni teren wykazujący się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, historycznymi i kulturowymi. Dookoła parku może powstać otulina, która chroni go przed negatywnymi wpływami ze strony środowiska. Park krajobrazowy jest jedną z najwyższych form ochrony przyrody. W województwie lubelskim znajduje się 17 parków krajobrazowych, którymi zarządza Zespół

Lubelskich Parków Krajobrazowych w Lublinie. Tworzy go 5 ośrodków zamiejscowych: w Lubartowie, w Zamościu, w Janowie Podlaskim, Janowie Lubelskim, w Chełmie oraz Ośrodek Edukacyjno-Muzealny w Brzeźnie.¹⁵⁵ Poniższa mapa przedstawia lokalizację poszczególnych parków krajobrazowych województwa lubelskiego.

Ilustracja 82 Mapa parków narodowych i krajobrazowych na Lubelszczyźnie

Źródło: <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=263>.

Ośrodek zamiejscowy ZLPK w Chełmie nadzoruje 4 parki krajobrazowe:

- Chełmski Park Krajobrazowy
- Sobiborski Park Krajobrazowy
- Strzelecki Park Krajobrazowy

¹⁵⁵ <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=263>

- Skierbieszowski Park Krajobrazowy

Kolejny Ośrodek zamiejscowy Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych znajduje się w Janowie Lubelskim. Należą do niego 3 parki:

- Wrzelowiecki Park Krajobrazowy
- Krzczonowski Park Krajobrazowy
- Park Krajobrazowy „Lasy Janowskie”

Ośrodek Zamiejscowy w Lubartowie sprawuje pieczę nad 5 parkami krajobrazowymi:

- Kazimierski Park Krajobrazowy
- Kozłowiecki Park Krajobrazowy
- Nadwieprzański Park Krajobrazowy
- Park Krajobrazowy „Pojezierze Łęczyńskie”
- Poleski Park Krajobrazowy

Ośrodek Zamiejscowy w Zamościu kontroluje funkcjonowanie 4 parków krajobrazowych:

- Szczebrzyńskiego Parku Krajobrazowego
- Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego
- Parku Krajobrazowego Puszczy Solskiej
- Południoworożtoczańskiego Parku Krajobrazowego

Jeden park krajobrazowy podlega nadzorowi Ośrodka Zamiejscowego w Janowie Podlaskim. Jest to Park Krajobrazowy Podlaski Przełom Bugu.

Ogrody zoologiczne

Rzeki, jeziora, ukształtowanie powierzchni to przykłady walorów przyrodniczych, które stworzyła sama natura. Nie należy jednak zapominać o atrakcjach przyrodniczych, które są efektem działalności człowieka. Dobrym przykładem są ogrody zoologiczne. Poniżej znajduje się krótka charakterystyka wybranych obiektów.

Ogród zoologiczny w Zamościu

Ogród zoologiczny w Zamościu zaliczany jest do najstarszych tego typu atrakcji w Polsce. Istnieje od blisko 100 lat. Obecnie na powierzchni około 9 ha można oglądać blisko 250 gatunków zwierząt pochodzących z całego świata. Głównymi atrakcjami są pawilon zwierząt nocnych z lwami i tygrysami amurskimi na czele oraz małpiarnia, w której można oglądać m.in. lemury, koczkodany i gibbony. Warto także zawitać do żyrafiarni i motylarni, w której oprócz latających owadów można obejrzeć tropikalne rośliny takie jak liany, bluszcz i storczyki. W akwariach i terariach ogrodu żyją wybrane gatunki ryb, płazów i gadów. Dużą atrakcją dla dzieci jest

Ilustracja 83 Ryś w zoo w Zamościu

Źródło: www.zoo.zamosc.pl.

minizoo z kozami i owcami oraz plac zabaw i minipark linowy.¹⁵⁶ W ostatnich latach dzięki środkom pozyskanym z Unii Europejskiej poczyniono sporo inwestycji służących zwiększeniu atrakcyjności turystycznej zoo. Zbudowano żyrafiarnię, w której oprócz żyraf można podziwiać inne zwierzęta afrykańskie m.in. zebry i surykatki. Komfort zwiedzania zwiększają ścieżki piesze, ławki na których można usiąść oraz oświetlenie terenu. Ponadto dzięki pozyskanym środkom zmodernizowano pawilon małp, wolierę dla ptaków oraz siedliska niedźwiedzi. Poprawiła się także dostępność ogrodu zoologicznego w Zamościu dzięki odnowieniu dróg dojazdowych i parkingu. Minizoo dla dzieci oraz ścieżki dydaktyczne to kolejne przykłady podjętych ostatnio działań służących wzbogaceniu oferty obiektu. Dużym udogodnieniem dla zwiedzających jest możliwość obserwowania zwierząt za pośrednictwem zainstalowanych na wybiegach kamer. Rocznie obiekt odwiedza około 200 tys. osób. Ogród zoologiczny posiada także ciekawą ofertę edukacyjną przeznaczoną dla różnych typów szkół (szkół podstawowych, gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych). Za realizację tej oferty odpowiada Dział Dydaktyczny.¹⁵⁷

Mini zoo w Niemcach¹⁵⁸

Obiekt zlokalizowany jest przy drodze krajowej 19 pomiędzy Lublinem i Lubartowem. W tym ogrodzie zoologicznym można oglądać przede wszystkim różne zwierzęta kopytne. Najciekawszym zwierzęciem jest pochodzący z Azji wielbłąd dwugarbny. Ponadto na terenie obiektu można oglądać osły, lamę, konie huculskie, kozy afrykańskie i krowy azjatyckie. Warto także zawitać do strusi afrykańskich, australijskich emu, gęsi i kuraków. Udogodnieniami dla turystów są stoły i ławki przy których można odpocząć oraz szalas indiański przy którym można zorganizować grilla. Dla najmłodszych turystów przygotowano plac zabaw, basen z piłeczkami oraz nadmuchiwany zamek ze zjeżdżalnią. W okresie zimowym (listopad-luty) dostępność obiektu dla zwiedzających jest ograniczona i zależy od warunków atmosferycznych. Mini zoo posiada także ciekawą ofertę dla szkół. Oprócz zwiedzania obiektu istnieje możliwość zorganizowania gier terenowych. Obiekt umożliwia także zorganizowanie różnego rodzaju imprez integracyjnych i wydarzeń przeznaczonych dla firm.

Małe zoo w Turce¹⁵⁹

Ogród zoologiczny znajduje się w miejscowości Turka, około 9 km od Lublina na drodze krajowej nr 82 z Lublina do Włodawy. Odwiedzający mogą oglądać tam m.in. jelenie, lamy, kuce szetlandzkie, bydło szkockie wyżynne oraz owce i kozy. Ptakami, które można obejrzeć w Turce są m.in. papugi, kanarki, pawie, bażanty i kaczki. Największą atrakcją jest wielbłąd dwugarbny o wdzięcznym imieniu Czesio. Zoo posiada ciekawą ofertę dla dzieci. Na miejscu najmłodszy mogą skorzystać z parku linowego, placu zabaw czy trampoliny. Obiekt dysponuje zapleczem rekreacyjno – rozrywkowym. Istnieje możliwość przejażdżki rowerami (nawet 5-osobowymi), skuterami elektrycznymi, gokartami, hulajnogami i chopperami. Szkoły, firmy oraz osoby indywidualne mogą zorganizować na terenie zoo ognisko, grilla lub różnego rodzaju przyjęcia.

Ilustracja 84 Wielbłąd dwugarbny w Małym zoo w Turce

Źródło: <http://malezoo.net>.

¹⁵⁶ „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.”, „Lubelskie atrakcje turystyczne. Informator turystyczny.”

¹⁵⁷ Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL, Lublin/Warszawa 2014, <http://www.zoo.zamosc.pl/>

¹⁵⁸ Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny., <http://mini-zoo.pl/>

¹⁵⁹ Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny, <http://malezoo.net/>

Zoo Park Zwierząt Rozrywki i Edukacji w Wojciechowie¹⁶⁰

Park zwierząt w Wojciechowie to prywatny ogród zoologiczny zlokalizowany na trasie z Lublina do Nałęczowa. W obiekcie znajdują się m.in. lamy, wielbłądy, kuce i kozy. Warto także obejrzeć żyjące tam lwy, pumy, antylopy, szopy pracze czy kangury. Królestwo ptaków reprezentują m.in. pawie, bażanty i żurawie koroniaste. Najmłodsi będą się świetnie bawić na placu zabaw, ściankach wspinaczkowych i huśtawkach. Zoo umożliwia zorganizowanie zajęć edukacyjnych oraz różnego rodzaju imprez dla szkół, przedszkoli oraz firm. Istnieje także możliwość zorganizowania ogniska lub grilla na terenie obiektu. Dużą atrakcją może być także przejażdżka bryczką lub wozem po okolicznych terenach.

Ogrody i parki

Ważnym składnikiem pojęcia walory przyrodnicze jest szata roślinna. W dużej mierze tworzą ją występujące naturalnie lasy, które są m.in. jednym z głównych elementów podlegających ochronie w opisanych wcześniej parkach narodowych i krajobrazowych. Jednakże oprócz naturalnie występujących roślin tworzących kompleksy leśne, łąki, pastwiska czy doliny rzeczne dużą atrakcyjnością turystyczną mogą odznaczać się zbiorowiska roślinne stworzone sztucznie przez człowieka. Takimi ugrupowaniami są parki i ogrody botaniczne. W dokumencie zostaną zaprezentowane niektóre z nich.

Ogród Botaniczny w Lublinie¹⁶¹

Ogród Botaniczny w Lublinie powstał w 1965 roku. Na powierzchni ponad 21 ha występują rośliny reprezentujące 6700 gatunków. Podzielono je na kilkanaście działów tematycznych m.in. arboretum, alpinarium (dział roślin górskich), roślin biblijnych, roślin tropikalnych i subtropikalnych. Wiosną dużą popularnością cieszy się rosarium, w którym oprócz róż można oglądać hiacynty, narcyzy i tulipany. W parku znajduje się dworek rodziny Kościuszków. Tadeusz Kościuszko uczestniczył w projektowaniu pierwszych założeń ogrodowych. W pierwszej połowie XIX wieku na terenie dzisiejszego Ogrodu Botanicznego powstało uzdrowisko, które funkcjonowało w tym miejscu przez prawie 100 lat. Pozostałością po tej działalności jest Domek Szwajcarski, w którego piwnicy mieści się obecnie kawiarnia „Baba Jaga” Ogród Botaniczny można zwiedzać od kwietnia do października. Istnieje możliwość zorganizowania ogniska na terenie Ogrodu Botanicznego w Lublinie oraz zwiedzania dworku Kościuszków.

Ilustracja 85 W dziale roślin tropikalnych Ogrodu Botanicznego

Źródło: <http://www.umcs.pl>.

Ogród Saski w Lublinie¹⁶²

Ogród Saski jest najstarszym parkiem w Lublinie. Park, który powstał w 1837 roku zajmuje powierzchnię około 12 ha. Jednym z ważniejszych punktów parku jest amfiteatr, w którym odbywają się liczne koncerty. W 2013 roku zakończyła się jego modernizacja. Odnowiono amfiteatr, usunięto

¹⁶⁰ Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny, <http://www.zoowojciechow.pl/>

¹⁶¹ Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny, <http://www.umcs.pl/pl/ogrod-botaniczny.htm>

¹⁶² <http://www.lublin.eu/lublin/aktualnosci/otwarcie-ogrodu-saskiego,1555,66,1.html>

<http://www.lublin.eu/lublin/aktualnosci/rozbudowa-systemu-lubelskiego-roweru-miejskiego,33,66,1.html>

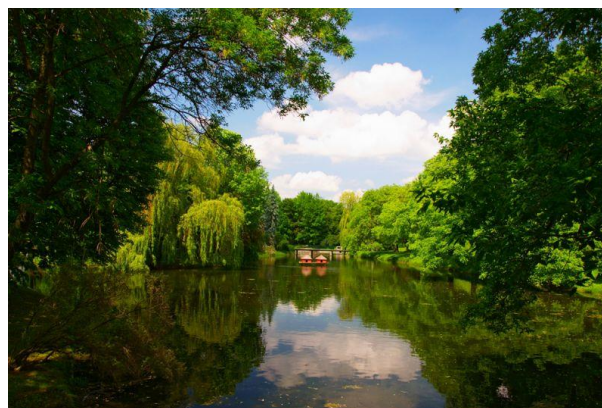

okolające je ogrodzenie. Ponadto wymieniono nawierzchnię alejek, ogrodzenie parku oraz posadzono blisko 170 tys. roślin. Dzieci mogą bawić się na nowym placu zabaw. Cały teren jest monitorowany przez 18 kamer. Przemieszczanie się parku i jego okolicach będzie ułatwione dzięki stacjom Lubelskiego Roweru Miejskiego, które do końca I kwartału 2016 roku zostaną zainstalowane przy Ogrodzie Saskim. W pobliżu parku będzie można wypożyczyć rowery dziecięce.

Park Miejski w Zamościu¹⁶³

Park powstał w latach 1921-1926 w zachodniej części miasta na terenach pofortecznych. W parku rośnie około 4 tys. drzew i krzewów. Park zajmujący powierzchnię około 11 ha składa się z 2 części: parku geometrycznego z 2 parterami, które się krzyżują oraz parku krajobrazowy ze stawem i wyspą. Dużym udogodnieniem pozwalającym na atrakcyjne spędzenie czasu na terenie parku jest możliwość wypożyczenia łódek lub kajaków, którymi można pływać po stawie. Przy skarpie do której prowadzi główna aleja parku zlokalizowana jest przystań. Dużą atrakcją może być przejażdżka bryczką.

Ilustracja 86 Park Miejski w Zamościu

Źródło: www.turystyka.zamosc.pl.

Arboretum w Janowie Lubelskim¹⁶⁴

Arboretum o powierzchni blisko 40 ha znajduje się w pobliżu Ośrodka Edukacji Ekologicznej „Lasy Janowskie”. W powstającym wciąż obiekcie ważnym elementem będzie dendrarium, w którym znajdą się drzewa i krzewy rosnące w Lasach Janowskich. Uzupełnieniem będzie zbiór bylin, spośród których ważną część będą stanowiły rośliny chronione. Na terenie arboretum wybudowano jak do tej pory 3 zbiorniki wodne reprezentujące krajobraz Lasów Janowskich ze znajdującymi się w lasach torfowiskami i stawami. Turyści odwiedzający arboretum będą mogli korzystać z 2 ścieżek edukacyjnych oraz 4-kołowych rowerów, którymi będzie można przemieszczać się po parku. Atrakcją dla turystów mogą być powstające siłownie na wolnym powietrzu oraz strzelnica.

Wnioski i rekomendacje dotyczące turystyki przyrodniczej

Walory przyrodnicze województwa lubelskiego nie stanowią takiego magnesu turystycznego, jak ma to miejsce chociażby w małopolskim, pomorskim czy warmińsko-mazurskim, jednakże ich atrakcyjność jest z pewnością ponadprzeciętna. Przede wszystkim należy podkreślić różnorodność przyrodniczą Lubelszczyzny. Występują tu zarówno krainy wyżynne jak i nizinne, a także obszary pojezierzy. Nie brakuje charakterystycznych, wyróżnikowych dla regionu form ukształtowania terenu, takich jak lessowe wąwozy. Znaczące zróżnicowanie występuje także wśród rzek, które stwarzają doskonałe warunki do uprawiania kajakarstwa. W szczególności warto podkreślić w tym zakresie Wisłę, Bug z Krzną, Wieprz oraz Bystrzycę. Jak na region śródlądowy Lubelszczyznę charakteryzuje stosunkowo duża jeziorność, co umożliwia uprawianie zarówno biernych jak i aktywnych form turystyki

¹⁶³ Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny., <http://www.turystyka.zamosc.pl/pl/page/458/park-miejski.html>

¹⁶⁴ Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny, <http://www.janowlubelski.pl/aktualnosci/dla-mieszkancow/arboretum-nie-umknie-naszemu-ocnom>

nad wodą. Najwyższą atrakcyjnością w tym zakresie cechuje się Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie z 68 jeziorami, w tym tak popularnymi wśród turystów ośrodkami, jak Jezioro Białe, Firlej, Łukcze czy Zagłębobcze. Doskonałe warunki do wypoczynku nad wodą stworzono także w sztuczny sposób, poprzez wytyczenie Zalewu Zemborzyckiego w powiecie lubelskim. Jest to jedno z najchętniej wybieranych miejsc rekreacji przez mieszkańców stolicy regionu.

Spośród 23 polskich parków narodowych, dwa znajdują się w granicach województwa lubelskiego: Roztoczański i Poleski, mające swoje siedziby odpowiednio w Zwierzyńcu i w Urszulinie. W tym pierwszym szczególnie wyjątkowa jest ostoja konika polskiego, a w drugim charakterystyczna błotnobiagienna fauna. W obydwu parkach stwierdzono występowanie około 200 gatunków ptactwa, co daje możliwość rozwoju turystyki typu *birdwatching*. Warto zwrócić uwagę, iż województwo lubelskie, obok łódzkiego i mazowieckiego, jest jednym z najmniej zalesionych województw w Polsce (23% powierzchni), dzięki czemu miejscowe parki narodowe i krajobrazowe mają dość unikatowy pejzaż.

Oprócz walorów będących dziełem natury, na Lubelszczyźnie warto zwrócić uwagę turystów na miejsca powstałe w wyniku działalności człowieka, które również są klasyfikowane jako walory przyrodnicze. Poza wspomnianym Zalewem Zemborzyckim, szczególnie cenne i atrakcyjne dla turystów są Zoo w Zamościu i Ogród Botaniczny w Lublinie. Nie lada gratką dla rodzin z dziećmi będą też z pewnością wizyty w prywatnych mini ogrodach zoologicznych w Niemcach, Turce i Wojciechowie. Ciekawymi miejscami, lecz stanowiącymi raczej dodatek do pobytu, a nie główny cel podróży mogą być także Ogród Saski w Lublinie czy Arboretum w Janowie Podlaskim.

3.1.4. Turystyka wiejska

Turystyka wiejska na Lubelszczyźnie ma szczególnie korzystne warunki do rozwoju za sprawą jednej z największych w Polsce sieci gospodarstw agroturystycznych. Ich liczba w województwie lubelskim wynosi 222 – większą ilością pochwalić się może jedynie województwo małopolskie (265). Ponadto w regionie działa aż 17 stowarzyszeń agroturystycznych, a swoją siedzibę ma tu Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”, która sprawuje nadzór merytoryczny nad najpopularniejszym serwisem internetowym gromadzącym ofertę kwater na obszarach wiejskich, czyli www.agroturystyka.pl. Administratorem serwisu jest z kolei Lubelski Związek Stowarzyszeń Agroturystycznych. Wspominana Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” jest ogólnopolską organizacją zrzeszającą stowarzyszenia turystyki wiejskiej i prowadzi projekt Kategorizacji Wiejskiej Bazy Noclegowej. Federacja ma swoją siedzibę w Nałęczowie, co z pewnością nie pozostaje bez wpływu na wysoki poziom aktywności i usieciowienia współpracy gospodarstw agroturystycznych w całym województwie.

Lubelszczyzna jako region typowo rolniczy dysponuje bowiem ogromnym potencjałem w zakresie rozwoju turystyki wiejskiej, który jest silnie wspierany przez działania stowarzyszeń agroturystycznych. Liczba tego typu podmiotów jest tu najliczniejsza wśród wszystkich województw w kraju, a 4 z nich dodatkowo współpracują ze sobą w ramach Lubelskiego Związku Stowarzyszeń Agroturystycznych (oznaczono je gwiazdką poniżej)¹⁶⁵. Według danych Lubelskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w regionie działa aż 17 tego typu stowarzyszeń¹⁶⁶:

- Lubelskie Stowarzyszenie Agroturystyczne*
- Krasnobrodzkie Stowarzyszenie Turystyczne*
- Stowarzyszenie Kwaterodawców Miasta i Gminy Zwierzyńiec*
- Stowarzyszenie Agroturystyczne Pojezierza Łęczyńsko – Włodawskiego „Polesia Czar”*

¹⁶⁵ <http://pftw.pl>

¹⁶⁶ <http://www.wodr.konskowola.pl>

- Nadbużańskie Stowarzyszenie Agroturystyczne
- Roztoczańskie Stowarzyszenie Agroturystyczne w Suścu
- Powiatowe Centrum - Stowarzyszenie Agroturystyki w Hrubieszowie
- Stowarzyszenie Kwaterodawców Gminy Nielisz
- Stowarzyszenie Agroturystyczne „Ziemia Lubartowska”
- Podlaskie Stowarzyszenie Agroturystyczne
- Krasnostawskie Stowarzyszenie Gospodarstw Agroturystycznych
- Stowarzyszenie Agroturystyczne „Ziemia Janowska”
- Stowarzyszenie Gospodarstw Agroturystycznych Gminy Adamów
- Dorohusko – Dubienieckie Stowarzyszenie Agroturystyczne
- Stowarzyszenie Agroturystyczne Ziemi Chełmskiej „Puszcza”
- Rejowieckie Stowarzyszenie Agroturystyczne
- Stowarzyszenie Gospodarstw Gościnnych Doliny Siennica Różana i Wzgórz Okolicznych

W województwie lubelskim oprócz dobrze rozwiniętej bazy noclegowej na obszarach wiejskich istnieje również szereg atrakcyjnych miejsc, w których turyści mogą z bliska poznać współczesne oraz dawne życie i zwyczaje mieszkańców wsi. W szczególności są to:

- **Ekomuzeum Lubelszczyzny. Żywa Tradycja**
- **Kraina Rumianku we wsi Hołowno**
- **Izby Rzemiosła w Pawłowie**
- **Wieś Mleczna Żeszczynka**
- **Wieś Kowska Wojciechów**
- **Muzeum Wsi Lubelskiej**
- Skansen pszczelarski i Muzeum Pszczelarstwa w Pszczelej Woli
- Zagroda Garncarska w Łątku Garncarskim
- Regionalna Izba Tkactwa Ludowego w Borysowie
- Pracowania Tkacka w Hrudzie
- Muzeum Wsi Krasnobrodzkiej

Wybrane z tych miejsc (pogrubione) zostały szerzej opisane poniżej.

Ekomuzeum Lubelszczyzny. Żywa Tradycja¹⁶⁷

Ekomuzeum Lubelszczyzny to ciekawa inicjatywa, której celem jest zapoznanie odwiedzających z dorobkiem lubelskiej wsi. Projekt skupia 31 podmiotów znajdujących się w odległości maksymalnie 50 km od Nałęczowa. Członkami muzeum są m.in. gospodarstwa agroturystyczne, muzea, piekarnia, młyny i pasieka. Odwiedzając poszczególne obiekty turysta poszerza swoją wiedzę z zakresu np. pszczelarstwa, młynarstwa, garncarstwa. Istnieje możliwość uczestnictwa w warsztatach podczas których samodzielnie można zrobić podkowę, naczynie gliniane oraz sprawdzić swoje zdolności

¹⁶⁷<http://www.ekomuzeumlubelszczyzny.pl/>

http://www.lrot.pl/index.php?start=sonda&action=tabela&pol_id=5%20-%20atrakcje%20z%20certyfikatem%20regionalnym%20POT%202014

artystyczne podczas próby przygotowania ozdób ludowych. Fani kulinariów mogą spróbować lokalnych produktów prosto od gospodarza. M.in. chodelskich gołąbków z kiszonej kapusty i masła z Opolu Lubelskiego. Atrakcyjności obiektom Ekomuzeum dodaje malownicze położenie w pobliżu parków krajobrazowych i dolin rzecznych.

W 2014 roku Ekomuzeum Lubelszczyzny otrzymało wyróżnienie od Lubelskiego Regionalnej Organizacji Turystycznej w ramach regionalnego etapu konkursu na „Najlepszy Produkt Turystyczny Województwa Lubelskiego 2014 – Certyfikat POT”.

Kraina Rumianku¹⁶⁸

Centrum Krainy Rumianku znajduje się we wsi Hołowno na Polesiu. W tej malowniczej miejscowości można uczestniczyć w zajęciach wyrobu rękodzieła. Gospodarze tego miejsca organizują także warsztaty etnograficzne, zielone szkoły, warsztaty dotyczące Wielkanocy lub Bożego Narodzenia. Zajęcia odbywają się w Ośrodku Edukacji Regionalnej zlokalizowanym w budynku dawnej szkoły. Będąc w ośrodku można podziwiać występy zespołu folklorystycznego Rumenok, który kultywuje tradycje lokalnego folkloru oraz uprawy ziół. Warto skorzystać z ciekawej oferty wypoczynkowej – dużą atrakcją jest Wiejskie Spa; gdzie istnieje szansa zażycia kąpeli oraz uczestniczenia w zabiegach masażu i fizjoterapii. W 2009 roku obiekt otrzymał wyróżnienie w konkursie na Najlepszy Produkt Turystyczny Województwa Lubelskiego za produkt turystyczny „Edukacja i wypoczynek w Krainie Rumianku”.

Ilustracja 87 Kraina Rumianku

Źródło: www.krainarumianku.pl.

Izby Rzemiosła w Pawłowie¹⁶⁹

W Pawłowie można poznać tajniki ginących zawodów bednarza i garncarza. Gminny Ośrodek Kultury umożliwia naukę i uczestnictwo w warsztatach organizowanych przez Izbę Garncarstwa i Izbę Bednarstwa. W trakcie warsztatów bednarskich można dowiedzieć się jakie drewno jest najlepsze do wyrobu beczek czy nauczyć się użytkowania narzędzi bednarskich. Podczas wizyty w Izbie Garncarskiej można obejrzeć wystawę dotyczącą tego rodzaju wyrobów i uczestniczyć w pokazach garncarskich. Istnieje możliwość wykupienia kursu nauki zawodu garncarza w Izbie Garncarstwa w Pawłowie. Znakomitą okazją do obejrzenia bednarzy i garncarzy z Pawłowa przy pracy jest sierpniowy Jarmark Pawłowski „Ginące zawody”, który co roku przyciąga do tej małej miejscowości tłumy gości.

Ilustracja 88 Izba Bednarstwa w Pawłowie

Źródło: www.gokpawlow.pl

¹⁶⁸ „Lubelskie Atrakcje Turystyczne. Informator turystyczny.”, <http://krainarumianku.pl/o-nas/>

¹⁶⁹ <http://www.gokpawlow.pl/>

Wieś Mleczna Żeszczynka

W sąsiedztwie wsi znajduje się wiele użytków zielonych, więc Żeszczynka ma bogate i sięgające wielu wieków tradycje hodowli krów i wytwarzania produktów z mleka (sery, masło). Obecnie kilkunastu rolników posiada bardzo duże stada krów mlecznych, nowoczesne obory i jest ważnymi dostawcami mleka do Spółdzielni Mleczarskiej „Spomlek” w Radzynie Podlaskim. Na tej podstawie miejscowe Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych opracowało oferty turystyczne wykorzystujące te walory, tworząc „Mleczną Wieś w dawnych dobrach Sapiechów”. Do wyboru są tematyczne wycieczki z przewodnikiem (np. Mleczna droga) oraz różnego rodzaju aktywności pozwalające poznać dawny i współczesny proces produkcji i przetwarzania mleka. Wśród atrakcji znajdują się także: przejażdżka bryczką lub wozem, pokazy kowalstwa, warsztaty kulinarne, pokazy i warsztaty domowych prac oraz sezonowe pokazy prac w polu i na łące.¹⁷⁰

Wieś Kowalska Wojciechów

Wojciechów uznawany jest za stolicę polskiego kowalstwa. Znajdujące się tu Muzeum Kowalstwa mieści się w XVI-wiecznej wieży ariańskiej i gromadzi ponad 1000 eksponatów dotyczących kowalstwa. Pobyt w nim obejmuje m.in. lekcje historii na temat tego zawodu. Oferta poznawania zawodu kowala we wsi Wojciechów została szczegółowo opisana jako Szlak Żelaza i Kowalskich Tradycji w Wojciechowie w ramach podrzędnika „Szlaki kulturowe”.

Muzeum Wsi Lubelskiej

Muzeum prezentuje ekspozycję dotyczącą dorobku ludności wiejskiej na Lubelszczyźnie na przestrzeni wieków. Oprócz dawnych wiejskich domostw i sklepów turyści mogą zwiedzić obiekty gospodarskie. Dużą atrakcją są organizowane w ciągu roku pokazy wyrobu rękodziela, jarmarki i odpusty. Muzeum zostało szczegółowo zaprezentowane w ramach podrzędnika „Muzea”.

Sieciowe produkty turystyki wiejskiej

„Sieciowe produkty turystyki wiejskiej województwa lubelskiego” to projekt realizowany przez Lubelski Związek Stowarzyszeń Agroturystycznych, którego celem jest podniesienie atrakcyjności oferty turystycznej wsi w regionie, poprzez integrację podmiotów agroturystycznych o wybranej ofercie. W efekcie realizacji projektu powstały 3 sieciowe produkty turystyczne:¹⁷¹

- Lubelskie w siodle
- Smaki lubelskiej wsi
- Tradycyjna lubelska wieś

W ramach tworzenia każdego z produktów przeprowadzono badania potencjału oraz zorganizowano szkolenie dla podmiotów chętnych współtworzyć produkt. Najciekawsze oferty zamieszczono w folderze „Sieciowe produkty turystyki wiejskiej województwa lubelskiego”, który został wydany w nakładzie 7 tys. egzemplarzy.

¹⁷⁰ www.zeszczynka.pl

¹⁷¹ http://www.agroturystyka.pl/nowe_atrakcje_id_1057.html

Lubelskie w siodle¹⁷²

Produkt turystyczny **Lubelskie w siodle** tworzą 22 podmioty agroturystyczne z województwa lubelskiego, które posiadają:

- własne konie wierzchowe przeznaczone do jazdy konnej,
- odpowiedni sprzęt (rząd jeździecki),
- stajnie z możliwością bezpiecznego wyjazdu w teren,
- wyznaczone, ogrodzone miejsca do nauki jazdy,
- ubezpieczenie dotyczące działalności z końmi, a instruktorzy – odpowiednie ubezpieczenie zawodowe OC,
- świadczą usługi z zakresu: jazda konna w terenie, rajdy, przejażdżki, nauka jazdy konnej z instruktorem, oprowadzanie na koniu,
- dysponują wykwalifikowanymi instruktorami posiadającymi legitymację instruktorską lub kartę woźnicy,
- mają ustalone trasy wyjazdów w teren,
- gwarantują bezpieczeństwo użytkowania koni oraz „dobrostan utrzymania koni” zgodnie z przepisami prawa.

Oprócz możliwości skorzystania z oferty każdego z gospodarstw z osobna, przewidziano także utworzenie różnych pakietów pobytowych:

- **Rajdy konne** – kilkudniowe wyprawy drogami polnymi i leśnymi, połączone z noclegami i pełnym wyżywieniem.
- **Obozy jeździeckie** – letnie i zimowe wczasy dla młodzieży obejmujące jazdę konną, zajęcia teoretyczno-praktyczne i dodatkowe atrakcje.
- **Zwiedzanie w siodle** – konne wycieczki po wyznaczonych trasach (atrakcyjnych przyrodniczo, krajobrazowo i kulturowo), połączone z noclegiem.
- **Wyprawy w siodle do miejsc niedostępnych** – konne przejażdżki z przewodnikiem po trudno dostępnym terenie, do miejsc nieosiągalnych dla zmotoryzowanych turystów.
- **Konna edukacja** – zapoznanie dzieci i młodzieży szkolnej z końmi i ich środowiskiem oraz zachęcenie do nauki jazdy konnej.

Informacje na temat założeń i ofert wchodzących w skład produktów „Smaki lubelskiej wsi” oraz „Tradycyjna lubelska wieś” są obecnie niedostępne dla turystów, planujących pobyt na wsi w województwie lubelskim.

Wnioski i rekomendacje dotyczące turystyki wiejskiej

Ze względu na mocno rolniczy charakter, województwo lubelskie jest mocno predestynowane do rozwoju agroturystyki i turystyki na obszarach wiejskich. Już obecnie region oferuje jedną z najlepiej rozwiniętych baz agroturystycznych w kraju (222 obiekty), ustępując jedynie Małopolsce (265). Rozwojowi tych form turystyki z pewnością będzie sprzyjał wysoki poziom usieciowienia gospodarstw – obecnie na Lubelszczyźnie zarejestrowanych jest aż 17 stowarzyszeń agroturystycznych.

Oprócz licznych gospodarstw oferujących pobyty agroturystyczne, istotną rolę odgrywają także miejsca, takie jak izby, zagrody i skanseny prezentujące dawne życie na wsi i coraz rzadziej występujące tradycyjne zawody, takie jak chociażby bednarz, kowal, pszczelarz czy hafciarka. W tym

¹⁷² Prezentacja Pani Jadwigi Tatary, „Lubelskie w siodle”, za: <http://agro.travel>.

zakresie panuje wysoka różnorodność oferty. Skansen Pszczelarstwa, Izba Bednarska, Zagroda Garncarska czy Wieś Mleczna to tylko wybrane przykłady atrakcyjnych miejsc. W dużej części tych obiektów oferowane są interaktywne zajęcia i warsztaty, umożliwiające aktywne włączenie się w poznawanie tajników pracy na wsi. Często odbywają się także wydarzenia animujące ruch turystycznych w tych miejscach.

Dużym mankamentem większości wiejskich atrakcji jest w dalszym ciągu brak należytej prezentacji w internecie, z którego współcześni turyści w większości czerpią informacje o miejscach docelowych, planowanych podróży. Część z opisanych wiejskich atrakcji Lubelszczyzny nie posiada własnych stron internetowych lub profili w serwisie społecznościowym Facebook, co z pewnością utrudnia zainteresowanie większego grona odbiorców oraz budowanie rozpoznawalnej marki turystycznej. Tyczy się to także opracowanych przez Lubelski Związek Stowarzyszeń Agroturystycznych „Sieciowych produktów turystyki wiejskiej województwa lubelskiego”. Pozytywnymi przykładami z regionu mogą być w tym zakresie: Ekomuzeum Lubelszczyzny, Muzeum Wsi Lubelskiej czy Kraina Rumianku.

3.1.5. Turystyka uzdrowiskowa, medyczna, Spa i Wellness

Uzdrowiska

W Polsce działa 45 uzdrowisk, których funkcjonowanie opiera się o Ustawę z 28 lipca 2005 o lecznictwie uzdrowiskowym. Najwięcej miejscowości o tym statusie funkcjonuje w województwach Dolnośląskim (11), Małopolskim (9), Zachodniopomorskim (5).

W świetle definicji naukowej uzdrowisko to miejscowość o walorach zdrowotnych (klimat, właściwości wody, powietrze), w której znajdują się odpowiednie budynki i urządzenia stwarzające warunki wypoczynku i leczenia. Wyróżniamy uzdrowiska: zdrojowe (wody lecznicze), nizinne (do 200 m n.p.m.), podgórskie (do 400 m n.p.m.), górskie (do 400-800 m n.p.m.) i wysokogórskie.¹⁷³ W województwie lubelskim występują 2 uzdrowiska o charakterze zdrojowym. Są to uzdrowiska w Nałęczowie oraz w Krasnobrodzie. Niewątpliwie uzdrowisko w Nałęczowie należy do najbardziej rozpoznawalnych na terenie naszego kraju.

Uzdrowisko Nałęczów

W Nałęczowie znajduje się uzdrowisko specjalizujące się w leczeniu chorób serca i układu krążenia. Czynnikiem leczniczym są wody mineralne wykorzystywane w terapii od blisko 200 lat. Kurort powstały w 1817 roku gościł w swojej historii m.in. tak znane postacie jak Bolesław Prus, Henryk Sienkiewicz, Stefan Żeromski. Prus i Żeromski mają tutaj swoje muzea. Najważniejszą część uzdrowiska stanowi park zdrojowy z pałacem Małachowskich. Spacerując po parku warto zajrzeć do Starych Łazienek, Sanatorium „Książę Józef”, Domku Greckiego, Domku Gotyckiego. W parku znajduje się staw, po którym można pływać łódką. Bardzo ważnym obiektem w parku jest Pijalnia Wód Mineralnych gdzie można skosztować wód leczniczych (szczaw żelazistych) pochodzących z Nałęczowa. W Pijalni Wód Mineralnych można także zajrzeć do Palmiarni i pijalni czekolady¹⁷⁴. Po sprywatyzowaniu w 2002 roku obiekt cały czas się rozwija. Oprócz gości uzdrowiska korzystających z leczniczych źródeł do obiektu przyjeżdżają osoby korzystające z różnych zabiegów medycznych m.in. chirurgii plastycznej. Dużą popularnością cieszy się obiekt SPA Nałęczów, który uzupełnia wachlarz dostępnych usług w Nałęczowie o zabiegi odnowy biologicznej. Na terenie uzdrowiska

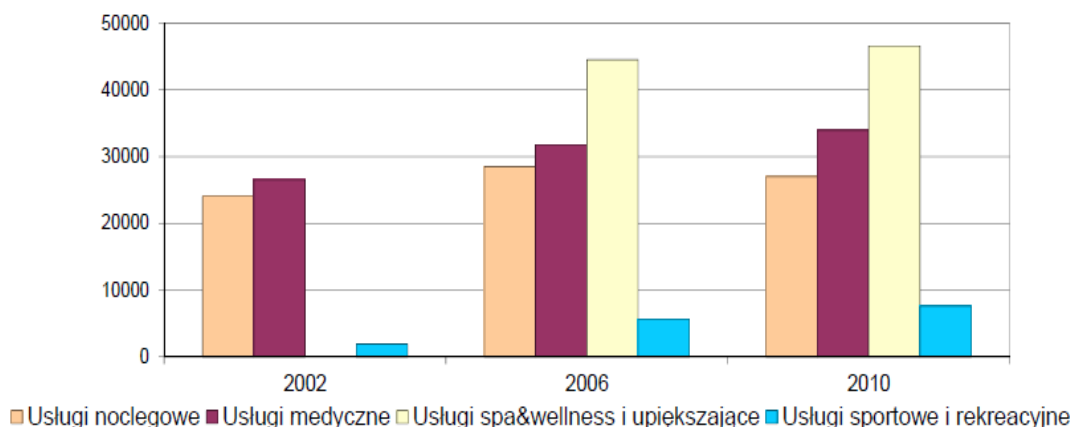
¹⁷³ <http://www.ekologia.pl/wiedza/slovníki/leksykon-ekologii-i-ochrony-srodowiska/uzdrowisko>

¹⁷⁴ „Smak rodzinnych wypraw. Informator turystyczny.”, „Lubelskie atrakcje turystyczne. Informator turystyczny.”

można również skorzystać z basenów rekreacyjnych znajdujących się w kompleksie wodnym Atrium. W budynku kompleksu można także zawitać do klubu, w którym można zagrać w bilarda lub w kręgle.¹⁷⁵ Uzdrowisko w Nałęczowie posiada także rozbudowaną bazę gastronomiczno-noclegową; w 7 obiektach noclegowych znajduje się ponad 700 miejsc noclegowych. Rozbudowanie oferty uzdrowiska w Nałęczowie o dodatkowe usługi przynosi efekty. Badania pokazują, że osoby nie będące kuracjuszami stanowią większość osób odwiedzających uzdrowisko. W 2002 roku stanowili oni 68% a w 2010 roku 77% ogółu klientów uzdrowiska. Poniżej znajduje się wykres obrazujący jak zmieniało się zainteresowanie gości uzdrowiska poszczególnymi usługami, które znajdują się w ofercie.¹⁷⁶

Wykres 2 Liczba osób korzystających w poszczególnych latach z wybranych usług Uzdrowiska Nałęczów S.A.

Źródło: Hadzik, A., Tucki A., „Raport końcowy z badania dziedzinowego: Analiza możliwości rozwoju turystyki zdrowotnej w województwie lubelskim w kontekście zidentyfikowanej inteligentnej specjalizacji regionu w dziedzinie usług medycznych i prozdrowotnych”, Lublin 2013

Ilustracja 89 Atrium – kompleks basenowy w Uzdrowisku Nałęczów, Sanatorium Księża Józef w Parku Zdrojowym w Nałęczowie

Źródło: www.spanaleczow.pl, www.wikipedia.org.

¹⁷⁵ <http://www.spanaleczow.pl/>

¹⁷⁶ Hadzik, A., Tucki A., „Raport końcowy z badania dziedzinowego: Analiza możliwości rozwoju turystyki zdrowotnej w województwie lubelskim w kontekście zidentyfikowanej inteligentnej specjalizacji regionu w dziedzinie usług medycznych i prozdrowotnych”, Lublin 2013

Uzdrowisko w Krasnobrodzie¹⁷⁷

Krasnobród położony jest w dolinie rzeki Wieprz na Roztoczu, w powiecie zamojskim. Uzdrowisko działa w Krasnobrodzie od 2002 roku. Początki działalności uzdrowiskowe sięgają XIX wieku. Powstał wtedy ośrodek specjalizujący się w leczeniu gruźlicy przy pomocy kobyłego mleka i wód leczniczych. Obecnie w sanatorium znajdującym się w pałacu Leszczyńskich, Tarnowskich i Fudakowskich można leczyć głównie choroby dróg oddechowych i schorzenia kończyn. Ponadto leczeniu podlegają tam m.in. otyłość i choroby układu nerwowego. Czynnikiem sprzyjającym kuracji w przypadku tego uzdrowiska jest czyste powietrze z dużą ilością olejków eterycznych wydzielanych przez rośliny iglaste rosnące w pobliżu. Kolejnym są wody lecznicze (chlorkowo-sodowo-bromkowe) oraz borowiny. W pobliżu obiektu znajduje się zalew powstały na rzece Wieprz. W jego sąsiedztwie zlokalizowane są drogi piesze i rowerowe; m.in. warto przejechać się na 2 kółkach po ścieżce dydaktyczno-przyrodniczej wokół Krasnobrodu. Oprócz kąpeli i uprawiania sportów wodnych można również nad zalewem łowić ryby, a zimą uczestniczyć w kuligu, którego trasa prowadzi przez okoliczne lasy. Najbliższą okolicę można także oglądać z perspektywy wieży widokowej znajdującej się przy zalewie na terenie nieistniejącego kamieniołomu. Pod kierunkiem instruktora można spróbować swoich sił w nordic-walkingu, a dzieci mogą odwiedzić sanatorium podczas organizowanych w trakcie roku szkolnego zajęć w ramach zielonej szkoły. Ostatnim osiągnięciem uzdrowiska jest uzyskanie rekomendacji Miejsca Przyjaznego Rowerzystom na Wschodnim Szlaku Rowerowym Green Velo, w którym turyści rowerowi mogą korzystać z różnego rodzaju udogodnień, przeznaczonych specjalnie dla nich.

Turystyka medyczna

Obecna wartość rynku turystyki medycznej w Polsce oceniana jest na około 800 mln zł i wykazuje stałą tendencję wzrostową (około 10% w roku). Oprócz turystów krajowych, coraz więcej z usług turystyki zdrowotnej korzysta obywateli z Niemiec, Wielkiej Brytanii, Skandynawii i Rosji. Polska, po Węgrzech i Belgii jest najczęściej wybieranym krajem w Europie, jeśli chodzi o korzystanie z usług turystyki zdrowotnej, a roczna liczba turystów zagranicznych oscyluje w granicach 250 – 300 tysięcy osób. Dalszemu jej rozwojowi sprzyjać będzie funkcjonująca od 24 października 2013 roku Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/24/UE z dnia 9 marca 2011 r. w sprawie stosowania praw pacjentów w transgranicznej opiece zdrowotnej między państwami UE. Rozwój lecznictwa uzdrowiskowego oraz turystyki zdrowotnej będą stanowiły także odpowiedź na proces starzenia się społeczeństwa.

Województwo lubelskie z pewnością może konkurować o turystę zdrowotnego dobrze rozwiniętą bazą do świadczeń usług medycznych i uzdrowiskowych. Na jego obszarze występują aż 923 zakłady opieki zdrowotnej, w tym prawie 90% należące do sektora komercyjnego. Baza ta jest wspomagana odpowiednim zapleczem kadrowym - co roku „wypuszcza się” 4,7 tys. absolwentów o specjalnościach związanych z turystyką zdrowotną. Województwo lubelskie charakteryzuje się ponadto konkurencyjnymi cenami świadczeń ogólnych i specjalistycznych usług z zakresu medycyny i zdrowia.¹⁷⁸

W przeprowadzonym badaniu zauważono brak zintegrowanej oferty usług turystyki zdrowotnej w regionie. Jednym z przyczyn takiego stanu rzeczy jest fakt, że do tej pory turystyka zdrowotna nie

¹⁷⁷ „Raport końcowy z badania dziedzinowego: Analiza możliwości rozwoju turystyki zdrowotnej w województwie lubelskim w kontekście zidentyfikowanej inteligentnej specjalizacji regionu w dziedzinie usług medycznych i prozdrowotnych”, Lublin 2013, <http://www.sanatorium-krasnobrod.pl/>

¹⁷⁸ Raport końcowy z badania dziedzinowego „Analiza możliwości rozwoju turystyki zdrowotnej w województwie lubelskim w kontekście zidentyfikowanej inteligentnej specjalizacji regionu w dziedzinie usług medycznych i prozdrowotnych”, Lublin 2013.

była priorytetem w rozwoju sektora turystyki w województwie lubelskim. Skutkowało to nierzadko brakiem instytucjonalnego wsparcia rozwoju tego typu usług. Jednak od 2015 roku w województwie lubelskim funkcjonuje klaster Lubelska Medycyna, który wśród swoich celów strategicznych wskazuje m.in. „Rozwój współpracy w ramach Klastra w celu wdrożenia usług z zakresu turystyki medycznej”. W najbliższych latach m.in. za sprawą działalności klastra można się spodziewać dalszego rozwoju oferty w zakresie turystyki medycznej na Lubelszczyźnie.

Oferta Spa i Wellness

Przyjęło się uważać, że Spa jest skrótem od łacińskiego *sanus per aquam*, inne objaśnienia znaczenia tego słowa wskazują na pochodzenia od belgijskiej nazwy miejscowości uzdrowiskowej Spa. Niezależnie od korzeni tego określenia jest ono powszechnie stosowane do nazywania oferty zabiegów, które mają na celu poprawę zdrowia, pielęgnację ciała i doskonalenie urody. Określenie Wellness często występuje w parze ze Spa i oznacza stan świadomości i odbrego samopoczucia wynikający z szerszej filozofii życia. Jedna z definicji Wellness mówi że jest to styl życia, którego celem jest osiągnięcie dobrego samopoczucia poprzez harmonię ciała, umysłu i ducha.

W ujęciu produktowym można traktować więc Spa jako element Wellness z zakresu usług: pielęgnacyjnych, relaksacyjnych, upiększających, prozdrowotnych, fizjoterapeutycznych, leczniczych, kosmetycznych, a zwyczajowo także w oparciu o relaksacyjne właściwości wody. Natomiast Wellness jest pojęciem szerszym obejmującym elementy twarde takie jak wyposażenie sprzyjające relaksowi i odprężeniu oraz elementy miękkie takie jak kwalifikacje personelu czy również odpowiednio przygotowaną kuchnię w ofercie obiektu.

W ostatnich latach w naszym kraju nastąpił bardzo dynamiczny rozwój segmentu Spa i Wellness według Polskiej Organizacji Turystycznej w całym kraju funkcjonuje ponad 600 obiektów tego typu. W samym województwie Lubelskim jest ich kilkadziesiąt.

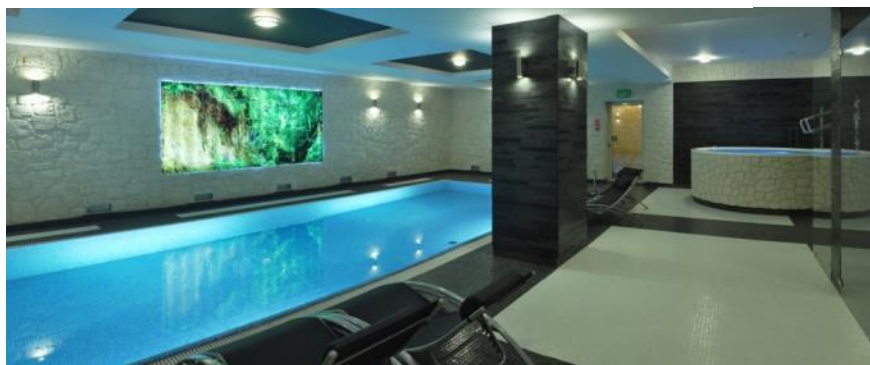
Najważniejsze obiekty tego typu zostały wymienione poniżej. W zestawieniu znalazły się jedynie obiekty funkcjonujące w hotelach, które posiadają w swojej ofercie co najmniej: basen lub jacuzzi, saunę, i gabinet zabiegowy. Konieczność posiadania basenu i sauny w poniższym zestawieniu jest argumentowana chęcią wskazania oferty, w której element możliwości korzystania z relaksacyjnych walorów wody jest wystarczający. Zakłada się także, że oferta prezentowana przez hotel Spa powinna być wystarczająca żeby atrakcje Spa stanowiły podstawowy cel wyjazdu turystycznego do danego miejsca. Nie zostały zatem uwzględnione obiekty typu day spa, których klientem pozostają głównie mieszkańcy, ani też hotele posiadające niezbyt rozbudowane usługi tego typu. Bowiem jednym z podstawowych kryteriów wyboru obiektów była możliwość skorzystania z ich usług przez turystów nastawionych na relaks dzięki wodzie:

- Hotel Duo Spa w Janowie Lubelskim. **** w powiecie Janowskim - Oferuje basen z falą, jacuzzi, łaźnie parową, łaźnie fińską, różnorodne zabiegi spa
- Hotel Korona Lublin Spa&Wellness**** Oferuje basen z brodzikiem dla dzieci i hydromasażami, jacuzzi, saunę suchą, łaźnię parową z aromaterapią i koloroterapią, z funkcją łaźni algowo-błotnej, pokój wypoczynkowy z muzykoterapią, szeroka oferta zabiegów spa
- Hotel Alter Lublin ***** - Kameralna strefa Spa w piwnicach zabytkowej kamienicy przy ul. Grodzkiej w Lublinie. Oferuje basen z kurtyną wodną, gejzer i hydromasaż, jacuzzi, sauna sucha, łaźnia parowa z aromaterapią, gabinetu kosmetyczny z ofertą zabiegów pielęgnacyjnych
- Hotel&Spa Montis *** w Poniatowie, Powiat opolski - oferta Spa hotelu składa się z jacuzzi, sauny suchej, łaźni parowej, zabiegów pielęgnacyjnych, strefy fitness z salą treningową

- Hotel Król Kazimierz *** w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą – oferuje basen rekreacyjny z hydromasażem, saunę błotną, fińską, parową z aromaterapią, hammam, zabiegi kosmetyczne i upiększające
- BALIA Spa&Wellness w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą – niewielka strefa spa obejmująca jacuzzi, saunę fińską i łaźnię parową. Dostępne także masaże
- GACA SPA w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą – niewielka strefa spa oferuje: jacuzzi, dwie sauny i salę cardio, masaże relaksacyjne
- Villa Bohema w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą – oferuje z zakresu Spa kryty basen, jacuzzi, sauna fińska, masaże i zabiegi pielęgnacyjne
- Pensjonat Kazimierski w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą - saunę fińską, saunę parową, jacuzzi, gabinet masażu, gabinety kosmetyczne
- Zakład Leczniczy Uzdrowisko Nałęczów SA - oferuje bardzo szeroki i zróżnicowany zakres usług z kategorii Spa, podstawowym miejscem noclegowym dla gości Spa w Uzdrowisku są Termy Pałacowe i Pawilon Angielski. Dla gości dostępne są strefa SPA. Większość obiektów położonych jest w obrębie Parku Zdrojowego lub w jego bezpośredniej okolicy.
- W Krainie Alicji Wellness & Spa w Nałęczowie – jacuzzi, sauna fińska, sauna z promoeniami podczerwieni, zabiegi relaksujące i upiększające, dodatkowo zewnętrzna sauna czyli ruska bania oraz grotta solna,
- Boutique HOTEL & SPA Villa Aurelia – posiada pełne zaplecze Spa w tym basen, saunę fińską, łaźnię rzymską, jacuzzi oraz pokoje zabiegowe
- Pensjonat Sosnowe Zacisze w Suścu, powiat Tomaszowski – usługi Spa opierają się na basenie, brodziku dla dzieci, jacuzzi, saunie fińskiej, łaźni parowej, saunie na podczerwień. Ponadto w obiekcie gabinet masażu i gabinet kosmetyczny
- Hotel Antoni *** - oferta Spa składa się z możliwości korzystania z basenu, jacuzzi, sauny parowej oraz gabinetów odnowy biologicznej,
- Spa Arkadia Kolonia Łaszczówka powiat Tomaszowski – w obiekcie dostępne są: basen kryty, jacuzzi, sauna oraz jaskinia solna
- Hotel Spa Rusalka w Okunince, Powiat Włodawski – możliwość skorzystania z jacuzzi, sauny fińskiej i łaźni parowej, biczów szkockich, w ofercie masaże lecznicze i relaksacyjne

Ilustracja 90 Spa w Hotelu Król Kazimierz; Spa w Boutique HOTEL & SPA Villa Aurelia

Źródło: <https://web.facebook.com/hotelkrolkazimierz>, <http://villaaurelia.pl>.

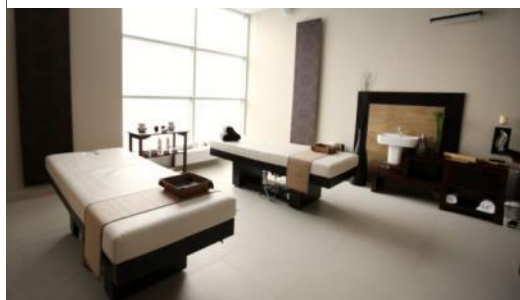

Hotele posiadające elementy oferty SPA

- Best Western Agit Hotel *** w Lublinie - o specjalizacji konferencyjnej z rozwiniętymi elementami SPA w tym: saunę infrared, łaźnie turecką, gabinety odnowy biologicznej dodatkowo hotel posiada ekologiczną restaurację oraz siłownię i sale fitness
- Hotel Forum Fitness Spa & Wellness *** w Lublinie – przy hotelu działa klub fitness z rozbudowaną ofertą typu Spa w tym: jacuzzi, sauny, masaże, słoneczną łączkę
- Hotel Zająd Piastowski w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą – posiada basen letni, saunę i grootę solną, w ofercie również masaże
- Kazimierski Zdrój w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą – oferuje kąpiele w piwie, winie, kozim mleku jak również masaże
- Spa w Raju Nałęczów – ośrodek oferuje szeroką gamę zabiegów leczniczych między innymi obejmujących takie schorzenia jak: leczenie trądziku, depresji, otyłości, równolegle również dostępna jest bogata oferta masaży i zabiegów estetycznych.
- Dwór Nałęczowski Vitaligs SPA – ośrodek oferuje szeroką gamę zabiegów odnowy biologicznej, pielęgnacyjnych, medycyny estetycznej, możliwość skorzystania z Sali treningowej i siłowni rekreacyjnej.
- Hotel Trzy Korony *** w Puławach – w ofercie sauna fińska oraz możliwość kąpieli w piwie warzonym w hotelowym browarze
- Hotel Panorama w Okunince, Powiat Włodawski – sauna sucha, łaźnia parowa, kabina lodowa, spa piwne
- Jasnica, Powiat Zamojski – ośrodek zlokalizowany przy stacji narciarskiej, na gości czekają sauna, jacuzzi, zabiegi relaksacyjne i masaże
- Artis Hotel & Spa **** Staniec pod Zamościem - w hotelu znajdują się basen, sauny, gabinety zabiegowe i gabinety urody oraz sale do ćwiczeń

Zasługującym na podkreślenie jest funkcjonujący w Lublinie obiekt typu Spa bez zaplecza hotelowego - Spa Orkana w Lublinie, który poprzez swoje rozmiary i kompleksowość świadczonych usług może stanowić cel podróży turystów poszukujących oferty Spa. W zakresie świadczonych przez obiekt usług znajdują się: basen, sauny, grota lodowa, siłownia i fitness, restauracji z kartą dietetyczną, zabiegi pielęgnacyjne i upiększające.

Ilustracja 91 Spa Orkana w Lublinie

Źródło: www.spaorkana.lublin.pl

Warto zauważyć, że największe nagromadzenie obiektów typu Spa występuje w Nałęczowie i okolicach oraz w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą. W ostatnich latach liczba obiektów tego typu wzrosła także w Lublinie. Powstają one także w Okunince w powiecie włodawskim.

Wnioski i rekomendacje

Warto zauważyć, że największe nagromadzenie obiektów typu Spa występuje w Nałęczowie i okolicach oraz w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą. W ostatnich latach liczba obiektów tego typu wzrosła także w Lublinie. Powstają one także w Okunince w powiecie włodawskim. W regionie występuje kilkanaście ośrodków oferujących usługi SPA, które położone są w pasie od Kazimierza Dolnego nad Wisłą po Lublin. Satelitarne w stosunku do nich położone są ośrodki Spa w okolicach Zamościa. Tomaszowa Lubelskiego i Włodawy.

3.1.6. Turystyka biznesowa

Turystyka biznesowa to stosunkowo młoda forma turystyki w naszym kraju i regionie lubelskim. Cechuje się za to wyraźną dynamiką wzrostu oraz wyższymi niż średnie w innych dziedzinach turystyki wydatkami wyjeżdżających. W ramach pojęcia mieszczą się takie aktywności jak¹⁷⁹:

- spotkania grupowe (seminaria, konferencje itp.),
- wystawy (targi, pokazy dla branży lub klientów),
- szkolenia, kursy,
- podróże motywacyjne,
- imprezy firmowe – imprezy integracyjne, motywacyjne

Zakłada się, że pod pojęciem turystyki biznesowej mieści się całość aktywności wynikających z podróży i pobytu uczestników związanych z wykonywaną działalnością zawodową poza miejscem pracy. Dlatego istotnym katalizatorem rozwoju tej formy turystyki jest dostępność komunikacyjna w szczególności transport lotniczy i drogowy. Z uwagi na rozwój portu lotniczego w Świdniku oraz stałą modernizację dróg krajowych na terenie województwa lubelskiego warunki do rozwoju turystyki biznesowej w ostatnich latach są sprzyjające.

Chcąc zmierzyć potencjał rozwoju tej formy turystyki warto odwołać się do danych gromadzonych przez Polską Organizację Turystyczną w ramach Poland Convention Bureau. W raporcie Przemysł Spotkań i Wydarzeń w Polsce 2015 wskazano, że w naszym kraju w 2014 roku zorganizowano przeszło 18 tys. spotkań, w których wzięło udział prawie 4 mln gości. Udzielono im prawie 8,5 tys. noclegów oraz sprzedano usług gastronomicznych za prawie 0,5 mld złotych oraz usług kulturalno-rekreacyjnych za 55 mln złotych. Średnia długość kongresu wynosiła 3 dni, a przeciętnie jego uczestnik wydał na noclegi prawie 750 zł. Największy udział w krajowym rynku posiadały następujące miasta: Warszawa, Kraków, Wrocław, Poznań, Gdańsk, Katowice. W raporcie tym uwzględnia się dane przekazane przez Convention Bureau w wymienionych miastach, w momencie opracowania audytu biur takich było 11, niestety taka placówka nie funkcjonowała w Lublinie.

Analizując udział różnorodnych wydarzeń w całości przemysłu spotkań w polskich miastach można zauważyć, że do najistotniejszych należą:

- kongresy (55%),
- wydarzenia korporacyjne (29%),
- wydarzenia motywacyjne (12%),
- targi (4%).

¹⁷⁹ Krzysztof Cieślowski: Zarządzanie turystyką biznesową

Biorąc pod uwagę wymienione powyżej aktywności warto przeanalizować dostępność w regionie lubelskim infrastruktury, która umożliwia ich organizację. Będą to między innymi:

- centra kongresowe,
- centra targowe,
- sale konferencyjne.

Istotne jest również działanie profesjonalnych organizatorów spotkań w regionie. W lubelskim nie działają firmy rekomendowane jako Profesjonalni Organizatorzy Kongresów czy Organizatorzy Podróży Motywacyjnych przez Poland Convention Bureau Polskiej Organizacji Turystycznej.

Jednym z podstawowych narzędzi pracy profesjonalistów przemysłu spotkań w Polsce jest katalog meetingspoland.pl. Prezentuje on obiekty z zapleczem konferencyjno-kongresowym z terenu całego kraju. Z województwa lubelskiego zamieszczonych są tam 23 obiekty. Poniżej zaprezentowano je, jak również inne obiekty dysponujące salami konferencyjnymi w regionie. Każdorazowo wskazano powiat, w którym dane miejsce się znajduje, liczbę sal oraz maksymalną liczbę osób, jaką może pomieścić największa z sal. Dodatkowo w przypadku hoteli wskazano również liczbę miejsc w pokojach.

Tabela 23 Obiekty posiadające sale konferencyjne w województwie Lubelskim

LP.	Nazwa obiektu / Powiat	Liczba miejsc w pokojach	Ilość sal	Pojemność największej sali
1.	Hotel Dwór Choiny / Świdnik / Świdnicki	33	4	250
2.	Mercure Zamość Stare Miasto / Zamojski	96	4	100
3.	Jacnia, Powiat Zamojski	30	2	150
4.	Artis Hotel & Spa **** Staniec pod Zamościem / Zamojski	124	6	300
5.	Hotel Królewski / Janów Lubelski / Janowski	55	3	700
6.	Hotel Duo Spa w Janowie Lubelskim. / Janowski	120	3	200
7.	Hotel Antoni / Łaszczówka Kolonia / Tomaszowski	80	2	200
8.	Pałac Piotrawin / Opolski	38	2	130
9.	Hotel & Resort Marina / Nielisz / Zamojski	60	2	500
10.	Dwór Sanna / Wierzchowiska / Janowski	30	1	70
11.	Hotel Kazimierzówka / Kazimierz Dolny nad Wisłą / Puławski	50	2	140
12.	Hotel "Pensjonat Kazimierski" / Kazimierz Dolny nad Wisłą / Puławski	50	2	143
13.	Hotel Król Kazimierz / Kazimierz Dolny nad Wisłą / Puławski	230	7	1000
14.	Villa Bohema / Kazimierz Dolny nad Wisłą / Puławski	30	1	60
15.	Kazimierski Zdrój / Oblasy / Puławski	55	2	164

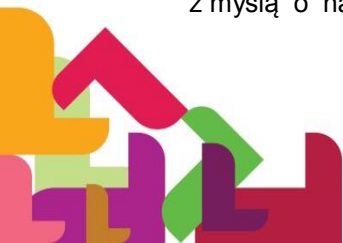
LP.	Nazwa obiektu / Powiat	Liczba miejsc w pokojach	Ilość sal	Pojemność największej sali
16.	Wellness & Spa W Krainie Alicji / Nałęczów / Puławski	76	3	80
17.	Boutique HOTEL & SPA Villa Aurelia / Puławski	22	1	36
18.	Zakład Lecznicy Uzdrowisko Nałęczów SA / Nałęczów / Puławski	b.d.	6	80
19.	Centrum Szkoleniowo Wypoczynkowe ENERGETYK / Nałęczów / Puławski	120	8	220
20.	Hotel Gościniec Horyzont / Trojaszkowice / Lubelski	46	3	500
21.	Pensjonat Sosnowe Zacisze w Suścu, powiat Tomaszowski	60	3	180
22.	Spa Arkadia Kolonia Łaszcówka powiat Tomaszowski	28	1	45
23.	Centrum Szkolenia i Rekreacji KRASNOBRÓD / Zamojski	150	5	280
24.	Hotel Spa Rusalka w Okunince / Powiat Włodawski	98	2	100
25.	Hotel Panorama w Okunince / Powiat Włodawski	96	2	200
26.	HOTEL KAMENA / Chełm	110	4	246
27.	Hotel Pikul / Puławy	56	1	300
28.	Hotel 3 Korony w Puławach	48	3	500
29.	Klub Graffiti / Lublin	0	4	300
30.	Hotel Staropolski / Tomaszów Lubelski / Tomaszowski	50	2	410
31.	Hotel Biesiada / Bogucin / Lubelski	50	1	55

Źródło: Opracowanie własne landbrand.

Obiekty konferencyjne w Lublinie

W Lublinie działa ponad 30 obiektów posiadających sale umożliwiające spotkania biznesowe. Są to zarówno ogromne hale mogące pomieścić ponad 4 000 osób jednocześnie takie jak Hala widowiskowo-sportowa Globus czy Centrum Targowo-Wystawiennicze Targów Lublin S.A. Pozwalają one na organizację kongresów krajowych na nawet o skali europejskiej. W mieście znaleźć można również ofertę kilku centrów wystawienniczo-kongresowych średniej wielkości umożliwiające organizację spotkań dla około 500 osób. Zaliczyć można do nich Centrum Kongresowe Uniwersytetu Przyrodniczego, Aula Collegium Maius Uniwersytetu Medycznego, Centrum Konferencyjno-Wystawiennicze Restauracja Etiuda, Hotel Focus Centrum Konferencyjne. Spośród lubelskich hoteli większość posiada także zaplecze konferencyjne, najmniejsze sale pozwalają na ugoszczenie około 70 osób, a możliwości recepcyjne największych sali konferencyjnych zlokalizowanych w hotelach to ponad 400 miejsc.

W momencie prowadzenia prac audytowych nie działały jeszcze w Lublinie dwie placówki, z którymi wiąże się nierozdzielnie perspektywa rozwoju przemysłu spotkań w Lublinie. Mowa tutaj o Lubelskim Centrum Konferencyjnym oraz Centrum Spotkania Kultur. W szczególności pierwszy obiekt ma szansę diametralnie zmienić pozycję konkurencyjną Lublina i regionu na mapie turystyki biznesowej. Stanowi o tym ponad 13 000 metrów kwadratowych ultranowoczesnych powierzchni stworzonych z myślą o najbardziej wymagających organizatorach spotkań. W Centrum konferencyjnym będzie

dostępnych kilka sal o różnym przeznaczeniu i wielkości. Będą to między innymi: sala wystawiennicza na 500 osób, sala główna przystosowana do przyjęcia 350 osób czy zespół 4 sal konferencyjnych o łącznej powierzchni 366 m². Z kolei Centrum Spotkania Kultur to ponad 30 000 m² powierzchni w tym sala widowiskowa, która może przyjąć nawet 1000 widzów, sala kinowa na 170 osób czy sala kameralna dla 200 widzów. Obiekty te stworzą mowę jakość spotkań w Lublinie i wyzwolą ogromny potencjał rozwoju rynku turystyki biznesowej.

Ilustracja 92 Sala Główna Lubelskiego Centrum Konferencyjnego, wizualizacje Centrum Spotkania Kultur

Źródło: www.lcklubelskie.pl, www.spotkaniakultur.com.

Tabela 24 Wykaz obiektów posiadających sale konferencyjne w Lublinie

LP	Nazwa i adres	Liczba sal	Największa sala (maksymalna liczba osób)*	Łączna liczba miejsc*
1.	Hala Globus	1	4119 (widownia)	5700 (widownia + płyta główna)
2.	Centrum Konferencyjno-Wystawiennicze Restauracja Etiuda	5	700	1800
3.	Aula Collegium Maius Uniwersytetu Medycznego	2	554	790
4.	Hotel Mercure Lublin Centrum	9	220	780
5.	Hotel Focus Centrum Konferencyjne	3	450	745
6.	Centrum Kongresowe Uniwersytetu Przyrodniczego	1	600	600
7.	Hotel Trzy Róże	3	400	480
8.	Hotel Luxor	4	300	470
9.	Hotel Korona	5	180	450
10.	Hotel Kmicic	2	250	450
11.	Hotel Victoria	6	450	b/d
12.	Hotel Huzar	7	133	370
13.	Hotel Lwów	4	200	350
14.	Hotel Pod Kasztanami	3	250	300
15.	Kino Bajka	1	292	292
16.	Kompleks Restauracyjno-Noclegowy Rubikon	6	200	250

LP	Nazwa i adres	Liczba sal	Największa sala (maksymalna liczba osób)*	Łączna liczba miejsc*
17.	Hotel Europa	3	150	230
18.	Sala konferencyjna Caritas Archidiecezji Lubelskiej	1	225	225
19.	IBB Grand Hotel Lublinianka	3	150	200
20.	Motel PZM	3		200
21.	Pałac Akropol	2	170	190
22.	Centrum Budownictwa OMEGA	4	100	190
23.	Hotel Restauracja Focus	2	150	180
24.	Centrum Restauracyjno-Konferencyjne Nowy Graf	2	100	150
25.	Hotel Forum	1	120	120
26.	Dom Małego Księcia	1	90	90
27.	Hotel Logos (Dom Nauczyciela)	2	60	85
28.	Inkubator Technologiczny	2	54	65
29.	Hotel Alter Lublin	1	70	70
30.	Dom na Podwalu	4	35	b/d
31.	Hotel Campanille Lublin	b/d	b/d	b/d
32.	Locomotiva Hotel	1	b/d	b/d
33.	Best Western Agit Hotel	5	300	3

Źródło: Opracowanie własne landbrand.

Centrum Targowo-Wystawiennicze Targów Lublin S.A. dysponuje niekwestionowanie największą powierzchnią kubaturową targową w regionie. Na ich ofertę poza kalendarzem imprez targowych składa się możliwość wynajmu profesjonalnie przystosowanej infrastruktury w tym:

- Dwóch hal o powierzchni 10 000 m², większa z nich daje możliwość organizacji imprezy masowej do 5000 osób
- Antresolę o powierzchni 700 m² z możliwością pomieszczenia do 500 osób
- Dwie sale konferencyjne na 150 osób
- Plac wystawienniczy o powierzchni 5 000 m²

W kalendarzu Targów Lublin S.A. znajduje się ponad 20 imprez targowych.

Wnioski i Rekomendacje

Lubelskie może i powinno stać się istotnym graczem na krajowym rynku turystyki biznesowej. Nowopowstające obiekty konferencyjne w hotelach w Lublinie i regionie (ponad 60), lotnisko w Świdniku, wciąż zwiększające swoje moce Targi Lublin oraz przede wszystkim spektakularna inwestycja w Lubelskie Centrum Konferencyjne oraz Centrum Spotkania Kultur dają Lubelskiemu realne podstawy wejścia do ekstraklasy MICE w Polsce. Niezbędne na tym etapie rozwoju rynku MICE jest powołanie regionalnego Convention Bureau, które weszłoby w krajowe struktury promując i sprzedając jak najlepiej potencjał konferencyjny regionu.

3.2. Ruch turystyczny przyjazdowy

Turystyczny ruch przyjazdowy może stanowić niezwykle istotny składnik przychodów w gospodarce kraju czy regionu. Korzyść z niego płynąca jest tym większa, iż może być traktowany jako eksport. Region sprzedaje bowiem usługi turystyczne wytwarzane na miejscu, za środki finansowe pochodzące z innych regionów czy krajów. W przypadku tego typu ruchu turystycznego – w przeciwieństwie do ruchu wewnętrznego – rośnie więc suma wartości pieniędzy w budżetach mieszkańców i gmin z regionu. Warto więc prześledzić, jak kształtowała się liczba turystów, którzy odwiedzili województwo lubelskie w ostatnich latach. W tym celu posłużono się raportami publikowanymi przez Ministerstwo Sportu i Turystyki, które powstają w oparciu o prowadzone badania. Dane te uwzględniają szersze spektrum ruchu turystycznego, niż publikowane przez GUS liczby osób nocujących w obiektach zbiorowego zakwaterowania. Najświeższe informacje pochodzą z 2013 roku.¹⁸⁰

W roku 2013 Polacy odwiedzali najczęściej województwo małopolskie (7,2 mln) i pomorskie (6 mln). Zebrane dane pokazują, że w 2013 roku do województwa lubelskiego przybyło 2,2 mln Polaków, co dało 10 miejsce w kraju. Zbliżony wynik do Lubelszczyzny zanotowano w województwie kujawsko-pomorskim (2,1 mln osób). W porównaniu do 2012 roku liczba osób odwiedzających Lubelszczyznę zwiększyła się o 0,5 mln. 2013 rok przyniósł duże zmiany frekwencyjne pod kątem liczby osób przybywających do regionu po okresie dużego spadku, do którego doszło w latach 2009-2012. W tabeli znajdują się dane odnoszące się do liczby turystów krajowych odwiedzających poszczególne polskie województwa w latach 2008-2013.

Tabela 25 Natężenie krajowego ruchu turystycznego w latach 2008-2013 według województw

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dolnośląskie	3,2	2,8	2,8	2,7	3,7	3,9
Kujawsko-Pomorskie	2,2	1,8	1,6	1,6	2,3	2,1
Lubelskie	2,1	1,7	1,3	1,8	1,7	2,2
Lubuskie	1,4	0,9	1,0	0,8	1,0	1,0
Łódzkie	0,9	1,2	1,4	1,2	1,4	1,7
Małopolskie	3,0	2,4	2,8	2,8	5,2	7,2
Mazowieckie	4,4	3,5	3,9	3,4	5,4	4,7
Opolskie	0,6	0,7	0,5	0,4	0,5	0,7
Podkarpackie	2,1	1,7	1,5	1,4	2,4	3,1
Podlaskie	0,8	0,8	1,4	1,5	0,9	1,4
Pomorskie	3,7	3,7	4,5	2,8	5,3	6,0
Śląskie	2,4	1,8	2,6	2,5	3,3	3,4
Świętokrzyskie	1,1	0,9	1,3	1,0	1,2	1,7
Warmińsko-Mazurskie	2,1	2,0	2,1	1,8	2,2	2,5
Wielkopolskie	2,4	2,4	2,4	1,6	3,1	2,6
Zachodniopomorskie	3,3	3,5	3,9	2,8	3,2	2,8

Źródło: Raport „Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2013 roku”, MSiT, 2014.

Przy rozpatrywaniu wielkości ruchu turystycznego warto przeanalizować dane dotyczące udziału Polaków w krajowych wyjazdach długookresowych i krótkookresowych. W przypadku wyjazdów długookresowych badania przeprowadzone przez Instytut Turystyki w latach 2007-2013 pokazują, że

¹⁸⁰ Janczak K., Patelak K., „Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2013 roku”

średnia długość pobytu mierzona w liczbie noclegów waha się od 8,4 do 9,8. Od 2010 roku tendencja jest wyraźnie zniżkowa pod tym względem.

Tabela 26 Średnia długość pobytu (liczba noclegów) podczas krajowych podróży długookresowych w latach 2007-2013

Rok	Średnia długość pobytu (liczba noclegów)
2007	8,8
2008	9,1
2009	9,0
2010	9,8
2011	9,0
2012	8,4
2013	8,4

Źródło: na podstawie raportu „Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2013 roku”, MSiT, 2014.

W przypadku podróży długookresowych głównym motywem wyjazdu Polaków był cel turystyczno-wypoczynkowy (55%) oraz odwiedziny krewnych i znajomych (23%). Cele służbowe, zdrowotny lub inny stanowiły główną motywację wyjazdu w nieco ponad 20% przypadków. Pozytywną informacją jest również wzrost średnich wydatków na krajowe podróże długookresowe. W 2013 roku wielkość ta wynosiła 1116 zł na osobę i wzrosła o 135 zł w porównaniu do 2011 roku. Największą część wydatków stanowią kwoty przeznaczone na zakwaterowanie i żywienie – odpowiednio 366 i 328 zł.

Tabela 27 Natężenie krajowego ruchu turystycznego według województw i liczby podróży długookresowych (mln)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dolnośląskie	1,0	1,0	1,0	1,0	1,4	1,8
Kujawsko-Pomorskie	1,0	0,8	0,7	0,5	1,0	0,8
Lubelskie	0,8	0,7	0,3	0,4	0,5	0,8
Lubuskie	0,5	0,4	0,3	0,4	0,3	0,4
Łódzkie	0,3	0,3	0,4	0,3	0,4	0,4
Małopolskie	1,5	1,2	1,3	1,4	1,9	3,3
Mazowieckie	1,6	1,1	1,4	1,5	1,6	1,4
Opolskie	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0,3
Podkarpackie	1,1	0,9	0,9	0,8	1,1	1,6
Podlaskie	0,3	0,4	0,4	0,3	0,2	0,4
Pomorskie	1,9	2,1	2,5	1,6	2,6	3,3
Śląskie	0,8	0,7	0,8	0,8	1,1	1,2
Świętokrzyskie	0,4	0,3	0,5	0,5	0,4	0,6
Warmińsko-Mazurskie	0,9	1,0	1,0	0,8	0,8	1,1
Wielkopolskie	0,8	0,6	0,6	0,5	0,8	0,8

Źródło: Raport „Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2013 roku”, MSiT, 2014.

Najwięcej osób, które odbywały podróże długookresowe odwiedziło województwa pomorskie i małopolskie – po 3,3 mln. Województwo lubelskie cieszyło się umiarkowanym zainteresowaniem turystów odbywających podróże długookresowe. W 2013 r. Lubelszczyznę odwiedziło 800 tys. osób, co stanowiło istotny wzrost w stosunku do 2012 r.

Należy także zwrócić uwagę na statystyki odnoszące się do pobytów krótkookresowych. Średnia długość pobytu mierzona w średniej liczbie noclegów kształtowała się na stabilnym poziomie w latach 2007-2013 i wynosiła od 1,9 do 2,1.

Tabela 28 Średnia długość pobytu (liczba noclegów) podczas krajowych pobytów krótkookresowych w latach 2007-2013

Rok	Średnia długość pobytu (liczba noclegów)
2007	1,9
2008	1,9
2009	1,9
2010	1,9
2011	1,9
2012	1,9
2013	2,1

Źródło: na podstawie raportu „Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2013 roku”, MSiT, 2014.

Głównym motywem wyjazdu Polaków podczas wyjazdów krótkookresowych w 2013 r. był cel turystyczno-wypoczynkowy (39%) oraz odwiedziny krewnych i znajomych (34%). W latach 2011-2013 doszło do znacznej zmiany odnoszącej się do celów podróży krótkookresowych. Z 52% do 34% zmniejszył się odsetek osób odbywających tego typu podróże w celu odwiedzin krewnych i znajomych. Natomiast wzrosła liczba turystów realizujących cele turystyczno-wypoczynkowe (z 30% w 2011 r do 39% w 2013 r). Nastąpił także znaczny przyrost podróży krótkookresowych realizowanych w celach służbowych – z 14% w 2011 r. do 21% w 2013 r. W 2013 r. średnia wielkość wydatków ponoszonych na wyjazdy krótkoterminowe w przeliczeniu na osobę wyniosła 494 zł i uległa zmniejszeniu o 38 zł w porównaniu do 2012 roku. Największy udział w strukturze wydatków podczas krótkich pobytów mają kwoty przeznaczone na transport i na żywienie. Odpowiednio 145 i 141 zł w 2013 roku.

Tabela 29 Natężenie krajowego ruchu turystycznego według województw i liczby podróży krótkookresowych (mln)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Dolnośląskie	2,2	1,8	1,8	1,7	2,3	2,1
Kujawsko-Pomorskie	1,2	1,0	0,9	1,1	1,2	1,3
Lubelskie	1,3	1,0	1,0	1,4	1,3	1,4
Lubuskie	0,9	0,5	0,7	0,4	0,7	0,6
Łódzkie	0,6	0,9	1,0	0,9	1,1	1,3
Małopolskie	1,5	1,2	1,5	1,4	3,3	3,9
Mazowieckie	2,8	2,4	2,5	1,9	3,9	3,3
Opolskie	0,3	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4
Podkarpackie	1,0	0,8	0,6	0,6	1,3	1,5
Podlaskie	0,5	0,4	1,0	1,2	0,7	1,0
Pomorskie	1,8	1,6	2,0	1,2	2,6	2,7
Śląskie	1,6	1,1	1,8	1,7	2,2	2,2
Świętokrzyskie	0,7	0,6	0,8	0,5	0,8	1,1
Warmińsko-Mazurskie	1,2	1,0	1,1	1,0	1,4	1,4
Wielkopolskie	1,6	1,8	1,8	1,1	2,3	1,8
Zachodniopomorskie	1,5	1,6	1,7	0,8	1,5	1,1

Źródło: Raport „Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2013 roku”, MSiT, 2014.

W przypadku podróży krótkookresowych najchętniej odwiedzanymi województwami w 2013 roku były małopolskie (3,9 mln) oraz mazowieckie (3,3 mln). Na Lubelszczyznę przybyło w 2013 roku 1,4 mln osób. W latach 2011-2013 liczba turystów przybywających do województwa na krótki czas utrzymywała się na dość stabilnym poziomie.

Oprócz obywateli Polski znaczną część ruchu turystycznego stanowią turyści zagraniczni. W 2013 roku Polskę odwiedziło 15,8 mln turystów. Na przestrzeni lat 2001-2013 największą grupą turystów, którzy odwiedzali Polskę stanowili Niemcy (5,3 mln) oraz osoby pochodzące zza wschodniej granicy łącznie 4,4 mln turystów. Do ich głównych celów przyjazdu należą: sprawy zawodowe (23%) wypoczynek turystyczny (22%), odwiedziny u krewnych/znajomych (19%), a także zakupy (12%).¹⁸¹

Ważnym wyznacznikiem popularności danego regionu mogą być statystyki odnoszące liczby turystów zagranicznych korzystających z noclegu. Poniżej zaprezentowano dane odnoszące się do tego zagadnienia z lat 2011-2013 z podziałem na poszczególne województwa.

Tabela 30 Liczba turystów zagranicznych w obiektach zakwaterowania zbiorowego według województw (tys.)

	2011	2012	2013	2013/12 %
Polska ogółem	4409,6	4940,2	5204,8	5,4
dolnośląskie	430,7	481,7	463,6	-3,8
kujawsko-pomorskie	84,2	90,0	87,0	-3,3
lubelskie	97,8	103,7	113,7	9,6
lubuskie	176,5	179,4	169,2	-5,7
łódzkie	126,6	153,3	146,0	-4,8
małopolskie	943,3	1056,3	1165,2	10,3
mazowieckie	976,8	1075,9	1150,2	6,9
opolskie	32,3	34,9	32,3	-7,4
podkarpackie	69,9	76,0	94,4	24,2
podlaskie	90,3	134,6	163,1	21,2
pomorskie	282,4	356,4	379,2	6,4
śląskie	274,2	284,8	302,4	6,2
świętokrzyskie	28,1	29,1	27,4	-5,8
warmińsko-mazurskie	152,4	158,4	172,3	8,8
wielkopolskie	242,3	269,2	240,7	-10,6
zachodniopomorskie	401,7	456,6	498,1	9,1

Źródło: GUS, Bank Danych Lokalnych

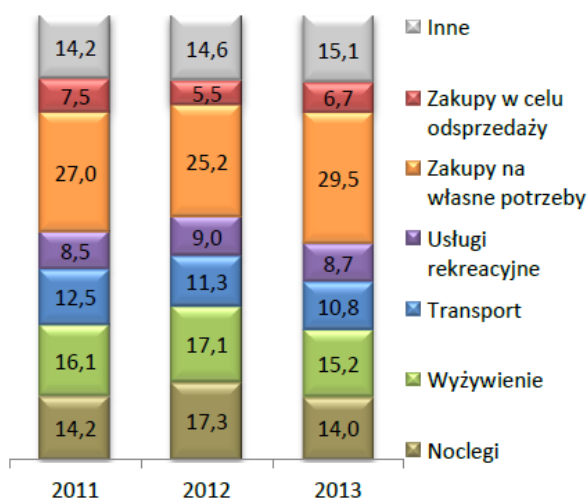
Zaprezentowane dane pokazują, że największą popularnością pod względem liczby turystów zagranicznych korzystających z noclegu cieszyły się w 2013 r. województwa małopolskie i mazowieckie. Lubelszczyzna ugościła w 2013 r. około 114 tys. cudzoziemców, co dało jej 12 miejsce w powyższym rankingu województw. Pomimo niskiej pozycji w tym zakresie zauważalny jest postęp w liczbie cudzoziemców korzystających z noclegu w obiektach zakwaterowania zbiorowego w latach

¹⁸¹ Janczak K., Patelak K., „Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2013 roku”

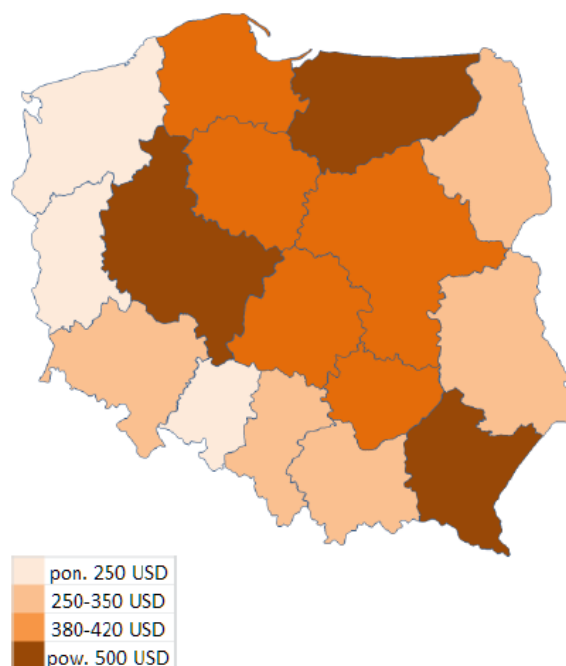
2011-2013. W badanych latach widoczny jest wzrost liczby turystów zagranicznych korzystających z noclegu w regionie – o około 16 tys. osób w ciągu 2 lat. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na zwiększenie się średniej długości pobytu turystów zagranicznych w Polsce. W 2013 doszło do wzrostu tego wskaźnika do 4,5 noclegu, (wobec 3,8 w 2012 roku). W dużym stopniu wiąże się to ze zwiększeniem odsetka turystów spędzających w Polsce powyżej 8 dni. W 2015 roku stanowili oni 15% ogółu turystów zagranicznych. Istotnym zagadnieniem jest także wielkość wydatków ponoszonych przez turystów z zagranicy. W 2013 r. turyści wydawali 401 USD na osobę w trakcie pobytu co oznacza nieznacznie około 1% spadek w stosunku do 2012 roku. Najważniejszą pozycję w wydatkach turystów zagranicznych stanowią zakupy na własne potrzeby i wyżywienie. Stopniowo maleją wydatki na zakwaterowanie oraz rosną wydatki zaklasyfikowane do kategorii „inne”.

Ilustracja 94 Struktura wydatków poniesionych przez turystów na terenie Polski w latach 2011-2013

Źródło: Raport „Charakterystyka przyjazdów do Polski w 2013 roku”, MSiT, 2014.

Ilustracja 94 Przeciętne wydatki turystów zagranicznych w 2013 r. według odwiedzanych województw (w USD na osobę)

Źródło: Raport „Charakterystyka przyjazdów do Polski w 2013 roku”, MSiT, 2014.

Interesujące zestawienie odnosi się do wysokości wydatków ponoszonych przez turystów zagranicznych z uwzględnieniem podziału Polski na poszczególne województwa. Najwięcej pieniędzy wydają turyści przyjeżdżający do Wielkopolski, województwa warmińsko-mazurskiego oraz na Podkarpacie. Te zaskakujące wyniki wiążą się w dużej mierze z faktem rozwoju małego ruchu granicznego z obwodem kaliningradzkim oraz rozwojem turystyki zakupowej w województwie podkarpackim. Województwo lubelskie cechowało się umiarkowanym poziomem wydatków poniesionych przez turystów zagranicznych, którzy wydawali w regionie pomiędzy 250-350 USD na osobę w trakcie pobytu.

3.3. Infrastruktura i usługi turystyczne

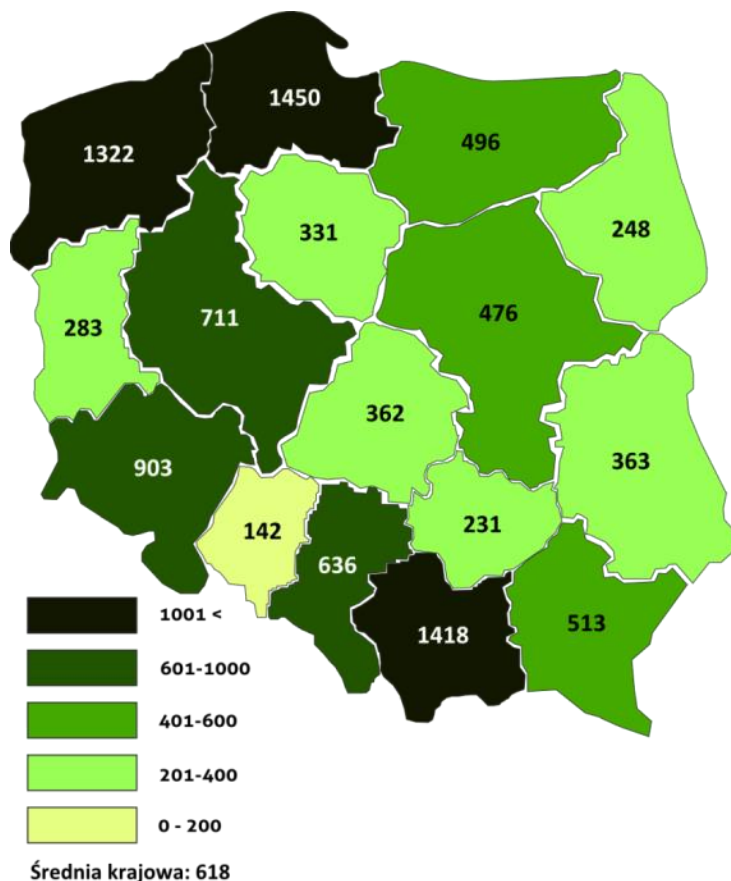
3.3.1. Baza noclegowa

Dostępność bazy noclegowej jest jednym z kluczowych czynników dla rozwoju gospodarki turystycznej na danym obszarze, można wręcz powiedzieć, iż rozwój ten jest uzależniony od występowania obiektów świadczących usługi noclegu. Na podstawie danych gromadzonych przez

Główny Urząd Statystyczny możliwe jest porównanie stopnia rozwoju bazy noclegowej w zakresie liczby obiektów oraz miejsc noclegowych w poszczególnych regionach. Jak widać w przytoczonych poniżej danych w 2014 roku województwo lubelskie plasowało się na 10. miejscu pod względem ilości tzw. obiektów zbiorowego zakwaterowania (363), nieznacznie wyprzedzając województwo łódzkie (362). W zestawieniu przodują regiony typowo wakacyjne – Pomorze (1450), Małopolska (1418) i Pomorze Zachodnie (1322). Wśród województw wchodzących w skład tzw. Polski Wschodniej, lubelskie plasuje się w środku stawki, za podkarpackim (513) i warmińsko-mazurskim (496), a przed podlaskim (248) i świętokrzyskim (231).

Ilustracja 95 Obiekty zbiorowego zakwaterowania w 2014 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

W porównaniu z 2008 roku, kiedy to opracowywany był poprzedni audyt turystyczny regionu, liczba obiektów noclegowych w województwie lubelskim wzrosła o 65, czyli 22%. Jest to stosunkowo niewielki przyrost w porównaniu z innymi województwami – mniejsze zmiany procentowe odnotowano jedynie w kujawsko-pomorskim (8%) i lubuskim (-16%), a taki sam przyrost w opolskim (22%). O relatywnie najwięcej obiektów zbiorowego zakwaterowania wzbogaciły się województwa świętokrzyskie (88%), pomorskie (76%) i łódzkie (68%). Należy mieć jednak na względzie, iż widoczny we wszystkich regionach w poniższym zestawieniu znaczący wzrost liczby obiektów w 2012 roku był spowodowany włączeniem do statystyk kwater agroturystycznych i pokoi gościnnych, udostępniających turystom więcej niż 9 miejsc noclegowych.

Tabela 31 Liczba obiektów zbiorowego zakwaterowania w latach 2008-2014 w polskich województwach

LP.	WOJEWÓDZTWO	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Zmiana 08-14
1.	POMORSKIE	822	832	802	776	1275	1437	1450	76%
2.	MAŁOPOLSKIE	872	894	875	880	1400	1397	1418	63%
3.	ZACHODNIOPOMORSKIE	840	839	816	845	1219	1293	1322	57%
4.	DOLNOŚLĄSKIE	736	723	726	692	946	909	903	23%
5.	WIELKOPOLSKIE	540	547	625	613	703	710	711	32%
6.	ŚLĄSKIE	423	473	511	508	617	621	636	50%
7.	PODKARPACKIE	355	369	379	353	452	498	513	45%
8.	WARMIŃSKO-MAZURSKIE	384	390	387	386	487	489	496	29%
9.	MAZOWIECKIE	325	376	405	391	466	483	476	46%
10.	LUBELSKIE	298	285	322	273	336	343	363	22%
11.	ŁÓDZKIE	216	241	289	296	373	357	362	68%
12.	KUJAWSKO-POMORSKIE	306	296	316	299	333	331	331	8%
13.	LUBUSKIE	335	306	298	280	307	302	283	-16%
14.	PODLASKIE	166	168	182	165	243	254	248	49%
15.	ŚWIĘTOKRZYSKIE	123	143	162	166	206	215	231	88%
16.	OPOLSKIE	116	110	111	116	120	136	142	22%
ŚREDNIA KRAJOWA		429	437	450	440	593	611	618	44%

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS.

Województwo lubelskie ma do zaoferowania turystom łącznie 20,8 tysiąca miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania, co daje mu 12. miejsce w kraju pod tym względem. W skład tej liczby wchodzi zarówno miejsca sezonowe, jak i całoroczne. Jeśli chodzi o regiony Polski Wschodniej, to podobnie jak w przypadku liczby obiektów Lubelszczyzna wyprzedza Podlasie i woj. świętokrzyskie, a ustępuje miejsca Podkarpaciu oraz Warmii i Mazurom. Największą ilością łóżek czekających na turystów poszczycić się mogą regiony Pomorza Zachodniego (121,6 tys.), Pomorza (97,1 tys.) oraz Małopolski (87,2 tys.).

Ilustracja 96 Wnętrze jednego z pokoi w 5-gwiazdkowym hotelu Alter w Lublinie

Źródło: www.hotelalter.pl

Prawie 25% obiektów zbiorowego zakwaterowania w województwie lubelskim stanowią hotele, których jest łącznie 89. Wśród nich najliczniejszą grupę stanowią obiekty trzygwiazdkowe (51), a drugą pod względem liczebności grupą są obiekty z dwoma gwiazdkami (17). Na Lubelszczyźnie funkcjonuje zaledwie jeden obiekt posiadający najwyższy standard obsługi – jest to otwarty w połowie 2014 roku butikowy hotel Alter, mieszczący się na Starym Mieście w Lublinie. Stosunkowo liczne są również obiekty zaklasyfikowane jako inne obiekty hotelowe (41), a także ośrodki wczasowe (34) i szkolne schroniska młodzieżowe (32). Wśród ogólnej liczby obiektów noclegowych województwa lubelskiego ujętych w ewidencji GUS (363), występuje również bardzo liczna grupa tych, których nie przypisano do któregoś z rodzajów obiektów (66).

W najbliższym czasie województwo lubelskie wzbogaci się o obiekt noclegowy, który znacząco wpłynie na statystykę w zakresie oferowanych miejsc noclegowych w regionie. Będzie to centrum konferencyjno-wypoczynkowe o nazwie Zamek Biskupi, zlokalizowane w Janowie Podlaskim. W obiekcie, który będzie miał hotelowy standard 4 gwiazdek, zostaną oddane do użytku turystów 204 pokoje i apartamenty, co da możliwość jednoczesnego przyjęcia ponad 400 gości. Kompleks hotelowy jest budowany na 40-hektarowym terenie, na którym znajdują się zabytkowe obiekty zamku biskupów łuckich. Historia tych zabudowań sięga XV wieku. Od początku lat 90. XX wieku obiekt pozostawał opuszczony i popadał w ruinie. Prace budowlane prowadzone są przez inwestora od 2013 roku, a otwarcie Zamku Biskupiego planowane jest na I kwartał 2016 roku.

Ilustracja 97 Wizualizacja Zamku Biskupiego

Źródło: www.deweloper.arche.pl

Tabela 32 Obiekty zbiorowego zakwaterowania w województwie lubelskim w podziale na rodzaje (2014)

Rodzaje obiektów noclegowych	Liczba obiektów
hotele	89
- kategorii *****	1
- kategorii ****	9
- kategorii ***	51
- kategorii **	17
- kategorii *	6
motele	5
pensjonaty	14
inne obiekty hotelowe	41
domy wycieczkowe	1
schroniska młodzieżowe	1
szkolne schroniska młodzieżowe	32
ośrodki wczasowe	34
ośrodki kolonijne	3
ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe	24
hostele	2
domy pracy twórczej	3
zespoły domków turystycznych	15
kempingi	2
pola biwakowe	2
zakłady uzdrowiskowe	4
pokoje gościnne	-

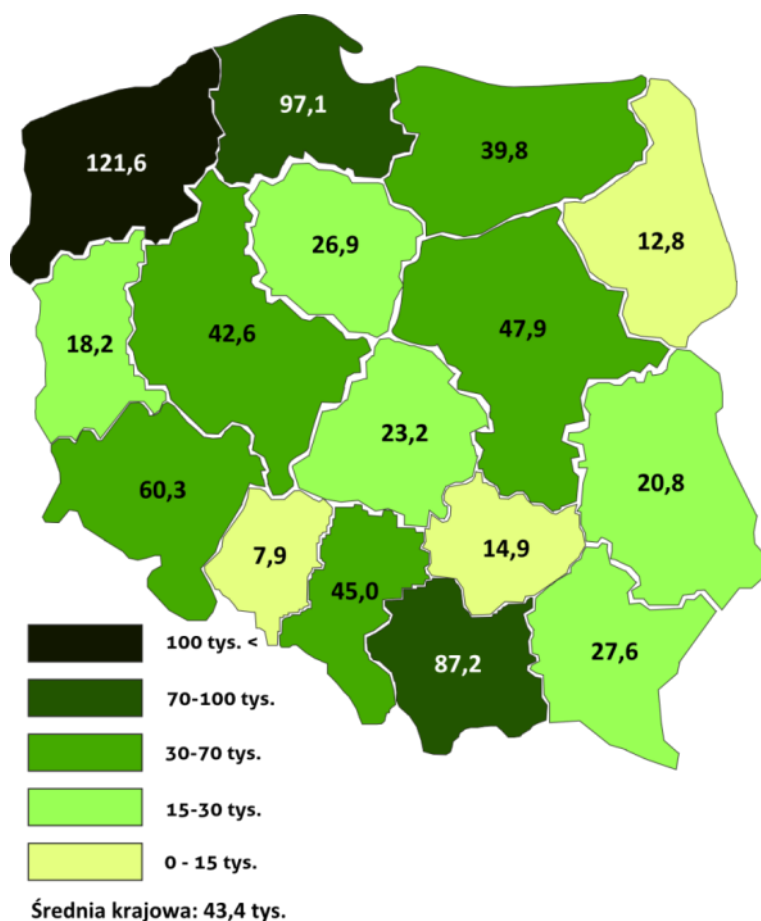
kwatery agroturystyczne	-
pozostałe obiekty niesklasyfikowane	25
ogółem	297
inne obiekty*	66
SUMA	363

* różnica pomiędzy liczbą ogółem obiektów podzielonych na rodzaje, a sumą wszystkich obiektów zbiorowego zakwaterowania

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS.

Największa liczba miejsc noclegowych ogółem (całoroczne i sezonowe) występuje w województwie zachodniopomorskim – w 2014 roku było ich 121,6 tysiąca. Na drugim miejscu znajduje się województwo pomorskie (97,1), a tuż za nim małopolskie (87,2). Województwo lubelskie ma do zaoferowanie turystom 20,8 tysiąca miejsc w obiektach zbiorowego zakwaterowania, co daje mu 12. pozycję w kraju, za łódzkim (23,2) i kujawsko-pomorskim (26,9). Sąsiednie województwo mazowieckie ma prawie 2,5 razy więcej miejsc noclegowych (47,9). Lubelszczyznę wyprzedza też Podkarpacie (27,6), a dwa inne województwa wchodzące w skład Polski Wschodniej – podlaskie (12,8) i świętokrzyskie (14,9) plasują się za lubelskim. Zbliżone powierzchnią do lubelskiego warmińsko-mazurskie dysponuje prawie dwukrotnie większą liczbą miejsc oddanych do dyspozycji turystów.

Ilustracja 98 Liczba miejsc noclegowych w 2014 roku (w tys.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Liczba miejsc noclegowych w województwie lubelskim wzrosła od 2008 do 2014 roku o 2065 miejsc, co daje 11% stopę wzrostu. W tym okresie najwyższy relatywny przyrost liczby łóżek dostępnych dla turystów w obiektach zbiorowego zakwaterowania zanotowano w województwie świętokrzyskim (57%), łódzkim (43%) oraz podkarpackim (29%). Stosunkowo dużo przybyło też miejsc noclegowych w województwie śląskim, dzięki czemu wyprzedziło ono w klasyfikacji Wielkopolskę. Niską dynamikę wzrostu zaobserwować możemy między innymi na Warmii i Mazurach, które oddały pola Śląskowi i Wielkopolsce w porównaniu z rokiem 2008.

Tabela 33 Liczba miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w latach 2008-2014 według województw

LP.	WOJEWÓDZTWO	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Zmiana 08-14
1.	ZACHODNIOPO-MORSKIE	107800	109506	106483	106676	119967	119886	121617	13%
2.	POMORSKIE	85298	81444	80178	78115	92541	94278	97131	14%
3.	MAŁOPOLSKIE	68809	68813	69959	73319	84713	83797	87208	27%
4.	DOLNOŚLĄSKIE	48526	51135	49067	49551	59072	58441	60320	24%
5.	MAZOWIECKIE	40524	40740	43366	42781	45764	47134	47921	18%
6.	ŚLĄSKIE	35528	39266	40989	42053	44155	44224	44996	27%
7.	WIELKOPOLSKIE	37974	38448	42930	41304	42278	41765	42597	12%
8.	WARMIŃSKO-MAZURSKIE	38736	38366	37722	37810	39437	40775	39820	3%
9.	PODKARPACKIE	21349	22238	22577	21591	24205	25504	27598	29%
10.	KUJAWSKO-POMORSKIE	24746	26023	24843	24274	26559	26318	26907	9%
11.	ŁÓDZKIE	16301	18094	19981	20245	23237	23549	23231	43%
12.	LUBELSKIE	18742	18909	20307	18232	19561	19693	20807	11%
13.	LUBUSKIE	24578	23328	20283	18944	20505	19059	18211	-26%
14.	ŚWIĘTOKRZYSKIE	9492	10937	12252	12106	13157	14188	14898	57%
15.	PODLASKIE	11006	11424	11409	11032	12409	12896	12848	17%
16.	OPOLSKIE	7589	7830	7765	8213	7873	7938	7913	4%
ŚREDNIA KRAJOWA		37312	37906	38132	37890	42215	42465	43376	16%

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS.

Gospodarstwa agroturystyczne

Istotną rolę w strukturze wszystkich obiektów noclegowych województwa lubelskiego odgrywają także gospodarstwa agroturystyczne, za sprawą których może rozwijać się turystyka wiejska. Dane udostępniane przez Główny Urząd Statystyczny, przytoczone wcześniej w niniejszym rozdziale i mówiące o 28 tego typu gospodarstwach, są jednakże dalekie od stanu faktycznego. Zgodnie z najpopularniejszym w kraju portalem skupiającym informacje o kwaterach agroturystycznych – www.agroturystyka.pl, w województwie lubelskim turyści mają do dyspozycji 222 obiekty tego typu,

z czego prawie 70 poddała się procesowi kategoryzacji.¹⁸² Warto nadmienić, że jest to wynik ponad dwukrotnie wyższy od średniej krajowej, która wynosi 92 obiekty przypadające na województwo. Lubelszczyzna jest tym samym regionalnym wiceliderem w zakresie oferty turystycznej na obszarach wiejskich, ustępując jedynie Małopolsce (265). Za lubelskim w zestawieniu znalazły się między innymi województwa: pomorskie (191), warmińsko-mazurskie (108), podlaskie (105), wielkopolskie (86) i mazowieckie (78).

Tabela 34 Liczba gospodarstw agroturystycznych w polskich województwach

LP.	WOJEWÓDZTWO	GOSPODARSTWA AGROTURYSTYCZNE
1.	MAŁOPOLSKIE	265
2.	LUBELSKIE	222
3.	POMORSKIE	191
4.	WARMIŃSKO-MAZURSKIE	108
5.	PODLASKIE	105
6.	WIELKOPOLSKIE	86
7.	MAZOWIECKIE	78
8.	DOLNOŚLĄSKIE	70
9.	PODKARPACKIE	62
10.	ZACHODNIOPOMORSKIE	46
11.	LUBUSKIE	29
12.	KUJAWSKO-POMORSKIE	13
13.	ŚWIĘTOKRZYSKIE	10
14.	OPOLSKIE	8
15.	ŚLĄSKIE	b/d
16.	ŁÓDZKIE	b/d
ŚREDNIA KRAJOWA		92

Źródło: www.agroturystyka.pl. Stan na grudzień 2015 r.

Województwo lubelskie dysponuje niezwykle silnym potencjałem rozwoju turystyki wiejskiej, czego podstawą jest wysoce rozwinięta baza noclegowa w zakresie gospodarstw agroturystycznych. Ich liczba jest jedną z najwyższych w porównaniu z pozostałymi województwami oraz ponad dwukrotnie wyższa od średniej krajowej.

3.3.2. Baza żywieniowa

Obiekty gastronomiczne również stanowią istotny element infrastruktury turystycznej, jednak ich rola nie jest tak kluczowa jak w przypadku obiektów noclegowych. Turysta odwiedzający region chętnie skorzysta z ofert restauracji o dobrym standardzie, jednakże ich występowanie nie będzie warunkować w znaczącym stopniu obecności ruchu turystycznego, a raczej stanowić będzie wartość dodaną do turystycznego pobytu w regionie. Wyjątkiem w tym zakresie mogą być znane restauracje o rozpoznawalnej marce, które mogą stanowić cel przyjazdu turysty regionalnego czy krajowego.

¹⁸² Zgodnie z informacją podaną na stronie internetowej województwa lubelskiego, w regionie działa ponad 300 gospodarstw agroturystycznych. Za: <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=913>.

W szczególności są to obiekty odznaczone prestiżowymi wyróżnieniami, takimi jak gwiazdki Michelin, Gault & Millau czy Poland 100 Best Restaurants.

Ciekawe wnioski na temat postępujących zmian w podejściu do gastronomii można zaobserwować na podstawie danych GUS na temat placówek gastronomicznych w turystycznych obiektach noclegowych. Jest to co prawda niepełny obraz gastronomii w regionie, jednakże zaobserwować można wyraźny trend odchodzenia od barów i stołówek na rzecz restauracji, których liczba wzrosła od 2008 roku o 38. Z kolei spadła liczba barów i kawiarni oraz stołówek, odpowiednio o 26 i 21.

Tabela 35. Placówki gastronomiczne w turystycznych obiektach noclegowych

ogółem		restauracje		bary i kawiarnie		stołówki		punkty gastronomiczne	
2008	2014	2008	2014	2008	2014	2008	2014	2008	2014
287	267	102	140	97	71	60	39	28	17

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS.

W województwie lubelskim nie występują restauracje, które mogłyby się poszczycić najwyższym kulinarnym odznaczeniem, czyli gwiazdką Michelin, jednakże jest kilka lokali wyróżnionych w żółtym przewodniku Gault & Millau Polska 2015. Najliczniejszą reprezentacją może się poszczycić Lublin, a jednego przedstawiciela w tym gronie ma także Kazimierz Dolny. Są to następujące restauracje (w nawiasie wskazano liczbę punktów oraz tzw. „czapek” kucharskich, jakie są przyznawane restauracjom, które zostały ocenione na minimum 11 punktów):

- Akuku, Kazimierz Dolny (9,5 punktów na 20 możliwych)
- 16 Stołów, Lublin (11,5/20, jedna czapka)
- Ała, Lublin (10/20)
- Carmen, Lublin (10,5/20)
- Czarcia Łapa, Lublin (9/20)
- Insomnia, Lublin (9,5/20)
- Mandragora (13/20, dwie czapki)

Na liście 100 najlepszych restauracji w Polsce (Poland 100 Best Restaurants, www.poland100bestrestaurants.pl) nie znajduje się żaden lokal z obszaru województwa lubelskiego.

3.3.3. Obiekty sportowo-rekreacyjne

Jednym z decydujących czynników warunkujących rozwój sportu w danym województwie jest posiadanie dobrze rozwiniętej sieci obiektów sportowo - rekreacyjnych oraz umożliwienie dużej ich dostępności. Warto zauważyć, że sport jest mocno powiązany z turystyką. Wydarzenia sportowe, szczególnie te na szczeblu Krajowym i Międzynarodowym przyciągają kibiców, którzy są potencjalnymi turystami. Obiekty sportowe takie jak stadiony i hale sportowe niejednokrotnie stają się miejscem odbywania wydarzeń kulturalnych np. koncertów. Przyjezdni oprócz udziału w imprezie korzystają z bazy noclegowej i żywieniowej, często zainteresowani są również poznawaniem regionu i lokalnych atrakcji. W taki sposób obiekty sportowo – rekreacyjne przyczyniają się do generowania ruchu turystycznego. Województwo lubelskie od kilku lat wspiera działania mające na celu rozwój sportu oraz inwestycji sportowych. Przejawia się to poprzez działania, wsparcie finansowe czy realizację programów. Jednym z nich jest realizowany na Lubelszczyźnie od 1999 roku Wojewódzki Wieloletni Program Rozwoju Bazy Sportowej. W ramach projektu corocznie Ministerstwo Sportu i Turystyki przyznaje określoną ilość środków finansowych. Zainteresowani mogą po przedstawieniu projektu i zaakceptowaniu go uzyskać dofinansowanie na budowę, modernizację obiektów sportowo –

rekreacyjnych. Szeroki zakres realizowanych inwestycji pozwala na kompleksowe tworzenie bazy sportowej regionu lubelskiego.

Stadiony i hale sportowe

Duże obiekty sportowe pełnią istotną rolę dla rozwoju turystyki w regionie. Organizowane na nich wydarzenia sportowe i kulturalne gromadzą ludzi i często stają się motywem przyjazdu potencjalnych turystów. Istotnym czynnikiem wpływającym na liczbę przyjezdnych jest ranga zawodów i wydarzeń. Szczególnie imprezy na szczeblu krajowym lub międzynarodowym generują znaczny napływ turystów z różnych części kraju lub nawet Europy. Do najważniejszych obiektów sportowo-rekreacyjnych na Lubelszczyźnie należą:

Stadion Miejski Arena Lublin - Obiekt powstał na terenach należących niegdyś do cukrowni Lublin. Budowa rozpoczęła się w 2012 roku i trwała do czerwca 2014 roku. Łączna wartość zrealizowanej inwestycji to 155 mln zł. Bez wątpienia Arena Lublin jest najnowocześniejszym obiektem sportowym tego typu w województwie. Na jednopoziomowych trybunach jednocześnie może pomieścić się 15 400 widzów. Dla gości dostępnych jest także 17 ekskluzywnych łóż, tzw. skyboxów. Na uwagę zasługuje ciekawa bryła stadionu. Zaokrąglona i pokryta poziomymi żaluzjami w nocy iluminuje w różnych kolorach tworząc ciekawe wrażenie wizualne. Obiekt jest przystosowany do organizacji nie tylko sportowych wydarzeń, ale także dużych imprez kulturalnych. Na ten cel przewidziano m.in. specjalny system ochrony murawy oraz demontowane krzeselka za jedną z bramek. Na co dzień Arena Lublin jest domem klubu sportowego Motor Lublin SA.

Ilustracja 99 Stadion Miejski Arena Lublin

Źródło: www.fotoradarmm.pl.

Hala GLOBUS – to największa i najnowocześniejsza hala sportowo – widowiskowa w regionie lubelskim. Obiekt może pomieścić 3900 osób a jego łączna powierzchnia to ponad 1800 m². W Globusie odbywają się największe imprezy sportowe i artystyczne na wschodzie kraju. Hala była gospodarzem chociażby turnieju finałowego Pucharu Polski w koszykówce mężczyzn a Reprezentacja Polski w koszykówce przechodziła tutaj ostateczny sprawdzian przed Euro Basketem 2013. Na obiekcie odbywają się liczne koncerty. W Globusie gościły m.in. takie gwiazdy jak Ewa Farna, Maryla Rodowicz, Kombii, Boney M, czy Lady Pank.

Ilustracja 100 Hala GLOBUS - mecz Gwiazd PLK 2010

Źródło: www.mosir.lublin.pl

Stadion MOSiR Bystrzyca – obiekt piłkarsko – żużlowy wybudowany w 1961 roku . Niegdyś grywał tutaj Motor Lublin. Po wybudowaniu Areny Lublin stadion stracił na znaczeniu. Dzisiaj odbywają się tutaj jedynie mecze żużlowe KMŻ Lublin. Stadion może pomieścić 13 000 osób.

Miejska Hala Sportowa w Chełmie – wielofunkcyjna hala przystosowana do rozgrywania zawodów sportowych, przeprowadzania treningów, ćwiczeń gimnastycznych i rehabilitacyjnych. Łącznie obiekt posiada 1244 miejsca w tym 1044 to miejsca siedzące.

Stadion Miejski w Chełmie –usytuowany w samym centrum miasta Chełm. Obiekt posiada pełnowymiarowe boisko piłkarskie oraz bieżnię lekkoatletyczną. Maksymalna pojemność wynosi 2500 osób. Na stadionie mogą odbywać się różne imprezy: głównie mecze piłkarskie oraz imprezy plenerowe np. koncerty.

Stadion Miejski w Puławach – obiekt piłkarsko – lekkoatletyczny posiadający 4300 miejsc siedzących w tym 2800 na trybunach krytych. Po gruntownej renowacji jeden z najnowocześniejszych obiektów tego typu w województwie Lubelskim. W 2013 roku Polski Klub Infrastruktury Sportowej w ramach Programu Dobrych Praktyk przyznał Miejskiemu Ośrodkowi Sportu i Rekreacji w Puławach tytuł "Boisko na medal 2013".

Hala sportowo-widowiskowa w Zamościu – obiekt o randze lokalnej z widownią posiadającą 844 miejsca siedzące. Na hali głównie rozgrywane są miejskie i powiatowe zawody oraz szkolne turnieje.

Stadion OSiR w Zamościu – na obiekt sportowy składa się pełnowymiarowe boisko piłkarskie i bieżnia lekkoatletyczna. Stadion jak na obiekt tego typu jest pojemny. Jednocześnie może przebywać na nim ponad 8 tysięcy osób.

Hala Sportowa w Zamościu – wielofunkcyjny obiekt sportowy posiadający boisko do piłki ręcznej, koszykówki, piłki siatkowej. Trybuny posiadają 650 miejsc siedzących.

MOSiR / OSiR

Ośrodki sportu i rekreacji są lokalnymi jednostkami zajmującymi się krzewieniem kultury fizycznej i sportu wśród mieszkańców. Każdy ośrodek posiada swoją bazę sportową, w skład której wchodzi boiska piłkarskie, hale sportowe, baseny, sale gimnastyczne, korty tenisowe i inne. W województwie lubelskim możemy wyróżnić:

- MOSiR Biała Podlaska: stadion lekkoatletyczny o międzynarodowym standardzie, klimatyzowana hala sportowa i lekkoatletyczna, sala gier i sala gimnastyczna z optymalnym

wyposażeniem, dwa pełnowymiarowe boiska piłkarskie oraz gabinet odnowy biologicznej z sauną.

- OSiR w Międzyrzeczu Podlaskim: pływalnia miejska Kasztelanka, hala widowiskowo sportowa, stadion miejski, ośrodek wypoczynkowy Gołębie, boiska wielofunkcyjne ORLIK
- OSiR w Biłgoraju: boisko trawiaste, hala sportowa, korty tenisowe, siłownia, park „street workout”, zalew „Bojary”, skatepark, sala fitness, sala konferencyjna, sauna, jacuzzi
- MOSiR Chełm: hala sportowa, stadion miejski, boisko do gier sportowych, lodowisko, skate park, amfiteatr MOSiR Chełm
- OSiR w Hrubieszowie: hala sportowa, stadion, bieżnia lekkoatletyczna, boiska
- MOSiR w Janowie Lubelskim: stadion miejski, boiska treningowe
- MOSiR Krasnystaw: boisko piłkarskie, hala sportowa, korty tenisowe, kryta pływalnia, sala do aerobiku, sauna
- MOSiR Kraśnik: basen kryty i odkryty, boisko, skatepark
- MOSiR Lublin: Stadion miejski Arena Lublin, Hala GLOBUS, Centrum sportowe, na które składają się hala i basen kryty, sale konferencyjne
- OSiR Łuków: stadion, pływalnia kryta „Delfinek”, baseny letnie „Delfin”
- MOSiR Parczew: stadion miejski, pawilon sportowy MOSiR, siłownia
- MOSiR Puławy: stadion piłkarsko – lekkoatletyczny, Hotel „Olimpii”, pływalnia odkryta z Aquaparkiem, boiska, hala sportowa, sala gier, pływalnia kryta, siłownia, korty tenisowe, wypożyczalnia rowerów, wypożyczalnia sprzętu wodnego
- OSiR Poniatowa: stadion miejski, kryta pływalnia, orlik, skatepark, sauna
- Ośrodek Sportowo- Rekreacyjny PZL w Świdniku
- OSiR „TOMASOVIA”: Hotel sportowy, korty tenisowe, hala sportowa, siłownia, sauna, boisko piłkarskie, tor do jazdy na rolkach, orczykowy wyciąg narciarski
- MOSiR Włodawa: hala sportowa, pływalnia, stadion miejski, orlik, korty tenisowe
- OSiR Zamość: stadion miejski, hala sportowa, kryta pływalnia, lodowisko, fitness klub, pokoje gościnne, sale konferencyjne.

Pływalnie Kryte

Poniżej wyszczególniono wszystkie pływalnie kryte w województwie Lubelskim – obecnie jest ich 49. Na szczególną uwagę zasługuje pływalnia Aqua Lublin, która jest obiektem klasy międzynarodowej. Duża część pływalni województwa znajduje się w ofercie miejskich ośrodków sportu i rekreacji oraz przy szkołach. Dużym plusem wielu obiektów jest szeroki zakres oferowanych usług. Oprócz basenów pływackich, goście mogą skorzystać także z części rekreacyjnej czy kompleksów saun. Pływalnie są obiektami chętnie odwiedzanymi przez turystów, urozmaicają pobyt oraz pozwalają się zrelaksować. Oto lista pływalni krytych znajdujących się na terenie województwa Lubelskiego:

Powiat lubelski

- Aqua Lublin – to najnowszy i największy kompleks pływacki w Polsce wschodniej. Basen został oddany do użytku stosunkowo niedawno, bo w październiku 2015 roku. Jako nieliczny w kraju Aqua Lublin posiada basen olimpijski oraz trybunę mieszczącą ponad 2000 widzów. Podczas zawodów pływackich uczestnicy, trenerzy oraz ratownicy mają do dyspozycji osobno wydzielone przebieralnie i wejście, dzięki czemu nie zakłóca to funkcjonowania pozostałej części kompleksu. Unikatowym elementem w skali kraju jest basen-kanal przepływowy z przeciwbieżnym do doskonalenia techniki pływania i badania wydolności. Oprócz basenów sportowych w ofercie pływalni znajduje się Aquapark z wodnym placem zabaw dla dzieci, niekiedy z hydromasażem i urządzeniami napowietrzającymi, trzy zjeżdżalnie, dwie wanny

jacuzzi oraz rwąca rzeka na zewnątrz obiektu. Aqua Lublin może w znaczącym stopniu wpłynąć na rozpoznawalność miasta i regionu, dlatego istotne jest, aby obiekt stał się areną międzynarodowych imprez pływackich na poziomie międzynarodowym.

Ilustracja 101 Pływalnia Aqua Lublin – część sportowa

Źródło: www.lublin.naszemiasto.pl.

- Pływalnia Spa Orkana w Lublinie –ciekawe miejsce, posiadające w swojej ofercie ciekawe propozycje dla miłośników wodnego relaksu. Obiekt składa się z dwóch stref – wody i saun. Strefa wody oferuje baseny rekreacyjne, dwa 25 metrowe tory pływackie, jacuzzi, hydromasaże, bicze wodne, leżanki, kurtynę wodną oraz brodzik z grzybkiem dla dzieci. W strefie saun goście mogą zrelaksować się w różnych rodzajach parówek. Spa Orkana w Lublinie jako jedyne w województwie Lubelskim posiada grotę lodową w której można ochłodzić się i natrzeć lodem co bardzo korzystnie wpływa na zdrowie.
- Centrum Sportowo – Rekreacyjne Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie – obiekt składający się z basenu pływackiego, basenu rekreacyjnego (bicze wodne, gejzery, rwąca rzeka), brodzika dziecięcego, jacuzzi i zjeżdżalni o długości 100 metrów.
- Pływalnia Centrum Sportowo – Rekreacyjne ul. Łabędzia – obiekt łączy w sobie krytą pływalnię, a w niej: basen pływacki, część rekreacyjną z różnymi atrakcjami wodnymi, zespół saun oraz salę gimnastyczną z zespołem szatniowym.
- Pływalnia CFKiS w Bełżycach
- Pływalnia ZS im. ks. A. Kwiatkowskiego w Bychawie
- Pływalnia Centrum Kultury Fizycznej UMCS w Lublinie
- Pływalnia przy ośrodku „Aqua Residence” w Uniszowicach
- Strefa H2O, MOSiR w Lublinie
- Pływalnia przy Szkole Podstawowej nr.5 w Lublinie
- Pływalnia przy Gimnazjum nr.16 w Lublinie
- Pływalnia przy Szkole Podstawowej nr.22 w Lublinie
- Pływalnia przy Szkole Podstawowej nr.23 w Lublinie

- Pływalnia przy Szkole Podstawowej nr.28 w Lublinie
- Pływalnia przy Szkole Podstawowej nr.30 w Lublinie
- Pływalnia przy Szkole Podstawowej nr.51 w Lublinie

Powiat bialski:

- Pływalnia z Aquaparkiem w Białej Podlaskiej – basen położony przy wydziale Wychowania Fizycznego w Białej Podlaskiej. Kompleks składa się z basenu sportowego, basenu rekreacyjnego, zjeżdżalni zewnętrznej, sauny oraz jacuzzi.
- Pływalnia MOSiR „Oceanik” w Międzyrzecu Podlaskim
- Pływalnia Zespołu Szkół Ogólnokształcących nr 2 w Białej Podlaskiej
- Pływalnia przy I L.O. w Białej Podlaskiej
- Pływalnia PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Powiat biłgorajski

- Pływalnia przy Zespole Szkół Bim. J. Dechnika w Biłgoraju

Powiat chełmski

- Pływalnia przy I LO w Chełmie
- Pływalnia kryta przy SP Nr.8 w Chełmie

Powiat janowski

- Pływalnia Otylia w Janowie Lubelskim – pływalnia Otylia powstała w 2008 roku. W obiekcie znajduje się basen sportowy z 6 torami oraz basen rekreacyjny umożliwiający przeprowadzanie zabiegów rehabilitacyjnych.

Powiat krasnostawski

- Pływalnia MOSiR w Krasnymstawie

Powiat kraśnicki

- Pływalnia MOSiR w Kraśniku

Powiat lubartowski

- Pływalnia przy SP nr. 3 w Lubartowie
- Pływalnia MOSiR w Lubartowie

Powiat łęczyński

- Pływalnia przy ZS nr.1 w Łęcznej

Powiat łukowski

- Pływalnia „Delfinek” w Łukowie – na obiekt składają się: basen pływacki, sauny, siłownia.

Powiat opolski

- Pływalnia OSiR w Poniatowej

Powiat parczewski

- Kompleks sportowo rekreacyjny JELONEK w Parczewiu – obiekt oferuje basen sportowy, basen rekreacyjny, jacuzzi, zjeżdżalnię, saunę oraz siłownię. Basen posiada udogodnienia dla osób niepełnosprawnych.

Powiat puławski

- Pływalnia „Aquatonic” – obiekt o powierzchni 300m² położony jest w Parku Zdrojowym uzdrowiska „Nałęczów”. W ofercie basenu oprócz torów do pływania znajdziemy różnego rodzaju instalacje do relaksacji i masażu takie jak: łóżka bąbelkowe, ławeczki perełkowe, jacuzzi gejzery czy dysze masujące
- Pływalnia MOSiR w Puławach – obiekt sportowo – rekreacyjny przystosowany do rozgrywania zawodów. W centralnej części znajduje się 6 torowy basen pływacki. Do dyspozycji gości są także dwa brodziki do nauki pływania, jacuzzi, bicz wodny i zjeżdżalnia o długości 63 m. Na obiekcie znajduje się trybuna zapewniająca 300 miejsc siedzących.
- Pływalnia w Sanatorium uzdrowiskowym „Rolnik” w Nałęczowie
- Pływalnia w Hotelu*** Villa Bohema w Kazimierzu Dolnym

Powiat radzyński

- Pływalnia Aqua Miś w Radzynie Podlaskim – obiekt powstał dzięki współfinansowaniu ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Do dyspozycji goście mają basen pływacki, basen rekreacyjno-szkoleniowy do nauki pływania wraz z urządzeniami towarzyszącymi w postaci gejzerów, biczów wodnych i zjeżdżalni. Budynek pływalni został wykonany w sposób przyjazny osobom niepełnosprawnym.

Powiat rycki

- Pływalnia powiatowa w Rykach – obiekt powstał dzięki dofinansowaniu ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Pływalnia składa się z basenu pływackiego i części rekreacyjnej. W jej skład wchodzi basen rekreacyjny, urządzenia do masażu i relaksacji, brodzik dla dzieci oraz zjeżdżalnia o długości ślizgu około 100 m.
- Pływalnia Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych w Dęblinie

Ilustracja 23. Pływalnia powiatowa w Rykach

Źródło: www.plywalniarycka.pl

Powiat świdnicki:

- Pływalnia przy SP nr.5 w Świdniku
- Pływalnia „Avia” w Świdniku – basen pływacki kryty i odkryty

Powiat tomaszowski:

- Basen w Pensjonacie Sosnowe Zacisze w miejscowości Susiec
- Basen w Hotelu ANTONI w Tomaszowie Lubelskim
- Basen w Zajeździe „ARKADIA” w Tomaszowie Lubelskim

Powiat włodawski:

- Pływalnia MOSiR we Włodawie

Powiat zamojski:

- Pływalnia OSiR w Zamościu – znajduje się tutaj basen pływacki z torem wypłaconym do nauki pływania oraz część rekreacyjna. W ramach części rekreacyjnej możemy skorzystać z basenu rekreacyjnego z biczami wodnymi i gejzerami, jacuzzi i zjeżdżalnią o długości 65m.
- Pływalnia w Ośrodku Wypoczynkowym Duet w Zamościu
- Pływalnia w ARTIS HOTEL **** & SPA

Pływalnie odkryte

W województwie lubelskim znajduje się obecnie 14 basenów odkrytych. Część z nich należy do hoteli i ośrodków wypoczynkowych przez co ich dostępność jest ograniczona. Szczególne znaczenie dla turystyki i rekreacji w regionie mają baseny tworzące kompleksy sportowo – rekreacyjne takie jak np. Słoneczny Wrotków w Lublinie czy Wodna Wyspa w Krasnobrodzie. Obiekty tego typu posiadają bogate zaplecze wodne oraz infrastrukturę towarzyszącą, na którą składają się zjeżdżalnie, boiska sportowe, place zabaw dla dzieci czy nawet wypożyczalnia sprzętu wodnego. Tak bogata oferta ma szansę trafić do szerokiego grona odbiorców. Niejednokrotnie turysta przebywający w regionie chętnie skorzysta z możliwości odpoczynku i ochłody nad wodą w gorące dni, szczególnie jeżeli jest na wakacjach z dziećmi. Niestety nie zawsze turyści wiedzą o bazie sportowej w miejscu swojego pobytu. Ważne jest odpowiednie dotarcie do nich z informacją np. zawarcie jej wzmianki o bazie sportowo – rekreacyjnej w przewodnikach i materiałach turystycznych. Oto lista pływalni odkrytych znajdujących się na terenie województwa Lubelskiego.

Powiat kraśnicki:

- Pływalnia odkryta MOSiR w Kraśniku - położona w malowniczej okolicy, w bezpośrednim sąsiedztwie okolicznych kompleksów leśnych. W skład kompleksu wchodzi basen pływacki, basen rekreacyjny ze zjeżdżalnią wodną oraz trybuny z siedziskami z tworzywa sztucznego. MOSiR w Kraśniku posiada również pływalnię krytą.

Powiat lubelski:

- Kompleks sportowo - rekreacyjny Słoneczny Wrotków w Lublinie – kompleks basenów odkrytych położony w okolicy zalewu Zemborzyckiego. W skład obiektu wchodzi 3 baseny rekreacyjne, basen pływacki zjeżdżalnie i brodzik dla dzieci. Dodatkowo Słoneczny Wrotków prowadzi wypożyczalnię sprzętu wodnego oraz organizuje spływy kajakowe

Ilustracja 102 Pływalnia odkryta Słoneczny Wrotków

Źródło: mosir.lublin.pl

- Pływalnia odkryta MOSiR przy ul. Łabędziej w Lublinie
- Basen Resort Piaseczno w miejscowości Rozpłucie Pierwsze (tylko dla klientów ośrodka)

Powiat łęczyński

- Centrum Sportowo – Rekreacyjne DELFIN w Łukowie – letni kompleks basenowy, na który składają się basen pływacki, basen rekreacyjny ze zjeżdżalnią oraz brodzik dziecięcy. Obiekt posiada dodatkowo sportową infrastrukturę towarzyszącą w postaci kompleksu boisk sportowo – rekreacyjnych oraz plac zabaw dla dzieci.

Powiat puławski

- Pływalnia odkryta MOSiR w Puławach – w skład kompleksu wchodzi 8 torowy basen w rozmiarach olimpijskich z podgrzewaną wodą, Aquapark z kilkoma zjeżdżalnią oraz infrastruktura towarzysząca – plac zabaw dla dzieci, boisko do piłki plażowej.
- Basen odkryty w Hotelu*** Król Kazimierz w Kazimierzu Dolnym
- Basen odkryty w Hotelu *** Zajazd Piastowski w Kazimierzu Dolnym
- Basen odkryty w Ośrodku Oświatowo – Szkoleniowym Arkadia w Kazimierzu Dolnym
- Basen odkryty w Willi Irys w Kazimierzu Dolnym
- Basen odkryty w Ośrodku Wypoczynkowym PUŁAWY

Powiat świdnicki

- Basen odkryty „Avia” w Świdniku

Powiat tomaszowski

- Basen Odkryty w Ośrodku Wypoczynkowym „Roztoczanka” w miejscowości Susiec

Powiat zamojski

- Wodna Wyspa w Krasnobrodzie – kompleks rekreacyjny na wyspie w Krasnobrodzie z dużą liczbą atrakcji dla dzieci. W skład Wodnej Wyspy wchodzi trzy małe baseny dla dzieci i większy basen o rozmiarach 12m x 6m i głębokości 1,6m. Bardzo ciekawym rozwiązaniem zastosowanym w dużym basenie jest zadaszenie oraz ruchome ściany, które w razie niepogody można zsunąć chroniąc kąpiących się przed wiatrem i deszczem. Dodatkowymi atrakcjami są podświetlane laserowo w rytm muzyki wodne tryskacze i plac zabaw dla dzieci.

Stoki narciarskie

Województwo lubelskie charakteryzuje się stosunkowo długimi i mroźnymi zimami. Stwarza to dogodne warunki dla rozwoju sportów zimowych szczególnie narciarstwa zjazdowego i biegowego. Na Lubelszczyźnie znajduje się obecnie 14 stoków narciarskich, na których odnajdą się zarówno wytrawni narciarze i snowboardziści jak i osoby początkujące, dopiero zaczynające swoją przygodę ze sportami zimowymi. Z informacji oraz opinii w Internecie widać, że stoki narciarskie są zadbane i dobrze przygotowane. Do dyspozycji narciarzy są wyciągi, praktycznie przy każdym obiekcie znajduje się wypożyczalnia sprzętu, nierzadko także dodatkowa infrastruktura w postaci obiektów noclegowych i gastronomicznych. Narciarstwo na Lubelszczyźnie stanowi dodatkową atrakcję dla turystów odwiedzających region, niejednokrotnie staje się też wabikiem przyciągającym turystów w okresie zimowym. Poniżej wyszczególnione zostały wszystkie stoki narciarskie w województwie lubelskim w podziale na poszczególne powiaty, z uwzględnieniem rodzaju wyciągu, długości tras oraz możliwości wypożyczenia sprzętu.

Powiat bialski

- Kobylany k. Terespolu – wyciąg orczykowy, długość trasy 120 m, wypożyczalnia sprzętu
- Międzyrzec Podlaski – całoroczny igielitowy stok narciarski, wyciąg talerzykowy, długość trasy 180 m

Ilustracja 25. Całoroczny stok narciarski w Międzyrzeczu Podlaskim

Powiat biłgorajski

- Szopowe – wyciąg orczykowy, długość tras 400 m – 200 m, wypożyczalnia sprzętu

Powiat chełmski

- Chełm - Kumowa Dolina – wyciąg orczykowy, długość tras 250 m – 120 m, snowtubing (jazda po śniegu na gumowej dętce), wypożyczalnia sprzętu

Powiat janowski

- Batorz – wyciąg orczykowy, długość tras 500 m – 100 m, snowtubing, wypożyczalnia sprzętu
- Chrzanów (Nartraj) – wyciąg talerzykowy, długość tras 650 m – 80 m, wypożyczalnia sprzętu

Powiat krasnostawski

- Bobliwo k. Izbicy – wyciąg talerzykowy, długość tras 650 m – 200 m, wypożyczalnia sprzętu

Powiat kraśnicki

- Sulów – wyciąg talerzykowy, długość tras 350 m – 100 m, wypożyczalnia sprzętu

Powiat lubelski

- Lublin (Globus Ski) – wyciąg orczykowy, długość tras 300 m – 50 m, wypożyczalnia sprzętu, lodowisko

Powiat puławski

- Celejów (Ski-Sport) – wyciąg talerzykowy, długość tras 250 m - 300 m, wypożyczalnia sprzętu
- Parchatka – wyciąg talerzykowy, długość trasy 360 m, wypożyczalnia sprzętu
- Rąblów (Nartsport) – wyciąg talerzykowy, długość tras 420 m – 120 m, wypożyczalnia sprzętu
- Kazimierz Dolny – wyciąg talerzykowy, długość tras 590 m – 110 m, wypożyczalnia sprzętu

Powiat zamojski

- Jacnia k. Krasnobrodu – wyciąg orczykowy, długość tras 460 m – 200 m, snowtubing, wypożyczalnia sprzętu

3.3.4. Podmioty obsługi ruchu turystycznego

Bogactwo i różnorodność walorów i atrakcji turystycznych ma kluczowy wpływ na liczbę turystów przybywających do konkretnej miejscowości, regionu lub kraju. Jest to także jeden z głównych czynników niezbędnych przy kształtowaniu wizerunku danego miejsca jako interesującej destynacji turystycznej. Równie istotnym elementem jest obecność infrastruktury i usług turystycznych pozwalających na pełne korzystanie z dostępnych walorów i atrakcji turystycznych. Rozbudowana baza noclegowa, gastronomiczna, rekreacyjna, a także obecność szlaków turystycznych na danym obszarze są czynnikami, które tworzą kapitał służący obsłudze ruchu turystycznego. Oprócz wyżej wymienionych w dokumencie zostaną opisane wybrane podmioty i usługi turystyczne spełniające ważną funkcję przy recepcji turystów przybywających na Lubelszczyznę. Tymi podmiotami i usługami są:

- Biura podróży
- Usługi przewodnickie
- Punkty sprzedaży pamiątek turystycznych

Biura podróży

Według danych zawartych w Centralnej Ewidencji Organizatorów i Pośredników Turystycznych w województwie lubelskim funkcjonuje 133 organizatorów i pośredników turystycznych.¹⁸³

Zdecydowana większość biur podróży, (w tym także agencji turystycznych) działających na Lubelszczyźnie oferuje klientom głównie opcję wykupu wyjazdów zagranicznych. Około 30 biur podróży posiada w swojej ofercie wycieczki pozwalające na bliższe poznanie województwa lubelskiego.¹⁸⁴ W większości przypadków są to wycieczki szkolne trwające od 1 do 3 dni. Najczęściej powtarzającymi się punktami w programach tego typu wycieczek są wizyty w Lublinie, Kazimierzu Dolnym i Zamościu. W tym segmencie turystycznym pojawiają się coraz częściej nowe punkty w programach wycieczek m.in. wizyta w Rodzinnym Parku Tematycznym Magiczne Ogrody czy w „Słowińskim Grodzie”. Niektóre biura podróży mają oferują także wizytę w Muzeum Sił Powietrznych w Dęblinie czy poznanie Szlaku Żelaza i Kowalskich Tradycji w Wojciechowie.

¹⁸³ <https://turystyka.gov.pl/ceotipt/podmioty/page/1>

¹⁸⁴ opracowanie własne na podstawie strony internetowej <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=341&p=1>

Nietypową atrakcją dla dzieci jest obóz survivalu oferowany przez Szkołę Przetrwania AS, podczas którego najmłodszy uczy się m.in. samoobrony i umiejętności strzelania. W ofercie biura znajduje się m.in. spływ kajakowy rzekami Bug i Krzna.¹⁸⁵ Specyficzną ofertą dysponuje biuro podróży PERKOZ zajmujące się turystyką przyrodniczą. Osoby korzystające z jego usług mogą uczestniczyć w wyprawach do parków narodowych i krajobrazowych oraz obserwacjach ptaków. W Lasach Janowskich koło Janowa Lubelskiego biuro organizuje zielone szkoły, zimowiska i kolonie o charakterze militarnym, artystycznym czy sportowym.¹⁸⁶ Interesującym miejscem dla turystyki dziecięcej i młodzieżowej jest Kazimierz Dolny gdzie często odbywają się obozy taneczne, rekreacyjne, gitarowe, a także warsztaty aktorskie, fotograficzne i artystyczne trwające przez kilka dni i przeznaczone dla młodzieży gimnazjalnej lub licealnej. Organizacją tego typu przedsięwzięć zajmuje się biuro podróży Almatour.¹⁸⁷

Jedną z najczęściej realizowanych wycieczek szkolnych jest wycieczka obejmująca wizytę w Zamościu i poznanie Roztocza. Poniżej zamieszczono przykładowy program takiej wycieczki.*

Zamość - Roztocze¹⁸⁸

Dzień I

Godz. 07.00 - zbiórka przed szkołą , wyjazd do Chełma,

Godz.09.00 - zwiedzanie Chełmskiego Podziemia Kredowego

- czas wolny

- przejazd do Zamościa

- spotkanie z przewodnikiem , zwiedzanie Zamościa : Rynek Wielki Ratusz , katedra Zamojska , Rynek Solny

- przejazd do Krasnobrodu ,

-obiadokolacja ,nocleg (wieczorem możliwość zorganizowania ogniska)

Dzień II

Godz.08.00 - śniadanie, wykwaterowanie

Godz.09.00 - spotkanie z przewodnikiem, zwiedzanie Roztocza krainy nieskażonej przyrody, zielonych wzgórz oraz wodospadów na Szlaku Szumów, (trasa : Susiec - Zwierzyniec - Krasnobród)

Godz.17.00 - wyjazd do Białej Podlaskiej

Ok.godz.21.00 - przyjazd do Białej Podlaskiej

*Zamieszczony w dokumencie program znajduje się w ofercie biura podróży „Piechocka Travel” z Białej Podlaskiej.

Dorośli mogą korzystać z ofert kilku biur podróży specjalizujących się w turystyce kulturowej. Największym asortymentem wycieczek dysponuje biuro podróży Intur z Zamościa oferujące następujące wycieczki pozwalające na lepsze poznanie Lubelszczyzny¹⁸⁹:

¹⁸⁵ <http://www.survivalas.maze.pl/oferta.htm>

¹⁸⁶ <http://www.perkoz.lublin.pl/>

¹⁸⁷ http://www.almatur.pl/oferty.php?sezon=zima&roof=mlo&charg=IOMS&rodzaj=artystyczne+i+taneczne&utm_source=on-site&utm_medium=box_ob_00016_IOMS_3&utm_campaign=ZI16_%20IOMS

¹⁸⁸ <http://www.piechockatravel.pl/2dni.php?nasze=9>

¹⁸⁹ <http://intur-zamosc.pl/wycieczki-krajowe/szlaki-lubelszczyzny>

- Historycznym Szlakiem Grodów Czerwieńskich
- Szlak Nadbużański
- Nadbużańskim Szlakiem Trzech Kultur od Włodawy do Janowa Podlaskiego
- Przez Roztocze Południowe
- Cerkiewny Szlak Zamojszczyzny
- Szlak Magnackich Rezydencji
- Nadwiślańskim Szlakiem
- Szlak Puszczański
- Poleski Park Narodowy
- Śladami Kultury Ludowej
- Lublin-Poznajemy Historię Miasta

W przypadku oferty przeznaczonej dla osób dorosłych oprócz standardowych wycieczek po regionie obejmujących wizytę w Lublinie, Kazimierzu Dolnym i Puławach spotkać można ofertę wycieczek realizowanych w nietypowy sposób. Biuro podróży Cooltouroff oferuje turystom safari realizowane 7-osobowym samochodem terenowym. Jedną z flagowych propozycji jest poznawanie „Cooltour Szlaku Żydowskiego”. Przemierzając trasę turysta może dotrzeć do atrakcji turystycznych związanych z obecnością Żydów w Lublinie, Zamościu czy Włodawie.¹⁹⁰

Pojawiają się także propozycje programów turystycznych przeznaczone dla firm. Dobrymi przykładami ofert odnoszących się do turystyki motywacyjnej są spływ po Tanwi czy program realizowany w dolinie Bystrzycy (ognisko, spływ kajakowy, lekcja strzelania z łuku, gra w paintball).¹⁹¹

Usługi przewodnickie

Istnieje wiele czynników sprawiających, że turysta przyjeżdża do określonej destynacji turystycznej. Jednym z nich jest pragnienie poznania miejsc, w których jeszcze nie był. Przewodnik turystyczny z pewnością jest osobą, która jest w stanie przybliżyć dzieje oraz obecną sytuację odwiedzanego regionu w możliwie jak najszerszym kontekście. Ponadto jego osobowość, zachowanie i sposób przekazywania wiedzy mogą mieć kluczowy wpływ na postrzeganie danego miasta/regionu przez turystę.

W województwie lubelskim 31 podmiotów zajmuje się świadczeniem usług przewodnickich¹⁹². Najwięcej z nich zlokalizowanych jest w Lublinie (10). W dużej mierze usługi te świadczone są przez oddziały PTTK znajdujące się w poszczególnych miastach, a także ośrodki informacji turystycznej. (np. Chełmski Ośrodek Informacji Turystycznej). Takie usługi oferuje m.in. Poleski Park Narodowy. W tym przypadku usługa przewodnicka obejmuje oprowadzanie po Ośrodku Dydaktyczno-Muzealnym w Starym Żaluczu, spacer po jednej z kilku ścieżek przyrodniczych czy wejście na wieżę widokową.

Stopniowo usługi przewodnickie na Lubelszczyźnie ulegają przekształceniu dostosowując swoją ofertę do wymagań turystów. Przykładowo biuro turystyczne Quand oprócz oprowadzania po Zamościu lub Roztoczu proponuje turystom liczne atrakcje dodatkowe m.in. pokazy bractwa rycerskiego, bicia monet, przejażdżki bryczkami czy warsztaty garncarskie.¹⁹³ Usługi przewodnickie często mają charakter tematyczny – jeden z podmiotów oferuje oprowadzanie po byłych obozach zagłady

¹⁹⁰ <http://www.cooltouroff.pl/index/page/lang/pl/id/159.html>

¹⁹¹ <http://coral-tour.pl/przygoda-w-dolinie-bystrzycy/>, <http://www.atlastravel.pl/wycieczki-dla-firm/wycieczki-po-polsce/lubelszczyzna/>

¹⁹² <http://www.lubelskie.pl/index.php?pid=310>

¹⁹³ http://www.quand.com.pl/page_uslugi_przewodnickie.html

w Sobiborze, Bełżcu i Majdanku. Turyści odwiedzający poszczególne miasta mogą skorzystać z opcji oprowadzania po mieście przez przewodnika ubranego w strój historyczny. Usługi świadczone przez przewodników miejskich nie ograniczają się wyłącznie do przybliżania turystom miast, ale także mogą odnosić się do poznawania poszczególnych regionów i krain geograficznych np. kilkugodzinne wizyty na Roztoczu czy Pojezierzu Łęczyńsko – Włodawskim. Usługa przewodnicka może być świadczona również w obcych językach. Bardzo rozbudowaną ofertę w tym zakresie ma np. Biuro Obsługi Ruchu Turystycznego PTTK w Lublinie, które oferuje usługi przewodnickie w 9 językach m.in. po węgiersku i portugalsku.¹⁹⁴

Punkty sprzedaży pamiątek turystycznych

Niezwykle istotnym aspektem odnoszącym się do działalności turystycznej jest wizerunek danego miasta/regionu/kraju, jaki w swojej świadomości wytworzy turysta. Istotne znaczenie w tym zakresie mają nie tylko ilość, różnorodność i przede wszystkim jakość usług świadczonych na rzecz turysty, ale także dobra materialne związane z jego pobytem w danym miejscu. W tym kontekście ważną rolę mogą odgrywać punkty sprzedaży pamiątek turystycznych. Zakup pamiątki z miejsca pobytu turystycznego może przyczynić się do swego rodzaju „wydłużenia” czasu spędzonego na urlopie. Pamiątka zakupiona w miejscu, w którym turysta spędził udane wakacje będzie utożsamiana przez niego z tymi pozytywnymi doświadczeniami i może przyczynić się do ponownego wyboru danej destynacji turystycznej, jako miejsca, w którym spędzi kolejny urlop.

W województwie lubelskim sprzedają pamiątek zajmują się m.in. punkty informacji turystycznej zlokalizowane w poszczególnych miejscowościach. W znacznej części placówki informacji turystycznej prowadzą działalność przez 7 dni w tygodniu, co sprawia, że istnieją duże możliwości zakupu pamiątek przez turystów. Dużym uznaniem wśród turystów zarówno polskich jak i zagranicznych cieszą się sklepy Cepelia, w których można zakupić wyroby rękodzielnicze. W województwie lubelskim Cepelia obecna jest w miejscowościach: Lublin i Biała Podlaska.¹⁹⁵ Pamiątki turystyczne można także nabyć w niektórych placówkach pożytku publicznego. Dobrym przykładem jest Kazimierski Ośrodek Kultury, Promocji i Turystyki, który zajmuje się także prowadzeniem tego typu działalności.¹⁹⁶ Ponadto wiele atrakcji turystycznych prowadzi sklepy, w których można zakupić pamiątki turystyczne. W asortymencie pamiątek pojawiają się także nowe produkty. Dobrym przykładem jest moneta okolicznościowa „nałęczka” wydana przez Urząd Miasta w Nałęczowie stanowiąca dobre uzupełnienie pamiątek zwyczajowo nabywanych przez kuracjuszy i turystów przybywających do Nałęczowa.¹⁹⁷

3.3.5. Informacja turystyczna

Punkty informacji turystycznej są wizytówką każdego regionu, gdyż to właśnie od nich turysta często rozpoczyna odkrywanie odwiedzanego miejsca. Certyfikacja punktów informacji turystycznej jest jednym z zadań spoczywających na regionalnych organizacjach turystycznych. Wyznaczone przez Polską Organizację Turystyczną standardy w zakresie takich aspektów jak lokalizacja, powierzchnia, wyposażenie, dostępność materiałów informacyjnych czy też kompetencje pracowników punktu IT mają zapewnić stały, wysoki poziom obsługi turystów. Poniżej przytoczono dane w zakresie certyfikowanych punktów IT w województwie lubelskim.

¹⁹⁴ <http://www.bortptklublin.pl/strona,uslugi-przewodnickie527>

¹⁹⁵ <http://cepelia.pl/o-cepeli/spolka-cepelia-polska-sztuka-i-rekodzielo/sklepy/lublin/>

¹⁹⁶ <http://www.kokpit.com.pl/pl/pamiatki-gadzety,s-1>

¹⁹⁷ <http://www.naleczow.com.pl/gazeta/2008/60/index.php?id=11>

Tabela 36 Certyfikowane punkty informacji turystycznej w województwie lubelskim (2015)

Lp.	Punkt Informacji Turystycznej	Liczba gwiazdek
1.	Lubelski Ośrodek Informacji Turystycznej i Kulturalnej w Lublinie	****
2.	Chełmski Ośrodek Informacji Turystycznej	****
3.	Zamojskie Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej w Zamościu	****
4.	Oddział Zamojskiego Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej w Zamościu „Luneta”	***
5.	Punkt Informacji Turystycznej w Porcie Lotniczym Lublin	***
6.	Centrum Informacji Turystycznej w Białej Podlaskiej	***
7.	Punkt Informacji Kulturalnej i Turystycznej Muzeum Ziemi Biłgorajskiej w Biłgoraju	***
8.	Centrum Informacji Turystycznej w Kazimierzu Dolnym	***
9.	Informacja Turystyczna w Krasnobrodzie	***
10.	Centrum Informacji Turystycznej w Nałęczowie	***
11.	Punkt Informacji Turystycznej LOT Roztocze w Tomaszowie Lubelskim	***
12.	Informacja Turystyczna w Józefowie	**
13.	Lokalne Centrum Informacji Turystycznej w Łęcznej	**
14.	Centrum Informacji Turystycznej w Puławach	**
15.	Punkt Informacji Turystyczno-Kulturowej w Radzynie Podlaskim	**
16.	Informacja Turystyczna we Włodawie	**
17.	Punkt Informacji Turystycznej - Ośrodek Edukacyjno-Muzealny Roztoczańskiego Parku Narodowego w Zwierzyńcu	**
18.	Punkt Informacji Turystycznej miasta Dęblin	*
19.	Informacja Turystyczna przy Gminnej Bibliotece Publicznej w Lubyczy Królewskiej	*
20.	Punkt Informacji Turystycznej przy Gminnym Ośrodku Kultury w Suścu	*
21.	Punkt Informacji Turystycznej przy Gminnym Ośrodku Kultury w Wojciechowie	*

Źródło: www.lrot.pl

Tabela 37 Pozostałe punkty informacji turystycznej w województwie lubelskim (2015)

Lp.	Pozostałe punkty Informacji Turystycznej
1.	Centrum Promocji Województwa Lubelskiego
2.	Centrum Obsługi Turystycznej „Via Jagiellonica” w Lublinie
3.	Powiatowy Ośrodek Informacji Turystycznej w Biłgoraju
4.	Centrum Informacji Turystycznej Powiatu Ryckiego w Dęblinie
5.	Punkt Informacji Turystycznej przy Gminnej Bibliotece Publicznej w Dorohusku
6.	Punkt Informacji Turystycznej przy Urzędzie Gminy w Drelowie
7.	Punkt Informacji Turystycznej przy Domu Kultury w Dubience
8.	Punkt Informacji Turystycznej przy Gminnej Bibliotece Publicznej w Firleju
9.	Trans graniczne Centrum Informacji Turystycznej w Hrubieszowie
10.	Punkt Informacji Turystycznej w Janowie Lubelskim

11.	Punkt Informacji Turystycznej w Parczewie
12.	Radzyński Ośrodek Kultury i Rekreacji
13.	Punkt Informacji Turystyczno-Kulturowej w Radzyniu Podlaskim
14.	Gminne Centrum Informacji w Sławatycze
15.	Punkt Informacji Turystycznej w Woli Okrzejskiej
16.	Zwierzyniecki Ośrodek Kultury i Rekreacji
17.	Punkt Informacji Turystycznej w Wąwolnicy
18.	IT Puławski Ośrodek Kultury „Dom Chemika”
19.	IT Miejski Dom Kultury w Szczepieszynie

Źródło: www.lubelskie.pl

Od roku 2013 województwo lubelskie aktywnie uczestniczy w promowaniu atrakcyjności turystycznej regionu. Szczególnie przejawia się to poprzez działalność LROT-u. Organizacja została zainicjowana w celu promowania w kraju i zagranicą, atrakcji turystycznych województwa lubelskiego. Jednym z założeń, które są realizowane przez LROT jest wzmocnienie systemu informacji turystycznej w regionie Lubelskim.

System informacji turystycznej województwa lubelskiego obecnie składa się z 40 punktów. Połowa z nich przeszła proces certyfikacji. Od 2014 roku na Lubelszczyźnie powstało 7 nowych miejsc informacji turystycznej. Rozmieszczenie certyfikowanych punktów IT w poszczególnych kategoriach gwiazdkowych jest dość równomierne - trzy obiekty posiadają najwyższą kategorię 4*, najwięcej, bo aż 8 punktów otrzymało 3*, kolejne 6 punktów może się pochwalić 2*, a 4 otrzymały po 1*. Na najwyższą jakość Obsługi oraz udogodnienia takie jak np. audioguidy czy komputery z dostępem do Internetu mogą liczyć turyści odwiedzający punkty IT w Lublinie, Chełmie oraz Zamościu. Warto wspomnieć, że w 2015 roku oddział Zamojskiego Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej w Zamościu „Luneta” zostało nagrodzone w konkursie organizowanym przez POT mianem Najlepszego Centra Informacji Turystycznej w kategorii 3*. W tym samym roku główny oddział Zamojskiego Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej, jako trzeci punkt IT na Lubelszczyźnie może pochwalić się najwyższą kategorią gwiazdkową certyfikowanych punktów informacji turystycznej.

Tabela 38. Certyfikowane punkty IT w województwach w podziale na kategorie

Lp.	Województwo	Liczba certyfikowanych punktów IT	Kategoria			
			4*	3*	2*	1*
1.	Śląskie	70	1	8	16	45
2.	Małopolskie	52	9	13	25	5
3.	Warmińsko-mazurskie	36	3	13	16	4
4.	Świętokrzyskie	30	1	3	11	15
5.	Podlaskie	30	4	6	11	9
6.	Dolnośląskie	29	22	7	-	-
7.	Podkarpackie	23	1	6	11	5
8.	Pomorskie	21	10	2	7	2
9.	Mazowieckie	21	4	8	5	4
10.	Lubelskie*	21	3	8	6	4
11.	Łódzkie	17	3	3	7	4
12.	Opolskie	17	4	-	9	4

13.	Wielkopolskie	16	4	5	6	1
14.	Lubuskie	16	-	1	8	7
15.	Zachodniopomorskie	15	-	7	7	1
16.	Kujawsko-pomorskie	10	3	3	4	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.polska.travel. Stan na grudzień 2015

*Aktualne dane od LROT za 2015 rok

Województwo lubelskie zajmuje w 2015 roku 10 miejsce w kraju pod względem liczby posiadanych certyfikowanych punktów informacji turystycznej – jest ich obecnie 21. Taki wynik klasyfikuje Lubelszczyznę w środkowej części zestawienia. Jest to duży i szybki wzrost na tle krajowym w porównaniu do 2014 roku. Lubelskie zajmowało wtedy ostatnie - 16 miejsce. Rok później jest to już miejsce 10, czyli skok w górę aż o 6 pozycji. Ogólnie rzecz biorąc południowo-wschodnia część Polski zdecydowanie ustępuje pod względem ilościowym takim województwom jak Śląskie (70 punktów) czy Małopolskie (54 punkty). Z drugiej strony wypada znacznie lepiej na tle północno – zachodniej części kraju gdzie województwo Wielkopolskie posiada 16 certyfikowanych punktów IT, a Zachodniopomorskie tylko 15 w tym ani jednego 4*. Pod względem liczby punktów IT w regionie zdecydowanie przodują regiony świętokrzyskie i podlaskie (30 punktów), z tym że Podlasie posiada zauważalnie większą liczbę obiektów wyższej kategorii (powyżej 2*). Sąsiednie województwo Mazowieckie posiada 21 certyfikowanych punktów IT, najwięcej z kategorią 3*. Warto zauważyć, że województwo Lubelskie posiada prawie identyczną ilość punktów IT jak Mazowsze pomimo dużej różnicy powierzchni i PKB.

3.3.6. Usługi towarzyszące

Oferta noclegowa, szlaki turystyczne czy informacja turystyczna są przykładami usług i infrastruktury powstałej w celu obsługi ruchu turystycznego. Jednakże turyści korzystają również z asortymentu usług, których beneficjentami są przede wszystkim mieszkańcy odwiedzanych przez nich lokalizacji. Te usługi określane są jako tzw. usługi towarzyszące. W podrozdziale znajdują się informacje nt. usług, które mogą okazać się niezbędne z punktu widzenia turysty. Charakterystyka obejmuje następujące elementy:

- opieka zdrowotna
- apteki
- bankomaty

W przypadku opieki zdrowotnej warto odnotować, że według danych z 2013 roku w województwie lubelskim pracuje ponad 3500 lekarzy specjalistów, w tym 143 pediatrów i 114 kardiologów.¹⁹⁸ W przypadku ambulatoryjnej opieki zdrowotnej na Lubelszczyźnie znajduje się około 1500 podmiotów świadczących tego rodzaju usługi (przychodnie i praktyki lekarskie). Według stanu z 2013 roku w województwie znalazło się 58 szpitali ogólnych. Wysoka ocena funkcjonowania służby zdrowia na Lubelszczyźnie ma swoje odzwierciedlenie w rankingach. W 2014 roku Wojewódzki Szpital im. Jana Pawła II w Zamościu zdobył I miejsce w ogólnopolskim rankingu „Bezpieczny Szpital” w kategorii „Jakość opieki medycznej”¹⁹⁹. Drugą pozycję w tym rankingu zajął Wojewódzki Szpital Specjalistyczny w Białej Podlaskiej. Oprócz wymienionych ważnymi placówkami opieki zdrowotnej w regionie są:

- Wojewódzki Szpital Specjalistyczny w Lublinie

¹⁹⁸ Rocznik statystyczny województwa lubelskiego 2014.

¹⁹⁹ http://www.ssz.tar.pl/informacje/pliki/Ranking_%20Szpitali_%20-%20Bezpieczny_%20Szpital_%202014.pdf

- Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej w Parczewie
- Uniwersytecki Szpital Dziecięcy w Lublinie
- Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej w Tomaszowie Lubelskim
- Wojewódzki Szpital Specjalistyczny w Chełmie
- Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej w Międzyrzeczu Podlaskim

W województwie lubelskim znajduje się 810 aptek, z czego 239 na wsi. Bankomaty znajdują się w 231 miejscowościach Lubelszczyzny.²⁰⁰ Największą liczbą bankomatów dysponuje Lublin – 307 bankomatów. W pozostałych wybranych miejscowościach regionu sytuacja przedstawia się następująco:

- Biała Podlaska- 43 bankomaty
- Chełm-50 bankomatów
- Puławy – 48 bankomatów
- Kazimierz Dolny – 3 bankomaty
- Nałęczów – 4 bankomaty
- Zamość – 66 bankomatów

3.4. Działalność promocyjna

Jednym z najistotniejszych elementów obecności regionu na konkurencyjnym rynku marketingu miejsc w naszym kraju jest jego marka. Najczęściej kojarzona z logo i logotypem oraz hasłem przewodnim komunikującym jej podstawowe korzyści. Rozpoznawalność marki i skojarzenia jakie za nią stoją często stają się podstawą do zainteresowania ofertą turystyczną.

W przypadku marki województwa Lubelskiego hasło wiodące "Lubelskie – Smakuj życie" w znacznej mierze odwołuje się do szeroko pojętego przemysłu czasu wolnego, turystyki oraz przemysłu spożywczego i rolnictwa.

Wciąż istotnymi narzędziami promocji są imprezy masowe odwołujące się do tematyki spójnej z marką miejsca, których promocja i sam program mogą bardzo pozytywnie wzmacniać markę regionu.

Mimo wzrostu znaczenia promocji w nowych mediach wyjazdy na targi są powszechnie stosowaną i uważaną za skuteczną formą komunikacji oferty turystycznej regionu.

Obecnie prezentacja oferty turystycznej regionu w Internecie jest nieodzowną pomocą dla planujących wyjazd turystyczny.

Poniżej przeprowadzono, zwięzłą analizę wybranych działań promocyjnych, które poprzez swój zasięg mogły istotnie wpłynąć na zbudowanie wizerunku Lubelszczyzny jako interesującego kierunku przyjazdowego.

Można zaryzykować tezę, iż marka Lubelskiego i jej hasło przewodnie są dość powszechnie rozpoznawalne dzięki prowadzonym przez Urząd Marszałkowski akcjom

Ilustracja 103 Bilbord promujący województwo Lubelskie – smakuj życie

Źródło: materiały archiwalne Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

²⁰⁰ <http://www.karty.pl/bankomaty.php?wojewodztwo=lubelskie>

promocyjnym. Obejmują one swoim zasięgiem największe miasta w kraju i są prowadzone w: Warszawie, Łodzi, Krakowie, Katowicach, Wrocławiu, Poznaniu, a także w Trójmieście.

Należy podkreślić, że województwo lubelskie z niespotykaną konsekwencją realizuje akcje promocyjne o zasięgu ogólnopolskim. Taka cykliczność działań jest wyjątkowa w polskich realiach i z pewnością niezwykle korzystnie wpływa na budowanie rozpoznawalności marki wśród grup docelowych.

Poniżej znajduje się, krótka analiza wybranych kampanii promocyjnych, które poprzez swój charakter i zasięg mogły najbardziej wpłynąć na postrzeganie Lubelskiego przez potencjalnych turystów.

Ważnym dla postrzegania turystyki było przeprowadzenie pierwszej kampanii wizerunkowej w metropoliach polskich. Podczas tej akcji na billboardach pojawiały się scenki ukazujące możliwości interesującego spędzania czasu wolnego. W tej kampanii wizerunkowej były to widoki młodych ludzi podróżujących kabrioletem, dzieci jedzących truskawki ze słoja czy kąpiących się w jeziorze. Akcja ta sprawiała wrażenie zapowiedzi dalszej komunikacji bazującej już na konkretnych produktach turystycznych i ofercie. Jej przekaz dla turystów był zachęcający i pogodny. Odbiorcami akcji mogły być zarówno rodziny z dziećmi jak również grupy przyjaciół i znajomych (młodzi profesjonaliści).

Następnym działaniem promocyjnym regionu, które mogło być zapamiętane przez turystę była kampania pod hasłem: „chwilo trwaj”. Była ona kierowana do „wszystkich tych, którzy zapomnieli co w życiu jest naprawdę ważne”. W ramach kampanii zrealizowano spot wideo, którego scenariusz ukazywał sielankowy krajobraz Lubelszczyzny i niezapomniane wspomnienia jakie można z tego regionu wynieść. Klimat słonecznej i radosnej Lubelszczyzny został skontrastowany z nastrojem niepokoju, niestabilności i utraty tego co cenne. Był to jeden z pierwszych w kraju przypadek realizacji spotu w konwencji scenariusza filmowego z własną dynamiką, akcją, aktorami a nawet dramaturgią. Odbiorcami kampanii mogli być przede wszystkim zapracowani młodzi mieszkańcy metropolii, którzy skoncentrowani są głównie na realizacji zawodowej.

Kolejną widoczną akcją promocyjną była kampania posługująca się przekazem „lub – lubelskie”. Zasięg tej akcji również objął metropolię w całym kraju. Posłużono się zróżnicowanymi obrazami takimi jak dziewczyna medytująca wśród nieskażonej natury z wiankiem na głowie czy młody mężczyzna skaczący na rowerze typu BMX na lubelskim Starym Mieście. Dzięki tym działaniom wzmocniono wizerunek regionu jako z jednej strony posiadającego dziewicze krajobrazy i czystą naturę, a z drugiej oferującego możliwości wypoczynku i rozwoju w dynamicznej metropolii. Po raz pierwszy Lubelskie zostało pokazane jako region dający także możliwość realizacji np. na uczelni wyższej czy w biznesie (odwołuje się do nich postać młodego mężczyzny z garniturze).

Ilustracja 104 Element kampanii - chwilo trwaj

Źródło: materiały archiwalne Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Ilustracja 105 Bilbord promujący województwo Lubelskie – lub lubelskie

Źródło: materiały archiwalne Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

W okresie opracowywania audytu region promowany był również w ramach kampanii ogólnopolskiej, której przesłanie głosiło „siła jest w nas”. W ramach tego działania dostrzec można było między innymi plakaty wielkoformatowe przedstawiające naukowca z probówką w ręku, młodą dziewczynę z koszem czerwonych jabłek czy pracownika wykonującego zadania z zakresu obróbki metalu. Kampania podobnie miała zasięg ogólnopolski. Poza outdoorem w dużych miastach obejmowała także porty lotnicze. Kolejnym oraz emisję spotu reklamowego. Kampania była bardziej niż poprzednie ukierunkowana na promocję gospodarki i produktów spożywczych z regionu. Kampania posługiwała się także podstawowym hasłem promującym region tj. smakuj życie. Jej odbiorcami mogą być raczej inwestorzy, kontrahenci czy kupujący produkty z Lubelskiego niż turyści.

Z analiz działalności promocyjnej realizowanej w ramach kampanii promujących markę Lubelskiego wynika, że początkowo marka silnie kierowała przekaz do turystów, obecnie bardziej celuje w odbiorcę biznesowego. Większym wsparciem objęte są produkty spożywcze i potencjał gospodarczy Lubelskiego niż jego oferta turystyczna i wypoczynkowa. Warto wspomnieć tutaj również o promocji z wykorzystaniem marki regionu produktów spożywczych skierowanej do mieszkańców Lubelszczyzny. Odbyna się ona między innymi poprzez kampanię billboardową w Lublinie.

Warto także wskazać na istotną wagę w budowaniu wizerunku regionu poprzez promocję oferty turystycznej, jaką są wydarzenia kulturalne odbywające się w stolicy regionu. Lublin co roku aktywnie promuje swoją sztandarową imprezę jaką jest Carnaval Sztukmistrzów. We wszystkich metropoliach w kraju pojawiają się wtedy przykuwające wzrok plakaty, a w mediach obejrzeć można spot promocyjny. Odbiorcami takich kampanii są przede wszystkim ludzie młodzi w wieku 15-35 lat, którzy cenią sobie ofertę sztuki i kultury oryginalnej wybiegającej nieco poza główny nurt oferty masowej. Jest to również bardzo atrakcyjna grupa docelowa, która może poszerzyć swój obszar zainteresowania i poza Lublinem odwiedzić także atrakcje regionu.

Lubelskie swoją markę buduje także poprzez wspieranie istotnych wydarzeń kulturalno-festiwalowych. Są to wydarzenia, które w dużej mierze komunikują wartości marki regionu lub są ilustracją jej hasła przewodniego – smakuj życie. Z pewnością jako swoiste uwiarygodnienie hasła można rozumieć Europejski Festiwal Smaku w Lublinie. Imprezę, podczas której regionalna kuchnia staje się pretekstem do świętowania dobrej muzyki, spektakli co wpisuje się silnie w hasło: smakuj życie.

Pozostałe imprezy, które silnie wspierają i promują markę Lubelskiego to między innymi:

- Jarmark Jagielloński w Lublinie
- Transgraniczne Dni Dobrosąsiedztwa Miejsce; Zberezze / Adamczuki
- Festiwal Trzech Kultur we Włodawie

Każda z przywołanych imprez to wydarzenie odwołujące się w swojej formule do wielokulturowości, granicznego położenia Lubelskiego i jego eksperckich kompetencji w dziedzinie kontaktu ze wschodem.

Ilustracja 106 Bilbord promujący województwo Lubelskie – siła jest w nas

Źródło: materiały archiwalne Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego

Ilustracja 107 Plakat promujący Carnaval Sztukmistrzów w Lublinie

Źródło: materiały archiwalne Urzędu Miasta Lublin.

Niezwykle istotna jest stała obecność przedstawicieli Województwa Lubelskiego na turystycznych imprezach targowych między innymi: berlińskiej ITB, poznańskim Tour Salonie, warszawskich TTW, katowickim Globie. Dodatkowo cennym wsparciem dla oferty turystycznej może okazać się również prezentacja regionu na największych europejskich targach z zakresu ekologicznej żywności: Biofach i Grune Woche.

Najistotniejszym źródłem wiedzy o ofercie turystycznej są strony internetowe prezentujące kompleksowo możliwości spędzenia czasu wolnego w Lubelskim. Jakościowym portalem, który umożliwia zdobycie wiedzy pozwalającej na samodzielne zaplanowanie wyjazdu turystycznego jest strona prowadzona przez Lubelską Regionalną Organizację Turystyczną pod adresem www.lubelskietravel.pl. Jest to portal dostępny w całości w wersjach językowych: polskiej, angielskiej, niemieckiej i rosyjskiej. Prezentuje najaktualniejsze informacje i oferty z zakresu atrakcji turystycznych, bazy noclegowej. Użyteczne informacje są intuicyjnie pogrupowane w kategorie pozwalające sprawnie nawigować nawet nieznającemu regionu turystyce.

3.5. Kadry obsługi turystycznej

Ruch turystyczny stymulowany jest przez walory i atrakcje turystyczne znajdujące się na danym terenie. Ważnym czynnikiem jest ich ilość, różnorodność oraz przystosowanie na rzecz obsługi ruchu turystycznego. Bardzo istotnymi elementami są także dostępność komunikacyjna danego miejsca oraz obecność infrastruktury i usług turystycznych służących zaspokojeniu potrzeb turystycznych.

Ponadto jednym z kluczowych elementów wpływających na satysfakcję i zadowolenie turystów są wiedza i umiejętności osób zajmujących się obsługą turystów oraz jej jakość. Dużą rolę w tym kontekście odgrywają podmioty zajmujące się kształceniem kadr obsługi turystycznej. W podrozdziale zostaną opisane następujące instytucje o kluczowym znaczeniu w tym temacie:

- uczelnie wyższe
- technika i szkoły policealne
- organizacje zajmujące się szkoleniem przewodników turystycznych i pilotów wycieczek

Uczelnie wyższe²⁰¹

Kilkanaście szkół wyższych zajmuje się kształceniem kadr na kierunkach lub specjalnościach turystycznych bądź powiązanych z turystyką. Większość tych uczelni znajduje się w Lublinie.

- Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie kształci studentów na kierunkach: turystyka i rekreacja, turystyka historyczna. Osoby studiujące na kierunku turystyka i rekreacja mają do wyboru kilka specjalizacji:
 - Organizacja i obsługa ruchu turystycznego
 - hotelarstwo
 - gospodarowanie zasobami turystycznymi
 - ekoturystyka
 - rekreacja ruchowa i zdrowotna

Studenci turystyki historycznej II stopnia mogą kształcić się na specjalności „Lublinistyka - usługi przewodnickie”.

²⁰¹ opracowanie własne na podstawie stron internetowych poszczególnych uczelni województwa lubelskiego.

UMCS oferuje także studia na kierunku „Tourism Management – Hospitality, Travel and Tourism Services”. Kształcenie odbywa się przez 3 lata i odbywa się w trybie dziennym. Studia przeznaczone są głównie dla obcokrajowców.

- Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie na Wydziale Agrobioinżynierii oferuje studia na kierunku turystyka i rekreacja. Studenci tego fakultetu mają do wyboru 2 specjalizacje:
 - rekreacja i odnowa biologiczna
 - marketing i zarządzanie w turystyce

Na kierunku rolnictwo studenci mogą studiować na specjalizacji agroturystyka.

Ponadto studenci kierunku gastronomia i sztuka kulinarna w trakcie studiów uczestniczą w zajęciach z przedmiotu turystyka kulinarna.

- Katolicki Uniwersytet Lubelski we współpracy z Lubelską Szkołą Biznesu oferuje studia na kierunku krajoznawstwo i turystyka kulturowa.
- Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. Wincentego Pola w Lublinie prowadzi studia na kierunku turystyka i rekreacja. Studenci mają do wyboru następujące specjalności:
 - hotelarstwo i gastronomia
 - organizacja i zarządzanie w turystyce i rekreacji
 - turystyka zdrowotna
- Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Lublinie na kierunku kosmetologia posiada specjalizację Spa & Wellness

Poza Lublinem kadry dla sektora turystyki kształcone są także w innych miastach regionu. Szkoły wyższe edukujące studentów w tej dziedzinie zlokalizowane są w różnych częściach województwa lubelskiego. Poniżej znajduje się wykaz uczelni wyższych, które przygotowują studentów do pracy w branży turystycznej.

- Państwowa Szkoła Wyższa im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej kształci studentów na kierunku turystyka i rekreacja. W ramach nauki na tym kierunku studenci mogą wybrać jedną z 3 specjalizacji:
 - hotelarstwo
 - turystyka i rekreacja zdrowotna
 - obsługa ruchu turystycznego
- Oddział Zamiejscowy warszawskiej Akademii Wychowania Fizycznego w Białej Podlaskiej umożliwia studiowanie kierunku turystyka i rekreacja na następujących specjalizacjach:
 - instruktor rekreacji ruchowej jednej z kilkunastu dziedzin m.in. kajakarstwo turystyczne
 - działalność gospodarcza w turystyce i rekreacji
 - pilotaż wycieczek
 - turystyka aktywna
 - rekreacja i animacja czasu wolnego
 - manager turystyki, rekreacji i hotelarstwa
 - organizacja wydarzeń turystycznych, sportowych, rekreacyjnych, kulturowych- event manager

- Wyższa Szkoła Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Społecznej w Chełmie na kierunku Zdrowie Publiczne oferuje zajęcia na specjalności Promocja zdrowia, rekreacja, hipoterapia i odnowa biologiczna.
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Zamościu kształci na kierunku turystyka i rekreacja. Do wyboru są następujące specjalności:
 - obsługa ruchu turystycznego (pilotaż wycieczek)
 - hotelarstwo
 - turystyka aktywna

Szkoły wyższe Lubelszczyzny kształcące na kierunkach bezpośrednio lub pośrednio związanych z turystyką są doceniane przez specjalistów z branży turystycznej. W rankingu czasopisma Wiadomości Turystyczne odnoszącego się do najlepszych uczelni kształcących na kierunkach turystycznych w 2014 roku sklasyfikowano 4 uczelnie wyższe z województwa lubelskiego. W kategorii „Szkoły o profilu akademickim” znalazły się.²⁰²

- Państwowa Szkoła Wyższa im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej – 12 miejsce
- Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Szymona Szymonowicza w Zamościu – 18 miejsce

Obydwie szkoły znalazły się w gronie 19 najwyżej sklasyfikowanych uczelni wyższych w tej kategorii. W części zatytułowanej „uczelnie o profilu praktycznym” znalazły się także 2 uczelnie z regionu lubelskiego:

- Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie – 6 miejsce
- Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie, oddział w Białej Podlaskiej – 12 miejsce

Te jednostki naukowe znalazły się w gronie 18 najwyżej sklasyfikowanych szkół wyższych w tej kategorii.

W tym samym rankingu przeprowadzonym przez Wiadomości Turystyczne w 2015 roku znalazła się tylko jedna uczelnia wyższa z województwa lubelskiego. Była to Państwowa Szkoła Wyższa im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, która znalazła się na 8 miejscu wśród 13 uczelni sklasyfikowanych w kategorii „szkoły o profilu akademickim”.²⁰³ Oceniając wyniki rankingu należy pamiętać, że są w nim uwzględniane te szkoły wyższe, które wypełnią i prześlą ankiety do redakcji czasopisma „Wiadomości Turystyczne”.

Istotne znaczenie ma również ranking kierunków studiów przeprowadzany przez miesięcznik „Perspektywy”. W 2015 roku w gronie 36 uczelni kształcących w kategorii „sport, rekreacja, turystyka” znalazły się 2 uczelnie z województwa lubelskiego: Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie oraz Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie.²⁰⁴

Technika i szkoły policealne

Kształcenie kadr zajmujących się obsługą ruchu turystycznego odbywa się nie tylko na poziomie uczelni wyższych, ale także w technikach i szkołach policealnych. W wybranych szkołach tego typu

²⁰²<http://www.wiadomosciturystyczne.pl/files/file/2014/Pdf%202014/Szkoly%20wyzsze%202014.pdf>

²⁰³http://www.wiadomosciturystyczne.pl/aktualnosci/1575,,,awf_ponownie_w_czolowce_ranking_szkol_wyzszych.html

²⁰⁴<http://www.perspektywy.pl/RSW2015/ranking-kierunkow-studiow/kierunki-medyczne-i-o-zdrowiu/sport-turystyka-i-rekreacja>

uczniowie mogą zdobyć wiedzę m.in. z zakresu obsługi turystów i hotelarstwa. W dokumencie znajdują się technika i szkoły policealne województwa lubelskiego przygotowujące uczniów do pracy w turystyce. Większość z nich zlokalizowana jest w Lublinie. Szkoły te oferują kształcenie na następujących kierunkach.²⁰⁵

- Technikum Ekonomiczne w Lublinie
 - technik obsługi turystycznej
 - technik hotelarstwa
- Technikum Gastronomiczno-Hotelarskie w Lublinie
 - technik hotelarstwa
 - technik obsługi turystycznej
- Technikum Specjalne nr 1 w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym dla Dzieci i Młodzieży niesłyszącej i słabo słyszącej w Lublinie
 - technik turystyki wiejskiej
- Technikum „Lider” w Lublinie
 - technik hotelarstwa
- Szkoła Policealna dla Dorosłych nr 1 w Lublinie, Centrum Kształcenia Ustawicznego nr 1 w Lublinie
 - technik turystyki wiejskiej
- Policealna Szkoła Zawodowa „ETAT” w Lublinie
 - technik turystyki wiejskiej
- Policealne Studium Zawodowe dla Dorosłych „Lider” w Lublinie
 - technik turystyki wiejskiej
- Centrum Kształcenia Proeuropejskiego, Policealne Studium Zarządzania, Administracji i Handlu
 - turystyka
- Policealna Szkoła dla Młodzieży i Dorosłych Stowarzyszenia Szansa w Lublinie
 - technik turystyki wiejskiej

Technika i szkoły policealne zajmujące się przygotowywaniem do pracy w turystyce zlokalizowane są również w innych miejscowościach województwa lubelskiego. Kształcenie odbywa się w nich na następujących kierunkach:

Tabela 39 Wykaz części techników i szkół policealnych województwa lubelskiego kształcących uczniów na kierunkach turystycznych

Lp.	Nazwa technikum/ szkoły policealnej	Kierunki kształcenia
1.	Zespół Szkół nr 2 w Janowcu	technik obsługi turystycznej
2.	Technikum Zawodowe w Janowie Lubelskim	technik hotelarstwa, technik obsługi turystycznej
3.	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych w Krasnymstawie	technik hotelarstwa, technik obsługi turystycznej

²⁰⁵ http://www.wup.lublin.pl/wup/download/poradnictwo/mapa/powiat_miasto_lublin.pdf

4	Zespół Szkół nr 3 w Kraśniku-technikum	technik hotelarstwa
5.	Zespół Szkół w Nałęczowie-technikum	technik hotelarstwa , technik obsługi turystycznej
6.	Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Okszowie (technikum i szkoła policealna)	technik turystyki wiejskiej
7.	Zespół Szkół Zawodowych w Opolu Lubelskim - technikum	technik hotelarstwa
8.	Zespół Szkół Techniki Rolniczej w Piotrowicach – technikum	technik hotelarstwa
9.	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych w Radzynie Podlaskim - technikum	technik hotelarstwa
10.	Zespół Szkół Zawodowych we Włodawie-technikum	technik hotelarstwa
11.	Zespół Szkół Rolniczych w Woli Osowińskiej	technik turystyki wiejskiej
12.	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1 w Zamościu – Ekonomik (technikum)	technik hotelarstwa , technik obsługi turystycznej
13.	Zespół Centrum Kształcenia Rolniczego w Korolówce-Osadzie (szkoła policealna)	technik turystyki wiejskiej
14	Zespół Szkół w Niedrzwicy Dużej (szkoła policealna)	technik turystyki wiejskiej
15.	Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Potoczku (szkoła policealna)	technik turystyki wiejskiej
16.	Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Różańcu (szkoła policealna)	technik turystyki wiejskiej
17.	Centrum Nauki i Biznesu Żak w Białej Podlaskiej	technik turystyki wiejskiej
18.	Zespół Szkół nr 4 w Hrubieszowie (szkoła policealna)	technik turystyki wiejskiej
19.	Policealna Szkoła Akademia Sukcesu w Kraśniku	pracownik biura podróży

Źródło: opracowanie własne na podstawie stron internetowych
<http://lubelskie.technikum.edubaza.pl/serwis.php?s=1355>,
<http://www.szkolnictwo.pl/index.php?co=listaszkol&woj=3&typ=9> oraz stron internetowych poszczególnych szkół

Organizacje zajmujące się szkoleniem przewodników turystycznych i pilotów wycieczek

Rola usług przewodnickich w obsłudze turystów została opisana w podrozdziale zatytułowanym „Podmioty obsługi ruchu turystycznego”. W tej części dokumentu znalazła się również krótka charakterystyka usług przewodnickich świadczonych na terenie województwa lubelskiego. Liczba podmiotów zajmujących się tego rodzaju działalnością przekracza 30. Istotną kwestią jest jednak nie

ilość organizacji zajmujących się świadczeniem usług przewodnickich, a jakość usług, które oferują turystom. Czynnikiem, który ma duży wpływ na ten element są organizacje zajmujące się szkoleniem przewodników turystycznych. Ważną organizacją zajmującą się szkoleniem przewodników turystycznych w całym kraju jest Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. W tej części dokumentu zaprezentowane zostaną podmioty odpowiadające za szkolenie przewodników turystycznych na Lubelszczyźnie. W poniższym opisie uwzględniono również podmioty zajmujące się szkoleniem przyszłych pilotów wycieczek.

Centrum Usług Przewodnickich z Lublina²⁰⁶

Centrum świadczy usługi przewodnickie w Lublinie i regionie lubelskim od 1991 roku. Usługi obejmują głównie oprowadzanie po Lublinie i okolicach. Oprowadzanie może odbywać się w językach angielskim, niemieckim, francuskim i rosyjskim. Organizacja przeprowadza także kursy dla przewodników i pilotów turystycznych. Zapisy odbywają się w siedzibie biura. Tam również udzielane są wszelkie informacje dotyczące przebiegu szkolenia.

Centrum Obsługi Turystycznej „Via Jagiellonica” w Lublinie

Centrum prowadzi różnego rodzaju działania służące promocji szlaku turystycznego „Via Jagiellonica”. Podzielono je na 4 kategorie. Jedną z nich jest „Akademia Przewodnicka Via Jagiellonica”. W ramach tego obszaru działań przeprowadzane są szkolenia dla kandydatów na przewodników turystycznych. Centrum Usług Przewodnickich przeprowadza szkolenie otwarte dla osób, które chcą zostać przewodnikami turystycznymi po Lublinie i województwie lubelskim. Kurs trwa 10 miesięcy i obejmuje m.in. zajęcia praktyczne, które odbywają się w Lublinie i niektórych miejscowościach Lubelszczyzny np. Kazimierz Dolny, Łęczna, Biłgoraj.²⁰⁷ Organizacja przeprowadza także tzw. szkolenia preferencyjne tzn. dla osób związanych z poszczególnymi miejscowościami, które znajdują się na Szlaku Jagiellońskim. Szkolenie obejmuje m.in. miejscowość Annopol, Bełżyce, Lublin.²⁰⁸

Oddział Miejski PTTK w Lublinie²⁰⁹

Jednym z ważniejszych podmiotów zajmujących się szkoleniem przewodników turystycznych jest Oddział Miejski PTTK w Lublinie. Przy oddziale funkcjonuje Wojewódzka Komisja Egzaminacyjna do spraw przewodników turystycznych. Działające przy oddziale Koło Przewodników Miejskich i Terenowych im. Mikołaja Stanisława Pajdowskiego przeprowadza kursy przygotowujące do egzaminów na przewodnika turystycznego. Po deregulacji zawodu przewodnika Koło przeprowadziło 2 kursy przygotowujące do wykonywania tej pracy. Jego członkami są przewodnicy z uprawnieniami miejskimi na Lublin, Zamość oraz przewodnicy z uprawnieniami terenowymi. W przypadku przewodników z uprawnieniami terenowymi członkami Koła Przewodników Miejskich i Terenowych są osoby, które mogą oprowadzać turystów m.in. po „trójkącie turystycznym” Kazimierz Dolny – Nałęczów - Puławy, parkach narodowych województwa lubelskiego czy Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim. Koło systematycznie organizuje wycieczki szkoleniowe pozwalające na podnoszenie kwalifikacji przez przewodników turystycznych (np. wycieczka do Lasów Janowskich, objazd po Lublinie). Członkowie Koła Przewodników Miejskich i Terenowych mogą wzbogacać swoją wiedzę przez uczestnictwo w wykładach szkoleniowych organizowanych przez tę jednostkę Oddziału Miejskiego PTTK w Lublinie.

²⁰⁶ http://www.cup.bpik.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=41

²⁰⁷ <http://www.szlakjagiellonski.pl/images/stories/dokumenty/regulaminszkolenlublinihistwojlub20152016.pdf>

²⁰⁸ <http://www.szlakjagiellonski.pl/images/stories/dokumenty/regulaminszkolenszlakjagiellonski2015.pdf>

²⁰⁹ <http://przewodnicy.lublin.pttk.pl/index.php>

Oddział PTTK w Zamościu

PTTK w Zamościu oprócz rozbudowanej oferty wycieczek krajowych i zagranicznych zajmuje się także przeprowadzaniem kursów na uprawnienia przewodnika PTTK. Kurs, który dotyczy obszaru Zamościa i Roztocza obejmuje łącznie 250 godzin. Szkolenie trwa przez prawie 6 miesięcy. Kurs obejmuje zajęcia teoretyczne i praktyczne. Istotnym elementem kursu są wycieczki piesze i autokarowe odbywające się po Zamościu i Roztoczu.²¹⁰

Uniwersytet im. Marii-Curie Skłodowskiej w Lublinie²¹¹

Jedną ze specjalności studiów I stopnia na kierunku turystyka i rekreacja jest organizacja i obsługa ruchu turystycznego. W ramach zajęć na tej specjalności studenci uczestniczą w kursie przygotowującym do zdawania egzaminu zewnętrznego dla pilotów wycieczek turystycznych.

Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie – filia w Białej Podlaskiej²¹²

Studenci kierunku turystyka i rekreacja mogą wybrać jako jedną ze specjalizacji pilotaż wycieczek. Zajęcia na tej specjalności przygotowują do wykonywania zawodu pilota wycieczek turystycznych.

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Zamościu²¹³

Studenci mają do wyboru studia I stopnia na kierunku turystyka i rekreacja. Jedną ze specjalności jako można wybrać na tym kierunku jest obsługa ruchu turystycznego (pilotaż wycieczek). Podobnie jak w 2 wcześniej wymienionych przypadkach zajęcia na tej specjalności przygotowują do pracy w zawodzie pilot wycieczek turystycznych.

3.6. Wykorzystanie europejskich środków pomocowych i innych środków zewnętrznych w turystyce

Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku otworzyło przed naszym krajem nowe, dotychczas niedostępne źródła finansowania rozwoju społeczno-gospodarczego. Okres od 2008 do 2014 roku niemal dokładnie pokrywa się z okresem wydatkowania funduszy europejskich przewidzianych na lata 2007-2013, w ramach których polską gospodarkę zasilono z zewnątrz kwotą w wysokości około 65,3 mld euro. W praktyce oznacza to, iż co roku nasz kraj otrzymywał zastrzyk finansowy rzędu prawie 4% rocznego PKB. Województwo lubelskie, podobnie jak inne regiony w Polsce, wydatnie korzystało ze środków pochodzących z Unii Europejskiej, również w celu wspierania szeroko rozumianej turystyki. W niniejszym rozdziale zaprezentowano jak województwo lubelskie korzystało w minionych latach z różnych źródeł finansowania zewnętrznego.

²¹⁰ http://www.zamosc.pttk.pl/wordpress/?page_id=2811

²¹¹ <http://www.umcs.pl/pl/turystyka-i-rekreacja,2570.htm>

²¹² <http://www.awf-bp.edu.pl/index.php/kierunki/82-kierunki-tir>

²¹³ <http://pwszamosc.pl/turystyka-i-rekreacja-2.htm>

RPO Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013²¹⁴

Głównym źródłem pochodzenia funduszy europejskich na rozwój gospodarki turystycznej był Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, z którego w turystykę i pokrewne dziedziny zainwestowano blisko 100 mln euro. Beneficjenci z sektora publicznego, prywatnego i organizacji pozarządowych mogli się ubiegać o dofinansowanie inwestycji głównie w ramach jednego z trzech działań osi 7., a także działania 1.5. Te cztery były bowiem stricte dedykowane gospodarce turystycznej i zostały szczegółowo opisane poniżej. Każdorazowo podano również łączną liczbę oraz wartość zrealizowanych projektów, a także kwotę przyznanego dofinansowania. Przytoczono również dane na temat najbardziej kosztownych inwestycji i przedsięwzięć zrealizowanych w ramach każdego z tych czterech działań.

- **Oś Priorytetowa 1. Przedsiębiorczość i innowacje**
 - **Działanie 1.5. Dotacje inwestycyjne w dziedzinie turystyki**

Łączna wartość projektów: 508 723 312,81 zł

Łączna kwota dofinansowania: 156 473 413,29 zł

Liczba zrealizowanych projektów: 153

Celem działania 1.5 było zwiększenie konkurencyjności mikro, małych i średnich przedsiębiorstw działających w sektorze turystyki i rekreacji, co miało przełożenie na wzrost atrakcyjności turystycznej województwa. Wśród zrealizowanych inwestycji znalazły się projekty budowy i rozbudowy bazy noclegowej i gastronomicznej, przystosowanie obiektów zabytkowych na cele turystyczne, rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej, wypoczynkowej i uzdrowskiej oraz projekty dotyczące opracowania i wdrożenia nowych produktów turystycznych.

Tabela 40. Wybrane projekty zrealizowane przy dofinansowaniu UE w ramach działania 1.5.

Nazwa projektu	Wartość projektu w PLN	Wartość dofinansowania w PLN
SPA ORKANA - zdrowie przez wodę w sercu Lubelszczyzny	16 205 055,88 zł	1 697 741,88 zł
Budowa i wyposażenie Hotelu Wieniawski w Lublinie	13 025 063,80 zł	1 699 710,23 zł
Budowa i wyposażenie Pensjonatu "Kazimierski" w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą.	11 416 490,38 zł	1 526 231,21 zł
Budowa hotelu z częścią fitness i SPA szansą na rozwój nowych usług turystycznych w regionie	11 135 567,70 zł	1 694 101,68 zł
Budowa kompleksu hotelowego ARTIS ze SPA i kręgielnią w miejscowości Sitaniec Gmina Zamość.	10 307 045,45 zł	1 696 622,50 zł
Budowa hotelu ze spa na Starym Mieście w Lublinie	10 122 676,00 zł	1 699 358,83 zł
Wzrost konkurencyjności przedsiębiorstwa poprzez inwestycję w branży turystycznej	9 080 511,38 zł	1 386 760,08 zł
Ośrodek Sportu i Rekreacji AKADEMOS	8 562 205,40 zł	1 699 396,33 zł
Remont i adaptacja pod potrzeby turystyki zabytkowego dworu „Sanna” w Wierzchowiskach II	7 786 259,51 zł	1 459 863,19 zł
"Trybunalska" - adaptacja kamienicy na restaurację i pokoje noclegowe w atrakcyjnej turystycznie - zabytkowej części Lublina.	7 488 256,89 zł	1 693 489,06 zł

Źródło: www.mapa.rpo.lubelskie.pl.

²¹⁴ Rozdział opracowany na podstawie danych zawartych na stronach: www.mapa.rpo.lubelskie.pl oraz www.npf.rpo.lubelskie.pl.

● **Oś Priorytetowa 7. Kultura, turystyka i współpraca międzyregionalna**
 – **Działanie 7.1. Infrastruktura kultury i turystyki**

Łączna wartość projektów: 578 014 125,81 zł

Łączna kwota dofinansowania: 376 127 137,82 zł

Liczba zrealizowanych projektów: 86

Celem działania była poprawa atrakcyjności turystycznej regionu oraz zwiększenie dostępności do dóbr kultury, poprzez poprawę stanu technicznego zabytków i obiektów kultury oraz rozwijanie bazy turystycznej. Projekty mogły być realizowane przez różne podmioty z sektora publicznego (np. JST, Lasy Państwowe, Parki Narodowe), organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów nieprowadzących działalności zarobkowej (np. kościoły i związki wyznaniowe). Projekty do tego działania były zgłaszane w ramach jednej z trzech kategorii: I. Ochrona dziedzictwa kulturowego, II. Infrastruktura kultury, III. Infrastruktura turystyki. Zakres projektów mógł obejmować m.in. prace budowlane, modernizacyjne i konserwatorskie, a także zakup sprzętu i wyposażenie obiektów kultury i turystyki.

W ramach działania 7.1. zrealizowana została największa ilość spektakularnych inwestycji, których potencjał generowania ruchu turystycznego ma charakter ponadregionalny.

Tabela 41. Wybrane projekty zrealizowane przy dofinansowaniu UE w ramach działania 7.1.

Nazwa projektu	Beneficjent	Wartość projektu w PLN	Wartość dofinansowania w PLN
Budowa Centrum Spotkania Kultur w Lublinie	Województwo Lubelskie	171 939 500,00 zł	128 892 799,76 zł
Budowa Parku Rekreacji "Zoom Natury" nad zalewem w Janowie Lubelskim	Gmina Janów Lubelski	21 329 749,46 zł	13 960 058,20 zł
Zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu poprzez modernizację i unowocześnienie jedynego w Województwie Lubelskim Ogrodu Zoologicznego w Zamościu	Miasto Zamość	19 867 331,45 zł	13 907 087,91 zł
Centrum Kultury Filmowej w Zamościu	Miasto Zamość	17 554 219,51 zł	5 495 366,25 zł
STARORZECZE WIŚŁY - AKTYWNA REKREACJA W STĘŻYCY	Towarzystwo Przyjaciół Stężycy	17 467 628,73 zł	7 610 059,46 zł
Rozbudowa i przebudowa budynku Biłgorajskiego Centrum Kultury w Biłgoraju	Gmina Miasto Biłgoraj	13 826 766,34 zł	9 558 180,98 zł
KONSERWACJA NAJCENNIJSZYCH ZABYTKÓW LUBLINA - KAPLICY TRÓJCY ŚWIĘTEJ I ZABUDOWY WZGÓRZA ZAMKOWEGO ORAZ BRAMY KRAKOWSKIEJ	Muzeum Lubelskie w Lublinie	13 162 450,91 zł	7 891 372,99 zł
Miasteczko prowincjonalne Europy Środkowej w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie – etap I	Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie	13 020 462,95 zł	7 413 655,25 zł
Remont konserwatorski i rekonstrukcja historycznej bryły Katedry w Zamościu wraz z zagospodarowaniem terenu w jej otoczeniu	Parafia Katedralna Zmartwychwstania Pańskiego i Św. Tomasza Apostoła w Zamościu	11 253 122,47 zł	7 750 358,01 zł

Modernizacja i rozbudowa infrastruktury Miejskiej Biblioteki Publicznej w Białej Podlaskiej: remont i modernizacja Biblioteki Głównej; utworzenie Multimedialnej Biblioteki dla Dzieci i Młodzieży wraz z MultiCentrum	Gmina Miejska Biała Podlaska	10 202 452,67 zł	6 551 435,12 zł
Transgraniczne Centrum Edukacji Ekonomiczno-Społecznej - dokończenie budowy Chełmskiej Biblioteki Publicznej	Miasto Chełm	10 191 327,21 zł	7 133 929,05 zł

Źródło: www.mapa.rpo.lubelskie.pl.

– Działanie 7.2. Promocja kultury i turystyki

Łączna wartość projektów: 23 263 032,29 zł

Łączna kwota dofinansowania: 17 861 781,87 zł

Liczba zrealizowanych projektów: 21

Celem działania było wypromowanie Lubelszczyzny jako regionu o wysokiej atrakcyjności turystycznej i kulturalnej. Projekty zgłaszane do realizacji miały za zadanie przyczynić się do poprawy wizerunku województwa lubelskiego, poprzez aktywizację w sferze promocji oraz informacji turystycznej i kulturalnej. Podmioty publiczne, NGO oraz inne niedziałające w celu osiągnięcia zysków, dzięki dofinansowaniu mogły prowadzić skuteczniejsze działania z zakresu: organizacji imprez kulturalnych i turystycznych, kultywowania i promowania tradycji regionalnych, a także przygotowania i realizacji programów rozwoju i promocji regionalnych lub lokalnych produktów kulturowych i turystycznych.

Tabela 42. Wybrane projekty zrealizowane przy dofinansowaniu UE w ramach działania 7.2.

Nazwa projektu	Beneficjent	Wartość projektu w PLN	Wartość dofinansowania w PLN
OPRACOWANIE I WDROŻENIE SYSTEMU PROMOCJI WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO	Województwo Lubelskie	12 007 774,00 zł	10 199 488,30 zł
"PROGRAM PROMOCJI WALORÓW KULTUROWYCH I TURYSTYCZNYCH WŁODAWY – MIASTA TRZECH GRANIC I TRZECH KULTUR"	Gmina Miejska Włodawa	1 976 619,94 zł	1 382 774,96 zł
Lublin Sztuk-Mistrzów – nowy produkt kulturowy i turystyczny oraz promocja wydarzeń artystycznych	Gmina Miasto Lublin	1 805 033,10 zł	1 193 523,17 zł
Zamość - letni salon sztuki Lubelszczyzny	Miasto Zamość	1 128 577,36 zł	786 695,86 zł
Chełm jest COOLturalny	Miasto Chełm	1 007 322,87 zł	704 441,56 zł
„ZINTEGROWANY SYSTEM PROMOCJI JAKO PODSTAWA ROZWOJU SEKTORA TURYSTYCZNEGO W GMINIE OPOLE LUBELSKIE”	Gmina Opole Lubelskie	896 230,40 zł	563 627,50 zł
Z kulturalną wizytą w chrząszczowym grodzie	Gmina Szczepleszy n	865 234,00 zł	605 663,80 zł
„„Kresy piękne z natury“ program promocji walorów turystycznych i kulturowych centrum turystyczno-rekreacyjnego Okuninki nad Jeziorem Białym jako markowego produktu Gminy Włodawa i województwa lubelskiego“	Gmina Włodawa	755 797,58 zł	515 180,80 zł

„ŁAPA – MIĘDZYRZECKIE ŚLADY TWÓRCZOŚCI MŁODZIEŻOWEJ”	Miasto Międzyrzec Podlaski	536 884,84 zł	353 098,15 zł
PROMOCJA KULTURY I TURYSTYKI NA TERENIE OBSZARU TURYSTYCZNEGO "DOLINA ZIELAWY"	Gmina Wisznice	342 211,10 zł	239 547,77 zł

Źródło: www.mapa.rpo.lubelskie.pl.

– Działanie 7.3. Współpraca międzyregionalna

Łączna wartość projektów: 6 485 079,58 zł

Łączna kwota dofinansowania: 4 410 365,50 zł

Liczba zrealizowanych projektów: 14

Skuteczna współpraca międzyregionalna, realizowana w ramach działania prowadzić miała do podniesienia jakości zasobów ludzkich i sprzyjać rozwojowi gospodarki regionu, wpływając jednocześnie na wzrost zaufania społecznego i aktywności obywatelskiej oraz zwiększając zdolność instytucjonalną regionu. Różnego rodzaju podmioty sektora publicznego oraz organizacji pozarządowych realizowały dwóch kategorii: I. Partnerskie inicjatywy międzyregionalne oraz II. Małe inicjatywy międzyregionalne. Wśród nich podejmowano takie działania jak: wizyty studyjne, organizacja szkoleń, konferencji i seminariów, organizacja staży, wymian i praktyk, realizacja wspólnych badań, wydawanie publikacji, tworzenie stron internetowych, organizowanie imprez kulturalnych i turystycznych np. targów, zawodów sportowych, festiwali, koncertów czy warsztatów artystycznych.

Tabela 43. Wybrane projekty zrealizowane przy dofinansowaniu UE w ramach działania 7.3.

Nazwa projektu	Beneficjent	Wartość projektu w PLN	Wartość dofinansowania w PLN
Od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej	Gmina Miasto Lublin	1 644 304,83 zł	1 058 555,34 zł
Zielone serca Europy - promocja walorów kulturowych i turystycznych terenów Gminy Zamość.	Gmina Zamość	1 293 613,17 zł	905 529,21 zł
LUBELSKIE.EU Europejska sieć współpracy turystycznej	Lubelska Regionalna Organizacja Turystyczna	1 003 888,09 zł	688 366,00 zł
Jesteśmy razem - młodzi w Europie	Miasto Chełm	716 689,62 zł	501 682,71 zł
"Ponad granicami - transfer wiedzy i doświadczeń osób wieku 50+"	Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej	584 192,78 zł	408 934,91 zł
Rajd samolotowy Polska-Litwa im. Generała Tadeusza Góry	Powiat Świdnicki w Świdniku	348 726,82 zł	244 108,77 zł
Współpraca sieciowa warunkiem rozwoju gospodarczego regionów.	Gmina Opole Lubelskie	235 549,56 zł	163 811,76 zł
Współpraca międzyregionalna powiatu chełmskiego i miasta Chełm szansą rozwoju turystyki ziemi chełmskiej jako atrakcji wschodniej granicy Unii Europejskiej	POWIAT CHEŁMSKI	137 090,42 zł	89 039,35 zł

Współpraca straży pożarnych Powiatu Tomaszewskiego z partnerami z Niemiec i województwa podkarpackiego	Powiat Tomaszowski	134 981,31 zł	93 214,48 zł
Partnerskie współdziałanie na rzecz promocji Roztocza Tomaszewskiego jako atrakcji turystycznej Unii Europejskiej	Powiat Tomaszowski	116 029,07 zł	80 407,37 zł

Źródło: www.mapa.rpo.lubelskie.pl.

Oprócz szczegółowo opisanych powyżej działań 1.5, 7.1, 7.2 i 7.3, w ramach RPO Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013 przewidziano szereg innych działań, z których mogły korzystać podmioty współtworzące szeroko rozumianą gospodarkę turystyczną. Poniżej wskazano te działania wraz z przykładowymi projektami, które zostały dofinansowane w ich ramach²¹⁵.

- **Oś Priorytetowa 1. Przedsiębiorczość i innowacje**

- Działanie 1.1. Dotacje dla nowopowstałych mikroprzedsiębiorstw

Wybrany projekt: „Grota solna szansą na wzmocnienie konkurencyjności nowopowstałego mikroprzedsiębiorstwa”

Beneficjent: podmiot prywatny

Wartość projektu: 132 853,78 zł

Kwota dofinansowania: 37 102,77 zł

- **Oś Priorytetowa 2. Infrastruktura ekonomiczna**

- Działanie 2.4. Marketing gospodarczy

Wybrany projekt: Witajcie w Gotanii – projekt budowy i promocji ponadlokalnej marki regionu hrubieszowsko-tomaszowsko-zamojskiego

Beneficjent: Gmina Miejska Hrubieszów

Wartość projektu: 63 340,85 zł

Kwota dofinansowania: 42 825,29 zł

- **Oś Priorytetowa 3. Atrakcyjność obszarów miejskich i tereny inwestycyjne**

- Działanie 3.2. Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich

Wybrany projekt: „Rewaloryzacja Ogrodu Saskiego” w Lublinie

Beneficjent: Gmina Lublin

Wartość projektu: 12 715 352,12 zł

Kwota dofinansowania: 7 346 407,52 zł

- **Oś Priorytetowa 6. Środowisko i czysta energia**

- Działanie 6.1. Ochrona i kształtowanie środowiska

Wybrany projekt: Budowa zbiornika wodnego małej retencji na rzece Jacynka w miejscowości Jacnia

Beneficjent: Gmina Adamów

Wartość projektu: 1 928 469,56 zł

Kwota dofinansowania: 1 631 961,95 zł

²¹⁵ Projekty wybrane na podstawie publikacji „Informator turystyczny. Na szlaku projektów RPO WL”, Lublin/Warszawa 2014.

- **Oś Priorytetowa 8. Infrastruktura społeczna**

- Infrastruktura szkolna i sportowa

Wybrany projekt: Przebudowa stadionu Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji w Puławach wraz z obiektami towarzyszącymi

Beneficjent: Miasto Puławy

Wartość projektu: 49 036 502,04 zł

Kwota dofinansowania: 14 000 000,00 zł

PO Rozwój Polski Wschodniej

Istotnym dla województwa lubelskiego mechanizmem pomocowym z zakresu środków europejskich jest Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej, w ramach którego realizowane są projekty o kluczowym znaczeniu dla rozwoju społeczno-gospodarczego pięciu województw Polski Wschodniej: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego. Na finansowanie z tego źródła liczyć mogą przede wszystkim inwestycje w zakresie infrastruktury komunikacyjnej oraz wspierającej działalność naukową i badawczą, a także przedsięwzięcia podnoszące atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną.²¹⁶

Projekty turystyczne realizowane były w ramach następujących osi priorytetowych i działań:

- **Oś priorytetowa I: Nowoczesna gospodarka**

- Działanie I.4. Promocja i współpraca

W ramach działania Promocja i współpraca realizowane były m.in. projekty wspierające tworzenie i rozwój klastrów, projekty mające na celu utworzenie strategii promocji i rozwoju oraz promowanie walorów gospodarczych i turystycznych. W województwie lubelskim realizowano 3 projekty w ramach tego działania.

Tabela 44. Działania zrealizowane w ramach działania I.4.

Nazwa projektu	Beneficjent / projektodawca	Wartość projektu w PLN	Wartość dofinansowania w PLN
Współpraca gminy Krasnobród, Solec-Zdrój i Rymanów w zakresie rozwoju kompetencji uzdrowiskowych i turystycznych	Gmina Krasnobród	2 999 989,80 zł	2 549 991,33 zł
Wspólne działania promocyjne miast Tomaszów Lubelski i Horyniec-Zdrój szansą na dynamiczny rozwój gospodarczy Rostocza Środkowego i Wschodniego	Miasto Tomaszów Lubelski	228 282,00 zł	194 039,70 zł
Zwierzyniec i Narol liderami rozwoju kultury i turystyki Rostocza	Gmina Zwierzyniec	511 790,00 zł	435 021,50 zł

- **Oś priorytetowa III: Wojewódzkie ośrodki wzrostu**

- Działanie III.2. Infrastruktura turystyki kongresowej i targowej

²¹⁶ www.polskawschodnia.2007-2013.gov.pl

W ramach działania wsparcie otrzymały inwestycje infrastrukturalne związane z budową, rozbudową i wyposażeniem obiektów wystawienniczych i targowych, kongresowych i konferencyjnych (również na terenie miast powiatowych), umożliwiających organizację imprez o charakterze ponadregionalnym i międzynarodowym. W Lublinie w ramach tego działania zrealizowano dwie kluczowe inwestycje, o łącznej wartości przekraczającej 135 mln złotych.

Nazwa projektu: Lubelskie Centrum Konferencyjne

Beneficjent: Samorząd Województwa Lubelskiego

Wartość projektu: 89 551 320,97 zł

Kwota dofinansowania: 35 657 400,61 zł

Oddany do użytku pod koniec 2015 roku obiekt o powierzchni całkowitej ok. 12 850 m² liczy 6 kondygnacji nadziemnych, zaprojektowanych na planie rombu, z przeznaczeniem na powierzchnie biurowe, konferencyjne i wystawowe. Wewnątrz wydzielone zostały trzy główne części:

- Konferencyjna – trzy sale konferencyjne (na 420, 210 oraz 100 osób),
- Wystawiennicza – otwarta przestrzeń dla ok. 800 zwiedzających z możliwością usytuowania na dwóch kondygnacjach,
- Centrum Informacji Turystycznej i Promocji zlokalizowane na parterze budynku.

W części podziemnej zlokalizowany został trzykondygnacyjny garaż oraz pomieszczenia techniczne.

Ilustracja 108 Lubelskie Centrum Konferencyjne

Źródło: www.polskawschodnia.2007-2013.gov.pl

Nazwa projektu: Realizacja II etapu budowy Regionalnego Centrum Targowo-Wystawienniczego w Lublinie

Beneficjent: Targi Lublin S.A.

Wartość projektu: 46 475 983,78 zł

Kwota dofinansowania: 15 984 778,67 zł

W wyniku realizacji projektu powstała powierzchnia wystawiennicza w nowym obiekcie wystawienniczym (8 tys. m²), udostępnionych zostało 16,3 tys. m² powierzchni w zmodernizowanych obiektach, zmodernizowano powierzchnię wystawową w istniejącej hali (2,8 tys. m²), powstały 2 sale konferencyjne na 150 osób każda oraz dostosowano istniejący obiekt do możliwości organizacji konferencji na 1500 osób, stworzono zewnętrzny plac wystawienniczy, a także około 500 miejsc parkingowych.

● **Oś priorytetowa V: Zrównoważony rozwój potencjału turystycznego opartego o warunki naturalne**

- Działanie V.1. Promowanie zrównoważonego rozwoju turystyki

Działanie V.1 przewidywało realizację jednego kompleksowego projektu pn. „Promocja zrównoważonego rozwoju turystyki”, którego beneficjentem była Polska Organizacja Turystyczna. Założeniem projektu było przede wszystkim promowanie turystyki aktywnej i krajoznawczej na obszarach przyrodniczo cennych, a także turystyki wiejskiej, kulinarnej i grupy produktów turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, grup etnicznych i religijnych współtworzących wielowyznaniową spuściznę Polski Wschodniej.

Głównym elementem kampanii promocyjnej było utworzenie internetowego serwisu turystycznego www.pieknywschod.pl, który stanowi bogatą bazę informacji o atrakcjach turystycznych podzielonych na 5 kategorii: turystyka aktywna, wypoczynkowa, kulturowa, miejska i kuchnia regionalna. Strona dostępna jest w czterech wersjach językowych (polski, angielski, niemiecki, ukraiński). Ponadto w latach 2010-2012 przeprowadzono szereg kampanii promocyjnych w mediach ogólnokrajowych (telewizja, prasa, internet) oraz na bilbordach.

Projektodawca: Polska Organizacja Turystyczna

Wartość projektu: 23 944 117,68 zł

Ilustracja 109 Strona internetowa „Piękny Wschód”

Źródło: www.pieknywschod.pl

Kwota dofinansowania: 20 270 306,47 zł

— Działanie V.2. Trasy rowerowe

W ramach działania V.2 przewidziano jeden kompleksowy projekt o nazwie „Trasy rowerowe w Polsce Wschodniej”, którego efektem jest utworzenie spójnej trasy rowerowej prowadzącej przez pięć województw: lubelskie (ok. 414 km), podkarpackie (ok. 430 km), podlaskie (ok. 590 km), świętokrzyskie (ok. 190 km) i warmińsko-mazurskie (ok. 420 km). W projekcie zaplanowano modernizację już istniejących tras rowerowych, budowę nowych, wykorzystanie istniejących dróg o niewielkim natężeniu ruchu i utworzenie sieci miejsc postojowych. Powstały szlak jest oznakowany i promowany pod nazwą „Greenvelo – Wschodni Szlak Rowerowy”. Przebieg trasy uwzględnia m.in. miejsca cenne przyrodniczo, zabytki, ważne węzły komunikacyjne, przesiadkowe. Podążając szlakiem, który w województwie lubelskim prowadzi wzdłuż granicy kraju, trafić można m.in. do Janowa Podlaskiego, Terespoła, Włodawy, Chełma, Krasnegostawu, Szczepieszyna, Zwierzyńca i Suśca. Na realizację całego projektu w pięciu województwach przeznaczono 50 mln euro.

Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka**6.4. Inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym**

Nazwa projektu: Zamość miasto UNESCO, Pomnik Historii RP produktem turystycznym polskiej gospodarki

Beneficjent: Miasto Zamość

Wartość projektu: 70 122 460,21 zł

Kwota dofinansowania: 45 703 259,75 zł

3.7. Współpraca w dziedzinie turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym

Turystyka w bardzo dużym stopniu opiera się na współpracy i współdziałaniu wielu osób i organizacji. Bez wzajemnego i zbiorowego zaangażowania rozwój turystyki jest bardzo ograniczony. Szczególnie istotne są wszelkie organizacje stanowiące platformę, na której wspólnie współpracują ze sobą jednostki samorządu terytorialnego oraz szeroko pojęta branża turystyczna. Zbiorowe i wieloaspektowe spojrzenie na problemy i szanse dla turystyki w regionie pozwala podjąć odpowiednie działania i kierunki rozwoju. W województwie lubelskim współpracą w dziedzinie turystyki zajmują się:

- Lubelska Regionalna Organizacja Turystyczna (LROT)
- Lokalne organizacje turystyczne (LOT)
- Lokalne grupy działania (LGD)

3.7.1. Lubelska Regionalna Organizacja Turystyczna

LROT jest jedną z 16 regionalnych organizacji turystycznych w Polsce działających w województwie lubelskim. Organizacja została zainicjowana w 2004 roku przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego wspólnie z Regionalną Izbą Turystyki. Celem organizacji jest tworzenie szerszej, bardziej konkurencyjnej i odpowiadającej oczekiwaniom rynku oferty turystycznej województwa lubelskiego oraz promocja Lubelszczyzny jako regionu atrakcyjnego turystycznie. Realizacja celów LROT odbywa się poprzez:

- Wspieranie, rozwój produktów turystycznych i oferty turystycznej regionu przeznaczonych na rynek krajowy i rynki zagraniczne
- Kreowanie pozytywnego wizerunku regionu i Lublina jako miejsc atrakcyjnych dla turystów
- Wzmacnianie promocji regionu w kraju i za granicą
- Realizację działań zmierzających do podnoszenia kwalifikacji kadr turystycznych w regionie.
- Wzmacnianie pozycji i wizerunku LROT
- Wzmacnianie systemu informacji turystycznej w Regionie Lubelskim (LOITiK)
- Przeprowadzanie badań ruchu turystycznego w Regionie Lubelskim
- Działalność wydawniczą

Obecnie Lubelska Regionalna Organizacja Turystyczna liczy 83 członków. Najważniejszymi z nich są Samorząd Województwa Lubelskiego oraz Miasto Lublin. LROT skupia w swoich szeregach także 11 samorządów, 3 uczelnie wyższe, 11 stowarzyszeń, 17 biur turystycznych, 20 hoteli i ośrodków

turystycznych oraz 19 firm turystycznych.²¹⁷ Szczegółową listę członków LROT można znaleźć pod adresem internetowym www.lrot.pl/index.php?start=czlonkowie.

3.7.2. Lokalne organizacje turystyczne (LOT)

Lokalne organizacje turystyczne mają znaczący wpływ na rozwój turystyki i krajoznawstwa w regionach. Stanowią środowisko współpracy jednostek samorządu terytorialnego (gminy i powiaty) i szeroko pojętej lokalnej branży turystycznej. Głównymi zadaniami LOT jest:

- integracja społeczności lokalnej, głównie jednostek samorządu lokalnego i branży turystycznej,
- kreowanie produktu turystycznego (tworzenie, rozwój i promocja) wokół lokalnych atrakcji turystycznych,
- gromadzenie i aktualizacja informacji o atrakcjach i produktach turystycznych,
- utrzymanie i prowadzenie lokalnych punktów informacji turystycznej.

Obecnie w województwie lubelskim działa 7 lokalnych organizacji turystycznych. Każda z nich obejmuje swoimi działaniami określony region wskazany w statucie organizacji. Poniżej lista lokalnych organizacji turystycznych w województwie lubelskim.

Tabela 45. Lokalne organizacje turystyczne w województwie lubelskim

LP.	NAZWA	OBSZAR DZIAŁANIA	WWW
1.	LOT „Kraina Lessowych Wąwozów”	Kraina Lessowych Wąwozów	www.kraina.org.pl
2.	LOT „Zamość i Rostocze”	Zamość i Rostocze	www.rostocze.org
3.	LOT „Rostocze”	Rostocze	www.rostoczewita.pl
4.	Lubelska Lokalna Organizacja Turystyczna	Lublin oraz region lubelski	www.llot.org.pl
5.	Organizacja Turystyczna „Szlak Jagielloński”	Historyczny trakt Jagielloński (Kraków - Lublin – Wilno)	www.viajagiellonica.eu www.szlakjagiellonski.pl
6.	LOT „Krasnystaw -Wrota Rostocza”	Powiat krasnostawski, miasto Krasnystaw	www.lotkrasnystaw.pl
7.	Stowarzyszenie Poleska Lokalna Organizacja Turystyczna we Włodawie	Polesie	www.napolesie.pl

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.pot.gov.pl (stan na listopad 2015 roku).

²¹⁷ <http://www.lrot.pl/index.php?start=dzialalnosc>

3.7.3. Lokalne grupy działania (LGD)

Lokalne grupy działania podobnie jak LOT są platformą współpracy w dziedzinie turystyki w regionie. Organizacja zrzesza przedstawicieli lokalnych organizacji zarówno z sektora publicznego i prywatnego oraz mieszkańców. Obszar działania skupia się w większości na obszarach wiejskich, a partnerstwo w ramach poszczególnych LGD wyznaczone jest granicami gmin członkowskich. Od początku funkcjonowania lokalne grupy działania mocno angażują się w działalność na rzecz wykorzystania lokalnych zasobów i potencjału poprzez przygotowywanie lokalnych strategii rozwoju (LSR) oraz pozyskiwanie środków finansowych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. LGD w szczególności kultywują tradycję, rozwijają usługi turystycznych oraz propagują zasady zdrowego stylu życia. Obecnie w województwie lubelskim funkcjonuje 26 lokalnych grup działania, których lista przedstawiona jest w poniższej tabeli.

Tabela 46. Lokalne grupy działania w województwie lubelskim

LP.	NAZWA	OBSZAR DZIAŁANIA (gminy)	WWW
1.	Roztocze Tomaszowskie	Powiat tomaszowski	www.roztoczetomaszowskie.pl
2.	Fundacja Nasza Nadzieja	Gminy Mełgiew i Milejów	www.naszanadzieja.pl
3.	„Dolina Giełczwi”	Piaski, Trawniki, Rybczewice, Mełgiew, Milejów	www.dolinagielczwi.org
4.	Nasze Roztocze	Zamość, Adamów, Józefów, Krasnobród, Zwierzyniec	www.lgdnaszeroztocze.pl
5.	„Ziemia Zamojska”	Grabowiec, Komarów Osada, Łabunie, Miączyn, Sitno, Skierbieszów, Stary Zamość	www.lgdziemiazamojska.pl
6.	Stowarzyszenie Hrubieszowskie „Lepsze Jutro”	Dołhobyczów, Horodło, Hrubieszów, Mircze, Trzeszczany, Uchanie, Werbkowice	www.lgdhrubieszow.pl
7.	Ziemi Kraśnickiej	Annopol, Dzierzkowice, Gościeradów, Kraśnik, Szastarka, Trzydnik Duży, Urzędów, Wilkołaz, Zakrzówek	www.lgdkrasnik.pl
8.	„RAZEM KU LEPSZEJ PRZYSZŁOŚCI”	Adamów, Krzywda Łuków, Serokomla, Stanin, Stoczek Łukowski, Trzebieszów, Wojcieszków, Wola Mysłowska, Miasto Stoczek, Łukowski Kłoczew, Nowodwór	www.lgdrazem.pl
9.	„Doliną Wieprza i leśnym szlakiem”	Firlej, Kamionka, Kock, Lubartów, Niedźwiada, Ostrówek, Serniki	www.lgdlubartow.org.pl
10.	„Krasnystaw PLUS”	Fajslawice, Gorzków, Izbica, Krasnystaw, Kraśniczyn, Łopiennik Górny, Rudnik, Siennica Różana, Żółkiewka	www.lgdkrasnystaw.pl
11.	Stowarzyszenie „Poleska Dolina Bugu”	Włodawa, Wola Uhruska, Hańsk, Hanna, Stary Brus, Wiryki, Ruda Huta	www.dolina-bugu.pl
12.	„Zapiecek”	Borki, Czemierniki, Kąkolewnica Wschodnia, Komarówka Podlaska, Komarówka Podlaska, Radzyń Podlaski, Ulan-Majorat, Wohyń	www.lgdzapiecek.pl
13.	„Ziemia Biłgorajska”	Aleksandrów, Biłgoraj, Biszczka, Frampol, Goraj, Księżpól, Łukowa, Obsza, Potok Górny, Tarnogród, Tereszpól, Turobin	www.ziemiabilgorajska.pl
14.	Białkopodlaska LGD	Biała Podlaska, Drelów, Janów Podlaski, Kodeń, Konstantynów,	www.blgd.eu

		Leśna Podlaska, Łomazy, Międzyrzec Podlaski, Piszczac, Rokitno, Rossosz, Sławatycze, Sosnówka, Terespol, Tucznia, Wisznice, Zalesie	
15.	Stowarzyszenie "G6 Grzędy Sokalskiej"	Łaszczów, Jarczów, Tyszowce, Rachanie, Ulhówek, Telatyn	www.stowarzyszenieg6.pl
16.	Stowarzyszenie LGD Polesie	Cyców, Ludwin, Łączna obszar wiejski, Puchaczów, Sosnowica, Spiczyn, Urszulin, Uścimów, Wierzbica	www.lgdpolesie.pl
17.	Jagiellońska Przystań	Parczew, Dębowa Kłoda, Jabłoń, Milanów, Podedwórze, Siemień, Ostrów Lubelski	www.lgdparczew.pl
18.	Małe Mazowsze	Michów, Jeziorzany, Abramów	www.malemazowsze.eurząd.eu
19.	Dolina Wieprza i Poru	Szczebrzeszyn, Sułów, Radecznica, Nielisz	www.lgd.org.pl
20.	Stowarzyszenie LGD „Lepsza Przyszłość Ziemi Ryckiej”	Ryki, Ułęż, Stężyca	www.lokalnagrupadzialania.pl
21.	Stowarzyszenie LGD PROMENADA S 12	Chełm, Rejowiec, Sawin, Siedliszcze, Rejowiec Fabryczny, miasto Rejowiec Fabryczny	www.promenadas12.pl
22.	Stowarzyszenie LGD „Ziemi Chełmskiej”	Białopole, Dorohusk, Dubienka, Kamień, Leśniowice, Wojsławice, Żmudź	www.ziemiachelmska.pl
23.	Stowarzyszenie LGD Leśny Krąg	Janów Lubelski, Modliborzyce, Potok Wielki, Godziszów, Chrzanów, Batorz, Dzwola	www.lesnykrąg.pl
24.	„Owocowy Szlak”	Chodel, Józefów, Karczmiska, Łaziska, Opole Lubelskie, Poniatowa Wilków	www.lgdopolelubelskie.pl
25.	„Zielony Pierścień”	Baranów, Janowiec, Kazimierz Dolny, Końskowola, Kurów, Markuszów, Nałęczów, Puławy, Wąwolnica, Wojciechów, Żyrzyn	www.zielonypierscien.pl
26.	Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Gmin Powiatu Lubelskiego „Kraina wokół Lublina”	Bełżyce, Borzechów, Bychawa, Garbów, Głusk, Jabłonna, Jastków, Konopnica, Krzczonów, Niedzwica Duża, Niemce, Strzyżewice, Wólka, Wysokie, Zakrzew	www.krainawokollublina.pl

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.ksow.pl (stan na grudzień 2015 roku).

3.8. Spostrzeżenia konsultantów landbrand z wizji lokalnej

W ramach przygotowywania dokumentu pod nazwą „Audyt turystyczny województwa lubelskiego” przedstawiciele firmy landbrand odwiedzili województwo lubelskie w celu dokonania wizji lokalnej. Przedstawiciele firmy przebywali w województwie lubelskim w dniach 01-04.12.2015. Podczas wizyty na Lubelszczyźnie doszło do 4 spotkań konsultacyjnych z przedstawicielami branży turystycznej w województwie lubelskim. Istotnym elementem tych spotkań były zajęcia warsztatowe, podczas których przedstawiciele branży turystycznej wymieniali

Podczas wizji lokalnej konsultanci landbrand mieli możliwość posłużenia się optyką turysty. Wizja oparła się bowiem o podróż turystyczną z wykorzystaniem lokalnej bazy noclegowej, żywieniowej i wybranych atrakcji.

Korzystny stosunek jakości do ceny usług turystycznych

Jednym z najbardziej istotnych wniosków wpływających z pobytu w regionie jest bardzo korzystny stosunek ceny do jakości świadczeń na rynku usług turystycznych. Mowa tutaj zarówno o usługach hotelowych jak i gastronomicznych, które wspólnie stanowią o atrakcyjności kosztowej danej destynacji. Ceny w hotelach o najczęściej wybieranym przez turystę standardzie czyli *** była bardzo zachęcające i wydają się być wyraźnie niższe niż w Polsce zachodniej czy centralnej. Poniżej przedstawiono ceny usług hotelowych w wybranych hotelach, w które odwiedziono podczas audytu.

Tabela 47. Porównanie cen usług noclegowych w Lubelskim i innych regionach

LP	Nazwa Obiektu	Cena	Obiekt porównywalny	Cena
1	Hotel Terra Bella w Białej Podlaskiej	80 PLN ze śniadaniem za pokój 1 osobowy	Hotel Gromada w Pile	180 PLN
2	Hotel Edels w Chełmie	160 PLN ze śniadaniem pokój 2 osobowy	Hotel 3 Trio *** w Białymstoku	240 PLN
3	Hotel Mercure w Zamościu	240 PLN ze śniadaniem pokój 2 osobowy	Hotel Mercure w Poznaniu ****	420 PLN
4	Folk Hostel w Lublinie	140 PLN apartament 2 osobowy	Zappio Hostel w Gdańsku	140 PLN

Źródło: landbrand 2015.

Jednym wyjątkiem były ceny hostelu w Lublinie, które były na porównywalnym poziomie z cenami hostelu w Gdańsku. Poza tym przypadkiem we wszystkich odwiedzanych miejscowościach w regionie odnotowano bardzo korzystne ceny za usługi hotelowe. Trudno odnaleźć ceny na podobnie niskim poziomie w innych regionach kraju.

Równie korzystnie przedstawiały się ceny za usługi gastronomiczne. Podczas audytu odwiedziono kilka regionalnych restauracji. Między innymi restaurację Sielska w Białej Podlaskiej, Restaurację Gęsie Sprawki w Chełmie, Restaurację Muzealną w Zamościu czy Restaurację 16 Stołów w Lublinie. Bardzo korzystnie w porównaniu do innych regionów w kraju przedstawiała się cena w stosunku do jakości otrzymanych potraw.

Najwyżej stosunek ceny do jakości oceniono ofertę restauracji Sielska w Białej Podlaskiej. Cena zup w przedziale 6-12 PLN oraz ceny dań zaczynające się od 20 PLN w połączeniu z wysmakowanym regionalnym wystrojem, profesjonalną obsługą stanowią wyjątkową ofertę na kulinarnej mapie Polski. Dla przykładu ceny za podobne dania w sieciowym lokalu o profilu regionalnym w jednej z aglomeracji są od półtora do dwóch razy wyższe. Podobnie wysoko oceniono jakość dań i atrakcyjność ich wyceny w restauracji 16 Stołów położonej na lubelskim Rynku. Dla przykładu za wykwintną zupę należy tam zapłacić około 15 PLN a za interesujące danie takie jak policzki wołowe w sosie własnym na bazie aronii 37 PLN. Takie ceny są około połowę niższe od porównywalnej oferty na rynku w Krakowie czy Poznaniu.

Zabytkowe stare miasta w Lublinie i Zamościu

Zdecydowanie bardzo dobre wrażenie sprawia na turyście stare miasto w Lublinie i stare miasto w Zamościu. Stare miasto w Lublinie może być z powodzeniem nazwanym jednym z najbardziej autentycznych układów staromiejskich w kraju. Zabudowania nie są powojenną rekonstrukcją i na wielu kamienicach swoje piętno odcisnął czas. Wśród wielu misternie odrestaurowanych kamienic znajdują się również obiekty porzucone, które trwają w nieładzie od czasów II wojny światowej. Wszystko to kontrastuje i sprawia wrażenie wyjątkowości i autentyczności. Cechy te są niezwykle poszukiwane między innymi przez turystów z USA czy Japonii. Odbiorca ten częściej jednak trafia do Zamościa, który za sprawą wpisu na listę zabytków UNESCO częściej znajduje się na trasie zwiedzania turystów z odległych kierunków. Należy jednak przyznać, iż Zamość jest obecnie w wyjątkowo pięknej kondycji. Jego starówka doczekała się fali renowacji z wykorzystaniem środków unijnych i obecnie stanowi modelowy przykład sztuki konserwatorskiej. Sprawia jednak wrażenie wciąż posiadającej znaczny potencjał w rozwoju funkcji turystycznej. Stare miasto w Zamościu jest poniekąd wciąż nieodkrytym skarbem regionu.

Dobrze oznakowany szlak turystyczny Renesansu Lubelskiego

Bardzo pozytywnie zapisuje się w pamięci widoczny w wielu miejscach województwa oznakowany szlak turystyczny Renesansu Lubelskiego. Przejeżdżając drogami krajowymi w okolicach Puław, Kazimierza Dolnego, Radzyna Podlaskiego, Zamościa czy Lublina napotykamy na estetyczne tablice informacyjne. Są to znaki kodeksowe E-22 wskazujące na kierunek dojazdu do poszczególnych zabytków wybudowanych w stylu Renesansu Lubelskiego. Dzięki tej inicjatywie poprawia się odbiór regionu jako spójnej przestrzeni turystycznej.

Informacja turystyczna na bardzo wysokim poziomie

W toku prac audytowych skorzystano w kilku centrach informacji turystycznej. Każdorazowo poziom wiedzy personelu oraz przygotowania lokalu do recepcji turysty był bardzo zadawalający. Skorzystano między innymi z punktów informacji turystycznej w Lublinie (LOITIK), Zamościu (przy ratuszu oraz punkt forteczny), w Białej Podlaskiej i Chełmie. Zarówno otrzymane wskazówki jak również mapy i materiały drukowane były na wysokim poziomie merytorycznym.

Oznakowanie turystyczne miast

Podczas wizji lokalnej zwrócono także uwagę na oznakowanie turystyczne miast. Dobre wrażenie zrobiły rozwiązania stosowane w Zamościu. Istnieją tam tablice kierunkowe prowadzące pieszego do większości atrakcji. W Lublinie wystarczające wydaje się oznakowanie samochodowe, cieszy również możliwość skorzystania z map z planem miasta w wielu ważnych punktach. Jednak należy podkreślić niewystarczające oznakowanie atrakcji turystycznych miasta Lublina dla potrzeb pieszych.

4. Synteza uwarunkowań rozwoju turystyki. Analiza SWOT

Analiza SWOT jest jedną z podstawowych technik analizy strategicznej, zarówno w przypadku określania aktualnej kondycji i możliwości rozwojowych przedsiębiorstw, jak również jednostek samorządu terytorialnego. Jej zastosowanie polega na przypisaniu poszczególnych atrybutów do jednej z czterech kategorii:

- **SILNE STRONY (Strengths)** – obejmują wszystkie cechy i atuty badanej jednostki, które mogą stanowić o jej przewadze;
- **SŁABE STRONY (Weaknesses)** – wskazują na te właściwości i wartości, których badana jednostka nie posiada lub te, które osłabiają jej pozycję;
- **SZANSE (Opportunities)** – są to sprzyjające czynniki zewnętrzne, które mogą spowodować pozytywną zmianę dla badanej jednostki;
- **ZAGROŻENIA (Threats)** – obejmują zmiany mogące zajść w otoczeniu, które wpłyną na jednostkę ujemnie.

Zgromadzonych informacji w prezentowanej diagnozie są poddawane syntezie w ramach analizy SWOT. Wnioski z niej wypływające mają stanowić rzetelne podstawy do programowania rozwoju turystyki, także w ramach Programu Rozwoju Turystyki.

Ze względu na wielkość województwa lubelskiego i wynikającą stąd mnogość istotnych obszarów tematycznych mających wpływ na możliwości rozwoju funkcji turystycznej regionu zaproponowano podział analizy SWOT na kilka obszarów. W każdym z nich postarano się zagregować cechy o istotnej zbieżności i podobieństwie, które wspólne budują obraz poszczególnych filarów, na których można oprzeć rozwój turystyki.

Najważniejsze czynniki analizy zagregowano w następujących obszarach tematycznych:

Obszar I – Potencjał Gospodarczy, demograficzny, dostępność komunikacyjna, promocja, wykorzystanie środków unijnych

– w tym obszarze przeanalizowano stan obecny i możliwości rozwojowe Lubelszczyzny pod kątem cech opisanych w rozdziale II Audytu takich jak: transport drogowy, transport lotniczy, transport kolejowy, struktura demograficzna, rozwój gospodarczy, ochrona środowiska, trendy rozwojowe

Obszar II – Walory i atrakcje turystyczne

- w ramach tego obszaru oceniono przyrodnicze i kulturowe atrakcje i walory stanowiące podstawy atrakcyjności regionu, w ramach tej oceny przeanalizowano również potencjał, który zdeponowany jest w szlakach turystycznych, dodatkowo oceniono możliwości rozwoju oparte o bazie sportowo-rekreacyjnej

Obszar III – Baza noclegowa, żywieniowa, usługi towarzyszące, informacja turystyczna

- wychodząc z założenia, że elementy te stanowią podstawowe zaplecze podróżowania a ich rozwój jest niezbędny w celu podnoszenia standardu usług turystycznych

Obszar IV – Kadry Obsługi Turystyki

- w tym punkcie przeanalizowano zarówno podmioty obsługi ruchu turystycznego, możliwości kształcenia kadr w turystyce jak również platformy współpracy branży

Tabela 48. Analiza SWOT w Obszarze I – Potencjał Gospodarczy, demograficzny, dostępność komunikacyjna, promocja, wykorzystanie środków unijnych

S – SILNE STRONY	W - SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> ● Dynamicznie rozwijający się Port Lotniczy w Lublinie ● Sąsiedztwo Lubelszczyzny z Białorusią i Ukrainą ● Położenie regionu na trasie kolejowej nr 7 łączącej Warszawę z przejściem granicznym w Dorohusku i dalej z Kijowem i Lwowem ● Duża ilość inwestycji służących poprawie infrastruktury drogowej w województwie lubelskim ● liczne połączenia kolejowe o charakterze lokalnym (np. droga kolejowa 67 Lublin-Świdnik) ● Rustykalny charakter województwa lubelskiego ● Obecność zakładów przemysłowych zatrudniających liczną załogę ● Wzrost zamożności mieszkańców województwa lubelskiego przejawiającą się rosnącym dochodem na 1 osobę w gospodarstwie domowym. ● Relatywnie wysoka liczba turystów odwiedzających Lubelszczyznę w porównaniu z innymi regionami (na podstawie badań natężenia ruchu turystycznego Lubelszczyzna plasuje się na 10. miejscu pod tym względem, lecz tylko nieznacznie ustępuje Wielkopolsce, Warmii i Mazur oraz Pomorza Zachodniemu) ● Szeroko wykorzystany strumień funduszy europejskich na rozwój gospodarki turystycznej (ok. 600 mln złotych), który powinien generować wzrost liczby turystów w kolejnych latach ● Kompleksowe podejście w zakresie wykorzystania funduszy europejskich do inwestycji w gospodarkę turystyczną – od rewitalizacji zabytków, przez wytyczenie i oznakowanie szlaków oraz rozwój bazy noclegowej, aż po promocję turystyczną ● Doświadczenie i kompetencje w wykorzystywaniu funduszy europejskich nabyte w latach 2007-2013 ● Rozpoznawalna w kraju marka Lubelskie – Smakuj życie 	<ul style="list-style-type: none"> ● Peryferyjne położenie Lubelszczyzny w stosunku do wielu miast Polski ● Duży odsetek dróg, które dopiero podlegają procedurom przetargowym lub znajdują się w fazie planowania ● Dominująca rola rolnictwa w gospodarce regionu ● Wysoka stopa bezrobocia rejestrowanego ● Niskie zarobki osób pracujących w branżach związanych z obsługą turystów ● Zmniejszająca się liczba ludności ● Duży udział osób w wieku poprodukcyjnym w strukturze wiekowej ludności regionu ● Niewielki odsetek wód I lub II klasy ● Stosunkowo niewielka liczba turystów pozostających w regionie na dłużej – mała liczba noclegów udzielanych turystom w porównaniu do innych regionów NUTS-2 w kraju i Europie (12. miejsce w Polsce, 259. miejsce w Europie na 284 sklasyfikowane regiony) ● Brak markowych produktów turystycznych jednoznacznie kojarzących się w regionem ● Brak połączenia marki regionu z funkcjonującą ofertą turystyczną ● Odejście od turystyki w ostatnich kampaniach marketingowych promujących region ● Niedostateczne wykorzystanie bazy sportowo – rekreacyjnej w marketingu regionu

<ul style="list-style-type: none"> ● Konsekwentnie i profesjonalnie prowadzone kampanie promocyjne Lubelskiego ukierunkowane na dotarcie do mieszkańców największych miast w Polsce ● Bardzo silny związek marki z regionalnym przemysłem spożywczym i rolnictwem ● Pojawiający się efekt place of origin w przypadku produktów regionalnych sygnowanych marką Lubelskie ● Szereg miast o istotnym wizerunku turystycznym na arenie ogólnopolskiej nie kojarzy się jeszcze z Lubelszczyzną, a są uznanymi markami turystycznymi (Kazimierz Dolny, Nałęczów, Puławy, Zamość, Janowiec, Janów Podlaski, Szczepleszyn) ● Silna marka Lublina, jako miasta z dynamicznie rozwijającą się ofertą kulturalną ● Rok rocznie prowadzone kampanie promocyjne Carnawalu Sztukmistrzów w Lublinie ● Istnienie zintegrowanego, regionalnego portalu turystycznego w 4 językach (www.lubelskietravel.pl) 	
O - SZANSE	T - ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ● Ukończenie wszystkich inwestycji dotyczących rozbudowy infrastruktury drogowej i kolejowej ● Coraz większa liczba osób z Białorusi i Ukrainy podróżujących w celach turystycznych ● Rosnąca popularność agroturystyki ● Inwestycje mające na celu poprawę w dziedzinie ochrony środowiska ● Dostępność różnorodnych źródeł finansowania zewnętrznego dla projektów realizowanych w regionie (m.in. RPO województwa lubelskiego, PO Innowacyjna Gospodarka, PO Rozwój Polski Wschodniej, Swiss Contribution, itp.) ● Niewielka liczba turystów zagranicznych w polskich obiektach noclegowych, w porównaniu z innymi regionami europejskimi (ponad 80% z nich to rezydenci, mniej obcokrajowców jest jedynie w Rumunii) – oznacza to, iż polskie regiony są wciąż dla turystów zagranicznych nieodkryte i istnieje na rynku luka, którą w przyszłości będzie można wypełnić kierując ofertę turystyczną do mieszkańców innych krajów ● Bardzo korzystne prognozy rozwoju dla 	<ul style="list-style-type: none"> ● Duży ruch pasażerski w Porcie Lotniczym Rzeszów- Jasionka ● Wysokie prawdopodobieństwo przyjazdów turystów krajowych do regionów położonych bliżej ich miejsca zamieszkania ● Emigracja zarobkowa mieszkańców województwa lubelskiego ● Brak w programach operacyjnych na lata 2014-20 celów i działań wprost dedykowanych rozwojowi gospodarki turystycznej ● Konflikt polityczny i zbrojny na Ukrainie może powodować malejącą aktywność turystyczną mieszkańców tego kraju i mniejszą liczbę odwiedzin na Lubelszczyźnie ● Rosnące zagrożenie terrorystyczne na świecie może wpływać negatywnie na wielkość przyjazdowej turystyki zagranicznej ● Wciąż mylona marka województwa lubelskiego i lubuskiego (w błąd mogła wprowadzać kampania „LUB

<p>światowej, europejskiej i polskiej gospodarki turystycznej – zarówno w zakresie liczby odbywanych podróży, jak i wartości generowanych produktów i usług oraz wielkości zatrudnienia w turystyce</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Rosnące zagrożenie terrorystyczne na świecie może powodować większe zainteresowanie polskich turystów krajowymi regionami, jako miejscami spędzania urlopu ● Coraz większe zainteresowanie społeczne tematami zdrowia, zdrowego żywienia mogą sprzyjać wzrostowi zainteresowania Lubelszczyzną jako kierunkiem wakacji ● Budowanie marki jako eksperta wschodniego – możliwość wykorzystania rosnącego zainteresowania Ukrainą ● Możliwość pozyskania dużych dofinansowań na projekty wspierające rekreację ● Promocja Lubelszczyzny w ramach szlaku rowerowego GreenVelo 	<p>Lubelskie”)</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Utrwalenie wizerunku „zaścianka”, Polski Wschodniej w konfrontacji z dynamicznie rozwijającym się Rzeszowem ● Spadek zainteresowania Lublinem w kontekście prymatu kulturalnego Wrocławia – Europejskiej Stolicy Kultury 2016 ● Spadek zainteresowania Ukrainą i Białorusią w kontekście obecnej sytuacji geopolitycznej ● Mniejsze pieniądze w budżecie UE na infrastrukturę sportową
---	--

Tabela 49. Analiza SWOT w Obszarze II - Walory i atrakcje turystyczne

S – SILNE STRONY	W - SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> ● Duży odsetek obszarów podlegających ochronie przyrodniczej ● Występowanie 2 parków narodowych i 17 parków krajobrazowych ● Rozbudowana sieć ścieżek i szlaków edukacyjnych w Poleskim i Rostoczańskim Parku Narodowym ● Kilkadziesiąt jezior znajdujących się na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim ● Duża renoma w kraju uzdrowiska Nałęczów ● Różnorodność krajobrazu (m.in. wyżyny, wąwozy, niziny, torfowiska, doliny rzeczne) ● Obecność rzek o znaczeniu regionalnym lub krajowym (przez województwo przepływa Wisła, Bug, Wieprz) ● Bogactwo flory i fauny w szczególności gatunków chronionych (m.in. występowanie żółwia błotnego) ● Fragment powierzchni obejmujący m.in. Poleski Park Narodowy wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie” ● Liczne i różnorodne walory i atrakcje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Część jezior nie może być wykorzystywana do celów rekreacyjno-wypoczynkowych ● Niewielka liczba jezior w częściach województwa lubelskiego innych niż Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie ● Część ścieżek rowerowych przebiega przez drogi gruntowe ● Niewielka liczba wytyczonych szlaków wodnych ● Ograniczony czas funkcjonowania niektórych atrakcji turystycznych (jedynie w okresie wiosenno-letnim) ● Mała liczba placówek muzealnych wykorzystujących nowoczesne środki prezentacji ekspozycji (multimedia) ● Duże potrzeby inwestycyjne związane ze stworzeniem nowych atrakcji turystycznych bądź dostosowaniem już istniejących do wymagań turystów ● Niedobory w zakresie obecności

<p>kulturowe</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Występowanie atrakcji kulturowych nawiązujących do historycznego współżycia na Lubelszczyźnie ludzi różnych wyznań (katolików, unitów, prawosławnych i Żydów) ● Duża liczba atrakcji aktywizujących turystów poprzez możliwość zdobycia nowych umiejętności (np. warsztaty rękodzieła w Wiosce Gotów w Masłomęczu) ● Obecność atrakcji znajdującej się na Liście Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO – miasto Zamość ● Mnogość miejsc związanych z martyrologią II wojny światowej (m.in. Państwowe Muzeum na Majdanku) ● Zabytki wybudowane w unikatowym stylu – „Renesans Lubelski”; powstanie „Szlaku Renesansu Lubelskiego” ● Dziedzictwo odnoszące się do obecności wpływowych rodów magnackich na terenie Lubelszczyzny – mnogość pałaców ● Różnorodność tematyczna imprez kulturalnych m.in. Festiwal Trzech Kultur we Włodawie, Carnaval Sztuk-Mistrzów w Lublinie ● Występowanie trójkąta turystycznego Kazimierz Dolny - Nałęczów- Puławy ● Występowanie świątyń o znaczeniu pielgrzymkowym np. Sanktuarium Matki Boskiej Kodeńskiej, Monaster św. Onufrego w Jablecznej ● Duża liczba atrakcji turystycznych cieszących się zainteresowaniem najmłodszych turystów (np. Zoom Natury) ● Gęsta sieć szlaków pieszych i rowerowych ● Położenie województwa lubelskiego na Wschodnim Szlaku Rowerowym Green Velo ● Infrastruktura sprzyjająca rozwojowi turystyki narciarskiej (kilkanaście stoków narciarskich) 	<p>infrastruktury towarzyszącej na szlakach turystycznych (m.in. miejsca odpoczynku dla turystów)</p>
O - SZANSE	T - ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ● Zwiększająca się liczba turystów w Polsce na obszarach cennych przyrodniczo ● Rozwój ekoturystyki i turystyki przyrodniczej ● Rosnąca popularność turystyki aktywnej (pieszej, rowerowej, wodnej) ● Rozwój branży Spa & Wellness ● Rozwój turystyki medycznej 	<ul style="list-style-type: none"> ● ryzyko degradacji obszarów cennych przyrodniczo w wyniku rosnącego ruchu turystycznego ● Ryzyko degradacji obszarów cennych przyrodniczo na skutek rosnącej antropopresji (m.in. wpływ zanieczyszczeń emitowanych przez duże zakłady produkcyjne)

<ul style="list-style-type: none"> ● Rosnące znaczenie turystyki sentymentalnej w szczególności w aspekcie religijnym – liczne wizyty Żydów w Polsce ● Wykorzystywanie dawnych rezydencji magnackich jako obiektów noclegowych lub do celów konferencyjno-szkoleniowych ● Rozwijający się trend turystyki weekendowej w Polsce, w szczególności wśród mieszkańców Warszawy ● Wzrost liczby Polaków odbywających podróże po Polsce ● Wzrost zamożności społeczeństwa polskiego ● Znaczne kwoty pieniężne jakie zostaną skierowane do Polski z budżetu Unii Europejskiej na lata 2014-2020 – możliwość powstania nowych atrakcji turystycznych w województwie lubelskim 	<ul style="list-style-type: none"> ● Duża liczba walorów i atrakcji turystycznych w województwach sąsiadujących z Lubelszczyzną. ● Traktowanie województwa lubelskiego przez turystów jedynie jako regionu tranzytowego przy podróży na Ukrainę lub Białoruś ● Wciąż istniejące wśród znacznej części społeczeństwa polskiego przeświadczenie o niskim stopniu zamożności Lubelszczyzny, a w konsekwencji postrzeganie regionu jako pozbawionego interesujących atrakcji turystycznych ● Utożsamianie województwa lubelskiego przez turystów jedynie z Lublinem, co może przyczynić się do podjęcia decyzji o rezygnacji z wyprawy turystycznej do województwa lubelskiego
---	--

Tabela 50. Analiza SWOT w Obszarze III - Baza noclegowa, żywieniowa, usługi towarzyszące, informacja turystyczna

S – SILNE STRONY	W - SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> ● Bezprecedensowy rozwój bazy noclegowej i gastronomicznej w latach 2007-13 – jedynie z projektów dotowanych z RPO Województwa Lubelskiego zainwestowano w tym okresie ponad 500 mln złotych ● Dostrzeganie przez zamożnych inwestorów potencjału turystycznego w województwie lubelskim, czego dowodem są znaczące inwestycje w bazę noclegową (np. hotel Alter w Lublinie oraz Zamek Biskupi w Janowie Podlaskim) ● Rosnąca liczba rozpoznawalnych restauracji w Lublinie świadczących usługi gastronomiczne na najwyższym poziomie ● Obiekty sportowe klasy międzynarodowej w Lublinie (Arena Lublin, Aqua Lublin) ● Żeński klub piłki ręcznej MKS Lublin (Mistrzyni Polski od 2013 roku) ● Przebiegający przez województwo lubelskie Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo 	<ul style="list-style-type: none"> ● Relatywnie niska liczba obiektów i miejsc noclegowych – województwo lubelskie jest trzecim największym w Polsce, a pod względem liczby obiektów zajmuje 10. miejsce w kraju, a pod względem liczby „łóżek” 12. miejsce na 16 regionów ● Niewielka liczba obiektów noclegowych w najwyższych kategoriach – zaledwie 1 hotel 5* i 9 hoteli 4* ● Relatywnie niewielki wzrost liczby obiektów i miejsc noclegowych w latach 2008-14 w porównaniu do innych województw i średniej krajowej ● Stosunkowo niewielka w skali regionu liczba rozpoznawalnych restauracji świadczących usługi gastronomiczne na najwyższym poziomie ● Brak imprez sportowych na szczeblu krajowym lub międzynarodowym ● Niski odsetek wysokiej klasy obiektów sportowych w województwie

<ul style="list-style-type: none"> Istnienie letniej i zimowej oferty sportowo-rekreacyjnej Postępująca profesjonalizacja i modernizacja punktów „it”. Działające regionalne centrum „it” w Lublinie (LOITiK) 	
O - SZANSE	T - ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> Dalszy rozwój bazy noclegowej na Lubelszczyźnie może znacząco wydłużyć okres pobytu turystów w regionie (według badań liczba turystów odwiedzających region jest znacznie wyższa niż liczba osób korzystających z obiektów noclegowych) Postępujący rozwój infrastruktury transportowej (lotnisko, drogi szybkiego ruchu) może stać się bodźcem dla silniejszego rozwoju bazy noclegowej i skutkować większym napływem turystów Zwiększająca się popularność turystyki rowerowej i wodnej Mobilne możliwości do zastosowania w „it” (aplikacje, audioguidy) Rozwój bazy sportowej i rekreacyjnej województwa, dzięki środkom z UE 	<ul style="list-style-type: none"> Trudniejszy dostęp do funduszy unijnych na rozwój bazy noclegowej i gastronomicznej w kolejnych latach może spowodować spowolnienie rozwoju niezbędnej infrastruktury turystycznej Liczna konkurencja innych regionów w zakresie pozyskiwania organizacji imprez sportowych o charakterze krajowym i międzynarodowym

Tabela 51. Analiza SWOT w Obszarze IV – Kadry Obsługi Turystyki

S – SILNE STRONY	W - SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> Zróznicowana oferta biur podróży zajmujących się turystyką przyjazdową Obecność w programach biur podróży niestandardowych atrakcji np. obóz survivalowy Dostosowywanie oferty usług przewodnickich do rosnących wymagań turystów Oferta przewodnicka świadczona w wielu językach Spora liczba uczelni wyższych, techników i szkół policealnych kształcących kadry obsługi ruchu turystycznego Oferta edukacyjna dostosowana do realiów lokalnego rynku – obecność specjalności technik turystyki wiejskiej w 	<ul style="list-style-type: none"> Dominacja programów turystycznych przeznaczonych dla dzieci i młodzieży Programy turystyczne z ofertą obejmującą pobyt maksymalnie 3-dniowy na terenie Lubelszczyzny Stosunkowo niewielka liczba podmiotów świadczących usługi przewodnickie Niewielka liczba podmiotów zajmujących się sprzedażą pamiątek turystycznych Mała liczba podmiotów zajmujących się szkoleniem przewodników turystycznych Niskie płace osób zatrudnionych w branży turystycznej Niewielki stopień sieciowania współpracy w województwie Brak umiejętności działań oddolnych przez j.s.t regionu w zakresie rozwoju

<p>ofercie wielu techników i szkół policealnych</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Duże zaangażowanie j.s.t i branży turystycznej w prace nad Audytem Turystycznym Województwa ● Efektywna współpraca j.s.t i branży turystycznej na szczeblu regionalnym w ramach LROT, LOT, LGD ● Szkolenia i zrzeszanie lubelskich przewodników turystycznych w ramach Lubelskiego Stowarzyszenia Pilotów i Przewodników Turystycznych "Pogranicze" 	<p>infrastruktury i produktów turystycznych</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Brak polityki turystycznej na szczeblu regionalnym porządkującej planowaną sekwencję realizacji niezbędnych działań mających na celu rozwój turystyki
O - SZANSE	T - ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ● Rosnące zainteresowanie ofertą turystyczną regionów położonych we wschodniej części Polski ● Rozwój turystyki kulinarnej jako trendu europejskiego i światowego (pojawianie się przedmiotu turystyka kulinarna w programach studiów wyższych) ● Środki europejskie przeznaczone na rozwój społeczny, sieciowanie współpracy i rozwój innowacyjności w szkoleniu do zawodów 	<ul style="list-style-type: none"> ● Możliwość spadku liczby turystów odwiedzających region w konsekwencji kierowania oferty biur podróży głównie do szkół ● Odpływ kadr obsługi turystyki do innych części kraju lub ich emigracja do innych państw świata o wyższym PKB ● Rosnące znaczenie aplikacji mobilnych w kontekście zwiedzania danego regionu; ryzyko zmniejszenia zapotrzebowania na usługi przewodnickie

5. Trendy i tendencje rozwojowe w turystyce

5.1. Trendy rozwojowe w turystyce

W budowaniu nowych ofert przeznaczonych do komercjalizacji jakim są produkty turystyczne należy uwzględniać trendy, które można zaobserwować na globalnym, regionalnym i krajowym rynku. Poniżej przedstawiono wybrane z nich, które mogą okazać się użyteczne w kreowaniu oferty regionu. Wynikają one głównie ze zmian w poziomie edukacji i doświadczenia zachodzących w europejskich społeczeństwach z podniesienia się dostępności urządzeń Internetu mobilnego jak również ze zmian w trendach konsumenckich. Poniższa selekcja zawiera kilka trendów od najbardziej istotnych zdaniem autorów opracowania dla rozwoju funkcji turystycznej Lubelskiego.

3 E – turystyka przestaje być masowa a zaczyna coraz ściślej dopasowywać się do podróżujących ich poziomu wiedzy, preferencji budując ubogacającą relację. Wzrost znaczenia takich aspektów w podróżowaniu jak Education (edukacja), Entertainment (rozrywka), Engagement (zaangażowanie). Na tej fali modne są autentyczne doświadczenia innych kultur, ich historii, tożsamości, dialektu.

Travel 3.0 – Nienotowany do tej pory wpływ technologii i mobilnego Internetu na turystykę. Otwiera to możliwości szerszej eksploracji turystycznej obszar jak również wpłata na stałe warstwę wirtualną w podróżowanie. Dla przykładu aplikacja mobilna TripAdvisor na AppleWatch w godzinach obiadowych wysyła powiadomienie push (oparte o geolokalizację) o tym, jakie restauracje w okolicy warto odwiedzić; Google Now chce podpowiadać co warto zrobić/zobaczyć wyprzedzając pytanie użytkownika opierając się o historię wyszukiwani i geolokalizację.

Eko travelling – Certyfikowanie destynacji / regionów turystycznych mianem eko przez akredytowanych konsultantów, podróżowanie z zerowym śladem węglowym (zero emisji co 2), doceniane są obszary o nieskażonej przyrodzie, eko wioski gdzie żyje się w zgodzie z przyrodą przywiązując wagę do tego czy obiekt prowadzony jest w sposób zrównoważony ekologicznie.

Foodie Travel – Podróżowanie w poszukiwaniu autentycznego smaku miejsc i regionów lub w celu poznania kuchni wybitnych szefów kuchni czy aby uczestniczyć w wydarzeniach kulinarnych. Powiększa się grono osób świadomie poszukujących oryginalnych regionalnych dań i produktów, które są dla nich ważną determinantom w podejmowaniu decyzji o wyborze lokalizacji.

Sharing economy travel²¹⁸ – Podróżowanie w oparciu o bardzo niski budżet z wykorzystaniem możliwości współdzielenia na każdym z etapów wyjazdu. Rozpoczynając już od:

- samego przemieszczania się z użyciem takich portali „nowoczesnego autostopu” jak: carpooling, blablacar, Zimride;
- poprzez nocowanie bez opłat lub w okazyjnych cenach przy użyciu takich narzędzi jak: airbnb, VRBO, Roomorama, 9flats, Onefinestay, Homestay, Couchsurfing, knok;
- poprzez wykorzystanie darmowej lub bardzo nisko kosztowej aprowizacji np.: EatWith, Feastly, cookening, Upaji, Kichtensurfing, aż do air bnb, couchsurfing, vayable, wimdu uber, itp. itd.;
- kończąc na oprowadzaniu niekomercyjnym po atrakcjach: Vayable, Sidetour, AnyRoad.

²¹⁸ Źródło: <http://www.euromonitor.com/travel-and-the-sharing-economy/report>

- Inne polskie portale pomagające w nisko budżetowym podróżowaniu: budget travel websites – wakacyjni piraci, tanie latanie, fly 4 free, hip munk – samodzielne planowanie i organizowanie niedrogich wyjazdów bez pośrednictwa biur podróży.

Turystyka sportowa w wykonaniu osób w średnim wieku – maratony, triathlony, biegi na 10 km (np. 4 biegi na 10 km – Grand Prix Gdyni), biegi z przeszkodami (np. runmageddon), biegi pod skocznie narciarskie (red bull 400), rowerowe rajdy kolarskie i górskie – tzw. MAMILs, czyli middle-aged men in Lycra. Dążenie do amatorskiej profesjonalizacji np. w triathlonie.

Turystyka filmowa / popkulturowa – podróżowanie śladami postaci z książek czy filmów ma coraz szerszą rzeszę fanów i staje się powoli wyróżnikiem nie tylko tak odległych miejsc jak Nowa Zelandia (Władca Pierścieni), Anglia (Harry Potter) czy Tunezja (Star Wars), ale także polskie regiony odkryły potencjał tego trendu. Przykładem może być projekt Mazowsze na Filmowo realizowany przez Mazowiecką Regionalną Organizację Turystyczną.

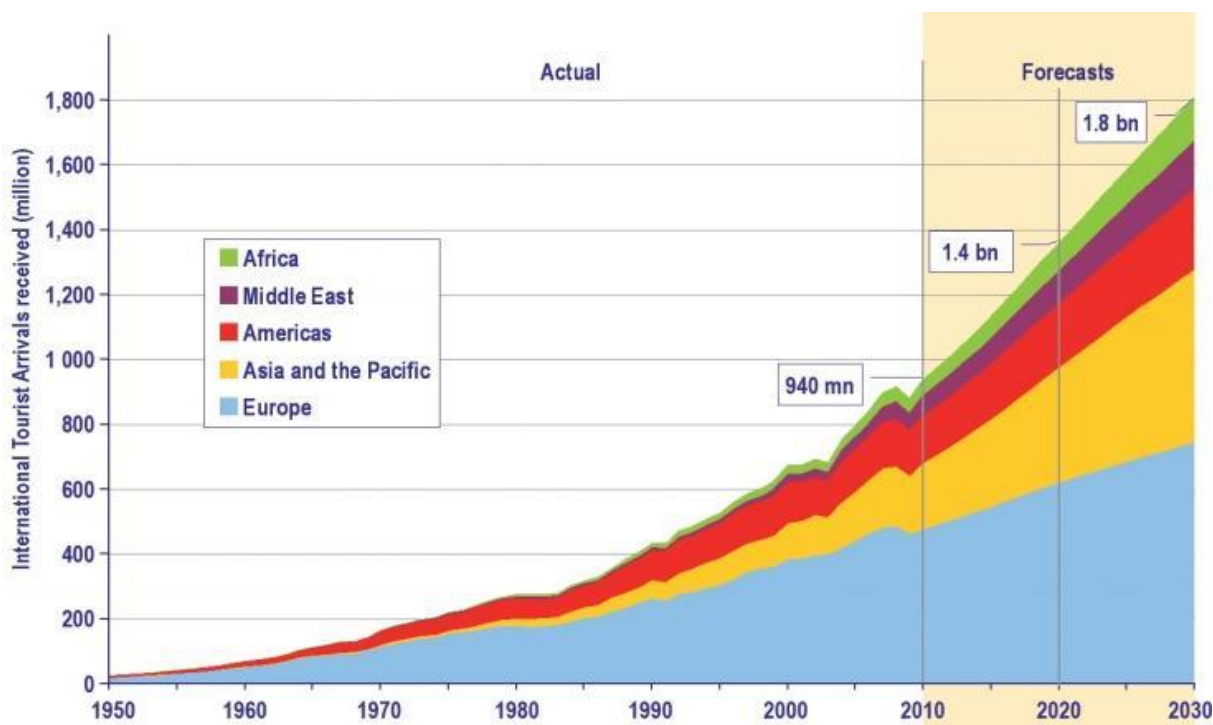
5.2. Tendencje rozwojowe w turystyce regionalnej, krajowej i europejskiej

Turystyka jest od wielu lat jedną z najbardziej rozwijających się dziedzin światowej gospodarki. Duży wpływ na ten stan rzeczy mają malejące koszty podróży i rosnąca sieć połączeń lotniczych, które czynią dostępnymi najodleglejsze zakątki naszego globu. Nie bez znaczenia jest również rosnąca zamożność wielu społeczeństw, szczególnie azjatyckich, co przekłada się na coraz większe środki wydawkowane na aktywności w czasie wolnym od pracy. Istotny wpływ na sposób konsumpcji turystycznej ma z kolei postępująca rewolucja technologiczna i wszechobecny dostęp do globalnej sieci internetowej. W niniejszym podrozdziale zaprezentowane aktualne trendy rozwojowe w turystyce oraz najistotniejsze prognozy na kolejne lata.

W celu zobrazowania ogólnych trendów wzrostowych w gospodarce turystycznej warto przytoczyć prognozy na temat liczby podróży zagranicznych odbywanych co roku na świecie. Tourism Towards 2030 to szeroko zakrojony projekt badawczy prowadzony przez Światową Organizację Turystyczną, obejmujący m.in. międzynarodowe podróże turystyczne. W ramach prowadzonych badań uwzględniane są czynniki socjalne, polityczne, ekonomiczne, środowiskowe i technologiczne, co w połączeniu z historycznymi danymi statystycznymi pozwala na określenie realnych prognoz rozwoju gospodarki turystycznej na kolejne lata. Zgodnie z przewidywaniami UNWTO liczba międzynarodowych podróży turystycznych na świecie będzie wzrastać do 2030 roku w tempie 3,3% rocznie. Najwyższe przyrosty powinny notować gospodarki rozwijające się, w szczególności z Afryki (5%), Azji i Pacyfiku (4,9%) oraz Bliskiego Wschodu (4,6%). Prymat Europy pod względem ilości odbieranych podróży pozostanie zachowany, lecz udział Starego Kontynentu w całości udziałów w rynku spadnie z 50 do 40%. Najsilniej wzrośnie udział państw z regionu Azji i Pacyfiku – z 21 do 30%.

Ilustracja 110 Prognozowane liczby podróży odbytych do poszczególnych regionów świata (w mln)

Źródło: UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition.

5.3. Atrakcyjność i konkurencyjność turystyki w województwie lubelskim na tle kraju i regionów sąsiednich

Lubelszczyzna jako region wiąże swoją konkurencyjność i atrakcyjność z regionami sąsiednimi. Istotne jest spostrzeżenie, że wspólnie z Podkarpackim, Świętokrzyskim, Podlaskim i Warmińsko-Mazurskim stanowi makroregion tak zwanej Polski Wschodniej. Wiąże się to zarówno z możliwościami rozwojowymi wynikającymi ze wsparcia w ramach PO Polska Wschodnia jak również z budowaniem wspólnej marki i oferty 5 województw Polski Wschodniej. Z jednej strony można więc mówić o konkurencji z wymienionymi regionami z drugiej zaś o współtworzeniu jednego wizerunku i jednej destynacji przyjazdowej.

Drugim istotnym kontekstem, w którym funkcjonuje lubelskie jest sąsiedztwo z regionami położonymi za wschodnią granicą na Białorusi i na Ukrainie. Sąsiedztwo to stwarza wyjątkową szansę rozwoju potencjału i oferty Lubelszczyzny. Zarówno jako miejsca podróży turystów pochodzących z bliskiej zagranicy jak i jako regionu posiadającego wspólną ofertę z sąsiednimi, co stanowić może o jego wyjątkowości i unikatowości.

Województwo lubelskie posiada wyjątkowo długą linię graniczną z obwodem brzeskim na Białorusi, która wynosi 165,2 km oraz z obwodami lwowskim i wołyńskim na Ukrainie, która mierzy łącznie 282,5 km. Warto wskazać również na obwody lwowski, wołyński oraz brzeski jako komplementarne wobec oferty turystycznej Lubelszczyzny. Tym bardziej jest to uzasadnione gdyż obywatele polscy mogą podróżować na teren Ukrainy bez posiadania wiz wjazdowych.

Zarówno ziemie położone na Białorusi jak i na Ukrainie cechują związki z ofertą turystyczną Lubelszczyzny. Można wskazać na silne powiązania turystycznej atrakcyjności przyrodniczej jak

i kulturowej. W zakresie atrakcyjności przyrodniczej podstawową jednostką dla wspólnego funkcjonowania Lubelszczyzny i regionów przygranicznych jest Transgraniczny Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie”. W zakresie powiązań kulturowych w pierwszej kolejności należy wymienić związki z Lwowem, miastem, którego dziedzictwo stanowi obiekt ponadprzeciętnego zainteresowania Polaków. W przypadku obwodu brzeskiego można wskazać na ogromny potencjał współpracy w dziedzinie turystycznego wykorzystania potencjału Twierdzy Brzeskiej, której zasadnicza część położona jest po stronie białoruskiej, ale elementy systemu fortyfikacji tak zwane Przedmoście Terespolskie położone są po polskiej strony granicy. Twierdza Brzeska została wpisana na tak zwaną listę oczekującą na wpis do dziedzictwa UNESCO.

5.4. Proponowane produkty turystyczne i obszary interwencji oraz rekomendowany plan pracy i zakres Programu rozwoju turystyki w województwie lubelskim

Przeprowadzone w ramach prac nad Audytem Turystycznym Województwa Lubelskiego analizy pozwalają na zaproponowanie kluczowych obszarów interwencji i rekomendowanych produktów turystycznych do rozwinięcia na etapie opracowania Programu Rozwoju Turystyki w województwie lubelskim. Poniżej zawarto wskazania w tym zakresie, które nie mają decydującego charakteru dla Zamawiającego lecz mają zapewnić transfer wiedzy pomiędzy częścią analityczną a programową. Przedstawione wskazania oparte są zarówno na wnioskach z analizy danych wtórnych, wizji lokalnej, spotkaniach bezpośrednich jak i na wynikach ankiet badawczych zrealizowanych podczas prac audytowych.

Obszary interwencji i zakres Programu Rozwoju Turystyki w Województwie Lubelskim

Rekomenduje się ułożenie prac nad dokumentem w czterech zasadniczych obszarach interwencji, które będą jednocześnie stanowiły kluczowe rozdziały opracowanego programu. Ich dobór wynika ze zdiagnozowanych potrzeb rozwojowych. W odczuciu autorów opracowania taka selekcja obszarów interwencji pozwoli zoptymalizować potencjał turystyczny regionu pod kontem oczekiwań współczesnych turystów jak również wykorzystania zasobów regionalnych i lokalnych.

I. Sieciowe produkty turystyczne.

Uzasadnienie obszaru: Powiązanie metodą naczyń połączonych tych elementów usług turystycznych i okołoturystycznych, które mogą budować kompleksowe wrażenie z podróży do lubelskiego w ramach określonych linii tematycznych lub obszarów. Tak zorganizowane produkty sieciowe mogą być obiektem promocji i komercjalizacji.

II. Promocja i komercjalizacja.

Uzasadnienie obszaru: Opracowanie planu komercjalizacji produktów turystycznych regionu poprzez utworzenie i rozwój produktów sieciowych

III. Krajobraz i infrastruktura turystyczna

Uzasadnienie obszaru: Doświadczenie turystyczne regionu może być znacznie bogatsze, kiedy odpowiednio zorganizuje się i opisze przestrzeń miast, miasteczek i wsi z myślą o potrzebach i wymaganiach turystów.

IV. Zasoby ludzkie i instytucje.

Uzasadnienie obszaru: Możliwości wzrostu rentowności pracy w sektorze turystyki, która wciąż jest opłacana poniżej średniej krajowej dla tej branży. Działanie takie może zostać osiągnięte poprzez podniesienie kompetencji kadry w ramach szkoleń z obsługi jakości. Stworzenie efektywnych platform współpracy i wymiany wiedzy w turystyce.

Poniżej przedstawiono zagadnienia, które powinny zostać zrealizowane w poszczególnych obszarach interwencji.

W zakres tematyczny obszaru pierwszego: Promocja i komercjalizacja należy włączyć takie zagadnienia jak:

- Grupy odbiorców oferty turystycznej regionu.
- Narzędzia marketingowe.
- Sprzedaż bezpośrednia i poprzez operatorów zewnętrznych.
- Powiązanie promocji turystycznej z promocją regionu.

W ramach II obszaru interwencji pod nazwą: Zasoby ludzkie i instytucje, rekomenduje się rozwinąć następujące tematy:

- Szkolenia dla członków ROT, LOT, LGD i JST.
- Szkolenia dla pracodawców i pracowników z branży turystyki i przemysłu spotkań.
- Doskonalenie praktycznej znajomości języków.
- Wzmocnienie współpracy na linii JST – NGO – branża turystyczna.

Do kluczowych działań w obszarze poświęconym sieciowym produktom turystycznym warto zaliczyć:

- Wybór nie więcej niż 2-3 produktów wizerunkowych, które mają działać jako główne katalizatory ruchu turystycznego w regionie. Produkty takie powinny być konkurencyjne w skali krajowej i europejskiej.
- Wskazanie 4-5 produktów wiodących, o atrakcyjności ponadregionalnej.
- Wytypowanie grupy produktów uzupełniających, które cechuje atrakcyjność regionalna.
- wskazanie możliwości i planów sieciowania atrakcji w ramy produktów złożonych (sieciowych).

Obszar Krajobraz i infrastruktura turystyczna powinien zostać wzbogacony takimi działaniami jak:

- Podniesienie atrakcyjności turystycznej małych i średnich miast oraz wsi.
- Zwiększenie atrakcyjności i konkurencyjności turystycznej szlaków i miejsc uprawiania turystyki aktywnej.
- Utworzenie regionalnej sieci szlaków kulturowych.

Proponowane produkty turystyczne

Poniżej wskazano te produkty turystyczne, które zdaniem respondentów mają największe szansę na rozwój w latach 2016-2020 i jednocześnie ich wzrost oparty może być na realnym zasobie atrakcyjności turystycznej regionu. Z opisanej grupy rekomenduję się wyłonić produkty wizerunkowe i wiodące, które zostaną opracowane w Programie Rozwoju Turystyki Województwa Lubelskiego.

Produkt turystyczny – agroturystyka i turystyka wiejska

W przeprowadzonym badaniu ankietowym turystyka wiejska była wskazywana jako druga najczęściej rozwijana forma turystyki w latach 2007-15 – spośród 115 ankietowanych wskazało ją aż 85 osób. Ta forma turystyki uzyskiwała też największą liczbę wskazań z 1. miejsca oraz miała najniższą, czyli najlepszą średnią wszystkich wskazań.

Respondenci także wskazali turystykę wiejską jako drugą – po rowerowej – najbardziej perspektywiczną formę turystyki do rozwoju w latach 2016-20. Wskazało ją 78 ankietowanych. Ponownie turystyka wiejska była najczęściej wskazywana jako „jedyńka” i znów miała najniższą średnią wszystkich wskazań.

Na podstawie dokonanego audytu z pełnym przekonaniem stwierdzić można, iż turystyka wiejska nie ma jeszcze obecnie należytej pozycji w ofercie turystycznej regionu, a często jest marginalizowana lub pomijana. Biorąc pod uwagę rolniczy charakter regionu, dużą liczbę jakościowych gospodarstw agroturystycznych, a także stosunkowo bogatą ofertę atrakcji na terenach wiejskich, spodziewać by się można, iż turystyka wiejska i agroturystyka będą stanowiły jedną z podstaw oferty regionalnej. Analizując jednak dostępne materiały promocyjne oraz strony internetowe z ofertą turystyczną województwa lubelskiego – takie jak lubelskie.pl czy lubelskietravel.pl, możliwości spędzenia wolnego czasu na wsi są prezentowane w niewielkim zakresie. Ten rodzaj turystyki nie był także dotychczas wykorzystywany w masowej promocji regionu, np. w kampaniach billboardowych.

Pewnym uzasadnieniem tego stanu rzeczy może być fakt, iż produkty turystyki wiejskiej na Lubelszczyźnie są często stosunkowo młode i nie posiadają jeszcze rozpoznawalnej marki, na której region mógłby oprzeć swoją promocję zewnętrzną. Mając jednak na uwadze przekazane w badaniu wskazania branży turystycznej, rekomendowane jest wzmocnienie działań mających na celu zagregowanie oferty turystyki wiejskiej i agroturystyki, ich dalszy rozwój i promocję.

Produkt turystyczny – turystyka kulturowa

Turystyka kulturowa rozumiana jako zwiedzanie zabytków architektury, muzeów, zabytkowych miast i wsi, była wskazywana przez 46% respondentów (53 osoby ze 115), jako forma turystyki najczęściej rozwijana w latach 2007-2015. Dało jej to 5. miejsce w zestawieniu. Mniej osób dostrzega jednak jej potencjał na dalszy rozwój w kolejnych latach – 37% respondentów (42 osoby, 7. miejsce).

Diagnoza stanu turystyki województwa lubelskiego wykazała niezwykle silny potencjał w zakresie walorów i atrakcji kulturowych. Różnorodne muzea, zabytki architektury sakralnej, rezydencjonalnej, obronnej, a także inne walory licznie występują na terenie całego regionu. Ich silna reprezentacja jest także zauważalna w materiałach promocyjnych Lubelszczyzny. Niewątpliwie te elementy dziedzictwa człowieka stanowią jeden z najsilniejszych walorów regionu, jednak prezentowany w dotychczasowej formie jest on coraz częściej niewystarczający do zainteresowania współczesnego turysty. W województwie lubelskim brakuje obecnie turystycznego hitu, tzw. landmarku turystycznego, który dawałby dużą rozpoznawalność, jednocześnie przyciągając turystów na szeroką skalę. Przykłady Centrum Nauki Kopernik, Muzeum Polin czy Muzeum Solidarności pokazują, że nowoczesny obiekt edukacyjno-muzealny o unikatowej architekturze, interaktywnej prezentacji i zmieniającym się

programie animacji i wydarzeń może generować ruch turystyczny rzędu kilkuset tysięcy gości rocznie. Obecnie w województwie lubelskim brakuje miejsca z takim potencjałem, a prezentowana oferta w ogólnym ujęciu sprawia wrażenie statycznej i niepobudzającej wyobraźni oraz emocji, a zatem nieprzystającej do realiów i wymagań XXI wieku.

Produkt turystyczny – turystyka wydarzeń (kulturalna)

W przeprowadzonym badaniu 52% ankietowanych (60 osób) wybrało turystykę kulturalną, polegającą na udziału w wydarzeniach, takich jak festiwale, koncerty, jarmarki itp. jako trzecią najczęściej rozwijaną formę turystyki w latach 2007-15. Respondenci wskazali, iż perspektywy przed turystyką kulturalną na lata 2016-20 rysują się na podobnym poziomie co w latach minionych. Zachowała ona miejsce na podium – jako priorytetową wskazało ją 50% osób.

Wspomniane zabytki nieruchome, czy to architektury świeckiej czy sakralnej, często „ożywają” w regionie, gdy są wykorzystywane jako klimatyczne otoczenie do organizacji różnego rodzaju imprez. Atrakcyjne festiwale i inne wydarzenia, które odbywają się na Lubelszczyźnie i są mocno związane z jej dorobkiem kulturowym i charakterem, stają się coraz bardziej rozpoznawalne w kraju i za granicą. Za sprawą takich imprez jak Carnaval Sztuk Mistrzów czy Festiwal Śladami Singera, województwo lubelskie stało się ambasadorem nowoczesnych sztuk teatralno-cyrkowych i kuglarskich, a dzięki otwartości na artystów z innych krajów, która przejawia się w wielu wydarzeniach, region przywraca do życia wartości obowiązujące na tych ziemiach przez wieki. Komunikaty o niepowtarzalnym klimacie lubelskich imprez docierają także do coraz szerszego grona odbiorców. Wyniki audytu oraz badania ankietowego zgodnie wskazują, iż region powinien podążać w obranym kierunku i wspierać rozwój imprez, których rodowód nawiązuje do lubelskich tradycji i wartości.

Produkt turystyczny – turystyka kulinarna

W przeprowadzonym badaniu ankietowym największy wzrost, jeśli chodzi o prognozowany rozwój w latach 2016-20, w porównaniu z latami 2007-15, zanotowała turystyka kulinarna – wskazało ją aż o 48% więcej osób niż dotychczas! Przepytyani członkowie branży turystycznej wyżej oceniają perspektywy rozwoju jawiące się przed kulinariami (46 osób), niż np. przed turystyką kulturową (42 osoby).

Rosnące z roku na rok powszechne zainteresowanie szeroko pojętą tematyką kulinarną objawia się również w decyzjach nabywczych turystów. Ekologiczna żywność, bogata tradycja stołu czy rozpoznawalna osoba szefa kuchni w miejscowej restauracji są coraz częstszymi czynnikami decydującymi o wyborze miejsca wypoczynku. Województwo lubelskie dysponuje dużym potencjałem w tym temacie, który obecnie jest jeszcze niewystarczająco zagospodarowany. Obecnie coraz bardziej rozpoznawalne są w kraju lubelskie imprezy kulinarne – Europejski Festiwal Smaku, „Chmielaki” i „Gryczaki”, rośnie też liczba znanych restauracji, jednakże brak stałej, całorocznej oferty turystycznej oraz produktów, które silnie kojarzyłyby się z wyłącznie Lubelszczyzną.

Za sprawą mocno rozwiniętego rolnictwa, region ma zaplecze, by śmiało realizować w swojej ofercie tematykę zdrowej nieprzetworzonej żywności, powrotu do „diety naszych babć” oraz żywności funkcjonalnej czy też dietoterapii. Nieocenionym potencjałem w tym zakresie jest silnie rozwinięta baza gospodarstw agroturystycznych, które w większości są członkami stowarzyszeń dbających o ich współpracę i promocję. Docelowo turystyka kulinarna powinna stać się jednym z fundamentów atrakcyjnej oferty turystycznej Lubelszczyzny.

Produkt turystyczny – turystyka aktywna

Turystyka aktywna była najczęściej rozwijaną formą turystyki w latach 2007-15. Wyniki badania ankietowego pokazują, że należy się spodziewać utrzymania tego trendu w latach kolejnych.

Turystykę rowerową rozwijało dotychczas 86% respondentów, a w latach 20016-20 liczba ta może wzrosnąć do 91%. W obydwu przypadkach była to najczęściej wybierana odpowiedź. Ponadto niespełna połowa ankietowanych uważa, że jedną z najczęściej rozwijanych form była dotychczas turystyka wodna (44%). Podobny odsetek badanych przewiduje utrzymanie tego trendu w latach 2016-20 (42%). Co ciekawe, wśród najbardziej perspektywicznych form, turystyka wodna (48 wskazań) wyprzedziła kulturową (42).

Diagnoza stanu turystyki w zakresie turystyki aktywnej potwierdziła nieprzeciętną liczbę rowerowych szlaków turystycznych w województwie lubelskim – ich łączna długość wynosi około 1000 km. Turystykę rowerową rozwijali i rozwijać nadal zamierzają przedstawiciele branży turystycznej w regionie. Podróżowanie jednośladem stanowi doskonały sposób na odkrycie przyrodniczego potencjału Lubelszczyzny. Wpisuje się też w trend rosnącej sprzedaży i częstszego użytkowania rowerów w Europie. Zatem w planowanym Programie Rozwoju Turystyki Województwa Lubelskiego z pewnością turystyka rowerowa może stać się jednym z podstawowych produktów turystycznych.

Również turystyka wodna, rozumiana jako kajakarstwo, żeglarstwo, nurkowanie czy windsurfing jest postrzegana w regionie jako szansa na urozmaicenie oferty pobytowej. Istniejące szlaki kajakowe – zwłaszcza ten na Bugu, są chętnie odwiedzane przez turystów z całej Polski i nie tylko. Rekomendowane jest wprowadzenie kompleksowego systemu oznakowania wszystkich szlaków kajakowych, składającego się ze znaków widzianych od strony wody, znaków drogowych prowadzących do kluczowych punktów etapowych spływów oraz tablic informacyjno-promocyjnych w tych miejscach.

Produkt turystyczny – turystyka biznesowa

Turystyka biznesowa była według ankietowanych stosunkowo rzadko rozwijana w województwie lubelskim w latach 2007-15 – wskazało ją 21% ankietowanych (24 osoby). Jeszcze mniejszy odsetek respondentów uważa, iż ta forma turystyki jest szczególnie predestynowana do rozwoju w latach kolejnych (17%).

Relatywnie niska ocena turystyki biznesowej w przeprowadzonym badaniu, może być wynikiem nadreprezentacji przedstawicieli gmin wiejskich, gdzie ta forma turystyki istotnie ustępuje turystyce wiejskiej, rowerowej czy wodnej. Jednak przeprowadzona diagnoza stanu turystyki wskazuje, iż województwo lubelskie dysponuje dużym potencjałem w zakresie organizacji szkoleń i konferencji. Baza obiektów oferujących tego typu usługi stale się rozwija. Ponadto inwestycje takie jak modernizacja Targów Lublin, otwarcie Portu Lotniczego Lublin-Świdnik, budowa Lubelskiego Centrum Konferencyjnego i Centrum Spotkania Kultur determinują znaczący rozwój turystyki biznesowej w stolicy Lubelszczyzny. Rekomenduje się powołanie regionalnego Convention Bureau, które weszłoby w krajowe struktury promując i sprzedając jak najlepiej potencjał konferencyjny województwa lubelskiego.

Rekomendowany plan pracy nad Programem rozwoju turystyki w województwie lubelskim

Prace nad dokumentem powinny być skorelowane ze stworzeniem struktury operacyjnej, która podola wdrożeniu jego zapisów. Często w pracach nad programami i strategiami nie docenia się roli i trudności, jakie niesie za sobą przejście od opracowania dokumentu do jego wdrożenia. Dlatego też rekomenduje się powołanie zespołów odpowiedzialnych za obszary interwencji nakreślone w dokumencie, kompetentnych do ukierunkowania i stymulowania prac samorządu regionalnego, JST oraz branży. Rekomenduje się również stworzenie podzespołów w ramach najbardziej złożonych obszarów interwencji. Docelowo dokumencie programu powinny znaleźć się propozycje organizacji pracy, kompetencji i składu zespołów. Takie zespoły powstać mogą podczas prac roboczych nad

Programem poprzez zaproszenie interesariuszy i organizację wspólnych warsztatów dedykowanych poszczególnym obszarom. Poniżej został przedstawiony zarys celów i składu poszczególnych zespołów.

Promocja i komercjalizacja

Przedstawiciele: Specjaliści ds. promocji z Urzędu Marszałkowskiego, ROT, LOT, JST, reprezentacja biur turystycznych przyjazdowych, przedstawiciele firm i świata nauki z zakresu nowoczesnych narzędzi sprzedaży i promocji.

Cele zespołu: Opracowanie zasad obecności na rynku w tym promocji i sprzedaży ofert turystyki przyjazdowej bazujących na produktach turystycznych lubelskiego. Budowanie wizerunku i marki turystycznej regionu sprzyjających sprzedaży oferty turystycznej.

Sieciowe produkty turystyczne

Przedstawiciele: Operatorzy atrakcji, gestorzy bazy i inni interesariusze lokali i regionalni poszczególnych produktów turystycznych.

Cele zespołu: Dopracowanie poszczególnych ofert tak aby spełniały one cechy gotowych do komercjalizacji produktów sieciowych.

Zasoby ludzkie i instytucje

Przedstawiciele: Naukowcy, szkoleniowcy, coachowie, menagerowie wyższego szczebla.

Cele zespołu: Wskazanie celów i potrzeb szkoleniowych branży, które umożliwią optymalizację zarobków przy maksymalizacji zadowolenia turystów.

Krajobraz i infrastruktura turystyczna

Przedstawiciele: Urbaniści, architekci, samorządowcy i przedstawiciele produktów turystycznych.

Cele zespołu: Stworzenie optymalnych warunków recepcji i aktywności turystycznej w regionie.

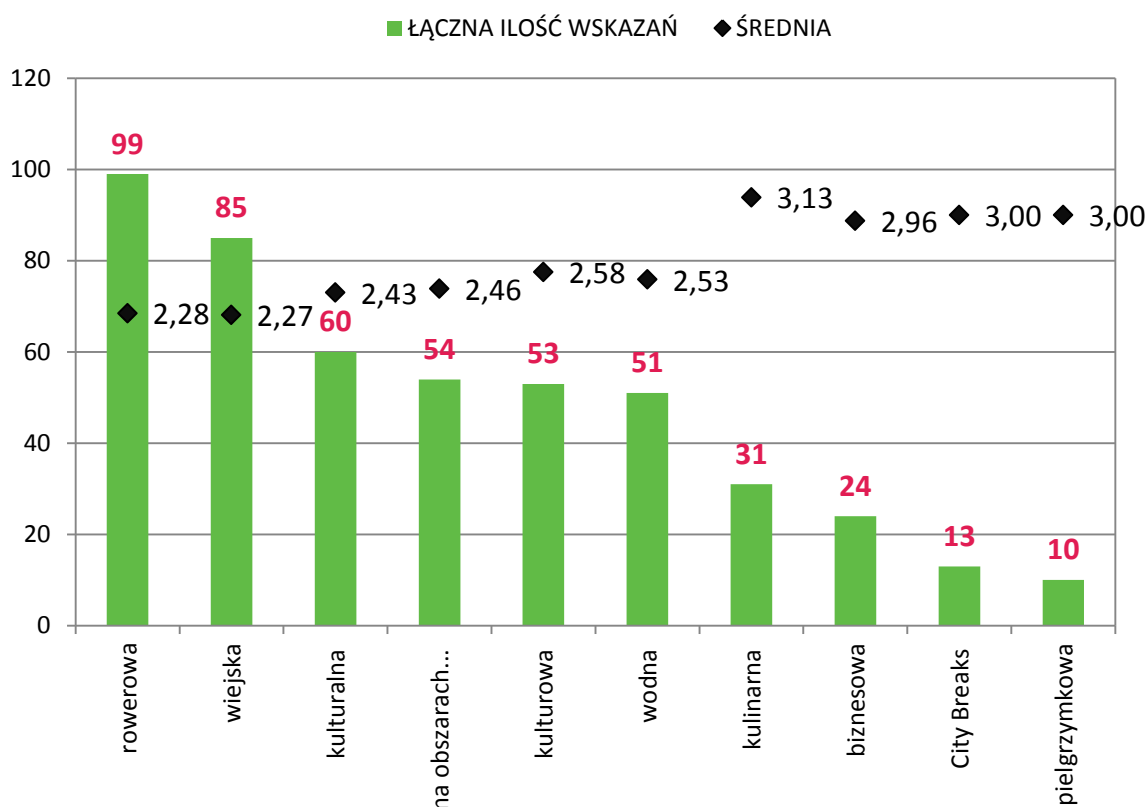
5.1. Wnioski z badania ankietowego

Badanie ankietowe zostało przeprowadzone w celu poznania obecnego stanu turystyki województwa lubelskiego w świadomości jego mieszkańców, zajmujących się na co dzień rozwojem oferty turystycznej Lubelszczyzny. W ankiecie wzięli udział przedstawiciele jednostek samorządu terytorialnego (powiatów i gmin), Lokalnych Organizacji Turystycznych (LOT), Lokalnych Grup Działania (LGD), a także innych podmiotów związanych z turystyką np. punktów IT czy hoteli.

Wnioski z badania zostały sporządzone na podstawie wszystkich otrzymanych ankiet, łącznie 115 sztuk. W kwestionariuszu ankiety pojawiło się 8 pytań dotyczących różnych zagadnień turystycznych. W pytaniach 1, 3, 7 i 8 ankietowani oprócz wskazywania swoich kategorii, oceniali je. Skala ocen wynosiła 1-4 lub 1-3. Im niższa ocena tym lepszy wynik. Na podstawie ocen wyliczono średnią dla każdej kategorii. Analizując otrzymane wyniki w pierwszej kolejności brano pod uwagę liczbę wskazań. W przypadku niewielkich różnic pomiędzy kategoriami brano pod uwagę także ich średnią. Otrzymane wyniki są bardziej precyzyjne, ponieważ uwzględniają dwie wartości.

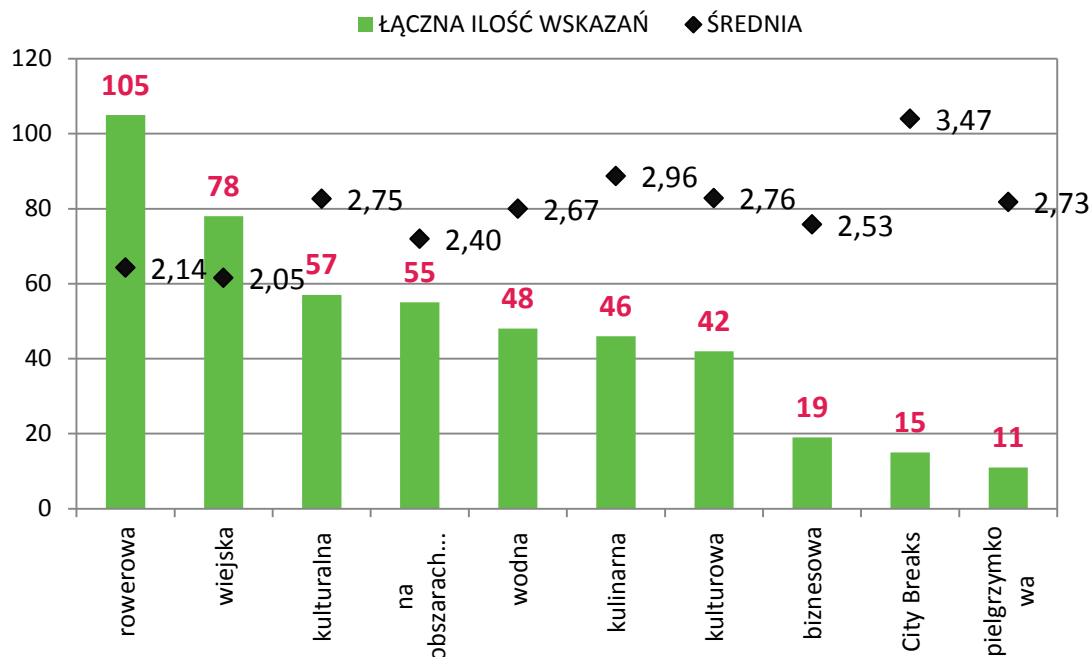
Pytanie 1. Najczęściej rozwijane formy turystyki na Lubelszczyźnie w latach 2007 - 2015.

- Najczęściej rozwijanymi formami turystyki wg ankietowanych w województwie lubelskim na przestrzeni lat 2007 – 2015 są: turystyka wiejska i turystyka rowerowa. Oba wskazania uzyskały najwyższą, to znaczy najlepszą średnią spośród wszystkich form turystyki – 2,27 i 2,28. Warto jednak zauważyć, że turystyka rowerowa była wskazywana częściej, 99 wskazań w stosunku do 85 na turystykę wiejską.
- Trzecie miejsce w zestawieniu zajmuje turystyka kulturalna. Wydarzenia festiwalowe, koncertowe, jarmarczne wskazało 60 ankietowanych. Aż 17 z nich uznało, że jest to najczęściej rozwijana forma turystyki na Lubelszczyźnie. Taki wynik daje turystyce kulturalnej wysoką średnią – 2,43 i trzecie miejsce pod względem otrzymanych „jedynek” za turystyką wiejską (32) i rowerową (29), przed turystyką wodną (11).
- W środkowej części zestawienia znajdują się: turystyka na obszarach przyrodniczo cennych, turystyka wodna i turystyka kulturowa. Wszystkie wymienione formy turystyki otrzymały podobną ilość wskazań kształtującą się na poziomie 52. Patrząc pod względem średniej najlepiej wypada z całej trójki turystyka na obszarach przyrodniczo cennych – 2,46. Turystyka wodna ma średnią 2,53, a turystyka kulturowa 2,58.
- Turystyka kulinarna nie była wskazywana przez ankietowanych zbyt często. Zajmuje dopiero 7 miejsce w zestawieniu z liczbą 31 wskazań. Warto zauważyć, że Turystyka kulinarna ma najniższą średnią z całego zestawienia – 3,13. Jedynie dwoje ankietowanych dało tej formie turystyki „jedynekę”.
- Zaraz za kulinariami uplasowała się turystyka biznesowa z 24 wskazaniem. Większość ankietowanych tej formie turystyki przyznała najniższą rangę 4. Wpływa to na średnią, która należy do jednej z najniższych w całym zestawieniu – 2,96.
- Do najrzadziej rozwijanych form turystyki w województwie wg. ankietowanych należy City Breaks (rozumiane jako krótkie wypadki do miasta) oraz turystyka pielgrzymkowa. Pierwsza wymieniona forma uzyskała 13 wskazań, natomiast pielgrzymki jedynie 10. Średnia obu typów jest najsłabszą po turystyce kulinarnej (3,13) w zestawieniu i wynosi 3,00.

Pytanie 3. Najbardziej perspektywiczne formy turystyki z potencjałem rozwoju na Lubelszczyźnie w perspektywie na lata 2015 – 2020.

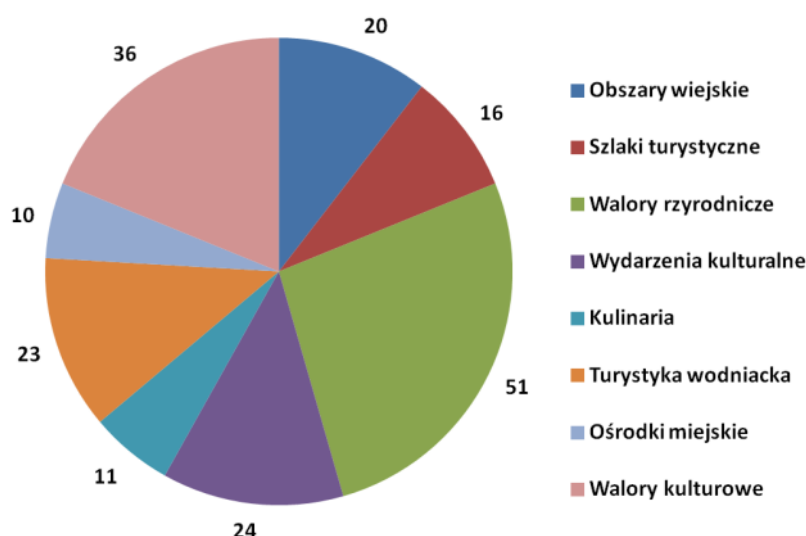

- Jako najbardziej perspektywiczne formy turystyki w województwie zostały wymienione: turystyka rowerowa i turystyka wiejska. Warto wspomnieć, że obie formy turystyki pojawiły się również na szczycie zestawienia w pytaniu pierwszym.
- Najwięcej wskazań w pytaniu otrzymała turystyka rowerowa – 105. Ta forma turystyki odnotowała nieznaczny wzrost o 6 wskazań w stosunku do wyniku z pytania pierwszego.
- Pomimo iż najwięcej wskazań zanotowała turystyka rowerowa, najwyższą średnią (2,05) i 39 „jedynek” otrzymała turystyka wiejska. W stosunku do lat 2007-2015 popularność tej formy turystyki wśród ankietowanych nieco spadła (7 wskazań mniej), ale za to zyskała na znaczeniu - 7 „jedynek” więcej i polepszenie średniej o 0,22.
- W środkowej części zestawienia znajdują się: turystyka kulturalna z 57 wskazaniem i turystyka na obszarach przyrodniczo cennych z 55 wskazaniem. Są to formy turystyki o umiarkowanym potencjale rozwoju. Należy zauważyć, że turystyka przyrodniczo cenna posiada zauważalnie lepszą średnią wynoszącą 2,40 do 2,75 w przypadku turystyki kulturowej.
- Turystyka kulturalna zanotowała duży spadek liczby wskazań najwyższej wagi. Z 17 „jedynek” w pytaniu pierwszym na jedynie 7 obecnie. Turystyka kulturowa pod tym względem zajmuje obecnie dopiero 5 miejsce w zestawieniu ex aequo z turystyką kulturową.
- W stosunku do pytania pierwszego największy wzrost liczby wskazań odnotowała turystyka kulinarna – aż 48% więcej ankietowanych wskazywało na tą formę turystyki. Nadal słabo wypada turystyka kulinarna pod względem średniej liczonej z przyznawanych punktów. Z wynikiem 2,96 zajmuje przedostatnie miejsce, przed turystyką City Break – 3,47. Ankietowani uważają, że nie będzie to główny motyw przyjazdu turystów, a jedynie uzupełnienie oferty regionu.
- Największy spadek liczby wskazań w zestawieniu odnotowała turystyka kulturowa. Ankietowani wskazali na nią 42 razy. W stosunku do pierwszego pytania jest to mniej o prawie o 21%.

- Turystyka biznesowa została wskazana przez 19 ankietowanych, odnotowując tym samym spadek o 9% w stosunku do pytania pierwszego. Mimo mniejszej liczby głosów ta forma turystyki zyskała na znaczeniu. Średnia wzrosła z 2,96 w pytaniu pierwszym do 2,73.
- Najmniejszy potencjał rozwoju turystyki w perspektywie na lata 2015 – 2020 ankietowani upatrują w turystyce City Breaks (15 wskazań) i turystyce pielgrzymkowej (11 wskazań). Turystyka City Breaks uzyskała najniższą średnią w zestawieniu – 3,47. Brak wskazań najwyższej wagi, i aż 9 wagi najniższej może być przyczyną niskiego wskaźnika urbanizacji i brakiem wielkich aglomeracji miejskich w województwie poza Lublinem. Analizując City Breaks oraz w mniejszym stopniu turystykę biznesową należy mieć na względzie, to że większość ankietowanych reprezentowała gminy wiejskie oraz mniejsze miasteczka. Może to w pewnym stopniu wpływać na otrzymane wyniki.

Pytanie 2. Największe magnesy przyciągające turystów do województwa lubelskiego.

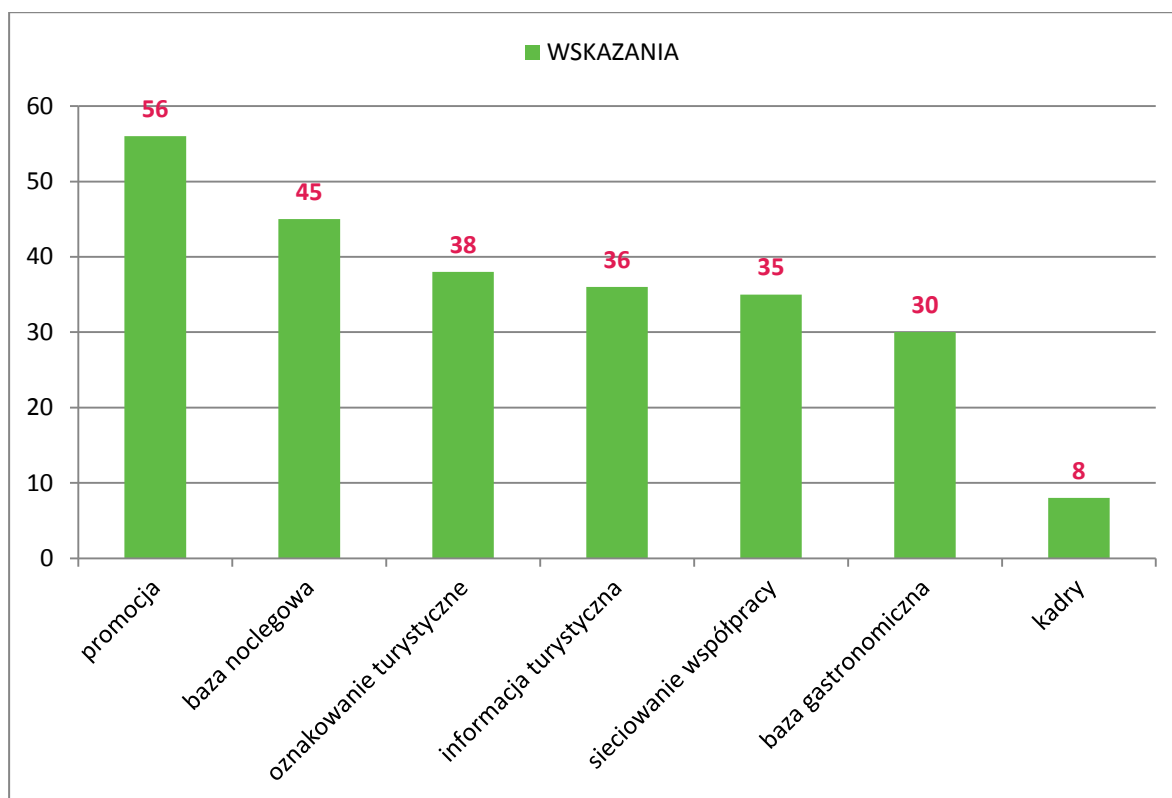

- Największym magnesem przyciągającym turystów na Lubelszczyznę wg. ankietowanych są walory przyrodnicze. Lasy, torfowiska, łąki, jeziora i rzeki wskazało ponad 44% wszystkich badanych osób. Jak wskazują otrzymane odpowiedzi środowisko przyrodnicze w województwie lubelskim jest bardzo czyste i mało przeobrażone. Wśród odpowiedzi często pojawiały się parki narodowe, krajobrazowe, obszary przyrodniczo cenne, które według mieszkańców stanowią wyróżnik regionu i atrakcję turystyczną. Walory przyrodnicze często wpływają na powstawanie innych atrakcji regionu np. szlaków turystycznych czy gospodarstw agroturystycznych w ich otoczeniu.
- Drugim najczęściej wskazywanym „magnesem turystycznym” województwa są walory kulturowe rozumiane jako zabytki oraz muzea. Ponad 31% ankietowanych uważa, że turyści przyjeżdżają na Lubelszczyznę w celach poznawczych, rozumianych jako zwiedzanie.
- Wydarzenia kulturalne (koncerty, festiwale, jarmarki itp.) i turystyka wodna (kajakarstwo, żeglarstwo) otrzymały kolejno 21% i 20% głosów ankietowanych. Z odpowiedzi wynika, że w województwie lubelskim odbywa się wiele imprez kulturalnych. Respondenci często wymieniają różnego rodzaju jarmarki (Jagielloński, Chmielaki, Kiliana, Pawłowski) oraz festiwale, których najwięcej odbywa się oczywiście w Lublinie np. Carnaval Sztukmistrzów i Europejski Festiwal. Jeżeli chodzi o turystykę wodną ankietowani bardzo często wskazują jako magnes turystyczny lubelskie rzeki. Najczęściej wymieniane są: Bug, Wieprza oraz Tanew.

- W zestawieniu zaraz za wcześniej wspomnianymi „magnesami” plasuje się turystyka wiejska rozumiana jako agroturystyka, ginące zawody na wsiach, hippika i wczasy pod gruszą. Wśród wszystkich respondentów ponad 17% wskazało turystykę wiejską. Liczne obszary wiejskie oraz tradycje uprawy ziemi na Lubelszczyźnie stwarzają idealne warunki rozwoju.
- Szlaki turystyczne, na które składają się trasy rowerowe, piesze, konne otrzymały 16 głosów co stanowi 14% ankietowanych. Najczęściej w odpowiedziach wymieniane były szlaki rowerowe, których w województwie jest stosunkowo najwięcej i ciągle powstają nowe. Oprócz najbardziej znanych szlaków rowerowych takich jak GreenVelo, Centralny Szlak Rowerowy Roztocza czy Greenways, znajduje się szereg mniejszych. Stanowią one regionalne odgałęzienia od głównych nici rowerowych, lub samodzielne szlaki np. Szlak Różany.
- W końcówce zestawienia znalazły się: kulinaria – 10% ankietowanych oraz ośrodki miejskie – nieco ponad 8%.

Pytanie 5. Obszary gospodarki turystycznej województwa lubelskiego wymagające poprawy w latach 2016 – 2020.

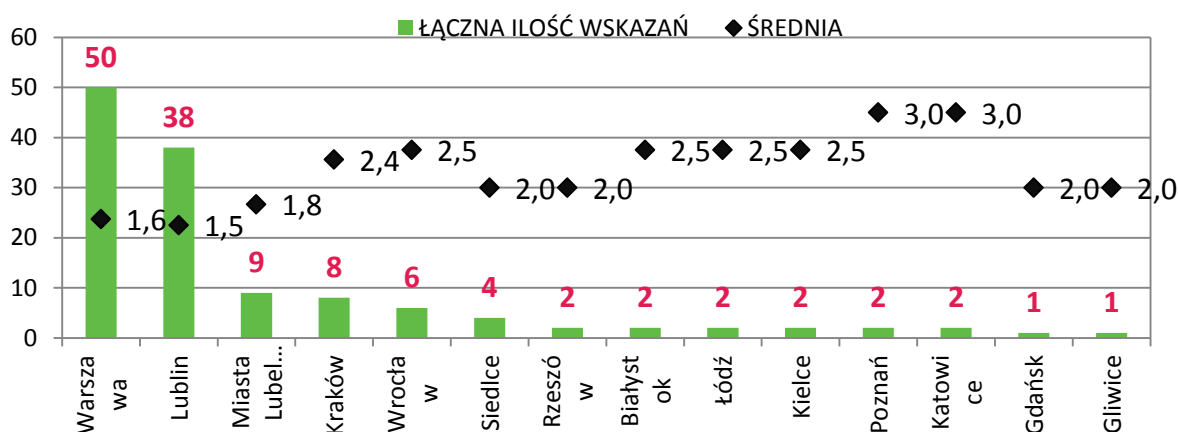
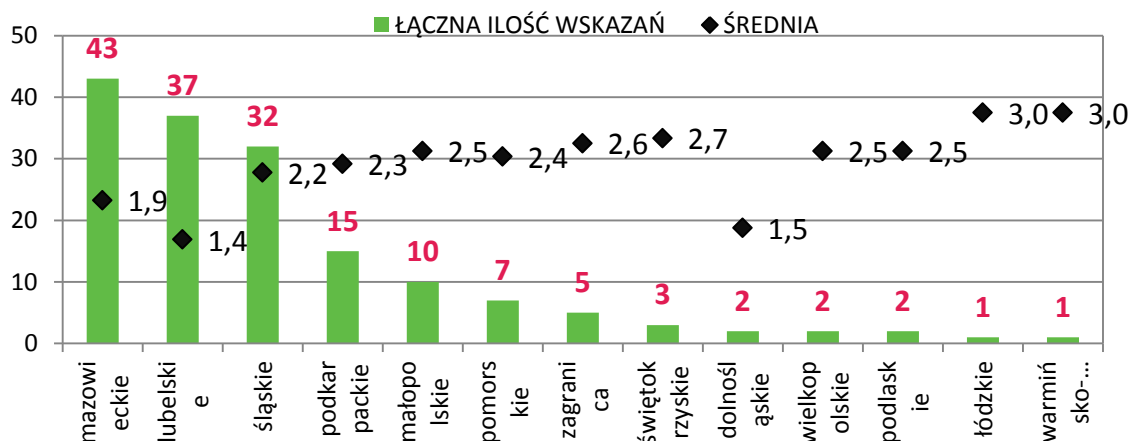

- Ponad 48% ankietowanych wskazało, że największej poprawy na Lubelszczyźnie wymaga promocja.
- Baza noclegowa jest drugim obszarem wymagającym największej poprawy w lubelskim. Wskazało ją 39% ankietowanych.
- W dalszej części zestawienia znalazło się sieciowanie współpracy, informacja turystyczna i oznakowanie turystyczne. Różnice pomiędzy tymi obszarami są bardzo niewielkie. Sieciowanie współpracy wskazało 38 ankietowanych, informację turystyczną 36, a oznakowanie turystyczne 35. Uśredniając daje to około 31% ogółu badanych w każdym wymienionym obszarze.
- Jedynie 26% ankietowanych wskazało bazę gastronomiczną. Jest to obszar wymagający jedynie małej poprawy.

- Z odpowiedzi ankietowanych wynika, że najlepszym obszarem lubelskiego, wymagającym najmniejszej poprawy są kadry. Kadry wskazało 8 osób co stanowi zaledwie niecałe 7% ogółu badanych.

Pytanie 7. Miasta i regiony w Polsce, z których najczęściej przyjeżdżają turyści na Lubelszczyznę

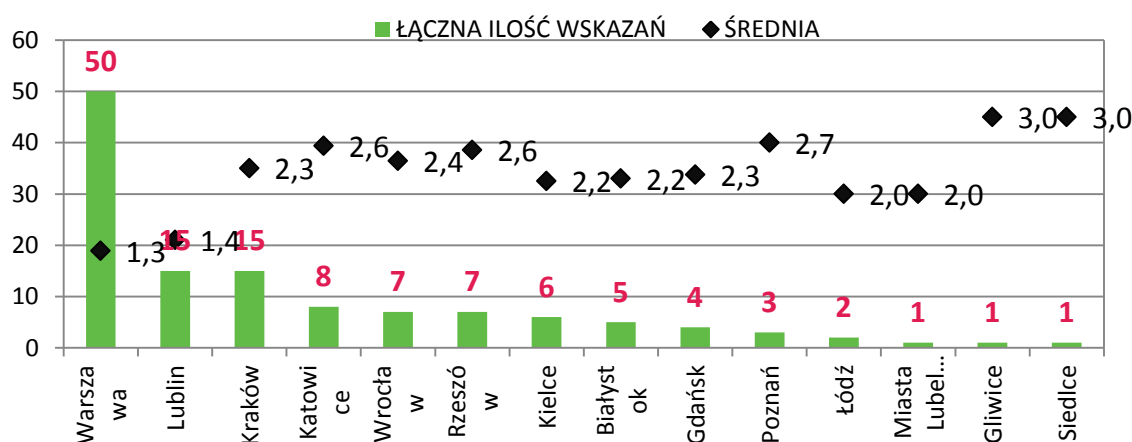
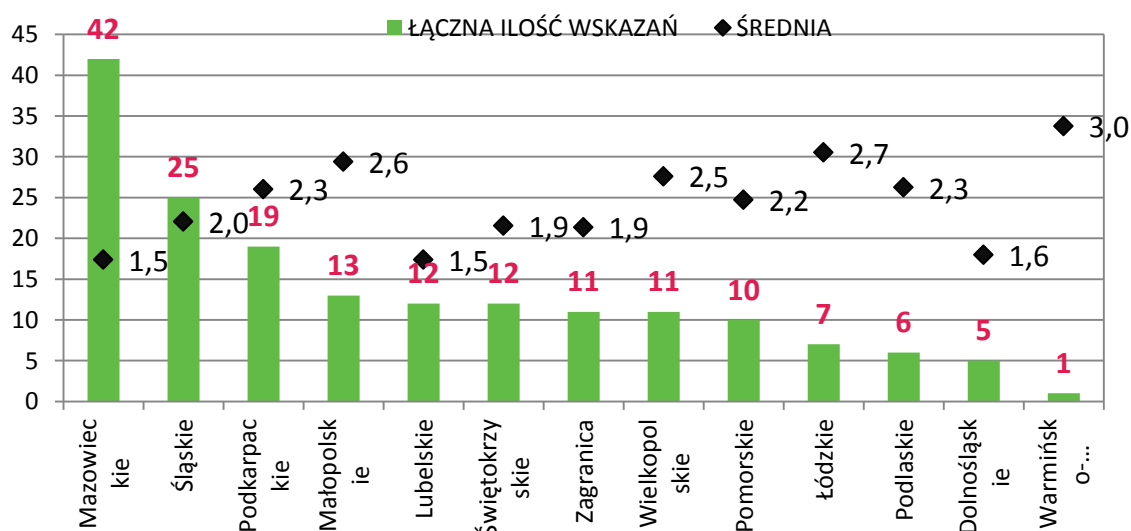

- Otrzymane wyniki wskazują dwa główne regiony, z których pochodzą turyści w województwie lubelskim. Jak wynika z odpowiedzi ankietowanych największą ilość turystów na Lubelszczyźnie stanowią mieszkańcy regionu – 38 wskazań i Mazowszanie – 43 wskazania. Nie można jednoznacznie stwierdzić, który region przoduje. Województwo mazowieckie uzyskało o 6 wskazań więcej niż lubelskie, jednak ma zauważalnie gorszą średnią. Wysokie wyniki dla województwa lubelskiego wskazują na dużą rolę wewnętrznego ruchu turystycznego.
- Wśród miast sytuacja wygląda podobnie. W zestawieniu widać bardzo dużą dysproporcję pomiędzy Warszawą i Lublinem, a pozostałymi Polskimi miastami. Warszawę ankietowani wskazywali aż 50 razy, Lublin 38. Zdecydowana większość odpowiedzi otrzymała najwyższą rangę (Warszawa 28, Lublin 24).
- Trzecie miejsce z liczbą 9 wskazań zajmują lubelskie miasta. Wśród nich możemy wyróżnić Chełm, Zamość, Białą Podlaskie, Kraśnik, Hrubieszów i Radzyń Podlaski. Ich obecność w zestawieniu potwierdza wcześniejsze stwierdzenie o dużej roli wewnętrznego ruchu turystycznego na Lubelszczyźnie.

- Regionem odgrywającym znaczącą rolę w przyjeździe turystów na Lubelszczyznę jest Śląsk. Ten region wskazało 32 respondentów, tylko o 5 mniej niż lubelskie. Jest to pewnego rodzaju zaskoczenie. Śląsk położony jest znacznie dalej od Lubelszczyzny niż województwo Podkarpackie, Małopolskie, Świętokrzyskie czy Podlaskie, a mimo to uzyskał ponad 50% wskazań więcej.
- Mniejszy wpływ na liczbę przyjeżdżających turystów na Lubelszczyznę ma region podkarpacki - 15 wskazań, małopolski – 10 wskazań i pomorski 7 wskazań. Wspominając o Małopolsce warto zauważyć Kraków, który otrzymał 8 głosów i zajmuje 4 miejsce w zestawieniu miast.
- Ankietowani wskazali w odpowiedziach kierunki zagraniczne, łącznie 5 wskazań. Głównie są to tereny przygraniczne Ukrainy czy Białorusi. Pojawiły się także Węgry oraz Francja wymieniona w kontekście współpracy folklorystycznej
- Pozostałe województwa w zestawieniu mają szczątkowy wpływ na liczbę obecnie przyjeżdżających turystów do lubelskiego. Należą do nich województwo świętokrzyskie, dolnośląskie, wielkopolskie, podlaskie, łódzkie i warmińsko – mazurskie. Żadne z wymienionych województw nie wskazało więcej niż 2 ankietowanych

Pytanie. 8 Miasta i regiony w Polsce, z których upatruje się znaczące możliwości przyjazdów turystów do województwa lubelskiego.

- Według ankietowanych obecnie i w przyszłości województwo Mazowieckie wraz z Warszawą będzie odgrywało znaczącą rolę w turystyce przyjazdowej na Lubelszczyznę. Mazowsze

uzyskało zdecydowanie najwięcej wskazań ankietowanych – 42. Drugi Śląsk uzyskał 25 odpowiedzi, czyli o 40% mniej.

- Największy spadek w zestawieniu odnotowało województwo Lubelskie. Jedynie 12 wskazań ankietowanych. Jest to spadek o 67% w stosunku do pytania 7. Otrzymane wyniki pozwalają stwierdzić, że w przyszłości wewnętrzny ruch turystyczny będzie tracił na znaczeniu. Ankietowani liczą na wzrost liczby turystów z innych części Polski, szczególnie z regionów sąsiednich
- Duże znaczenie dla liczby turystów na Lubelszczyźnie w przyszłości wykazuje województwo Śląskie i Podkarpackie. Odnotowały one kolejno 25 i 19 wskazań ankietowanych. Śląsk uzyskał 7 odpowiedzi mniej w stosunku do poprzedniego pytania, ale awansował z 3 na drugie miejsce w zestawieniu. Mimo szerokiego spektrum respondentów województwo śląskie nadal upatrywane jest jako jeden z najistotniejszych regionów przyjazdowych.
- Ankietowani liczą, że w przyszłości Lubelszczyzna będzie brana pod uwagę jako miejsce destynacji turystycznej praktycznie w całej Polsce. Szczególnie na znaczeniu zyskały województwa sąsiadujące. Województwo świętokrzyskie odnotowało wzrost aż o 75% wskazań, podkarpackie i podlaskie o 21%.
- Wśród odpowiedzi 11 razy pojawiły się regiony zagraniczne. Jest to wzrost o 54% w stosunku do sytuacji obecnej. W przyszłości będzie zwiększać się liczba turystów z regionów przygranicznych Ukrainy i Białorusi. Dzięki bezpośrednim połączeniom lotniczym do Lublina województwo ma szansę pozyskać turystów z Niemiec czy Wielkiej Brytanii.

Załącznik – ankieta badawcza

1. Wybierz cztery formy turystyki najczęściej rozwijane na Państwa obszarze w latach 2007-2015 (proszę rozpocząć od najczęściej rozwijanej przypisując im numery od 1 do 4).

PROPONOWANA RANGA (Wybierz 4 formy, przy najważniejszej wpisz 1, następnie 2,3,4)	FORMA TURYSTYKI
	Turystyka wiejska (agroturystyka / ginące zawody na wsiach / hippika / wczasy pod gruszą)
	Turystyka rowerowa (szlaki rowerowe / rajdy / zawody amatorskie)
	Turystyka biznesowa (konferencje / spotkania integracyjne / targi / kongresy)
	Turystyka na obszarach przyrodniczo cennych (w parkach narodowych i krajobrazowych)
	Turystyka kulturalna (udział w wydarzeniach: koncertach, festiwalach, jarmarkach, itp.)
	Turystyka kulinarna (regionalne potrawy / wizyty u producentów żywności / warsztaty / uczestnictwo w zbiorach)
	Turystyka wodna (kajakowa / żagle)
	Turystyka pielgrzymkowa / sakralna (Szlak Świętego Jakuba / wizyty w sanktuariach)
	City Breaks (weekendy i krótkie wypady do miasta zwiedzanie + jedzenie + zakupy)
	Turystyka kulturowa (zwiedzanie zabytków architektury / muzeów / zabytkowych miast i wsi)

2. Podaj przykład największego magnesu przyciągającego turystów (produktu turystycznego lub atrakcji turystycznej) na Państwa obszarze

.....
.....

3. Wybierz cztery najbardziej perspektywiczne formy turystyki na Państwa obszarze z potencjałem rozwoju w perspektywie 2015-2020 (proszę rozpocząć od najbardziej perspektywicznej przypisując im numery od 1 do 4).

PROPONOWANA RANGA (Wybierz 4 formy, przy najważniejszej wpisz 1, następnie 2,3,4)	FORMA TURYSTYKI
	Turystyka wiejska (agroturystyka / ginące zawody na wsiach / hippika / wczasy pod gruszą)
	Turystyka rowerowa (szlaki rowerowe / rajdy / zawody amatorskie)
	Turystyka biznesowa (konferencje / spotkania integracyjne / targi / kongresy)
	Turystyka na obszarach przyrodniczo cennych (w parkach narodowych i krajobrazowych)
	Turystyka kulturalna (udział w wydarzeniach: koncertach, festiwalach, jarmarkach, itp.)
	Turystyka kulinarna (regionalne potrawy / wizyty u producentów żywności / warsztaty / uczestnictwo w zbiorach)
	Turystyka wodna (kajakowa / żagle)
	Turystyka pielgrzymkowa / sakralna (Szlak Świętego Jakuba / wizyty w sanktuariach)
	City Breaks (weekendy i krótkie wypady do miasta zwiedzanie + jedzenie + zakupy)
	Turystyka kulturowa (zwiedzanie zabytków architektury / muzeów / zabytkowych miast i wsi)

4. Proszę wskazać 3 najważniejsze inwestycje turystyczne, które powstały na Państwa obszarze w latach 2007-2015 (np. budowa hotelu x, utworzenie ścieżki edukacyjnej, modernizacja muzeum itp.) (proszę rozpocząć zaczynając od najpopularniejszego)

1.....
2.....
3.....

5. Proszę wskazać który z wymienionych obszarów najbardziej wymaga poprawy w latach 2016-2020 w obszarze Państwa działalności :

1. promocja,
2. baza noclegowa,

3. baza gastronomiczna,
4. kadry,
5. sieciowanie współpracy,
6. oznakowanie turystyczne,
7. informacja turystyczna

6. W jakie działania turystyczne o randze ponadlokalnej lub regionalnej byliście Państwo zaangażowani w latach 2007-2015 – proszę wymienić nazwę i zakres (np. szlak kajakowy rzeki Bug, Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo, partnerstwa w ramach projektów RPO, projekty transgraniczne)

.....

.....

.....

7. Z jakich miast / regionów w Polsce pochodzą najczęściej turyści na Państwa terenie - proszę wymienić 3 najbardziej popularne regiony lub miasta wojewódzkie (proszę wymienić zaczynając od najpopularniejszego)

1.....

2.....

3.....

8. Z jakich miast / regionów upatrujecie Państwo znaczące możliwości wzrostu przyjazdów turystów do województwa lubelskiego - proszę wymienić 3 miasta wojewódzkie lub regiony (proszę wymienić zaczynając od najpopularniejszego)

1.....

2.....

3.....

Spis tabel, wykresów i ilustracji

Tabela 1 Dostępność komunikacyjna Lublina	9
Tabela 2. Statystyki ruchu pasażerskiego na lotniskach w Lublinie i Rzeszowie w latach 2013 -2015	12
Tabela 3. Liczba osób w poszczególnych grupach wiekowych na Lubelszczyźnie w latach 2005-2013	15
Tabela 4. Liczba osób w poszczególnych grupach wiekowych w Polsce w latach 2005-2013 (w mln)	15
Tabela 5. Wysokość przeciętnego wynagrodzenia brutto w województwie lubelskim w różnych dziedzinach gospodarki w latach 2005-2013.	17
Tabela 6. Wysokość przeciętnego wynagrodzenia brutto w Polsce w różnych dziedzinach gospodarki w latach 2005-2013.	18
Tabela 7. Klasy czystości wód w województwie lubelskim	19
Tabela 8. Liczba produktów turystycznych z certyfikatem POT w poszczególnych województwach (do 2015 r. włącznie)	26
Tabela 9 Najważniejsze muzea w województwie lubelskim.....	31
Tabela 10 Obiekty martyrologii i miejsca pamięci	38
Tabela 11. Wykaz wybranych kościołów i kaplic rzymskokatolickich na terenie województwa lubelskiego.....	42
Tabela 12. Pamiątki religii i kultury żydowskiej w województwie lubelskim	49
Tabela 13 Pałace wraz z zachowanym zabytkowym wnętrzem lub elementami wyposażenia	54
Tabela 14 Założenia pałacowo-parkowe i pałace powiatu lubelskiego i miasta Lublin	55
Tabela 15 Zbiór pałaców i zespołów pałacowych w pozostałych powiatach województwa lubelskiego	56
Tabela 16 Budowle obronne i zamki w województwie lubelskim	61
Tabela 17. Ważniejsze imprezy kulturalne w województwie lubelskim.....	75
Tabela 18. Zabytkowe Układy Urbanistyczne województwa lubelskiego.	82
Tabela 19 Kluby żeglarskie w województwie lubelskim	105
Tabela 20. Obiekty oferujące atrakcje związane z turystyką konną w Lubelskim.....	107
Tabela 21 Wybrane łowiska w województwie lubelskim	111
Tabela 22 Atrakcje lotnicze i aerokluby w województwie lubelskim.....	114
Tabela 23 Obiekty posiadające sale konferencyjne w województwie Lubelskim.....	139
Tabela 24 Wykaz obiektów posiadających sale konferencyjne w Lublinie	141
Tabela 25 Natężenie krajowego ruchu turystycznego w latach 2008-2013 według województw.....	143
Tabela 26 Średnia długość pobytu (liczba noclegów) podczas krajowych podróży długookresowych w latach 2007-2013.....	144
Tabela 27 Natężenie krajowego ruchu turystycznego według województw i liczby podróży długookresowych (mln).....	144
Tabela 28 Średnia długość pobytu (liczba noclegów) podczas krajowych pobytów krótkookresowych w latach 2007-2013.....	145
Tabela 29 Natężenie krajowego ruchu turystycznego według województw i liczby podróży krótkookresowych (mln).....	145
Tabela 30 Liczba turystów zagranicznych w obiektach zakwaterowania zbiorowego według województw (tys.)	146
Tabela 31 Liczba obiektów zbiorowego zakwaterowania w latach 2008-2014 w polskich województwach	149
Tabela 32 Obiekty zbiorowego zakwaterowania w województwie lubelskim w podziale na rodzaje (2014)	150
Tabela 33 Liczba miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w latach 2008-2014 według województw	152
Tabela 34 Liczba gospodarstw agroturystycznych w polskich województwach	153
Tabela 35. Placówki gastronomiczne w turystycznych obiektach noclegowych	154
Tabela 36 Certyfikowane punkty informacji turystycznej w województwie lubelskim (2015)	168

Tabela 37 Pozostałe punkty informacji turystycznej w województwie lubelskim (2015)	168
Tabela 38. Certyfikowane punkty IT w województwach w podziale na kategorie	169
Tabela 39 Wykaz części techników i szkół policealnych województwa lubelskiego kształcących uczniów na kierunkach turystycznych	177
Tabela 40. Wybrane projekty zrealizowane przy dofinansowaniu UE w ramach działania 1.5.	181
Tabela 41. Wybrane projekty zrealizowane przy dofinansowaniu UE w ramach działania 7.1.	182
Tabela 42. Wybrane projekty zrealizowane przy dofinansowaniu UE w ramach działania 7.2.	183
Tabela 43. Wybrane projekty zrealizowane przy dofinansowaniu UE w ramach działania 7.3.	184
Tabela 44. Działania zrealizowane w ramach działania I.4.....	186
Tabela 45. Lokalne organizacje turystyczne w województwie lubelskim	190
Tabela 46. Lokalne grupy działania w województwie lubelskim.....	191
Tabela 47. Porównanie cen usług noclegowych w Lubelskim i innych regionach	193
Tabela 48. Analiza SWOT w Obszarze I – Potencjał Gospodarczy, demograficzny, dostępność komunikacyjna, promocja, wykorzystanie środków unijnych	196
Tabela 49. Analiza SWOT w Obszarze II - Walory i atrakcje turystyczne	198
Tabela 50. Analiza SWOT w Obszarze III - Baza noclegowa, żywieniowa, usługi towarzyszące, informacja turystyczna.....	200
Tabela 51. Analiza SWOT w Obszarze IV – Kadry Obsługi Turystyki	201

Wykres 1 Rozkład procentowy muzeów województwa lubelskiego. (stan w 2014 r.).....	30
Wykres 2 Liczba osób korzystających w poszczególnych latach z wybranych usług Uzdrawiska Nałęczów S.A.	133

Ilustracja 1 Położenie Lublina na mapie Polski	9
Ilustracja 2 Terminal Portu Lotniczego Lublin	12
Ilustracja 3 Liczba noclegów udzielonych w 2013 roku w regionach NUTS-2	21
Ilustracja 4. Udział turystyki w PKB Europy (%) w 2014 r.	22
Ilustracja 5. Udział turystyki w PKB Polski (w mld PLN oraz %)	23
Ilustracja 6 Wieża zamkowa Muzeum Lubelskim.....	32
Ilustracja 7 Muzeum Zamojskie w Zamościu.....	32
Ilustracja 8 Muzeum Wsi Lubelskiej	33
Ilustracja 9 Pałac Zamoyskich w Kozłowie.....	33
Ilustracja 10 Muzeum Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej.....	34
Ilustracja 11 Piwnica Pod Fortuną – polichromie z XVI w.	36
Ilustracja 12 Muzeum Fotografii w Janowie Lubelskim	37
Ilustracja 13 Muzeum Czynu Bojowego Kleeberczyków	37
Ilustracja 14 Skansen Wąskotorowej Kolei Leśnej w Janowie Lubelskim	38
Ilustracja 15 Państwowe Muzeum na Majdanku	39
Ilustracja 16 Fragment pomnika ofiar obozu zagłady w Bełżcu	39
Ilustracja 17 Rotunda Zamojska z lotu ptaka	40
Ilustracja 18 Lubelska Trasa Podziemna	41
Ilustracja 19 Chełmskie Podziemia Kredowe	41
Ilustracja 20 Bastion VII Twierdzy Zamość	42
Ilustracja 21 Kaplica Trójcy Świętej.....	44
Ilustracja 22 Archikatedra w Lublinie	44
Ilustracja 23 Sanktuarium prawosławne w Jabłecznej	45
Ilustracja 24 Piramida ariańska w Krynicy.....	46
Ilustracja 25 Bazylika Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Chełmie	46
Ilustracja 26 Modrzewiowy klasycystyczny kościół w Borowicy	46
Ilustracja 27 Fragment wystawy „Lublin. Pamięć Miejsca” w Bramie Grodzkiej	48
Ilustracja 28 Podczas Festiwalu „Śladami Singera”	48

Ilustracja 29 Synagoga w Zamościu.....	50
Ilustracja 30 Wielka Synagoga we Włodawie.....	51
Ilustracja 31 Bima w synagodze w Łęcznej.....	51
Ilustracja 32 Kamienice Ormiańskie na zamojskim rynku.....	52
Ilustracja 33 Luterski cmentarz w Mościcach Dolnych.....	53
Ilustracja 34 Zespół pałacowo-parkowy w Radzynie Podlaskim.....	59
Ilustracja 35 Pałac Czartoryskich w Puławach.....	59
Ilustracja 36 Twierdza Zamość z lotu ptaka.....	62
Ilustracja 37 Brama Lubelska Twierdzy Dęblin.....	62
Ilustracja 38 Zamek w Janowcu.....	63
Ilustracja 39 Zespół zamkowo-pałacowy w Kazimierzu Dolnym.....	64
Ilustracja 40 Magiczne Ogrody.....	65
Ilustracja 41 Laboratorium Awifauny i Troposfery.....	66
Ilustracja 42 Wioska Gotów w Masłomęczu.....	66
Ilustracja 43 Park miniatur architektury drewnianej.....	67
Ilustracja 44 Płaczący Kamień.....	67
Ilustracja 45 Kościół pw. św. Agnieszki (Lublin).....	69
Ilustracja 46 Cerkiew pw. Świętego Nikity Męczennika w Kostomłotach.....	70
Ilustracja 47 Pałac Czartoryskich w Puławach – widok z lotu ptaka.....	70
Ilustracja 48 Kościół św. Jana Nepomucena w Zwierzyńcu.....	72
Ilustracja 49 Roman Czerniec w Kuźni.....	73
Ilustracja 50 Muzeum Bolesława Prusa w Nałęczowie.....	74
Ilustracja 51 Pałac w Kijanach.....	74
Ilustracja 52 Plac po dawnym kościele farnym w sercu Starego Miasta.....	84
Ilustracja 53 Rynek Wielki w Zamościu.....	84
Ilustracja 54 Widok na Kazimierz Dolny z Góry Trzech Krzyży.....	85
Ilustracja 55 Pomnik chrząszcza pod Górą Zamkową.....	85
Ilustracja 56 Pałac Sanguszków – widok od strony ogrodów.....	86
Ilustracja 57 Nadwiślańska Kolejka Wąskotorowa.....	87
Ilustracja 58 Statek Kazimierz Wielki z Białej Floty.....	87
Ilustracja 59 Jeden z apartamentów w ośrodku „W Drzewach”.....	87
Ilustracja 60 „Babia Dolina” podczas jednego z wydarzeń kulturalnych w Józefowie.....	88
Ilustracja 61 Widok na Wysoką Górkę z dzwonnicy katedralnej.....	89
Ilustracja 62 Zespół kramów, tzw. Czworobok, na rynku we Włodawie.....	89
Ilustracja 63 Poleski Park Narodowy.....	94
Ilustracja 64 Wnętrze cerkwi św. Onufrego w Jabłecznej.....	94
Ilustracja 65 Roztoczański Park Narodowy – stawy w Topornicy.....	95
Ilustracja 66 Park Zdrojowy w Nałęczowie.....	95
Ilustracja 67 Kościół św. Jakuba w Głusku na Drodze św. Jakuba.....	96
Ilustracja 68 Park Krajobrazowy Podlaski Przełom Bugu.....	98
Ilustracja 69 Konie ze stadniny w Janowie Podlaskim.....	99
Ilustracja 70 Chełmski Park Krajobrazowy.....	99
Ilustracja 71 Poleski Park Narodowy.....	100
Ilustracja 72 Torfowisko na Bagnie Serebryskim.....	101
Ilustracja 73 Logo Green Velo.....	102
Ilustracja 74 Szlak Green Velo na Roztoczu.....	102
Ilustracja 75 Spływ kajakowy na Bugu.....	103
Ilustracja 76 Pradolina Wieprza.....	104
Ilustracja 77 Stado w Białce, Stajnia Zegarowa w stadninie koni w Janowie Podlaskim.....	107
Ilustracja 78 Akademia Pilota w Dęblinie.....	113
Ilustracja 79 Mapa turystyczna Poleskiego Parku Narodowego.....	119
Ilustracja 80 Koniki polskie w Roztoczańskim Parku Narodowym.....	120
Ilustracja 81. Mapa Roztoczańskiego Parku Narodowego wraz z otuliną.....	121

Ilustracja 82 Mapa parków narodowych i krajobrazowych na Lubelszczyźnie	122
Ilustracja 83 Ryś w zoo w Zamościu	123
Ilustracja 84 Wielbłąd dwugarbny w Małym zoo w Turce	124
Ilustracja 85 W dziale roślin tropikalnych Ogrodu Botanicznego	125
Ilustracja 86 Park Miejski w Zamościu	126
Ilustracja 87 Kraina Rumianku	129
Ilustracja 88 Izba Bednarstwa w Pawłowie	129
Ilustracja 89 Atrium – kompleks basenowy w Uzdrowisku Nałęczów, Sanatorium Książę Józef w Parku Zdrojowym w Nałęczowie	133
Ilustracja 90 Spa w Hotelu Król Kazimierz; Spa w Boutique HOTEL & SPA Villa Aurelia	136
Ilustracja 91 Spa Orkana w Lublinie	137
Ilustracja 92 Sala Główna Lubelskiego Centrum Konferencyjnego, wizualizacje Centrum Spotkania Kultur	141
Ilustracja 94 Przeciętne wydatki turystów zagranicznych w 2013 r. według odwiedzanych województw (w USD na osobę)	147
Ilustracja 94 Struktura wydatków poniesionych przez turystów na terenie Polski w latach 2011-2013	147
Ilustracja 95 Obiekty zbiorowego zakwaterowania w 2014 roku	148
Ilustracja 96 Wnętrze jednego z pokoi w 5-gwiazdkowym hotelu Alter w Lublinie	149
Ilustracja 97 Wizualizacja Zamku Biskupiego	150
Ilustracja 98 Liczba miejsc noclegowych w 2014 roku (w tys.)	151
Ilustracja 99 Stadion Miejski Arena Lublin	155
Ilustracja 100 Hala GLOBUS - mecz Gwiazd PLK 2010	156
Ilustracja 101 Pływalnia Aqua Lublin – część sportowa	158
Ilustracja 102 Pływalnia odkryta Słoneczny Wrotków	162
Ilustracja 103 Bilbord promujący województwo Lubelskie – smakuj życie	171
Ilustracja 104 Element kampanii - chwilo trwaj	172
Ilustracja 105 Bilbord promujący województwo Lubelskie – lub lubelskie	172
Ilustracja 106 Bilbord promujący województwo Lubelskie – siła jest w nas	173
Ilustracja 107 Plakat promujący Carnaval Sztukmistrzów w Lublinie	173
Ilustracja 108 Lubelskie Centrum Konferencyjne	187
Ilustracja 109 Strona internetowa „Piękny Wschód”	188
Ilustracja 110 Prognozowane liczby podróży odbytych do poszczególnych regionów świata (w mln)	205

